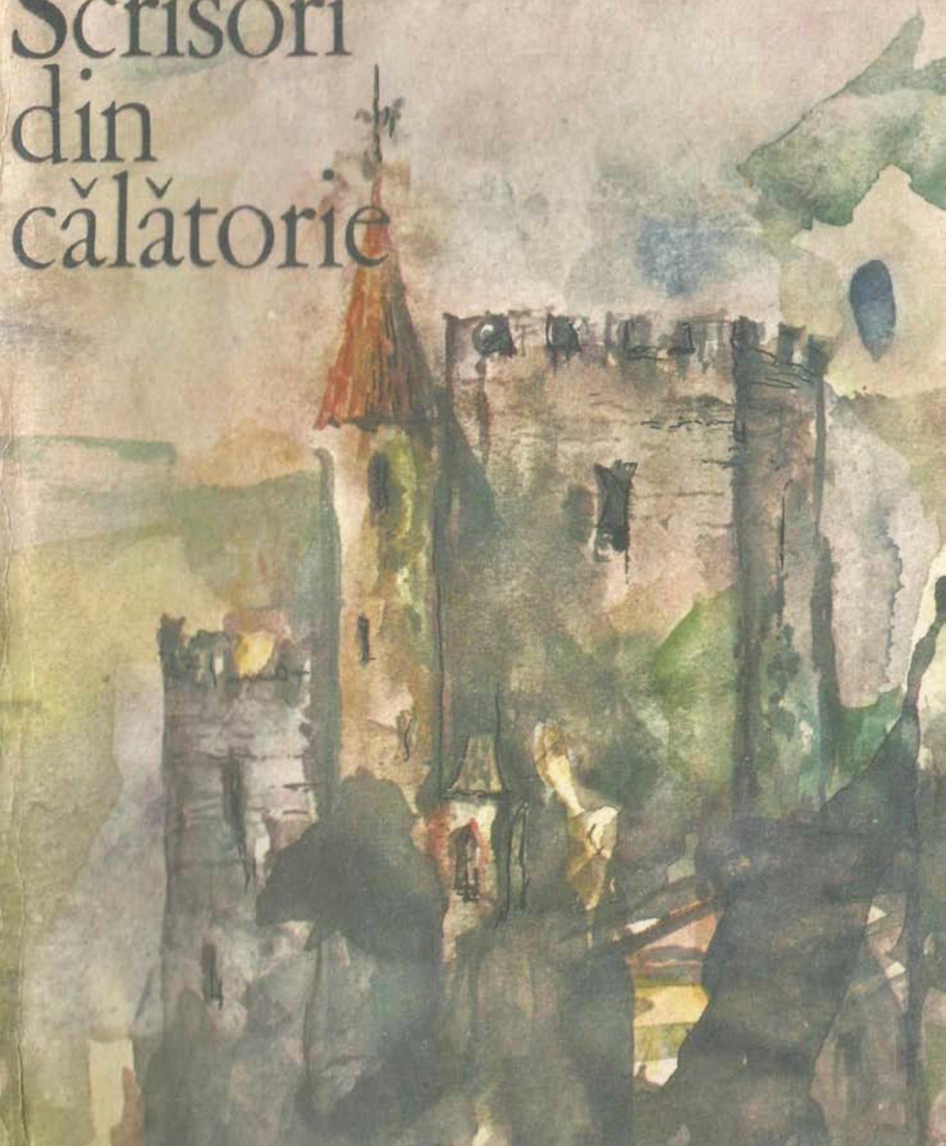
VICTOR HUGO

Scrisori din călătorie

VICTOR HUGO

Franța și Belgia
Alpii și Pirineii

SCRISORI DIN CĂLĂTORIE

Desene : **VICTOR HUGO**

OEUVRES COMPLÈTES
DE
VICTOR HUGO
FRANCE ET BELGIQUE
*
ALPES ET PYRÉNÉES

PARIS
NELSON, ÉDITEURS
189, rue Saint-Jacques

VICTOR HUGO

FRANȚA ȘI BELGIA

*

ALPII ȘI PIRINEII

Scrisori din călătorie

Traducere și note

SIMONA BLEAHU

Postfață :

VALENTIN LIPATTI

EDITURA SPORT—TURISM
BUCUREȘTI, 1987

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta traducere, primă versiune românească, a fost făcută după textul, France et Belgique, Alpes et Pyrénées *cuprins în ediția* Œuvres Complètes, *Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs.*

Însemnările de călătorie ocupă un loc aparte și oarecum marginal, nu sub aspectul importanței în înțelegerea vieții și creației autorului și nici al valorii cultural estetice, în vasta operă a lui Victor Hugo (vezi în acest sens „Cuvîntul înainte" la volumul Rinul, *apărut în 1983 la Editura Sport-Turism, precum și postfața la prezenta carte semnate de Valentin Lipatti).*

Textul de față întregește însemnările din Le Rhin, *putînd fi considerat ca al doilea volum dedicat călătoriilor lui Victor Hugo. Legătura este intimă prin modul de tratare care este epistolar. Cele două volume diferă doar prin persoanele cărora le sînt adresate scrisorile, fapt pentru care nu există o perfectă continuitate cronologică între ele.*

Acceptînd unitatea celor două cărți, și traducerea de față a respectat natura conexiunilor păstrînd aceeași atitudine stilistică.

De asemenea, punctul de vedere formulat în nota asupra ediției de la volumul Rinul, *cu privire la anumite aspecte ridicate de traducerea unor cuvinte, transcrierea unor toponime sau a unor nume proprii etc., a operat și în redactarea textului de față.*

Termenii cuprinși în Glosarul *și* Notele *din volumul apărut în 1983 nu au mai fost explicați în aparatul critic al ediției prezente.*

La fel ca în 1983, citatele și frazele în alte limbi din textul francez al lui Victor Hugo au fost traduse în note de subsol, cu excepția puținelor expresii intraductibile, care au fost, de altfel, menționate ca atare.

Dintre termenii reținuți în sistemul de note al prezentului volum au ridicat probleme numele plantelor neexistente pe teri-

toriul României, situație în care, în locul denumirii latine, am apelat la echivalențe populare aproximative avînd ca ghid Flora R.S.R. *(10 vol., Edit. Academiei R.S.R.) și* Dicționarul etnobotanic *de Al. Borza (Edit. Academiei R.S.R., 1968).*

Victor Hugo amintește în scrisorile sale un număr foarte mare de oameni, de la personalități de maximă reputație cultural-artistică (de ex. Homer, Shakespeare, Rafael, Rubens etc.), la altele mai puțin cunoscute sau imposibil de identificat. În note, atitudinea față de aceștia a fost diferențiată. Persoanele citate în notele la volumul Rinul, *precum și cele considerate bine știute de cititori n-au fost reținute în notele prezentului volum ; pentru persoanele imposibil de identificat se face mențiunea respectivă. De exemplu Victor Hugo se referă, la un moment dat, la un nume pe care îl poartă o întreagă familie de artiști, ceea ce face identificarea imposibilă sau se referă la persoane din imediata apropiere a familiei Hugo, fără rezonanță în istorie sau cultură ; altă dată citează numai prenumele unor persoane.*

Cu foarte puține excepții, notate prin paranteze drepte, varianta românească redă integral ediția franceză amintită.

Pentru ajutorul primit la rezolvarea unor aspecte ale ediției de față, precum și ale volumului din 1983 — de la traducerea unor poezii, la găsirea echivalențelor din alte limbi și elucidarea unor date de istoria artei și istorie în general aduc mulțumirile mele lui Radu Boureanu, Radu Hîncu, Vasile Drăguț și Valentin Vidrașcu.

Mulțumesc, de asemenea, tuturor celor care, sub o formă sau alta, m-au sprijinit în ducerea la bun sfîrșit a traducerii ambelor volume.

Desenele reproduse în prezenta carte aparțin lui Victor Hugo și sînt preluate din volumele : France et Belgique, Alpes et Pyrénées *de Victor Hugo, Paris, Nelson Editeurs și* Victor Hugo *dessins — de Jean François Bory, 1980, Editions Henri Veyrier.*

Pentru realizarea volumelor Rinul *și* Scrisori de călătorie, *interpretarea textelor, găsirea echivalențelor, identificarea toponimelor, elaborarea notelor au fost consultate :*

Enciclopedii și dicționare generale

Brockhaus Konversations Lexikon, *16 vol., Verl. Brockhaus, Berlin, 1938*

Brockhaus Encyclopädie, *20 vol., Verl. Brockhaus, Wiesbaden, 1973*

Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, *Libr. Hachette, Paris, 1874*

Encyclopedia Britanica, *23, vol., W. Benton Publish., London, 1973*
Grand dictionnaire universel Larousse, *17 vol., Libr. Larousse, Paris, f.a. (probabil între 1860—1890)*
Grand Larousse encyclopédique, 10 vol., *Libr. Larousse, Paris, 1986*
La grande encyclopédie Larousse, *20 vol., Libr. Larousse, Paris, 1976*
La grande encyclopedie, *31 vol., Soc. Anonyme de la Gr. Encyclop., Paris, f.a. (probabil între 1880—1910)*
Meyers Konversations Lexikon, *20 vol., Bibl. Inst. Leipzig, 1930*
The Encyclopedia Americana, *International Edition, Americana Corpor., New York, 1972*

Istorie

Istoria universală *(edit. de E.M. Jukov), 3 vol., Edit. Științifică, București, 1958—1960*
Moure M. : Dictionnaire d'histoire universelle, 2 vol., *Edition Universitaire, Paris, 1968*
Weltgeschichte *(edit. de H. Helmholt), 8 vol., Bibliogr. Inst. Lepizig, 1895*
Weltgeschichte *(edit. de J. v. Uflug-Hartung), 6 vol., Verl. Ullstein, Berlin, f.a. (probabil între 1900—1910)*

Geografie și științele naturii

Allgemeine Länderkunde *(edit. de W. Sievers), 5 vol., Bibliogr. Inst. Leipzig, 1895*
Borza Al. : Dicționar etnobotanic, *Edit. Academiei R.S.R., București, 1968*
Dictionnaire d'histoire naturelle *(edit. de M. C. d'Orbigny), 13 vol., Edit. Houssiaux, Paris, 1861*
Flora României, *10 vol., Edit. Academiei R.S.R., București*
Géographie universelle *(edit. de Vidal de la Blache și L. Gallois), 22 vol., Libr. A. Colin, Paris, 1930*
Nouveau dictionnaire de géographie universelle *(edit. de Vivien de Saint Martin), 7 vol., Libr. Hachette, 1884*
Oizon R., Dictionnaire géographique de la France, *Libr. Larousse, Paris, 1979*
Reclus E. : Nouvelle géographie universelle, *Libr. Hachette, Paris, 1885*
Westermann Lexikon der Geographie, *4 vol., Westermann Verl., 1970*

Istoria artei și arhitectură

Alapatov M. : Istoria artei, *2 vol., Edit. Meridiane, București, 1962*
Choisy A. : Histoire de l'architecture, *Paris, 1899*
Drăguț V. : Dicționar enciclopedic de artă medievală românească, *Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976*
Histoire générale de l'art *(edit. de E. Mâle), Libr. Flammarion, Paris, 1950*
L'art et l'homme *(edit. de R. Huyghe), 3 vol., Libr. Larousse, Paris, 1957*
Le Duc Violet : Dictionnaire raisonné de l'architecture, *10 vol., Paris, 1867—1873*
Propyläen Kunstgeschichte, *16 vol., Propyläen Verl., Berlin, 1923—30*
Woerman K. : Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker, *6 vol., Bibliogr. Inst. Leipzig, 1920—1927*

Mitologii

Descharme P. : Mythologie de la Grèce antique, *Libr. Garnier, Paris, 1879*
Kun N. A. : Legendele și miturile Greciei antice, *Edit. Științifică, București, 1959*
Grimal P. : Dictionnaire de la mythologie greque et romaine, *Presse Univ. de France, Paris, 1963*
Matie M. E. : Miturile Egiptului antic, *Edit. Științifică, București, 1958*
Mythologie générale *(edit. de F. Guirand), Libr. Larousse, Paris, 1935*

Atlase

Atlante mondiale, *3 vol., Instituto Geogr. Agostini, Novarra, 1974*
Atlas geografic general, *Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1974*
Grand Atlas de géographie moderne *par Stieler, Edit. Justus Perthes Gotha, 1909*
Mayers Duden Weltatlas, *Bibliogr. Inst. Manheim, 1962*
Shepherd's Hystorical Atlas, *edit. 9, Barnes and Noble Books, London, 1976*
The Times Atlas of the world, *edit. 6, Times, London, 1960*

În afară de aceste cărți cu caracter enciclopedic și general au fost consultate numeroase cărți de detaliu — de istorie, istoria artei, arhitectură, geografie, botanică, zoologie, mitologie, etnografie, istorie literară, lingvistică etc.

SIMONA BLEAHU

FRANȚA

1834

Meulan, 23 iulie, ora 8 și jumătate dimineața.

Fantezia m-a dus, Adela mea dragă, la Meulan, mică și încîntătoare localitate pe malul Senei, plină de ruine și femei bătrîne... Are două biserici frumoase, una folosită ca hală de grîu, alta ca depozit de sare. Apoi se mai află și fortificația lui Olivier-le-Daim, [1] fără turnuri și porți, totul degradat prin diferite restaurări. Cu toate acestea, în ansamblu rămîne încîntătoare, cu așezarea ei fermecătoare pe malul apei, pe insule cu mulți arbori și vase de pescuit. Te-aș vrea aici, cu mine, bietul meu înger !

Diligența de Rouen trece la ora zece. Dacă voi găsi un loc, o voi lua. În cazul acesta, nu voi fi la Paris decît vineri în cursul zilei. Știi ce turbat sînt să văd Rouen. În ce privește Roche-Guyon, Montlhéry și Soissons le las pentru altă dată. Deci pe vineri cel mai tîrziu ; îmbrățișează pentru mine pe-ai noștri puișori. Cred că ospitalitatea celor din castelul Roches a fost ca întotdeauna excelentă. Pe curînd, gîndește-te că te iubesc și iubește-mă. Ești bucuria mea.

Al tău, Victor

Évreux, 25 iulie

Mi-a fost cu neputință să ajung la Rouen. Drumurile sînt pline de oameni fricoși, goniți din Paris de sărbătorile din iulie, și de oameni curioși, ce sînt dimpotrivă foarte atrași de ele. După o mie de peripeții pe care ți le voi povesti — sper că te vor amuza —, bietul meu înger, iată-mă la Évreux. Vroiam să plec astăzi de dimineață la Paris cu diligența de Cherbourg, care trece la ora opt. Dar nu-i chip de găsit vreun loc, nici la aceasta, nici la celelalte. Sînt, deci, obligat să mă mulțumesc cu trăsuri mai

mici, destul de încete, dar știi cît de mult îmi plac călătoriile ce-ți îngăduie să vezi totul. Astăzi totuși plîng că-mi întîrzie bucuria de a te revedea și de a te îmbrățișa. Am văzut deja lucruri admirabile care îmi vor servi mult. Astăzi, voi revedea altele, catedrala și Saint-Taurins, două minuni. Apoi cred că voi pleca din nou la ora patru cu trăsura de Rolleboise și voi fi la Paris mîine, sîmbătă, către ora șapte, pentru cină.

Pe mîine deci. Mii de sărutări.

Rennes, 7 august, joi, ora 5 și jumătate dimineața.

Îți scriu repede cîteva rînduri. Am ajuns la răsăritul soarelui împreună cu fetele lui Bernard care sînt cu totul încîntătoare. În afară de cîteva case vechi, orașul nu este prea interesant. Verneuil, Mortagne, Mayenne, Laval sînt orășele fermecătoare. Am trecut prin Vitré pe la miezul nopții. Spune acest lucru tatălui tău ; va înțelege părerea mea de rău.

La Saint-Brieuc, domnișoarele Bernard mă vor părăsi. Transmite tatălui lor vești bune despre ele și toată prietenia mea.

Îți voi scrie de la Brest, unde voi fi mîine la aceeași oră.

Adio, Adela mea. Te iubesc. Pe curînd. Scrie-mi mult și des. Tu ești bucuria și mîndria vieții mele. Îți sărut fruntea și ochii tăi frumoși. Un cuvînt pentru Didine. Sărută-l pentru mine pe al nostru Toto.

Brest, 8 august.

Am sosit. Sînt încă buimac după trei nopți de poștalion, fără să mai număr și zilele. Trei nopți în pocnituri de bici și în goana cailor, fără să bei, nici să mănînci, respirînd abia, cu patru îndrăcite de roți care înghit, cîteșipatru, distanțele. Te asigur, sărmana mea prietenă mult iubită, că după ce ai coborît în goana cailor spre Brest printr-un văl de vînt și ceață, fără să vezi nimic în fața ochilor decît ploaia prin geamul închis, capul ți-este greu de oboseală.

Dar, ce nu-i obosită, întotdeauna gata să-ți scrie, să se gîndească la tine și să te iubească, este inima sărmanului tău soț bătrîn, care a fost copil cu tine, cu toate că tu ai rămas mult mai tînără decît el, ca inimă, suflet și chip.

Nu am văzut încă nimic din Brest. Nici un monument, decît o biserică Ludovic al XV-lea, mare și urîtă, cea mai Saint-Suplice din cîte se pot închipui. Casele vechi nu au sculpturi. Mă tem că va trebui să mă resemnez la vizitarea ocnei și a vaselor de război.

La Saint-Brieuc, domnișoarele Bernard m-au părăsit ; în locul lor s-a urcat în diligență un ofițer de marină, om distins, domnul Esnonne. Are o foarte frumoasă soție și doi copii frumoși. El foarte literar, iar soția și copiii plini de poezie. Poezia lor și a mea vor vizita ocna împreună. Domnul Esnonne mă va ajuta să intru fără să fiu nevoit să-mi trădez incognitoul.

De îndată ce voi avea o clipă liberă, îți voi scrie. Desigur mă voi duce să văd Karnac. [2] Mi-am înmuiat deja picioarele în ocean.

Ce mai face dragul meu Toto ? și tu ? și toți ? Scrie-mi cît mai mult. Știi cît te iubesc.

Multe gînduri bune celor de la castelul Roches.

Brest, 9 august, ora 8 seara.

La noapte, la ora patru, voi pleca la Auray pe imperiala diligenței. Voi vedea Quiberon și Karnac. De acolo socotesc să merg în susul Loarei, prin Nantes, pînă la Tours, cu un vapor, pe urmă de la Tours la Paris. Acolo te voi revedea, Adela mea, la fel de iubită, acolo voi regăsi frumoasa ta frunte pură și înțelegătoare față de tot ce te înconjură.

Nu am găsit scrisori de la tine în ciuda speranțelor mele. Scrie-mi de acum înainte la Tours, post-restant, pe adresa *Domnului baron Hugo*. Asta îmi va crea un excelent incognito.

Am vizitat astăzi portul Brest, un vas de război (Algésiras) și ocna, toate pline de curiozități, producîndu-mi emoții de tot felul. Am cumpărat de la ocnași cîteva mărunțișuri.

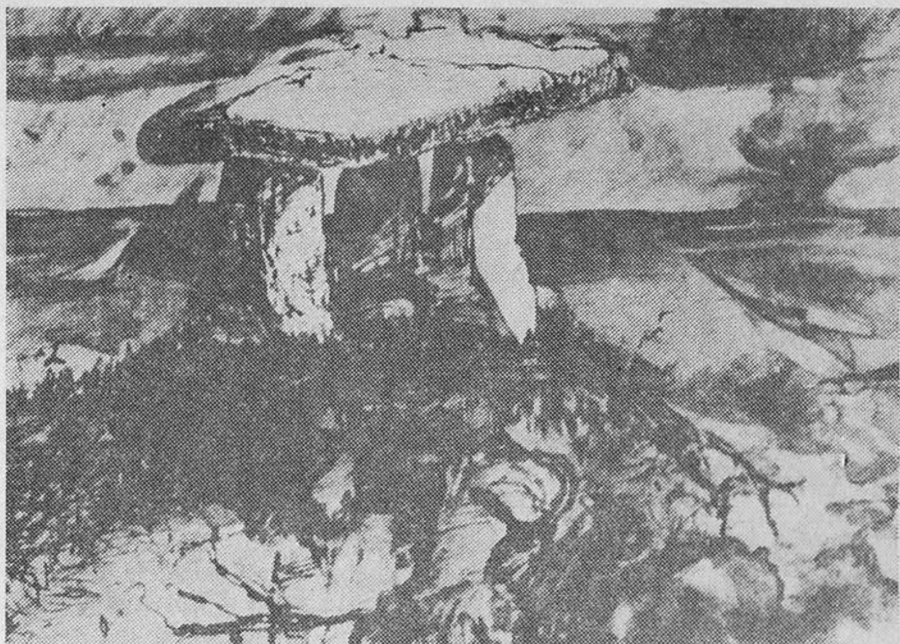
De acum încolo, Adela mea, zilele vor fi ocupate pînă la ultimul minut. De vreme ce sînt aici trebuie să văd totul. S-ar putea să nu-ți mai pot scrie atît de des. Adu-ți aminte că mă gîndesc la tine și la voi toți.

Cele mai bune gînduri celor de la castelul Roches.

Vannes, 12 august.

Iată-mă la Vannes. Am fost ieri la Karnac într-o groaznică cabrioletă, pe niște drumuri cumplite, și la Lokmariaker, pe jos. Asta m-a costat opt leghe bune de mers pînă mi-au plesnit tălpile de la pantofi. Am adunat însă o mulțime de idei și de subiecte, dragă prietenă, pentru taifasurile noastre din timpul iernii.

Nu poți să-ți imaginezi cît de stranii și sinistre sînt monumentele celtice. La Karnac am avut aproape un moment de dis-

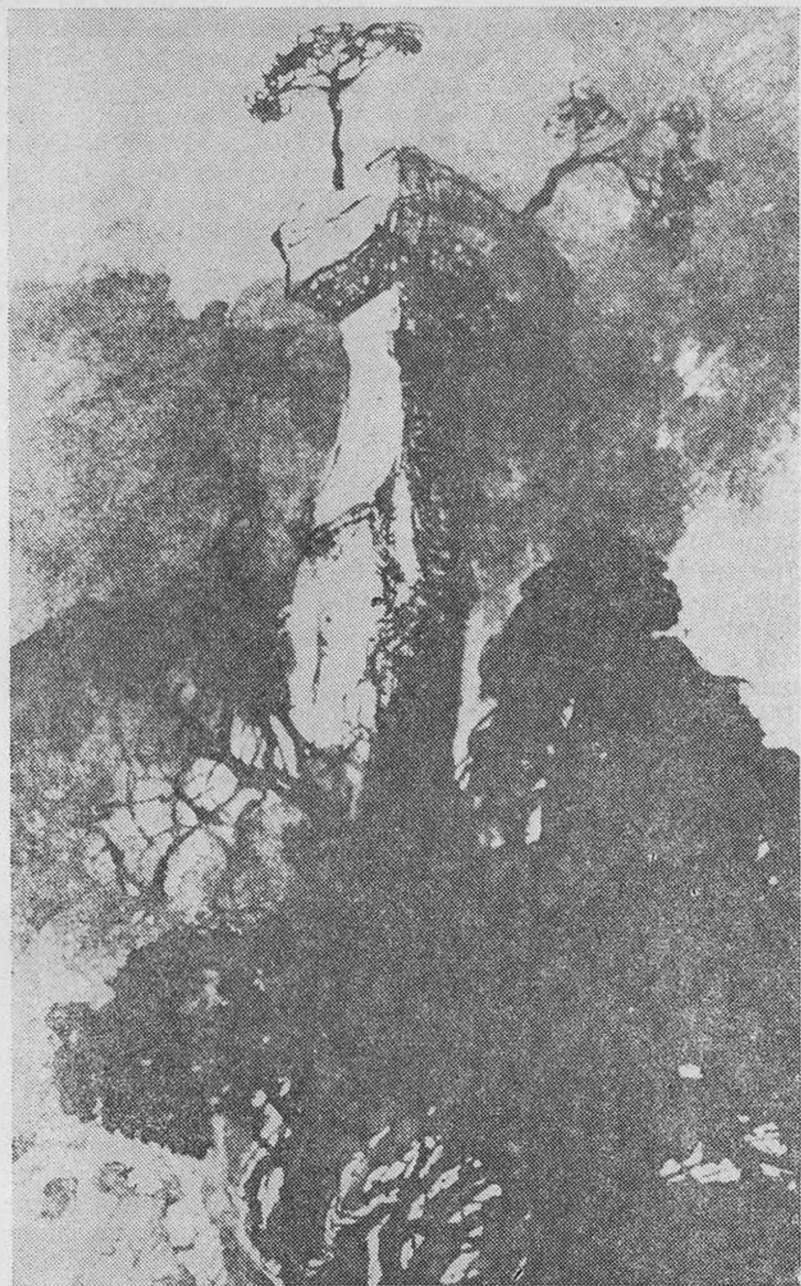

perare ; închipuie-ţi că fantasticele pietre, despre care m-ai auzit vorbind atît de des, au fost aproape toate aruncate pe jos de ţărani neghiobi, pentru a-şi face ziduri şi case cu ele. Toate dolmenele, [3] cu excepţia unuia care are o cruce, sînt acum la pămînt. Nu se mai văd decît peulvani. [4] Îţi aminteşti ? un peulvan este o piatră în picioare, aşa cum am văzut una împreună la Autun, în acea plăcută şi încîntătoare călătorie din 1825.

Peulvanii din Karnac fac o impresie imensă. Sînt nenumăraţi şi aşezaţi în şiruri lungi. Tot monumentul, cromlehurile [5] şterse şi dolmenele distruse acopereau un cîmp de aproape două leghe. Acum nu se mai văd decît ruine. Un lucru unic, care nu mai există. Ţară stupidă ! popor stupid ! conducere stupidă !

La Lokmariaker, unde am ajuns cu greu, cu picioarele însîngerate de hăţişuri, nu mai sînt decît două dolmene, dar frumoase. Unul, acoperit de o piatră enormă, a fost lovit de trăsnet care a spart piatra în trei bucăţi. Nu poţi să-ţi închipui ce linie sălbatică dau unui peisaj aceste monumente.

M-am culcat la Auray, la bătrîna Seauneau, han excelent, şi am venit astăzi de dimineaţă la Vannes. Am aici o mie de lucruri de văzut, apoi voi pleca mîine la Nantes. Socotesc să trec totuşi

pe la Tours ; poţi să-mi expediezi acolo scrisorile. Scrie-mi des şi mult. Nu-i aşa, bietul meu înger, că-mi vei scrie des şi mult ?

Voi fi la Paris către data de 20. Îmbrăţişează-i pe toţi îngeraşii noştri pentru mine, biet păcătos. Spune-i domnişoarei Louise că mă gîndesc cu înduioşare la toate amabilităţile ei faţă de Toto, iar Martinei mii de gînduri prieteneşti. Desigur, eşti încă la Roches în momentul în care îţi scriu. Îţi adresez acolo această scrisoare. Pe curînd, Adela mea, te iubesc mai mult ca oricînd.

Nantes, 14 august.

Am ajuns astăzi de dimineaţă la ora trei la Nantes ; am dormit cîteva ore, apoi am fost să văd tot oraşul, şi iată-mă hotărît să mă culc încă pentru cîteva ore şi să plec mîine către Tours cu un vapor pe la ora şase dimineaţa.

Am văzut la Nantes multe case vechi frumoase, catedrale, edificiu mutilat de toate epocile unde se află un lucru admirabil, mormîntul lui Francisc al II-lea. Spune-i tatălui tău. Castelul de la Nantes trebuie să fi fost magnific. Ce a rămas este de-o mare frumuseţe, foarte feudal şi foarte sever. Am urcat chiar în clipa cînd soarele apunea peste clopotniţa catedralei şi de acolo am văzut tot oraşul, cele patru braţe ale Loarei, rîul Erdre cu fermecătoare maluri, canalul, toate acoperişurile vechi şi cîmpia de la Mauves. E frumos. [...] Voi fi la Tours sîmbătă dimineaţă, după o noapte petrecută în diligenţă, ceea ce este crîncen. A cincea de la Paris.

Sper ca la Tours să găsesc scrisori, căci sînt zece zile de cînd nu am veşti de la tine.

Presupun că nu mai eşti la Roches. Îţi adresez această scrisoare la Paris.

Adio, pe curînd

Al tău, Victor.

Tours, 16 august, ora 10 şi jumătate, seara.

Judecă decepţia mea ! Am sosit la Tours astăzi de dimineaţă la ora zece, după o noapte îngrozitoare petrecută în rotonda diligenţei. Rotonda unei diligenţe este incontestabil un purgatoriu. Mi-e indiferent, dar eram înfometat de veşti de la voi toţi, înfometat de a avea o scrisoare de la tine. Debarc, alerg la poştă. Nimic. Mă aşteptam la zece scrisori. Clipa a fost cumplită. Şi pe urmă am început să calculez. Într-adevăr nu era greşeala ta. Scrisoarea mea, din Brest, n-a putut să-ţi sosească decît miercuri sau joi, şi răspunsul tău nu putea fi sîmbătă dimineaţă la Tours. Nu

voi pleca decît mîine seara și mă voi culca la Amboise. Mi se promit scrisori ; poate pentru mîine. Oh, am nevoie să știu unde sînteți cu toții, dacă tu mă iubești, dacă gîndurile tale se îndreaptă spre mine !

Am venit de la Nantes la Angers cu un vapor. Faimoasele maluri ale Loarei sînt plate și neinteresante, afară de Oudon, Ancenis, Saint-Florent și de cîteva stînci ici și colo. Acostamentul de la Angers este fermecător, însă aparține de Mayenne. Vaporul e murdar, împuțit și incomod. Între alte calamități am mai întîlnit-o și pe doamna de Féraudy ; îți amintești de bătrîna doamnă de Féraudy ? a trebuit să fiu amabil. Și culmea, ajuns la Angers, cum mergeam să văd catedrala, cu portal și vitralii frumoase, ea

s-a spînzurat de brațul meu și am fost silit să-i servesc drept călăuză. M-am întors vrednic de milă, alături de această doamnă, la hotelul „La Fazan“ cînd, deodată, o ultimă lovitură, m-a acostat ducele d'Abrantés, dar nu ducele pletos și bărbos pe care îl cunoști, ci un mic duce roșcovan și bucălat, ras și cu părul scurt care pleca la Cholet, cu o foaie de drum de soldat, ca să îmbrace cascheta albastră și să stea de pază prin hățișuri. Deci am luat masa între această doamnă și acest domn. La ora opt seara m-am urcat, din fericire, în diligență, în rotonda de care îți spuneam, și am coborît astăzi de dimineață, frînt de oboseală, la Tours, unde n-am găsit nici o scrisoare de la tine care să-mi dreagă sufletul și trupul. Plînge-mă.

Am vizitat astăzi Tours, unde sînt obiectul a tot soiul de persecuții *admirative*. Am găsit *Lucreția Borgia* afișată în plin tîrg și colegiul în emoție de vestea sosirii mele. Tours este un oraș frumos ; nenumărate case vechi, mai ales din piatră, două turnuri romanice, o superbă biserică romanică servind drept grajd hotelului Europa, o încîntătoare fîntînă din timpul Renașterii, frumoase mărturii ale unor fortificații și catedrala care este admirabilă, admirabilă prin arhitectură și vitralii. Iată tot ce am văzut astăzi la Tours. Voi continua mîine.

N-am făcut decît să întrezăresc Angers în lumina asfințitului. Vitraliile și portalul sînt magnifice, iar vechiul castel impresionant de frumos ; tot orașul apare pitoresc. Găsesc că bunul nostru Pavie nu-l admiră îndeajuns. Spune-i-o din partea mea.

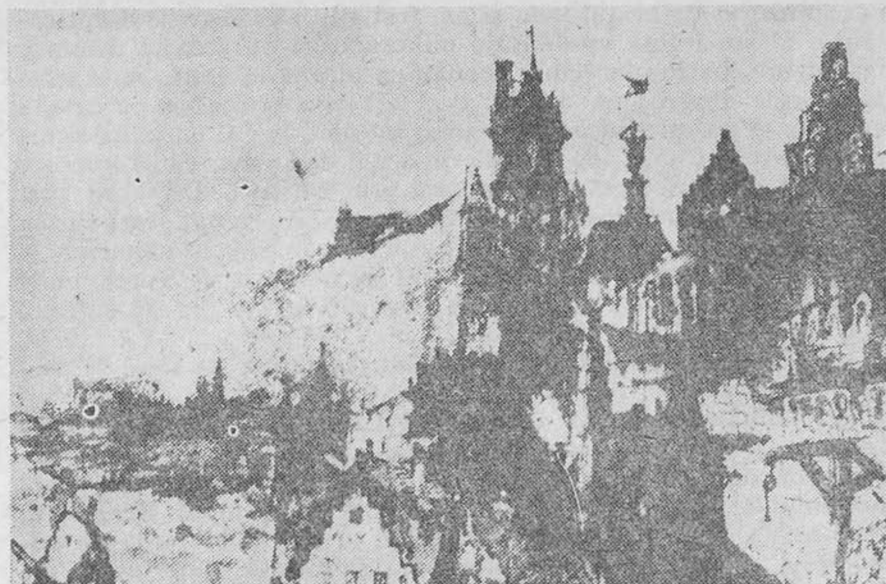
Mîine voi vedea Amboise și voi încerca să-ți scriu. Scrie-mi și tu, o lungă scrisoare. Dacă voi primi mîine, înainte de plecare, o scrisoare de la tine, voi încheia-o fericit pe aceasta.

17 august, ora 11 seara.

Scrisori, nici astăzi ! Am părăsit Tours foarte trist, lăsînd recomandarea să-mi fie expediate la Orléans. Sînt la Amboise și voi vizita mîine castelul. Te iubesc, Adela mea, sărută pentru mine pe Didine, Toto, Charlot și pe Dédé, comorile mele.

Étampes, 22 august.

Îți mulțumesc, Adela mea, pentru scrisorica ta din 19. Nu pot să-ți spun cîtă plăcere mi-a făcut. Un pahar cu apă dat unui însetat. Sînt nerăbdător să le am pe toate celelalte, însă mă tem să nu trăiesc această fericire tocmai la Paris, o dată cu bucuria de

a te îmbrățișa. Spun *mă tem*, pentru că s-ar putea ca sosirea mea să fie întîrziată cu 36 de ore. Sînt la Étampes, aici am găsit un fel de anticar, fost ofițer de gardă, prieten cu Paul Lacroix ; se numește Dl. Grandmaison și este proprietarul faimosului donjon de la Étampes pe care-l cunoști. Vrea să-mi arate toate ruinele din împrejurimi, destul de numeroase și frumoase. Mîine vom merge să vedem *le Temple*, o veche mănăstire prăvălită și cîteva admirabile edificii romanice. Unul dintre ele, Saint-Martin, are un turn aplecat asemeni celui de la Pisa. Ar fi posibil să merg de acolo la Fontainebleau să văd castelul dacă se prezintă vreo ocazie avantajoasă, însă din pricina vacanței trăsurile sînt rare și scumpe. Scrie-mi tot la Melun.

Am petrecut ieri o zi admirabilă la Pithiviers și în împrejurimi. La Yèvres-le-Châtel, aflat la două leghe, și unde m-am dus pe jos cu pantofii găuriți, am găsit o mănăstire și un castel dărăpănate, dar complete. Magnifice ! Desenez tot ce văd. Îți vei da seama singură.

Adela mea, biata mea prietenă, dacă ai ști ce bucurie aș avea să te am lîngă mine în aceste momente. Oh, desigur, vom face o călătorie împreună. Îmbrățișează pentru mine pe Martine,

și cele patru drăgălașe jucării ale noastre. Dacă ai ști cît vă iubesc pe toți !

Această scrisoare este probabil ultima pe care ți-o scriu. O voi urma în scurt timp. Te îmbrățișez și te iubesc.

Alături o scrisoare pentru Poupée. Cum îi merge lui Toto ? Îi place acolo ?

Marines (lîngă Gisors), 26 august, ora 9 seara.

Sînt trist, Adela mea, dar nu sînt supărat. Ți-am scris alaltăieri, 24 august, din Montlhéry. Scrisoarea ți-a sosit probabil în aceeași zi ; te rugam să-mi scrii post-restant la Pontoise. A doua zi scrisoarea putea fi la Pontoise. Am trecut astăzi, a treia zi ; nimic ! Dacă ai fi știut ce nevoie am de scrisorile tale, nu m-ai fi lăsat să trec prin acest oraș urît, pustiu și plicticos pentru mine. Nu este o mustrare, ci doar o simplă durere ce ți-o împărtășesc ție, atît de bună și perfectă în toate. Scrie-mi acum ca să mă răsplătești, o lungă, lungă scrisoare post-restant la Versailles, pe unde socot să mai trec, căci mi-e dor de aceste locuri ; o absență de 25 de zile e mai mult decît pot îndura. Nu voi merge la Soissons. Mă vei revedea, pe neașteptate, fericit și bucuros că te pot îmbrățișa. Pe curînd deci. Al tău pentru totdeauna și pretutindeni.

30 august, Saint-Germain, ora 11 seara.

De data aceasta este adevărat. Pe foarte curînd, Adela mea. Poate voi sosi înaintea acestei scrisori.

Am văzut turnul de la Gisors și catedrala de la Beauvais, am admirat ce am văzut, dar iubesc ce aștept să revăd.

Din adîncul inimii, al tău.

Duminică 31, ora 5 seara.

Adela mea mult iubită și dragă, sînt la Versailles în cea mai mare încurcătură. Astăzi este sărbătoarea Lojelor [6] la Saint-Germain. Mi se spune că de opt zile nu se găsește nici un vehicul și nici măcar vreun loc la trăsurile publice. Negăsind vreun mijloc de transport, am mers pe jos de la Saint-Germain la Versailles să caut încîntătoarea-ți scrisoare. Mi-e teamă că voi fi obligat să petrec noaptea aici și îți scriu în grabă.

Mîine te voi îmbrățișa, chiar de va trebui să ajung la Paris mergînd în cap. Dacă nu aș fi atît de obosit în seara aceasta, mi-aș lăsa bagajul la hotel și aș pleca. Sînt însetat de prezența ta și a celor mici. Vai, ce tristă întîrziere !

Al tău, Victor.

Îți scriu cu creionul din biroul Companiei trăsurilor publice. Voi încerca să merg pînă la Jouy, poate voi găsi acolo un mijloc de transport. Aș merge să cer ospitalitatea celor de la Roches, însă sînt prea murdar.

1835

Montereau, 26 iulie, ora 6 și jumătate seara.

Bună ziua, bietul meu înger. Bună ziua, Adela mea. Cum ai călătorit ? Acum, cînd îți scriu, sper că ești deja acasă și că te-ai odihnit un pic. În ce mă privește, iată ce am făcut.

Am plecat ieri dimineață la ora șapte cu vaporul și am sosit la Montereau, tot ieri, la ora șapte seara. Acum, cînd îți scriu, mai sînt încă aici, necăjit de a nu fi găsit nici un vehicul și nu știu nici în acest moment dacă voi pleca într-o oră cu diligența spre Sens, sau mîine dimineață cu cabrioleta la Provins. Prin Sens ocolul este prea mare, dar voi vedea Troyes și Châlons-sur-Marne. Altfel voi trece prin Provins, Coulommiers și Château-Thierry. Am de-a face cu misiți de trăsuri oribili, care încearcă cu tot dinadinsul să mă jefuiască. Însă eu mă apăr.

Te mai gîndești la sărmanul tău soț ? Cum îi merge Didinei noastre ? Sărut-o de mii de ori din partea mea. De asemenea o strîngere de mînă și bunului tău părinte.

I-am părăsit ieri de dimineață pe micuții noștri somnoroși și i-am sărutat pentru amîndoi. Toto a dormit toată noaptea, întins gol goluț lîngă mine. Era adorabil, așa cufundat în somn, cînd l-am părăsit.

Pe curînd. Scrie-mi. Îți voi scrie de la primul popas ce-l voi face. Pînă atunci, te îmbrățișez. Te iubesc, Adela mea dragă.

Mii de gînduri prietenești lui Pavie, tatălui și fratelui său. Îi iubesc pe toți, cum prea bine știi.

Coulommiers, 28 iulie, amiază.

De ieri seară iată-mă la Coulommiers, Adela mea. Este un oraș destul de neînsemnat, cu o construcție oarecare, cîteva ogive și un turn rococo. Împrejurimile par frumoase. Este o regiune împădurită.

Am vizitat deja Montereau, de unde ți-am scris, apoi Bray și Provins.

Montereau este un oraș destul de pitoresc așezat pe un fel de Y format de confluența rîului Yonne cu Sena. Din această pricină s-a născut un pod răsucit [...]. Pe acest pod au trecut feluriți oameni, de la Ioan fără de Frică la Napoleon.

Pe muntele care domină podul am vizitat locul de unde Napoleon însuși a îndreptat tunul spre țintă în 1814, de unde, de altminteri, am cules o floare de leandru. Acum în acest loc s-a făcut un parc. Priveliștea este frumoasă. Imensul Y format din cele două rîuri se întinde pînă în depărtări, într-un peisaj magnific.

La Bray, un orășel împuțit, am scris la culcare acest catren pe zidul hanului

La dracu, han spurcat sălaș al ploșniței,
Cînd pielea dimineața ți-e înroșită toată.
Bucătăria pute și somnu-i stînjenit,
Și-agenții comerciali îngînă cîte-un cîntec.

(Chiar în clipa în care îți scriu, o drăgălașă găinușă vine să ciugulească nu știu ce, la picioarele mele, într-o rază de soare.)

În ce privește Provins, este cu totul altceva, nu hanul, ci orașul. Sînt patru edificii, o poartă a orașului foarte frumoasă, un donjon cu patru turnuri mici, cu contraforți și o incintă de ziduri și turnuri prăvălite, totul răspîndit într-un fel foarte pictural, pe două coline adumbrite pe jumătate în verdeața pomilor. Apoi destule case vechi, încă pitorești. Am desenat donjonul, ți-l voi arăta. L-am vizitat. Mă va ajuta mult.

De-abia îmi ajunge spațiul ca să-ți mai spun că doresc să te amuzi, să te gîndești la mine și să mă iubești. Astăzi este ziua fericită pentru dragul nostru Pavie. Îi doresc o soție ca tine. [...]

Te îmbrățișez, te îmbrățișez mereu pe tine și pe draga noastră Didine. Merg să iau masa. Într-o jumătate de oră plec la Château-Thierry.

Te iubesc, Adela mea.

La Fère, 1 august, la amiază.

Mă gîndesc cu multă bucurie, Adela mea dragă, că în două zile voi avea vești de la tine la Abbeville. Sper că ai petrecut bine și ai găsit pe dragii noștri prieteni mai drăguți decît oricînd. În ce mă privește am găsit hanurile mai mizerabile decît oricînd, și decît în orice țară.

Călătoresc la întîmplare, făcînd cîteodată o bucată de drum pe jos şi găsind cu greu trăsuri. În timpul drumului văd lucruri admirabile, ceea ce mă consolează. Am văzut Château-Thierry şi casa lui La Fontaine, care este de vînzare. Un bătrîn preşedinte, pe nume Tribert, care o locuieşte, mi-a făcut onorurile casei.

La Soissons am vizitat frumoasele ruine ale abaţiei Saint-Jean, împreună cu familia comandantului de artilerie, domnul de Bonneau. O familie amabilă şi foarte primitoare.

La două leghe de Soissons, într-o vale încîntătoare, ascunsă de orice drum, există un admirabil mic castel din secolul al XV-lea, atît de bine conservat, încît poate fi chiar locuit. Se numeşte Septmonts. Am rugat pe domnul de Bonneau să mă anunţe dacă vreodată ar fi de vînzare pentru zece mii de franci. Ţi l-aş cumpăra, draga mea Adela. Este cea mai fermecătoare locuinţă pe care ţi-o poţi închipui. O veche casă de odihnă a episcopilor din Soissons.

Nu pot să-ţi povestesc cît de minunată este valea Soissons, cînd o vezi urcînd coasta către Coucy. A fost atît de frumos, încît am urcat-o de-a-ndărătelea. Cele două fleşe vizibile ale abaţiei Saint-Jean, catedrala, oraşul plin de turnuri vechi şi de pinioane profilate, superbe orizonturi verzi şi albastre, o apă încîntătoare ce se înfăşoară şi se desfăşoară în toate colţurile peisajului ! Tare aş fi vrut să fii cu mine, bietul meu înger, însă aş fi plîns sărmanele tale picioruşe, obligate să meargă patru leghe pînă la Coucy pe drumuri de munte şi printre pietre.

Renunţ să-ţi pictez Coucy. Ţi-l voi descrie. Este un oraş din evul mediu, aşezat pe un deal, aproape intact, cu un admirabil donjon într-un capăt ca o unghie la vîrful unui deget. Totul într-un şes încîntător, brăzdat de orezării, de drumuri galbene, de şerpuiri de apă şi de drumeaguri mărginite de meri scunzi, care piaptănă căruţele cînd trec încărcate cu fîn.

De la Coucy la Laon, există un oarecare domn de Coutoul, care înşală buna-credinţă a călătorilor, cu un fel de turn, ascuns între pomi, imitaţie de turn gotic cu ceas. Povestea asta m-a costat 30 de parale daţi lacheului care mi l-a arătat. Să-l ia dracu!

Am plecat din Laon astăzi de dimineaţă, oraş vechi, cu o catedrală ea însăşi cît un alt oraş ; o catedrală imensă care trebuia să aibă şase turnuri, dar care nu are decît patru, patru turnuri aproape bizantine, dantelate ca fleşele din secolul al XVI-lea. Totul este frumos la Leon, edificiile, casele, împrejurimile, totul, în afară de groaznicul han „*la Hure*“ *, unde am dormit o noapte şi pe zidul căruia am scris aceste cuvinte de adio :

---

* Căpăţînă (trad. din fr.).

HANGIULUI DE LA „LA HURE“

Negustor de mîncăruri împuțite
Hangiu amestecînd
Gunoi cu murdărie
Birtaș prost și murdar
De la care se adună
O ciorbă fără gust și vasul năclăit
Și purici adunați din întregul oraș.
Hanul tău ca și fața
Ar putea fi numită o hîdă căpățînă
Și rît este cuvîntul, pentru curățenie.

Trebuie să-ți spun că hangiul mai este și obraznic pe deasupra. Te face să mănînci pui împuțit și îți rîde în nas, caraghiosul.

Iată-mă acum în localitatea la Fère și îți scriu așteptînd un prînz oarecare, ce-l voi împărți la masă cu trei mutre tîmpe de țărani. Pe zidurile hanului sînt pictate scene de vînătoare. Am remarcat că acest lucru nu este un semn bun, riști să nu găsești alt vînat decît cel din pictură.

Sper, mult iubita mea Adela, într-o scrisoare lungă. Contez de asemenea și pe alte lungi scrisori, în care să-mi povestești tot ce ți se întîmplă, tot ce vezi, tot ce faci. Data viitoare voi scrie drăgălașei noastre Poupée. Pînă atunci va trebui să-mi scrie ea. O strîngere de mînă vrednicului tău părinte, care probabil a prins forțe noi în Bretania lui și pe care îl iubesc precum știi.

La revedere, bietul meu înger, sînt chemat la masa de dejun, abia am timpul să închei această scrisoare. Toate gîndurile prietenești amicilor noștri. Spune-le că le aparțin din toată inima, dar, înainte de toate, ție, draga mea Adela.

V.

Plec la Saint-Quentin unde voi sosi astă seară. Aș fi foarte bucuros să te revăd ca și pe micuții noștri dragi.

Amiens, 3 august.

Expediez această scrisoare la Angers, îngrijorat că s-ar putea să nu te găsească, Adela mea, cu toate că am socotit că va fi la Angers pe ziua de șase și că tu nu vei pleca decît pe șapte. Sînt la Amiens, mîine voi fi la Abbeville și îmi voi astîmpăra setea de scrisorile tale.

De cînd ți-am scris, am văzut Saint-Quentin, unde nu se află decît o încîntătoare primărie cu o frumoasă fațadă de lemn sculptat din 1598 ; și Péronne, al cărui turn l-am desenat. Iată-mă

acum la Amiens, unde catedrala îmi va ocupa toată ziua. Este o minune.

Şi tu unde eşti ? ce faci ? cum te simţi ? Te voi găsi veselă şi fermecătoare, nu-i aşa ? Am atîta nevoie de surîsul tău.

Vei revedea pe dragii noştri copilaşi înaintea mea, sărută-i de mii de ori pentru mine, ştii cît de mult îi iubesc, şi, după tine, ei sînt dragostea mea.

Sper că tatăl tău s-a simţit bine în această scurtă călătorie. Îmbrăţişează-l mult din partea mea, de asemenea pe Didinette, căreia îi şi scriu.

Pe curînd, Adela mea. Între 15 şi 20 sper să fiu la Paris. Pînă atunci gîndeşte-te la mine.

Mîine, Abbeville şi scrisorile tale.

V.

Am scris de la Coulommiers domnişoarei Louise.

Cele mai tandre gînduri prieteneşti amicilor noştri din Angers.

De la Tréport, 6 august.

Ieri am avut şi o bucurie şi un necaz, dragă prietenă, bucuria de a fi primit scrisoarea ta, necaz de a nu fi primit decît una. În sfîrşit, te ştiu ajunsă cu bine, ca şi pe Didine, care mi-a trimis o scrisorică şi de aceea te rog să o săruţi din partea mea. Sînt necăjit că drumul l-a obosit pe tatăl tău. Spune-i să se îngrijească bine la întoarcere. În clipa în care îţi scriu aceste cuvinte, mă gîndesc că îţi vor sosi prea tîrziu şi mai mult ca sigur, la ora asta, eşti în drum spre Paris. Asta m-a determinat să-ţi adresez această scrisoare.

Am stat aproape 24 de ore la Abbeville. Eram un pic obosit de cele 20 de leghe făcute pe jos, bătînd de opt zile castelele, şi-apoi speram să dau scrisorilor tale răgazul să sosească. Am fost de două ori la poştă. Nimic. Nu te cert, dragă prietenă, ştiu că ai făcut cum este mai bine. Am primit la Abbeville, prin Martine, veşti bune de la dragii noştri copilaşi.

La Corbie am văzut ruinele a două frumoase turnuri şi cîteva tranşee, care se văd încă destul de bine ; la Boves, un mare donjon crăpat, iar la Picquigny, numai cîteva bucăţi de ziduri.

Notre-Dame din Amiens este o capodoperă prodigioasă. Acolo l-am întîlnit pe acel imbecil de Joseph Bard, atît de neaşteptat, ca şi cum s-ar fi găsit un purice pe Venus.

Saint-Wulfrand d'Abbeville are un portal în care sînt îngrămădite detalii minunate. Aşezarea este un vechi oraş, cu case pic-

tate, care mi-au reamintit de Burgos ; dar ce-i drept doar prin aceasta.

Ieri am văzut orașul Eu. Castelul este interesant și curios, cu toate că este curățat, spălat și stricat de restaurările recente. La colegiu am vizitat mormîntul lui Balafré și al soției sale, două capodopere ale secolului al XVI-lea, iar în cripta bisericii, mormintele conților d'Eu și d'Artois [7], unde am fost privit foarte atent de doi jandarmi cărora le-am rîs în nas.

Seara am venit la Tréport. Știindu-mă în apropierea mării, nu m-am putut hotărî să mă culc fără ca picioarele mele să nu o fi simțit. Acum sînt mulțumit căci își zvîrlă spumele sub ferestrele mele.

Ce lucru frumos este marea, Adela mea. Va trebui cîndva să o vedem împreună.

Toată seara m-am plimbat pe faleză. O, acolo simți că ai aripi. Dacă n-aș fi avut cuibul meu la Paris, mi-aș fi luat zborul.

Dar tu ești acolo, iar eu rămîn, și atît timp cît tu vei fi acolo, îngerul meu, eu voi rămîne. Sînt prins în mreje pe viață, dar iubesc colivia în care te afli tu. Nu știu dacă dorința de a vedea marea cît mai mult timp nu mă va face să merg la Caen, în loc de Rouen. În orice caz, scrie-mi la Mantes post-restant. Îmi va fi ușor să intru în posesia scrisorilor, dacă nu voi merge eu însumi să le iau.

Îi scriu lui Boulanger și îți trimit scrisoarea în acest plic. Te rog transmite-i-o. Apoi pentru cei mici cîteva scrisorele pe care te rog să le dai cu tot atîtea sărutări, cîte cuvinte sînt scrise.

Pe curînd, Adela mea, va fi o mare bucurie să te pot îmbrățișa.

Al tău V.

Toată prietenia bunei Martine. Gînduri bune pentru toți care își amintesc de noi. Cum se simte bunul Nanteil, pe care l-am lăsat bolnav ?

Lui Louis Boulanger.

La Tréport.

Sînt la malul mării, Louis, un lucru extraordinar, care mă face să mă gîndesc totdeauna la tine. De altfel, știi prea bine că sîntem ca doi frați.

Aș fi vrut să fii aici, întîi pentru că ai fi fost lîngă mine, al doilea pentru că ai fi fost lîngă mare. Amîndoi avem o profundă afinitate cu marea, care răscolește în noi străfunduri de poezie. Plimbîndu-te pe faleză, simți ca și cum ai avea în cap tot atîtea oceane,

cîte sînt sub cer. Deîndată am vizitat biserica, cocoțată sus, de parcă ar fi așezată pe acoperișul satului. Se ajunge urcînd o scară. Nimic mai fermecător decît acest edificiu, care se înalță pentru a fi văzut de marinarii de pe mare, ca și cum le-ar spune : sînt prezent ! [...] Simți că acești oameni apăsați de mare vin să caute aici un echilibru posibil. Triste lucruri pe coasta oceanului : o constituție și o cameră de deputați !

Ei bine ! am simțit că arta rămîne măreață. [...]

La căderea nopții, m-am dus să mă plimb la malul mării. Luna răsărea, fluxul urca spre maluri și bărcile pescarilor plecau unele după altele, unduindu-se în strîmtul gît de la Tréport. O ceață cenușie acoperea depărtările unde pînzele se topeau destrămîndu-se. La picioarele mele, oceanul înainta pas cu pas. Valurile veneau așezate unele după altele, ca țiglele de pe acoperișuri în construcție. Vîntul bătea puternic ; întregul orizont fusese cuprins de un tremur de pete verzi ; și peste toate un muget groaznic într-o lume întunecată, cu valuri mari de spume sfîșiate de pietre ; era frumos și monstruos în același timp. Marea disperată, iar luna sinistră ! O lume stranie, imensă himeră, plină de mistere, acoperită cu mii de solzi urcînd dureros spre fața rece, cadaverică, de-a lungul a 9 000 de leghe, precum șarpele care țintește și atrage pa-

sărea. Ce poate însemna această fascinație în care marea joacă rolul păsării ?

Ieri, în cîteva ore, am văzut marea în trei aspecte cu totul diferite. Prima dată, la ora două după-amiază, între Abbeville și Valines, la dreapta mea. Marea se afla departe, ca un banc de ceață, așezat la linia extremă a orizontului. A doua oară, lîngă Eu, soarele era la asfințit, iar cerul cenușiu și plin de un abur difuz ; marea ocupa distanța dintre două dealuri înalte. Nu știu cum cădeau razele soarelui, dar parcă ar fi fost un triunghi de aur masiv, fără nici un colț umbrit, doar de o ușoară tremurătură ce-abia atingea suprafața apei. Așa a apărut dintr-o dată la capătul unui urcuș, ca o scorbură strălucitoare în josul cerului plumburiu. Închipuie-ți această viziune.

Cel de al treilea aspect era în timpul fluxului de seară.

Însă, iată o scrisoare fără sfîrșit și n-am vorbit încă nimic de tine, dragă prietene. Mi se pare că vorbind despre mare, vorbim despre noi. Nu ne-am spune lucrurile astea și încă o mie, dacă am fi fost împreună ? Oh, ce mult aș fi vrut să te am aci, pentru mine ca un drag prieten, și pentru ocean ca un mare pictor.

Adio. Îmi lipsește hîrtia, o strîngere de mînă. Fă lucruri frumoase acolo, în timp ce eu văd altele aici.

Victor H.

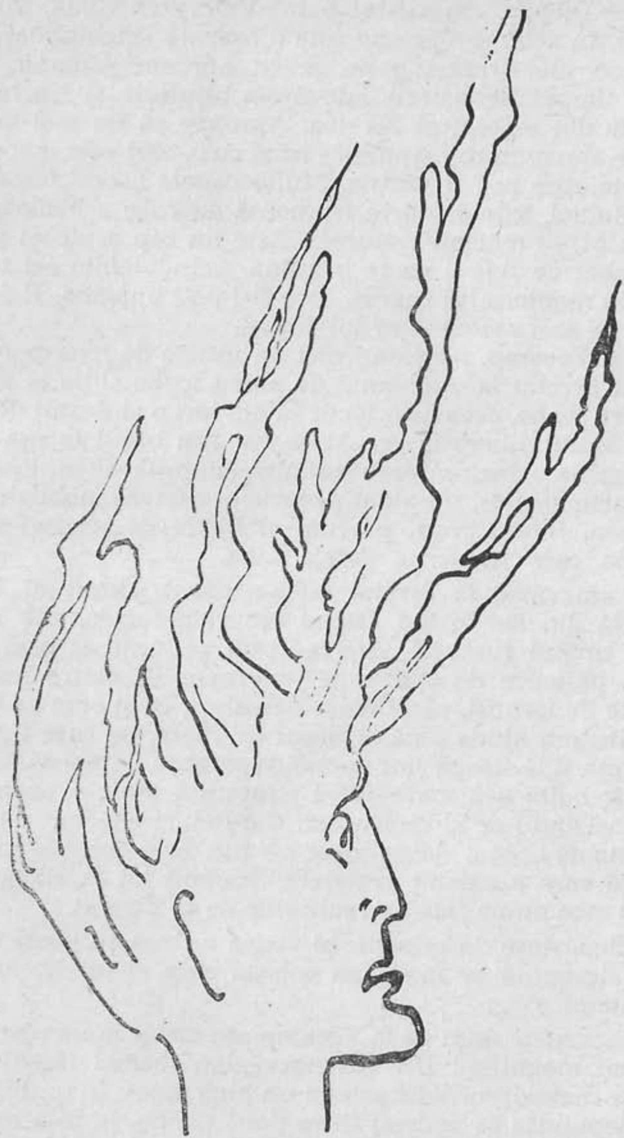
Montivilliers, 10 august, ora 8 dimineața.

Draga mea Adela, desigur ești pe punctul de-a ajunge la Paris în acest moment. Nu am vrut să-ți adresez ultima mea scrisoare din Tréport, la Blois, de teamă că n-o să-ți sosească la timp. Probabil că o vei primi în același timp cu aceasta.

De cînd ți-am scris, am văzut tot malul mării de la Tréport la Le Havre, unde voi sosi peste trei ore.

Am vizitat Dieppe, unde castelul, care arată încă destul de bine, nu-ți oferă decît o singură rămășiță interesantă, o fereastră, destul de frumoasă, din timpul Renașterii, prin care se spune că a evadat ducesa de Longueville [8], această ducesă de Berry a timpului său, dar mai frumoasă decît a noastră. De altfel poate nu trebuie să se dea prea mare crezare legendei. La Amboise, anul trecut, mi s-a arătat tot o fereastră, pe unde se spune că a evadat tot ducesa de Longueville. Grațioasă fantezie a legendei ce o agață pe această nobilă doamnă de capătul unei scări de frînghie la toate ferestrele frumoase din timpul Renașterii !

În rest, Dieppe este un oraș destul de insipid, în afară de mare, care înfrumusețează tot ce atinge, ca și poezia.

l'Esprit de la Tempête devant Gilliatt

După Dieppe, am vizitat Saint-Valéry-en-Caux, mic port neînsemnat. În schimb Fécamp este o așezare încîntătoare. Biserica este de cel mai frumos gotic, sever, aproape romanic, avînd capele din timpul Renașterii, adevărate bijuterii, și foarte frumoase morminte din secolul al XV-lea. Aproape că nu mai sînt vitralii. Resturile amvonului, răspîndite ici și colo, sînt cele mai admirabile fragmente care pot fi văzute. Multe capete asemănătoare cu cele ale lui Rafael, într-o foarte frumoasă adorare a Fecioarei așezată în mormînt, în mărime naturală. Este un cap sculptat și pictat, al unui bărbat ce ține o carte în mînă, neîndoielnic cel mai uluitor portret în maniera lui Ingres, care ți-l poți imagina. Îl desfid chiar pe el să fie mai asemănător lui însuși.

De la Fécamp, negăsind nici un mijloc de transport, am mers pe jos la Étretat la o distanță de patru leghe și de la Étretat aici, încă patru leghe, ceea ce a făcut să am ieri o zi destul de plină. Am sosit la Montivilliers la ora 11 seara. Am bătut la ușa hanului și mi-a deschis o încîntătoare hangiță, numită domnișoara Bouju, care, foarte grațios, mi-a dat propria ei cameră mobilată cu mobilă de mahon, intens roșu, precum și hîrtia de scrisori albastră ca cerul, pe care îți scriu, Adela mea.

Ce am văzut la Étretat mi s-a părut admirabil. Faleza este străpunsă din loc în loc, lăsînd arcuri naturale, sub care marea bate în timpul fluxului. Am așteptat refluxul și prin ierburi de mare și băltoace de apă, alge lunecoase și, pietre mari rotunde acoperite de ierburi, pieptănate de valuri, ca și cum ar fi capete cu păr verde, am ajuns pînă la arcul cel mare, pe care l-am desenat. La dreapta și la stînga sînt portaluri sumbre ; imensa faleză este la verticală, bolta cea mare fiind străpunsă dintr-o parte în alta și prin ea văzîndu-se al doilea arc. Capiteluri enorme, cioplite neîndemînatic de ocean, zac în toate părțile. Este cea mai gigantică arhitectură care a existat vreodată. Spune-i lui Boulanger că Piranesi[9] nu este nimic față de realitățile de la Étretat.

În depărtare, la orizont, se vedea un vas cu pînze de cenușiul pietrei, desenînd pe mare un colosal chip al lui Napoleon. Totul era minunat.

Uitam să-ți spun că la Fécamp am văzut marea pe lună plină. Spectacol magnific ! Un vas norvegian tocmai ieșea din port și cîntecele mateloților aduceau cu un lung vaiet. În spatele meu, orașul și clopotnița se vedeau între două coline, în fața mea, cerul și marea pierdute și amestecate într-un clar de lună imens, la dreapta, un felinar din port cu lumină nemișcată, la stînga, blocurile mari de umbre ale unei faleze prăbușite. Eram pe un eșafod al digului ce tremura la fiecare izbitură de val. În acea clipă m-am gîndit la tine, bietul meu înger, și la dragii noștri copilași, la Dédé, care se

joacă în Piaţa Regală şi la tot ce este proaspăt şi drăguţ în umbra persoanei tale.

Nu am explorat încă Montivilliers. Voi pleca peste o oră, cocoţat pe imperiala unei trăsuri care mă va duce la Le Havre, unde voi dejuna. Este de la sine înţeles că îmi păstrez incognito-ul oriunde mă duc. Nu am fost recunoscut nicăieri, exceptînd la Soissons. De la Le Havre, în funcţie de vehiculul pe care-l voi găsi gata de plecare, voi merge la Rouen sau Caen. În acest din urmă caz, întoarcerea mea va fi întîrziată, aproximativ cu trei zile. Apropo, la Dieppe am văzut castelul Arques, care este o splendidă ruină.

Scrie-mi tot la Mantes, Adela mea.

Sper că această călătorie mică ţi-a făcut bine şi că eşti tot grasă şi proaspătă. Vreau să profit de faptul că sînt în Normandia, ca să văd o bună parte din ea şi cîteva detalii. Nu mai am răbdare pînă cînd voi putea să te îmbrăţişez. E atît de multă vreme de cînd nu v-am văzut pe toţi, îngerii mei.

Mii de sărutări de la vechiul tău prieten. Îmbrăţişează-i pe toţi.

V.

Rouen, 13 august.

Deoarece călătoresc la bunul plac al trăsurilor pe care le găsesc gata de drum, iată-mă la Rouen, dragă prietenă. Aproape am renunţat să mai merg la Caen, m-ar fi tîrît prea departe. Îţi scriu înainte de a fi văzut ceva din Rouen, unde am sosit ieri la ora 11 seara, pe un clar de lună, ce din vîrful dealului mi-a oferit, din umbrele oraşului şi din scînteierile Senei, un admirabil peisaj.

Am văzut de altfel, de cînd ţi-am scris, lucruri minunate, clopotniţa romanică de la Montivilliers, pădurea de catarge de la Le Havre, fleşa traforată de la Hanfleur ; Lillebonne, unde sînt trei monumente, rezultatul a trei idei, o construcţie gotică, un donjon feudal şi o arenă romană ; Tancarville are un castel ruinat, dar mai frumos decît unul întreg ; Caudebec, care nu-i decît o dantelă de piatră ; Saint-Wandrille, o troacă minunată în care se zbenguie un hidos porc devastator, numit Lenoir [10]; Jumièges, care este încă mai frumos decît Tournus ; şi, de-a curmezişul tuturor, şerpuieşte pretutindeni Sena !

Astăzi voi vedea Rouen.

Adela mea, nici unul din aceste frumoase lucruri nu mă împiedică să mă gîndesc la tine, dragă prietenă. Tu eşti cel mai frumos lucru dintre cele frumoase şi eşti cea mai bună dintre toate bunătăţile. Cu cîtă bucurie te voi revedea !

După Rouen, îmi mai rămîne să colind malurile Senei. Voi încerca să-mi fac un program cît mai îndesat şi, dacă îmi mai rămîn bani, voi face un ocol prin Gisors, ca să merg pînă la Compiègne, să văd Pierrefonds, care lipseşte colecţiei mele de castele.

În aşteptarea unor sărutări adevărate, te îmbrăţişez de aici, Adela mea, de asemenea pe dragii noştri micuţi şi pe Martina Leusurica y Galassa. Iubeşte-mă.

Cel mai bun şi statornic prieten al tău.

V.

Scrie-mi tot la Mantes, post-restant.

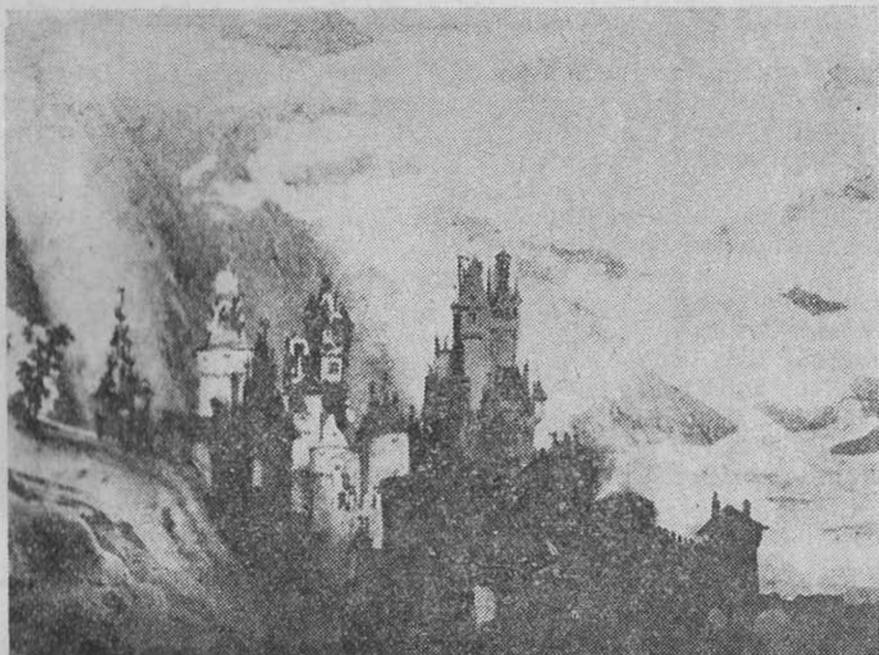
La Roche-Guyon, 16 august.

Sînt la Roche-Guyon şi mă gîndesc la tine. Acum patrusprezece ani, aproape zi de zi eram aici şi la cine mă gîndeam ? la tine, Adela mea. Oh ! nimic nu s-a schimbat în inima mea. Poţi să mă crezi, te iubesc mai mult decît orice pe lume. Eşti viaţa mea.

Nimic nu s-a schimbat nici în acest trist şi sever peisaj. Tot acest frumos cot al Senei, tot acea întunecată buză de deal, tot acea vastă întindere împădurită. Nu s-a schimbat nimic nici în castel afară de castelanul care a murit şi de mine, vizitatorul, care am îmbătrînit. De altfel a rămas acelaşi mobilier domnesc, am revăzut şi fotoliul pe care a stat Ludovic al XIV-lea şi patul în care s-a culcat Henric al IV-lea. Cît despre patul în care m-am culcat eu şi care fusese şi patul *cardinalului de la Rochefoucauld* — un pat deosebit de mare — acum şase luni, domnul de Rastignac s-a plîns stăpînului actual că este prea spaţios, aşa încît din vechiul meu pat s-au făcut şezuturile pentru scaunele de biliard şi, astfel, nu mai rămîne absolut nimic de la mine, aici. Dar mă înşel, un servitor, văzîndu-mă cum privesc ca un necunoscut, ca unul care le vede pentru întîia dată, îmi spuse brusc : Victor Hugo a trecut pe aici. Şi mi-a arătat, într-un registru de banale inscripţii, o jumătate de vers de-al meu, pe care un vizitator l-a scris imitîndu-mi iscălitura. Acest lucru este arătat străinilor !

I-am lăsat în neştiinţa lor. La ce bun să-i dezamăgeşti ? Adevăratele amintiri de acolo au dispărut. Ce importanţă are că altele false le-au luat locul ? Numele meu nu este mai puţin pronunţat în fiecare zi, în acelaşi loc unde mă gîndeam la tine acum patrusprezece ani. Ce visări gingaşe erau atunci sub acest turn ştirbit. Ruina nu este mai puţin prăbuşită decît era. Însă eu în cîte privinţe nu sînt deja prăbuşit !

Nu însă în ce priveşte dragostea mea pentru tine, bietul meu înger. S-ar putea asemui cu inima unui zid. Pe măsură ce tencuiala cade, se vede mai bine. Cojit, dar indestructibil.

Las să-mi vagabondeze gîndurile. Într-o oră voi pleca la Mantes, unde voi găsi scrisorile tale, ceea ce mă umple de bucurie și nerăbdare. Ce să fac, te iubesc și gata.

Aș vrea totuși să-ți vorbesc de Andelys, unde am petrecut noaptea trecută, și de Château-Gaillard, imens mănunchi de turnuri ruinate, care domină patru din meandrele Senei. L-am desenat.

Am văzut Rouen. Spune-i lui Boulanger că am văzut Rouen. Va înțelege tot ce cuprinde acest cuvînt. Am petrecut zilele de 13 și 14. Am văzut tot, curtea de conturi, palatul Bourg-Théroule, Palatul de Justiție, Marele Orologiu, Saint-Ouen, Saint-Maclou, vitraliile de la Saint-Vincent, fîntînile, casele vechi sculptate și enorma catedrală, care-și face mărețe apariții la capătul tuturor străzilor. M-am urcat în clopotnița catedralei și în turnul Saint-Ouen. Orașul și priveliștea sînt, de sus, admirabile.

Am uitat să-ți spun că, sub vechile cazemate de la Château-Gaillard, am găsit numele meu scris, cu creionul, alături de numele lui Rossini.

Sînt chemat pentru masa de prînz. Te las. În două ore voi fi la Mantes cu tine.

Pontoise, 17 august.

Am trecut ieri prin Mantes. Am găsit scrisorile tale. Îți mulțumesc, Adela mea, de tot ce cuprind bun și duios pentru mine. Mă iubești, nu-i așa ? Mulțumește-i mult tatălui tău de toată grija ce ți-o poartă, îl iubesc ca pe propriul meu tată. Este mai mult decît al meu, este al tău. Mulțumește-i Didinei mele, pentru drăguța ei scrisoare. Mulțumește-i bunului Châtillon. Îmbrățișează pe dragii noștri copilași.

Pun mult preț pe toate amănuntele ce mi le dai. Continuă cu ele și adresează-mi, de acum încolo, scrisorile, post-restant, la Villers-Cotterets. Voi încerca să văd Compiègne și Pierrefonds. Iată-mă deja la Pontoise. Dacă totuși nu voi găsi nici un vehicul pentru Senlis, ceea ce cred că mă și așteaptă, voi lua diligența pentru Paris, și atunci mă vei revedea îndată, și eu nu mă voi plînge. Cu atît mai rău pentru Compiègne. Te poți aștepta să mă vezi sosind în orice clipă.

Sînt fericit că te-ai amuzat un pic la Angers. Nu-mi este inima plină decît de gînduri de dragoste pentru tine și pentru iubiții noștri copilași.

Îmbrățișează-i pe toți. Nu mai am timp decît să închid scrisoarea. Poștaiionul pleacă. Mii de gînduri prietenești Martinei.

Al tău, Victor.

20 august, ora 1 după amiază.

Îți scriu de la hanul din Pierrefonds, Adela mea, avînd în fața ferestrei minunata ruină. Am întîmpinat greutăți să ajung pînă aici. Trăsurile lipsesc. Voi încerca să ajung la Villers-Cotterets și, dacă voi găsi un loc pe imperiala unei deligențe, poate voi sosi în același timp cu această scrisoare la Paris. De mult timp inima-mi este acolo.

V.

1836

Chartres

La Louppe, 18 iunie, 1836.

Iată-mă instalat la o masă din hanul de la Louppe, tîrg mare, la nouă leghe de Chartres și prima mea grijă este să-ți scriu, Adela mea. De la plecarea noastră nu am avut nici o clipă de răgaz, nici eu, nici Nanteuil. Nanteuil desenînd, eu explorînd. În prima zi am dejunat la Chevreuse și ne-am culcat la Rambouillet.

Ți-am vorbit deseori de Chevreuse, al cărui castel, cu toate că a fost împodobit de un morar cu niște acoperișuri caraghioase, are încă un aspect remarcabil. În ce privește Rambouillet, în afara parcului, orașul și castelul sînt insipide. Cu toate acestea, castelul mai are încă un turn mare, destul de frumos, pe care se reazemă stupid două păcătoase fațade într-un regretabil stil modern. Drumul începînd de la Bièvre este fermecător. A doua zi am văzut Maintenon, cu minunatul ei mic castel din secolul al XV-lea, și imensul apeduct ruinat din secolul al XVII-lea și în sfîrșit Chartres, care ne-a apărut de departe în răpăiala de ploaie cea mai pitorească din lume.

Aici ar trebui să scriu volume cu milioane de semne de exclamare. Catedrala din Chartres e o minune.

Am petrecut în ea 36 de ore, înăuntru, dedesubt, deasupra, străbătînd cu pași mari navele, coborînd în cripte, cățărîndu-ne în turnurile clopotelor, sorbind-o din priviri din toate colțurile, și în final neștiind nimic, decît că ar trebui șase luni de studiu spre a-ți face o idee mai completă de ce conține. Eu sînt încă în faza acelei prime impresii trezită de lucruri mărețe și care este copleșirea.

Interiorul este de un efect uluitor. Naosul înalt și întunecat, vitraliile abundă în mii de diamante, basoreliefurile ce înconjură corul, cu pervazurile dantelate, formează una din cele mai admirabile împletituri de piatră pe care a făcut-o să înflorească punctul de întîlnire al secolului al XV-lea cu al XVI-lea. Magnific edifi-

ciu. Sînt tot atîtea amănunte ca într-o pădure și tot atîta liniște și măreție. Această artă este, într-adevăr, fiică a naturii. E infinită, ca și ea, atît în grandoare cît și în detaliu. Microscopică și gigantică.

O, sărmanii arhitecți ai zilelor noastre, care au darul să facă clădiri foarte mărunte cu enorme mormane de pietre ! Să vină să studieze, să vină să învețe acești constructori de ziduri goale cum simplul conține multiplul, fără ca prin aceasta să sufere, cum micul detaliu dă semeție întregului ansamblu. Sînt într-adevăr niște artiști nefericiți, care au pierdut sensul artei lor, gata să despoaie o construcție de arabescuri ca pe un stejar de frunze.

Exteriorul e tot atît de sublim. Cele două portaluri din extremitățile transeptului sînt de o frumusețe aproape unică. Au anumite intrări laterale cu acoperiș, care, văzute dintr-o parte, au aerul unui peristil egiptean. Statuile, ca și cele de la Amiens, sînt din cea mai severă epocă a artei creștine.

În ce privește cele două turnuri clopotniță ele formează cea mai admirabilă și armonioasă împletire de grație și măreție ce se poate imagina. Cel mai vechi, care este și cel mai puțin înalt, aproape romanic, este de o gravitate sumbră și austeră, cu toate că a fost destul de mult împodobit. Celălalt e o uriașă bijuterie de patru sute picioare înălțime.

Cele trei mari rozase sînt admirabile ca formă, din afară, și colorit, dinăuntru.

Cît despre stricăciunile provocate de incendiu, cu toate cele ce s-au spus în ziare, ele sînt imense. Am vizitat totul cu cea mai mare conștiinciozitate, complet anonim, așa cum fac mereu, ca să nu fiu influențat de nici un fel de amabilități. Ca să nu îmi scape nimic, am avut de luptat acolo, ca și în alte părți, împotriva acelui clopotar stupid și paracliser obraznic, pe care i-am regăsit și aici, stăpîni absoluți ai edificiului, închizînd poarta curioșilor și făcînd prin colțuri mici grămăjoare de rămășițe prețioase, pe care le țin încuiate, spre a le exploata. La Chartres este și mai rău, paracliserul dă ordine soldaților. Vrei să intri, santinela îți strigă : Stai ! aveți permis ? de la cine ? De la portar, spune soldatul.

Stricăciunile sînt imense în toată partea superioară și, ceea ce este mai grav, chiar ireparabile. Pentru șarpantă este de la sine înțeles. Unde este lemnul ? unde sînt dulgherii ? Materia primă și mîna de lucru lipsesc. Se va face o coamă de fier ; tristă soluție, dar care, din fericire, nu se va vedea din afară, ca acea nefericită clopotniță de la Rouen.

Și în cazul fleșelor stricăciunile sînt iremediabile. Pentru că nu a ars numai șarpanta. Toate dantelăriile de piatră, atît de deli-

cate și pline de farmec ale clopotniței mari, au fost topite în incendiu. Nu au mai rămas decît cioturi roase proeminînd încă pe nervurile groase ale ogivelor. În ce privește vechea clopotniță, ornamentația romană e prea masivă și prea unitară cu piatra ca să se fi desfigurat, dar mă tem să nu fie și mai zdruncinată decît cealaltă. *Asemenea lovituri sînt prea puternice pentru bătrîn.* Și acest bătrîn are 700 de ani.

În interiorul clopotnițelor pustiirea ne pare și mai ciudată. Ici și colo, în colțurile înalte, zac mormane uriașe de cenușă, grămezi de fierărie, strîmbate și arse de flăcări, printre care se deosebesc limbi de clopot și bucăți enorme de bronz. Dacă te rezemi pe un drug de fier, tremură din rădăcini, ca un dinte găunos ; te încrezi într-o boltă, este crăpată, scările exterioare se clatină cînd mergi pe ele ; și pe urmă pietre mari plesnite ți se rostogolesc sub picioare, iar granitul balustradelor, linse de flăcări timp de 12 ore, se desprinde în solzi sub degete.

Cui i se va încredința această dificilă restaurare ? Domnul Duban[11] ar fi o alegere foarte bună. Să ne păzim îndeosebi de mîna neîndemînatică și ignorantă care a aranjat atît de dezastruos Saint-Denis. Trebuie să fii un constructor plin de curaj ca să lucrezi la un edificiu ca Chartres și Saint-Denis, cînd ești cel mult capabil să construiești o imitație hibridă ca Bursa și biserica Madeleine. Cum îndrăzniți să mișcați aceste pietre venerabile unde s-a pecetluit o artă pe care nu o înțelegeți ? Cum îndrăzniți să trageți o concluzie de la Vignola[12] la André Colomban ?

Stricăciunile în interior sînt și ele considerabile, nefiind cauzate de incendiu, ci de arhitecți restauratori. Una din pagubele cele mai de plîns este introducerea în cor a unui grup rococo, mare și urît, lucrat de Bridan, pentru care a fost făcută o spărtură în hățișul de arabescuri gotice cu mii de ace semețite în jurul altarului principal.

O, voi cinstiți locuitori din Chartres, dacă restaurați, încercați să restaurați și corul bisericii. Alungați-l pe Bridan, cu grupul lui statuar, reprezentînd Adormirea Maicii Domnului, ca și zăbrelele, basoreliefurile și stucaturile Ludovic al XVI-lea și tot ce este făcut în spiritul prostului gust al secolului al XVIII-lea. Dreaptă pedeapsă ! episcopul stupid, care a desfigurat în acest fel corul de la Chartres, n-a avut fericirea să oficieze nici măcar o singură dată în mijlocul absurdului său aranjament. În momentul în care și-a terminat opera, a venit revoluția măturînd într-o clipită și episcop și corpul canonicilor. De ce nu l-a măturat și pe Bridan ? Uitam să-ți spun că acest grup este prezentat vizitatorilor pentru a fi admirat ca și cum ar fi invitați să admire un catren de Ioan Botezătorul mîzgălit pe marginea Bibliei.

Pentru că locuitorii din Chartres își restaurează catedrala — și ei nu puteau face un lucru mai bun — ar trebui să împiedice, pe nu știu cine, să dărîme vechile ziduri de apărare, care completează atît de bine frumoasa poartă Guillaume.

De fapt catedrala fără acoperiș are un aspect straniu, dar nu lipsit de frumusețe.

Zidurile sînt atît de încărcate de colonete și stîlpi cu jerbe de nervuri, încît de la aceeași poartă Guillaume, de unde catedrala se vede în toată măreția ei, apare deasupra orașului ca o imensă orgă de piatră.

Văzut de sus, din turnul cel mare, acoperișul incendiat și dezgolit este superb. Pare spinarea unui monstru gigantic. Ciudat la început, dar explicabil dacă te gîndești mai bine, este faptul că ferecătura de plumb a pasarelei de la galeria de sus, ce dă ocol acoperișului, a rămas complet neatinsă, cu toate că a fost atît de apropiată de vîlvătaie, încît plumbul topit al învelitorii i-a curs deasupra din toate părțile, atîrnînd și acum în mii de stalactite, ce strălucesc splendid în soare.

De altfel orășelul Chartres, văzut din partea vechilor ziduri de apărare, este foarte pitoresc și ar trebui să fie mai mult vizitat de pictori decît este acum.

Poșta urmează să plece, așa încît îți scriu în fugă. Dragă prietenă, comunică aceste detalii prietenilor care ți le vor cere. Nanteuil este încă cu mine. Călătoria i-a deschis gustul de-a merge mai departe și am păstrat cabrioleta. El te salută cu respect.

Eu vă îmbrățișez pe toți și pe tine înaintea tuturor. Niciodată nu mi-am dat seama cît de mult te iubesc, decît atunci cînd sînt departe de tine. Îmbrățișează de mii de ori pe dragii noștri micuți. Îți voi înapoia îmbrățișările. Scrie-mi, post-restant, la Cherbourg. Tot pentru domnul baron Hugo. Fără prenume.

Al tău, Victor.

Citește totul tatălui tău, pe care-l iubesc și căruia îi strîng mîna. Cred că această scrisoare îl va interesa. El se ocupă ca și mine, dar mult mai bine, de aceste lucruri.

Alençon, 19 iunie.

Îți scriu, Adela mea, pe colțul unei groaznice fețe de masă de cîrciumă. Am părăsit cabrioleta noastră la Nogent-le-Rotrou și am luat un vehicul public pînă la Domfront, unde cred că Nanteuil mă va părăsi. Sîntem la Alençon. Avem la dispoziție un sfert de oră ca să mîncăm ceva și profit să-ți scriu.

Alaltăieri ne-am luat rămas bun de la Chartres, unde mai există o construcție cu frumoase vitralii, de care nici nu ți-am vorbit, orbit cum eram de catedrală. Am părăsit Beauce, ale cărei cîmpii în asfințit se pierd mirific în depărtări și trebuie admirate puțin. Iată, acum ne apropiem de Normandia, pe care o recunoaștem după coroana verde a merilor ce ne înconjură din toate părțile. Plouă, bate vîntul, este o vreme îngrozitoare. Soarele, parcă în bătaie de joc, ne privește din timp în timp, prin spărtura unui nor.

Am văzut și vizitat, la Nogent-le-Rotrou, acel castel care mi s-a oferit spre cumpărare acum șase sau șapte ani. Nanteuil face pentru tine o schiță în chip de amintire, în timp ce eu îți scriu. Exteriorul castelului este încă foarte frumos și domină măreț un imens orizont de șesuri unduit. Interiorul nu este decît ruină.

Astăzi este duminică, Adela mea. Mă gîndesc cu tristețe că, acum opt zile, eram fericit alături de tine. Făcusem împreună plăcuta cavalcadă în pădurea Saint-Germain. Eram unul lîngă altul, fericiți unul prin altul, ca în anii noștri cei mai surîzători. Eu îți țineam calul de căpăstru și nu pierdeam din ochi pe dragii noștri copilași. Adela mea dragă, mi-a plăcut mai mult duminica de acum opt zile, decît duminica de astăzi.

În trei săptămîni vă voi revedea și vă voi îmbrățișa pe toți. Pînă atunci sărută-i de mii de ori pe Didine, pe Dédé și pe Toto, care sper că se simte bine, la fel pe sărmanul meu Charlot, de două ori exilat. Strîng mîna tatălui tău, iar pe tine te îmbrățișez mult de tot, Adela mea.

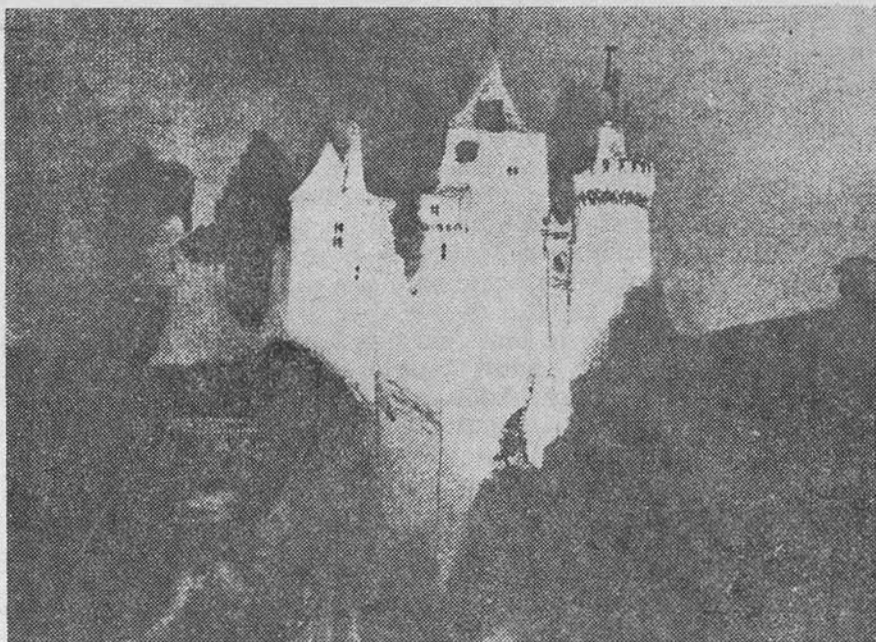
V.

Fougères, 22 iunie.

Au trecut trei zile, Adela mea, de cînd nu ți-am scris și simt nevoia să vorbesc cu tine, să-mi caut odihna în gîndul tău.

Nanteuil m-a părăsit, ar fi posibil să ne întîlnim la Cherbourg. De la Alençon, am văzut Lassay, o mică localitate drăguță, pe jumătate sălbatică, așezată la răscrucea unor drumeaguri cu castele vechi, dintre care două admirabile, pe care le-am și desenat. Le vei vedea. Cel de al treilea nu mai are decît cîteva ruine, așezate printre arborii cei mai frumoși și sălbatici din lume.

După Lassay, Mayenne. În fond, această săracă Bretagne nu este deloc cunoscută. Dar face mai mult decît Elveția cu Alpi cu tot. Mayenne pare un oraș pitoresc și surîzător, așezat de-a curmezișul rîului ce-l străbate, cu un castel frumos, o biserică înaltă, cu pietre romane de două mii de ani, case din secolul al XV-lea învrîstate cu lemn și ipsos și un pod vechi cu arcuri ogivale. Ansamblul formează un tot fermecător.

De la Mayenne am fost la Jublaire, unde există un castru al lui Cezar pe care l-am colindat fiind călăuzit de cea mai frumoasă fată din lume, ce mi-a oferit trandafiri proaspeţi şi cărămizi vechi, sărind sprinten peste împrejmuiri fără să se sinchisească prea mult de zborul fustei sale. Şi pe urmă mi-a arătat un templu roman şi multe lucruri romane şi chiar multe din persoana ei. La despărţire, eu i-am dat bani, iar ea mi-a cerut o sărutare. Iartă-mă, dar îţi povestesc lucrurile aşa cum sînt şi pînă la urmă îţi voi aduce o bucată de marmură din castrul lui Cezar, ca să-ţi dovedesc norocul meu. Sînt un încrezut.

Închipuie-ţi că îţi scriu toate astea, dogorit de soare şi roşu ca un morcov. Este drept că am acum crucea de onoare şi mă voi lupta cu tatăl tău, pentru pîinea sfinţită de la Fourqueux. În Bretagne sînt primit cu multă stimă şi cinstire. Ţăranii şi jandarmii mă salută.

Astăzi de dimineaţă am luat masa la Ernée.

Apropo, nu mai m-am dus pînă la Domfront.

Ernée este o mică localitate, foarte urîtă, stupidă şi searbădă, unde o babă, pocită, ţine un han groaznic. Singura plăcere a fost izgonirea unui cîrd de cumetre clevetitoare, care au plecat bodogănind pe socoteala mea o sumedenie de bîrfeli absurde.

Am văzut la Ernée și copilași drăguți, care strîngeau balegă de cal de pe drumul mare. Te ásigur că o făceau cu o grație extraordinară. Și cînd te gîndești că într-o zi vor ajunge niște țărani urîți

Sînt la ora asta în țara ferigilor, într-o localitate care ar trebui vizitată cu respect de către toți pictorii, într-o localitate care are un castel protejat de turnurile cele mai frumoase din lume, cu mori de apă, cu pîrîiașe repezi, stînci, grădini pline de trandafiri, de străzi mărginite de case cu pinion urcînd drept, cu biserici înalte și joase, cu bufete vechi strălucind prin prăvălii, cu tot felul de construcții vechi acoperite de iederă. Am văzut totul în lumina soarelui, le-am văzut în amurg, le-am văzut în lumina lunii și nu mă pot sătura. Este admirabil. Ici și colo, sînt cîteva case din timpul lui Ludovic al XV-lea, însă au puțin succes. Stilul pompadur, cu toate încărcăturile lui, nu are ce căuta în această regiune. Efectul rococoului în granit este foarte nefericit.

De altfel arhitectura în general este barbară. Piatra bretonă nu s-a lăsat înzorzonată de nici o epocă. Nici de cea a Renașterii, nici de cea a lui Ludovic al XV-lea. Dar anumite monumente au simplitate și sumbră măreție.

Vremea a devenit bună, drumurile sînt încîntătoare. Totul este verde, tufișuri, arbori înalți, acoperișuri de paie împestrițate de flori, cu fumul ce se amestecă cu miros de măceșe. Ici și colo un cîmp de cucută răspîndind miasmă de fiară sălbatică, un zid în ruină unde crește albă lumînărica Domnului, gaițe ce-și arată penele albastre, coțofene ce-mi aduc aminte de caii din Turenne, și pe urmă această încadrare a drumului, minunat aurit de grozamă în floare.

Mîine voi merge la Antrain și voi vizita renumitul cîmp de luptă al armatei vandeene, mă voi gîndi la tine, Adela mea mult iubită, în timp ce această scrisoare va alerga către Fourqueux, ca să aducă sărutările mele, ție, vouă, tuturor care sînteți bucuria și viața mea.

Mii de gînduri prietenești Martinei. Îmbrățișează pentru mine pe bunul tău tată. Eu te îmbrățișez de mii de ori. Într-o zi voi călători cu tine și voi fi pe deplin fericit.

Saint Malo, 25 iunie.

De două zile, dragă prietenă, nu încetez să mă gîndesc la tine. Va trebui neapărat să vedem marea împreună cu toți dragii noștri copilași. Aș vrea să-i văd pe Toto și Dédé și chiar pe dumneata, domnișoară Didine, care o să primești prima împărtășanie, aș vrea să-i văd în acest imens sipet de scoici de ocean, pe care ieri le

călcam în picioare, mergînd între Dol și Saint Malo, deoarece negăsind loc în oribilele mijloace de transport, care-ți bătucesc fundul, am mers filozofic șase leghe pe jos.

Ajuns la Saint Malo, îmbîcsit de praf, am alergat la ocean și m-am scăldat între stîncile care înconjură digul unde, în timpul refluxului, apa se cuibărește în mii de copăi de granit. Am avansat destul de departe în mare, sărind din stîncă în stîncă, cu toate că valurile m-au răsturnat de zeci de ori, pe stînci diabolic de ascuțite. N-avea nici o importanță, era un lucru admirabil să fii învăluit și scuturat prin spumă.

Cum de patru zile am făcut cap la cap 12 leghe pe jos, în plin soare, am fața cojită, sînt roșu și arăt groaznic.

De altfel aveam nevoie de apă. De cînd sînt în Bretagne mă simt înecat în murdărie. Ca să te speli în Bretagne îți trebuie oceanul. Acest imens lighean nu-i decît pe măsura imensei murdării.

Să vezi camera unde se presupune că am dormit la Pontorson : o locuință mizerabilă, tăvănită cu bîrne și pardosită cu pămînt ; enormi păianjeni pe tavan și minusculi purici pe jos. Două scaune văduvite de paie. O saltea ce duhnește. În fața ferestrei o veche firmă pe care se poate citi cu litere aproape șterse : *cutare croitor sosit de la Paris.* Ți se servește cina. Farfuriile bretone sînt ca niște formații geologice. Trebuie să pătrunzi prin mai multe straturi de nu știu ce, înainte de a ajunge la faianță. Dacă puricii ar fi mers pe ele, cu siguranță și-ar fi lăsat urmele piciorușelor. Cum Pontorson este la malul mării, peștele este de negăsit. De aceea ți se servește un jigou, pe jumătate ros. Totul se petrece la lumina unei anemice lumînări, așezată într-un sfeșnic mare de aramă în stil rococo înverzit de cocleală, lumînare ce se înclină melancolic și varsă lacrimi de seu în farfurii. Pe urmă se merge la culcare ; și a doua zi de dimineață plătești cinci franci, nu pentru că ai mîncat, ci pentru că ai fost mîncat.

Se poate ajunge la această cameră și la acest ospăț pe 11 eroice trepte de 13 degete înălțime și 3 degete lățime.

Comunică această descriere de locuință bretonă tatălui tău. Pe bună dreptate îți va spune că Pontorson este în Normadia. Este adevărat, harta spuse : *Normandia*, dar murdăria spune : Bretagne.

De altfel, în această regiune, porcii mănîncă iarbă. Aici numai ei sînt curați !

Îngrădirea cîmpului se face cu un fel de barieră formată de trunchiul unui arbore, în care au fost înfipte ici și colo bucăți de lemn, semănînd cu un pieptene. Asta ar trebui să le dea prin cap bretonilor să se servească de piepteni.

Dol, unde am mîncat ieri la prînz, are o stradă veche, aproape romantică, avînd casele pe stîlpi cu capiteluri. Catedrala, impo-

dobită cu un frumos vitraliu în absidă, nu este decît o mare dărăpănătură.

Fără turnurile vechi din port și fără mare, Saint Malo ar oferi puțin interes. Am prins ieri într-o scobitură de stîncă un animal de o frumusețe hidoasă, pe care oamenii din regiune îl numesc *broască de mare.*

Contez să mă duc astăzi la Dinan. Nu știu dacă timpul îmi va permite să merg pînă la Cherbourg, însă scrie-mi tot acolo. Mă voi aranja de așa manieră, ca scrisorile tale să mă urmeze la Caen, dacă voi trece pe acolo.

I-am scris acum lui Boulanger. Aș vrea să-i scriu mîine domnișoarei Louise. Spune-le copiilor să-i scrie. Tu știi că o scrisoare îi face plăcere ; ea este atît de bună cu ei.

Sper, Adela mea, că te simți bine în continuare la Fourqueux. Vreau să te amuzi cît mai mult posibil și termin îmbrățișîndu-te cu tandrețe pe tine și pe bunii noștri copilași. Nu uita să-i transmiți cele cuvenite tatălui tău și bunilor noștri amici Châtillon, Boulanger, Robelin, Gautier etc.

Lui Louis Boulanger

Saint Malo.

Am revăzut astăzi marea, dragul meu Louis : parcă o pantă lină mă readuce în toți anii la ea. Mi-a apărut în orizontul îndepărtat, pe dealuri, ca o linie subțire și verde, precum spărtura unei bucăți de geam. Era între Dol și Saint Malo. Acum sînt la Saint Malo ; cum am sosit, am alergat să mă arunc în mare, m-am îmbăiat și am revenit repede să-ți scriu, încă ud de saliva bătrînului ocean.

Va fi absolut necesar să vin într-o zi să te smulg operei tale frumoase și plină de forță și să venim aici spre a vedea amîndoi toate mărețele lucruri pe care le văd singur. Aș vrea să le admir cu tine de două ori mai bine. Știi cît eram de fericiți altădată, în plimbările noastre de seară prin mijlocul cîmpiei de la Montrouge, dar cum ar fi în fața acestei cîmpii de valuri desfășurată sub ochii noștri ?

O așezare ce trebuie de asemenea s-o vezi și pe care o vei vedea cu mine este Fougères ; iartă-mă de această bruscă tranziție, însă nu mai vreau să vorbesc de mare, aș bate cîmpii, iar această scrisoare ar avea o sută de pagini. Ei bine, vin de la Fougères, așa cum La Fontaine revenea de la Baruch și aș întreba cu dragă inimă pe fiecare : Ați văzut Fougères ?

De altfel, toată Bretagne merită osteneala să fie văzută. Cîteodată, într-un mic cătun ca Lassay, de exemplu, găsești dintr-o dată trei admirabile castele în aceeași grămadă. Săraca Bretagne, care a păstrat totul, monumentele și locuitorii săi, poezia și murdăria, patina și pe deasupra jegul. Spălați edificiile, sînt superbe, în ce privește bretonii, te desfid să-i speli. Deseori, într-unul din aceste frumoase peisaje, de mici arbuști cu flori roz-violet, sub ulmi care se îndoaie lasciv, sub stejari mari, care își poartă frunzișul bogat pe brațe încordate, într-un cîmp de grozamă în plină floare, din mijlocul căruia își ia zborul, la trecerea ta, un corb lustruit, strălucind în soare, descoperi o fermecătoare colibă, fumegînd vesel, printre iederă și măceșe ; întîi admiri, dar, vai, sărmanul meu Louis, această colibă aurită este o îngrozitoare cocină, în care porcii se culcă claie peste grămadă cu bretonii. Trebuie să mărturisesc că porcii sînt foarte murdari.

Mă reîntorc la Fougères. Vreau neapărat să vezi Fougères. Închipuie-ți o lingură — iertare pentru acest început atît de absurd — lingura fiind castelul, iar coada, satul. Pe castelul, înăbușit de verdeață, plasează șapte turnuri, diferite ca formă, ca înălțime, ca epocă ; pe coada lingurii înghesuie o încîlcitură de turnuri, turnulețe, vechi ziduri feudale încărcate cu vechi colibe, pinioane dantelate, acoperișuri ascuțite, ferestre de piatră, balcoane ajurate, mașiculi, grădini suspendate ; leagă castelul de sat și așază totul în pantă, în mijlocul uneia din cele mai verzi și adînci văi care a existat vreodată. Taie totul cu apele repezi și înguste ale rîului Couasnon pe deasupra căruia se zbat, zi și noapte, patru sau cinci mori de apă. Fă să fumege acoperișurile, să cînte fetele, să țipe copiii, să trosnească nicovalele, vei avea Fougères ; ce ai de spus ?

Astfel îl vei vedea cîteva zile cu mine, de pe înălțimea platformei edificiului, și pe urmă îl vei picta, dragul meu Louis, și copia va fi mai frumoasă decît originalul.

Ei bine, există zece orașe ca acesta în Bretagne, Vitré, Sainte Suzanne, Mayenne, Dinan, Lamballe etc. și cînd neghiobilor burghezi, care sînt ploșnițele acestor mărețe case, le spui că orașul lor este frumos, încîntător, admirabil, ei deschid ochi mari și stupizi luîndu-te drept nebun. Adevărul este că bretonii nu înțeleg nimic din Bretagne. Ce perlă și ce porci !

Am vrut să-ți scriu, pentru că te iubesc, dragul meu Louis, pentru că ești una din frumoasele și generoasele întîlniri din viața mea și că sper ca această întîlnire va dura pînă la capătul drumului amîndurora. Din cînd în cînd părăsesc Parisul, însă nu îmi părăsesc nici familia, nici prietenii. Inima mea este mereu cu tine, o știi bine Louis, nu-i așa ? Însă la lucrarea pe care o înfăptuiesc și din care vei vedea pe curînd, sper, o nouă mostră, simt nevoia să las Parisul și orăcăiala lui, mai veșnică decît frumosul muget

al oceanului meu, căci sînt deseori sătul de orașul tău, și de tot ce văd spumegînd de prostie omenească pe prova unei idei.

Te iubesc din adîncul inimii și îți strîng mîna.

Victor H.

Muntele Saint-Michel

Coutances, 28 iunie.

După cum vezi, Adela mea, această scrisoare este datată din Coutances, vechea feudă a Martinei, pe care o îmbrățișez din toată inima (nu feuda, bineînțeles). Am și făcut turul orașului, cu toate că este ora 11 seara, și am văzut turnurile catedralei într-un măreț clar de lună. De altfel, este prima catedrală frumoasă pe care o văd, după Chartres. Cea din Dol nu contează, iar cea din Avranches este distrusă.

M-am întors acum, destul de obosit, dar vreau să-ți scriu, biata mea iubită, înainte de-a adormi. Voi avea astfel vise frumoase în timpul somnului. Mi se aduce o supă, care întrerupe scrisoarea mea. Notez în treacăt că respectiva supă este bună, lucru rar pentru supele de la hanuri. Trebuie să o guști, ca să mă crezi.

Iată cea mai proaspătă întîmplare. De la Saint Malo, de unde era ultima mea scrisoare, m-am dus la Châteauneuf. În cupeul unei diligențe nenorocite fără arcuri erau trei oameni, un sublocotenent cu garnizoana cantonată la Châteauneuf, o tînără fată cu o îmbrăcăminte ciudat de simplă și de serioasă, și cu mine. Ieșind din oraș i-am spus domnișoarei : Domnișoară, doriți să ridic geamul ? Ea îmi răspunde, cu o voce foarte dulce și cu un ușor accent englezesc sau nemțesc : Cum dorești ! Drept care, sublocotenentul a rămas uluit și scandalizat. Era un fel de membră a sectei religioase quaker, care mergea să-și facă educația la Sainte-Suzanne. Domnișoara a continuat drumul cu noi, tutuind cuviincios pe ofițer, care pînă la sfîrșit s-a domesticit, și pe mine, care privesc totul cu un ochi filozofic. A luat masa o dată cu noi, pe urmă, la răspîntia drumului de la Vitré, a întîlnit o altă haraba pudrată de praf, care a răpit-o, hurducăind-o în continuare.

Eu nu m-am dus la Vitré. De la Dinan m-am întors la Pontorson. Dinan este un oraș vechi și frumos, înghesuit și zidit în surplombă peste o prăpastie, ca un cuib de rîndunele. Mai are încă două biserici frumoase, un turn vechi superb, pe care l-am și desenat, iar ici și colo, cîteva case sculptate, un măreț portic romanic, văduvit de biserică, cîteva fațade în stilul Renașterii, destul de reușit cioplite în granit.

Ieri am fost la Muntele Saint-Michel. Aici ar trebui să multiplici superlativele admirative, așa cum oamenii au îngrămădit construcțiile pe stînci și cum natura a îngrămădit stîncile pe construcții. Dar îmi place mai mult să încep, fără înconjur, prin a-ți spune, Adela mea, că am mîncat îngrozitor de prost. O bătrînă hangiță negricioasă, numită Doamna Laloi, a reușit să-mi dea să mănînc pește stricat, la malul mării. Și apoi, cu toate că nu ne aflam nici în Bretagne, nici în Normandia, murdăria este groaznică, alcătuită din jegul normand și împuțiciunea bretonă, suprapuse în acest prețios punct de intersecție. Încrucișare de rase sau jeguri după cum vrei să o iei.

Am vizitat în amănunțime și cu conștiinciozitate castelul, biserica, abația și galeriile acoperite care înconjură curtea interioară. Este ca o pustiire turcă. Închipuie-ți o închisoare, un nu știu ce, diform și împuțit, ce se numește închisoare, instalat sub acest acoperiș al preotului și cavalerului din secolul al XIV-lea. O broască într-un chivot. Cînd oare va fi înțeleasă în Franța neîntinarea monumentelor ?

Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pămînt, și de la 15 de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată, unde fiecare temelie este o stîncă uriașă modelată de ocean sau o locuință înaltă sculptată de evul mediu, și acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deșert de nisip, ca și Keops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife.

Din interior, Muntele Saint-Michel arată mizerabil. Un jandarm se afla la poarta de intrare, așezat pe un tun mare și ruginit, capturat de la englezi de vajnici apărători ai castelului. Mai exista încă un al doilea tun, de aceeași origine. A fost lăsat, prostește, să se scufunde în noroiul de la portița fortificațiilor dinspre șanțul de apărare. Încep să urc. Este o așezare mizerabilă, unde nu te întîlnești decît cu țărani vicleni, soldați plictisiți și un duhovnic oarecare. În castel totul este numai zgomot de zăvoare, zgomot de meșteșuguri, umbre care păzesc umbrele care lucrează (ca să cîștige 25 de bani pe săptămînă), spectre în zdrențe, care se mișcă în penumbre alburii sub vechile bolți ale călugărilor, admirabila sală a cavalerilor, devenită atelier, de unde privești, printr-o ferăstruică, cum se agită niște oameni hidoși și cenușii, asemeni unor paianjeni uriași, nava romanică schimbată într-o sufragerie infectă, fermecătoarea galerie cu ogive atît de delicate, transformată într-un loc de plimbare murdar, peste tot arta secolului al XV-lea este insultată de cuțitul ordinar, sălbatic al hoțului, peste tot dubla degradare a omului și a monumentului, combinate împreună și multiplicîndu-se unul prin altul. Iată Muntele Saint-Michel, cel de acum.

Și ca o încununare, în vîrful piramidei, unde strălucea uriașa statuie aurită a arhanghelului, se văd frămîntîndu-se patru bastoane negre. Este telegraful. Acolo, unde se pogorîse un gînd al cerului, se înalță astăzi mizerabila încîlceală a treburilor acestei lumi ! Ce trist !

M-am urcat la telegraf, care în acel moment se agita mult. În insulă alerga zvonul ce anunța în depărtări lucruri sinistre. Nu se știa ce. (La Avranches, am aflat. Era noul atentat încercat asupra regelui). Ajuns pe platformă, omul de jos, care trăgea sforile, mi-a strigat să nu mă las atins de antenele mașinii, pentru că cea mai mică atingere mă va arunca, fără îndoială, în mare. Căderea ar fi năprasnică, mai mult de cinci sute de picioare. Vecinătatea unui telegraf este neplăcută pe platforma foarte îngustă și care nu are drept balustradă decît o bară de fier la înălțime de reazem, și doar două laturi ca să nu încurce mișcările mașinii. Era un vînt puternic. Mi-am aruncat pălăria în cabina omului și m-am încleștat de scară, uitînd de zvîrcolirile telegrafului de deasupra capului meu, și am privit admirabilul orizont ce dă ocol Muntelui Saint-Michel și unde, de jur-împrejur, marea se lipește de verdeață, și verdeața de prundiș.

Marea tocmai creștea în acel moment. Sub mine, printre zăbrelele uneia din acele temnițe ce o numesc *loges,* vedeam atîrnînd picioarele unui prizonier, care, întors către Bretagne, cînta melancolic un cîntec breton dus în Normandia de vînt. Și pe urmă mai era sub mine un alt cîntăreț, dar acesta liber. O pasăre. Eu, nemișcat deasupra, mă întrebam ce puteau spune zăbrelele unuia, aripilor celuilalt. Toate acestea erau tăiate de strigătul ascuțit al scripeților telegrafului, transmițînd telegrama domnului ministru de interne către domnii prefecți și subprefecți.

Nu mai sînt prizonieri politici la Muntele Saint-Michel, momentan. Cînd nu vor mai fi nici un fel de prizonieri ?

Dragă prietenă, bag de seamă că nu mai am nici hîrtie, nici lumînare. Trebuie să termin aici această scrisoare. Totuși mai avem mii de lucruri de povestit. Va fi pentru altă dată. Astăzi de-abia îmi rămîne loc să te rog să îmbrățișezi cele patru giuvaeruri ale noastre, așa cum te îmbrățișez și eu pe tine din adîncul sufletului ; să strîngi, pentru mine, mîna tatălui tău, Martinei și lui Boulanger, dacă îl vezi. Și la toți ceilalți prieteni ai noștri.

Saint-Jean-de-Day, 30 iunie.

Este o căldură groaznică și mă gîndesc la Fourqueux, unde poate este la fel de cald ca la Saint-Jean-de-Day. Sărmană prie-

tenă, îți doresc toate plăcutele adieri ale proaspătului aer care îmi lipsesc aici. Sufăr pentru tine de această căldură, pe care gîndul o duce acolo.

De altfel, am urmat un drum încîntător. Ieri am părăsit minunatele clopotnițe de la Coutances, tremurînd în briza mării (asta fără nici un fel de exagerare). Drumul este frumos și umbrit. La tot pasul, mici și drăguțe colibe pline de flori.

Este deosebit de frumos și de fermecător să întîlnești o colibă la marginea drumului. Din cîteva mănunchiuri de paie, din care țăranul își închipuie că-și face un acoperiș, natura face o grădină. De-abia și-a terminat păcătosul construcția ordinară, că primăvara pune stăpînire pe ea, suflă deasupra, amestecînd mii de semințe în răsuflarea ei, și, în mai puțin de o lună, acoperișul crește, trăiește și înflorește. Dacă e de paie, așa cum se construiește în interiorul țării, vegetația va fi frumoasă, galbenă, verde, roșie, minunat amestecată, pentru bucuria ochiului. Dacă e la marginea mării, și dacă acoperișul colibei a fost făcut din drobiță, ca lîngă Saint Malo, de exemplu, este un falnic mușchi roz, zdravăn ca o iarbă de mare, îmbrăcînd coliba atît de bine, încît după foarte puțin timp doar o rază de soare și o adiere de vînt și amărîtul calic va avea pe capul lui grădini suspendate ca Semiramida. De cînd am părăsit Parisul, nu văd decît așa ceva. La fiecare sughiț al primăverii, înflorește o colibă.

La Avranches, pe care l-am vizitat, părăsind Saint Malo, este o vedere minunată, însă numai atît. Altădată, erau trei clopotnițe, astăzi sînt trei telegrafe, care își povestesc, unul altuia, bîrfele. Ori trăncănelile unui telegraf au un efect destul de neînsemnat asupra unui peisaj. Unde ești, înțeleptule Huet, episcop de Avranches, atît de des pomenit de Voltaire ?

Am făcut o plimbare pe mare la Granville. Trebuie să ți-o povestesc.

Ajuns la capătul digului, sar într-o barcă și iată-mă plutind. Trecem de dig, sîntem în plină mare și atunci, în legănarea valurilor imense, mă gîndesc să-mi privesc mai cu atenție echipajul. Doi băiețandri de 12 ani, două vîsle, ținute de niște sfori, nici un catarg, o coajă de nucă iată, asta era luntrea mea. Vremea era frumoasă, cerul, albastru-cenușiu, soarele frigea greu ca plumbul, însă marea se retrăgea și ne tîra către larg. Micii mei caraghioși erau cutezători și vorbeau deja, ca a doua zi de dimineață să tragă la țărm la Jersey. Patru pești, pe jumătate sărați, ce-mi serveau de scăunaș la picioare, erau toată provizia de mîncare. Îți poți închipui așa ceva ? Să mergi în largul oceanului, noaptea, 18 leghe, cu doi copii, două chibrituri și două sforicele. O bătaie a vîntului ne-a trimis înapoi în port.

De altfel, este a treia excursie pe care am făcut-o pe mare și suport bine tremurul puternic și complicat al valurilor, care se descompun sub tine în mii de alte valuri.

Ieșit de acolo, am dejunat. În timp ce mîncam, o hărmălaie, o droaie de oameni a umplut deodată strada, o stradă lungă și îngustă, care urcă către biserică, mărginită de prăvălii joase unde lucrează muncitoare tinere și cochete. Privesc și văd trecînd, în mijlocul huiduielilor și al degetelor arătătoare ridicate ale mulțimii, două soiuri de spectre acoperite de la cap la picioare de un de fel de mantie de serj negru, care mergeau cu pași mari sub soarele arzător. Aceste arătări erau conduse de un jandarm, ele fiind mama și fata, care se spunea că și-au omorît, una soțul, cealaltă tatăl. Omorul a fost săvîrșit cu lovituri puternice de mătură, în timp ce bărbatul era beat. Erau duse la închisoare. Această stradă plină de femei care rîdeau, soarele strălucitor, jandarmul, cele două năluci de un negru murdar, mergînd cu pași mari, acel zgomot surd al mulțimii nemulțumite, te asigur că totul laolaltă avea un aer sinistru.

Plecînd de la Granville, soarele se îndrepta către apus și briza mării agita cu o suflare proaspătă merii de la marginea drumului. Drumul era frumos și încă plăcut, cu toate că nu mai avea acele bogate borduri de tamarin în floare, care umpleau de miresme, în jurul lui, Muntele Saint-Michel. La un sfert de leghe de oraș, în timp ce priveam umbrele lăsate de navele cu trei catarge pe valurile oceanului, am văzut dintr-o dată trecînd un erete mare, pornind să vîneze ciocîrlii. Nu aș fi dat atenție, dacă, puțin mai departe, nu aș fi văzut, pe un gard, un drăguț și mititel bot-roșu, puiandru, doar cît pumnul, ce-și dădea aere de erete față de musculițe. Totul se înlănțuie și astfel se aseamănă.

Seara am fost la Coutances. [...]

Orașele de la mare sînt ca și capitalele, își uzează edificiile repede. E prea mare și prea intensă frecătura de populație pentru ca orașul să nu se reînnoiască des.

Cu toate acestea, voi vedea Cherbourg cu multă bucurie, nu numai pentru că voi regăsi marea, dar și pentru că mă așteaptă scrisorile tale, Adela mea. Am mare nevoie. Sînt 15 zile, 15 zile de cînd sînt lipsit de tine, de surîsul tău dulce și îngăduitor, de veselia dragilor mei micuți, atît de iubiți. Îmi este sete să vă regăsesc pe toți. În așteptare, voi avea scrisorile tale. Le voi avea curînd. Toată bucuria mea este concentrată în acest gînd. Te las, Adela mea, pe curînd. Distrează-te bine.

În clipa în care închid scrisoarea, un domn călător din diligență comandă, pentru cină, o supă și căpșuni. Iată ce se numește să încadrezi cina între două paranteze.

Barneville, 1 iulie, vineri.

Nu te vei plînge sper că îți scriu prea rar. Asta pentru că am nevoie de gîndul tău, Adela mea, atunci cînd nu te am lîngă mine. Sper că ești în continuare fericită acolo, că nu te lași copleșită de plictiseală, că ai parte, din cînd în cînd, de vreunul din bunii noștri prieteni. Eu voi fi fericit mîine, cînd voi fi la Cherbourg și voi avea scrisorile tale.

Am văzut ieri două frumoase clopotnițe în stilul goticului englez, cea de la Carentan și cea de la Périers. În cea din Carentan, se află un capitel curios în chip de împletitură de iarbă de mare. Artiștii din acel timp mare și naiv nu mergeau să caute nici acanta, nici lotusul. Ei luau drept model ceea ce aveau la îndemînă : varza și scaietele în interiorul țării, iarba de mare la malul mării.

Toate bisericile din această parte a Normandiei, Saint-Lô, Carentan, Périers (enumerarea este descrescătoare), derivă din cea de la Coutances. Admirabilele fleșe de la Coutances, aspre ca și ma-

rele turn de la Chartres, delicate ca și fleșa de la Saint-Denis, se pare că au dat lăstare noi, ici și colo, cu cîteva variante, în diverse puncte ale acestei țări. Nu mă plîng. Cînd una din aceste fleșe, cu profiluri cioplite și de o fermecătoare culoare deschisă, apare dintr-o dată din spatele unui deal, este un extraordinar eveniment în peisaj.

În rest, nu am văzut nimic deosebit, cel mult o femeie mare, uscățivă și slabă care a împărțit cu conducătorul și cu mine imperiala de la Saint-Lô la Carentan, foarte mironosiță, foarte urîtă și foarte cultivată, ciorapi albaștri, costum alb, cu părul roșu, un fel de englezoaică tricoloră. Spun englezoaică, pentru că avea accentul și pentru că Anglia e țara unde pămîntul este cel mai roditor în acest gen de flori. Mi-am închipuit că este Doamna Trollope [13] și, dintr-o dată, am pufnit într-un rîs nestăvilit, care, se pare, că a scandalizat-o profund.

Sosind la Carentan, am avut o impresie penibilă. O fată nenorocită, cretină, fără frunte și fără bărbie, mare și curgîndu-i bale pe mîini, stătea așezată pe pragul unei case și ne privea trecînd, cu un aer trist. Se spune că asemenea cazuri sînt lipsite de sentimente, dar sînt sigur că ceva suferea în ea. Sărac suflet fără speranță.

Însă un lucru mai trist s-a petrecut adineauri la Port-Bail.

Făceam drumul pe jos, din lipsă de trăsuri. Îngrozitoare drumuri de scurtături, rușinea acestei bogate Normandii ; blocuri de stîncă drept caldarîm, șleauri ce fac aproape ca osia să atingă pămîntul iar în alte părți pămînturi sterpe sau nisip pînă la genunchi. Am accelerat pasul către ora șase. Un căruțaș, care se întorcea încărcat cu nămol de la malul mării, m-a prevenit că la ora șapte marea va fi pe drum. Cînd am ajuns lîngă mare, spectacolul era minunat. Mă aflam pe un deal. În față se întindea o cîmpie imensă, altădată modelată de talazuri, și acoperită de valuri mari de pămînt. Oceanul a făurit-o după propriul său chip. Pe tot acest șes înverzea o iarbă fină și rară, păscută de cîteva oi slabe. În fund se vedea marea, ce venea încrețită în cute mici și repezi, invadînd pămîntul cu mase mari de apă. În dreapta mea, cît vezi cu ochii, numai dealuri și mărăcinișuri. La stînga, pe o înălțime tăiată dintr-o dată de mare, clopotnița crenelată de la Port-Bail, ce se pierdea într-un abur cenușiu. Un nor mare, rezemat aspru de soarele în apus, făcea să țîșnească raze din toate părțile, ca și apa în jurul unui burete. Drumul era încă liber. Jos, în vale, un călăreț cocoțat pe un sac plin, care-i ținea picioarele depărtate, se grăbea să sosească în sat înaintea mării. Am făcut și eu la fel. În momentul în care intram în tîrg, valul îmi înmuia călcîiele.

Pe cînd intram, un grup de țărănci făcea larmă mare la colțul unui zid unde stătea o mică făptură mizerabilă, oarbă, rahitică și

zdrenţăroasă, plîngînd dureros. Femeile păreau să-i facă morală. Iată despre ce era vorba. Biata fată era epileptică din naştere, de zece ani paralizată pe jumătate şi oarbă de şase luni. Şi pe deasupra şi săracă. De zece ani era ţintuită la pat şi, în timp ce părinţii se aflau la cîmp, ieşise din cocioabă, profitînd de absenţa lor cu gîndul să se înece. Femeile o împiedicau ! N-am văzut niciodată o mai amară desnădejde. Săracul copil, hidos, nu era mai mare decît Didine. Am întrebat-o cîţi ani are. Cincisprezece, bunul meu domn, mi-a spus una din femei. Ea a întrerupt-o cu un ton sălbatic, privindu-şi micuţele membre : am şaisprezece ani. I-am dat ceva bani, spunîndu-i să aibă speranţă [...] Ea mi-a mulţumit mai mult pentru vorbele bune decît pentru bani. De altfel, se pare că nu pentru prima oară fusese împiedicată să se înece. Din cînd în cînd, era zărită ducîndu-se înspre mare la ora cînd apele creşteau.

Cînd am sosit la Barneville, soarele apusese, arbori falnici de cerneală se decupau pe cerul argintiu al amurgului, marea, la orizont, imita zgomotul trăsurilor de la Paris. În această întunecare nu ştiam unde să-mi găsesc un culcuş, dar în cele din urmă, cu ajutorul providenţei, iată-mă la o masă oarecare, de unde îţi scriu, Adela mea. Scriu, de asemenea, şi copiilor. Spune-le să-mi scrie toţi, chiar Dédé (la Caen, post-restant). Vă îmbrăţişez pe toţi, bieţii mei îngeri, şi pe tatăl tău, şi pe Martine şi strîng mîna tuturor celor care vă iubesc.

Al tău, Victor.

Dacă vin pentru mine scrisori urgente, răspunde-le în cîteva rînduri că domnul Victor Hugo este absent pentru cincisprezece zile.

Saint-Mère-Eglise, 5 iulie.

Am sosit rupt de oboseală, dragă prietenă. L-am reîntîlnit pe Nanteuil, care mă aştepta la Cherbourg. Deoarece am vrut să vizităm toată coasta pînă aici şi nu sînt drumuri, am făcut aproape tot drumul pe jos şi sîntem obosiţi.

Am o mie de lucruri să-ţi spun, însă astăzi mă preocupă scrisoarea ta, scrisoare care mi-a lăsat o impresie tristă. Sînt copleşit să ştiu pe bietul nostru micuţ mult iubit şi mai bolnav. Mă voi grăbi să mă întorc pentru a-l revedea pe-al meu Toto atît de drăguţ şi dulce. Sper să găsesc la Caen o scrisoare de la tine, care să mă liniştească puţin. Îmbrăţişează pe acest scump copil de sute de ori şi vorbeşte-i de mine, de asemenea şi celorlalţi.

Şi pe urmă, Adela mea, îmi spui în scrisoare că ești puțin tristă, și gîndul că tu ești tristă, acolo, mă împiedică să fiu aici altfel decît trist. Tu nu vei şti niciodată cît de tare și de adevărat te iubesc, biata mea prietenă. Dacă ai vedea ce este în fundul inimii mele cred că ai fi fericită.

La Barfleur, ieri, am vrut, Nanteuil şi cu mine, să facem, noaptea, o plimbare pe mare. Primarul, o ființă stupidă, numită domnul Salé, s-a opus. Furios, m-am dus astăzi de dimineață la Valognes cu Nanteuil. Am vorbit cu subprefectul, domnul Clamorgan, și am obținut să-l bage în sperieți pe primar, care să-mi prezinte o scrisoare de scuze. Pe urmă, subprefectul, plin de amabilitate, a vrut să gustăm vinul lui de Champagne, invitîndu-ne la cină și rugîndu-ne să vizităm împreună cu el ruinele romane. Am încercat să scăpăm, cum am putut mai bine, de toate astea ; totuși, a trebuit să vizitez biblioteca și să răsfoiesc manuscrisele (sînt unele într-adevăr interesante), apoi colegiul, unde mi-au fost prezentați profesorii etc. Dar am fost despăgubit pentru toate astea. Directorul, în amintirea vizitei mele, mi-a cerut o zi de vacanță pe care am acordat-o, după cum îți închipui, în mijlocul uralelor sărmanilor drăcușori, care acum mă adoră. Au început să se joace pe loc și, plimbîndu-mă, visător, sub marile ziduri ale colegiului, auzeam strigătele lor de bucurie, care îmi făceau atîta plăcere. În consecință solicit și eu bunicului o zi de vacanță pentru dragii mei micuți, în ziua în care această scrisoare îți va sosi.

Ai uitat să-mi trimiți scrisoarea Didinei mele, de care îmi vorbești. Pe curînd, biata mea prietenă. Iată-mă pe drumul de întoarcere. Contez la Caen pe o scrisoare lungă de la tine. Te sărut pe obrajii tăi, atît de proaspeți și de catifelați, și te iubesc mult.

V.

Nanteuil mă însărcinează să-ți prezint salutările lui cele mai afectuoase.

Plimbare neizbutită

Nu garantez că la ora nouă seara, în momentul în care vrei să pleci în direcția portului, nu va apărea, ca să-ți încurce planurile, Jocrisse, primarul satului, Jocrisse, împopoțonat cu o cîrpă tricoloră, care, cu toate pașapoartele, vizele și alte hîrțoage oficiale, te va lua, în funcție de sex, drept doamna ducesă de Berry, deghizată în bărbat, sau drept Robespierre travestit în femeie, și cu jandarmul de mînă, în prezența a treizeci de sclavi abrutizați, pe care îi

numeşte subordonaţii săi, îţi va interzice ce ? dreptul de a te plimba.

Îl vei trimite să se plimbe, fără nici o îndoială. Dar te vei alege doar cu asta, căci proprietarul bărcii, înspăimîntat, nu-ţi va da barca, paznicul îl va ajuta pe primar, şi vei rămîne acolo, îţi spun, înmărmurit şi indignat, în faţa forţei stupide şi triumfătoare, obligat să renunţi la dreptul tău, la plăcerea ta, la barca ta, atît de vesel ridicată de valuri, la peşti şi la plasele înflăcărate de fosfor, la această noapte atît de frumoasă, la asfinţitul lunii, la răsăritul soarelui, măreţ spectacol pe mare, şi la tot ce ai visat, aranjat şi plătit, fără altă consolare, decît să-i spui acelei mutre de primar că este un imbecil. Slabă consolare.

Eu declar că am găsit un astfel de loc în Normandia şi că acest loc se numeşte Barfleur, şi că acest Barfleur este mai aproape de Constantinopol decît de Paris. Şi ce vei face ? Te vei plînge ?

Cui ? La tribunale ? Te vor trimite la Consiliul de Stat. Consiliului de Stat ? Este prezidat de un ministru, și tot ministrul se admiră cu respect în prefecții, subprefecții și primarii săi, ca în tot atîtea oglinjoare aranjate cochet, răsfrîngînd propria-i imagine. Opiniei publice ? Presei ? Gazetelor ? Dar momentul va fi favorabil unei plîngeri ? Primarul însă va scrie și el, jandarmul de asemenea va scrie, și vei ajunge să te bați prin ziare, cu greșelile de ortografie ale jandarmului și greșelile de franceză ale primarului ? Dacă ai oarecare grijă de curățenia ta literară, vei merge să te albești la morar, sau să te înnegrești la cărbunar ? Nu vei da înapoi în fața acestui stil de campanie gata să te trăsnească ?

Ce îți mai rămîne de făcut ? Foarte bine. Dar aceste ofense sînt intolerabile. Că primarul este un nărod sînt de acord, dar este și un tiran. Un mic tiran, recunosc, dar totuși un tiran. Omul este un măscărici, dar fapta sa este serioasă. Ce să faci atunci ? Nimic. Noi sîntem cu toții victimele jandarmului, vameșului, primarului și hărțuielilor poliției, pașapoartelor și taxelor. Știu bine că acest lucru este valabil pentru toată lumea și că se numește egalitate. Aș vrea însă să știu dacă se numește și libertate.

În general, în Franța se respinge cu bună știință libertatea, care este o realitate, ca să alergăm după egalitate, care este o himeră. Un vechi obicei francez, destul de des întîlnit, e să dai vrabia din mînă, pentru cioara de pe gard.

Ce înțelegeți prin egalitate, mă rog frumos ?

Courseulles, 7 iulie.

Continui, scumpă prietenă, cu acest soi de jurnal despre călătoria mea, după cum am făcut și pînă acum. Părăsind Barneville, cu acel han îngrozitor unde nu am găsit decît lapte și purici, drumul este cumplit, cel mai cumplit pe care l-am văzut ; nici un mijloc de transport pînă la Pieux, unde trebuia să găsesc o trăsură pe două roți pînă la Cherbourg. Patru leghe (de țară), de făcut pe jos pe o căldură tropicală. Puținele rufe avute le trimisesem la Cherbourg și nu mai aveam de cărat decît un pachet. Era ora șase dimineața cînd am pornit vitejește la drum.

Mai sus de Barneville, mi-am întors privirea. Vederea se întindea pe zece leghe. Cerul, pămîntul și marea erau minunate. De acolo se vede un golf de larg, care formează, în cele două puncte opuse, două capete, în dreptul cărora apăreau, în ceață, clopotnița de la Port-Bail și cea de la Barneville, ca două piroane în cele două extremități ale unei potcoave. O ceață deasă roșcată, prin care pătrundeau bărcile pescarilor, se rostogolea încet pe ocean oprindu-se

în fundul golfului, de unde se desprindea un cortegiu de nori, înaintînd destul de adînc pe uscat. Trebuia să fi văzut, a doua zi, o parte din peisajul meu sub ploaie.

După cîteva momente de admirație și de odihnă, am plecat mai departe, stînd de vorbă, ici și colo, cu pescari, care mă luau drept un proprietar de prin partea locului. Din pricina căldurii, mergeam de-a lungul tufișurilor și bălților, cu riscul de a călca pe rațe.

Or, cele patru leghe s-au făcut opt. La ora cinci seara eram la Pieux. Din ajun, de la unsprezece dimineața, în afară de o ceașcă de lapte luată la Barneville, nu mîncasem nimic. Treizeci de ore fără să mănînci și douăsprezece leghe pe jos, adunînd și pe cele din ajun cu cele de azi, iată isprava mea vitejească de la Haie-du-Puits la Pieux.

La Pieux am găsit o gazdă micuță, frumoasă și rotunjoară, pe care am ajutat-o să dezghioace mazărea din grădină și căreia i-am șoptit o mie de vorbe dulci, așa nădușit cum eram. În sfîrșit am cinat și la ora șapte mă deplasam spre Cherbourg, într-o trăsură cu două roți ce făceau între ele niște unghiuri bizare.

Mergeam de două ceasuri. Era o noapte neagră. Dintr-o dată am ridicat sau, mai curînd, am coborît ochii. În față se deschidea un imens abis de umbră prin care marea făcea largi scobituri alburii. Mai la dreapta, sub picioarele noastre, scînteiau vreo douăzeci de felinare, aliniate cu cîteva geamuri luminate, ici-colo, într-o grămadă informă de acoperișuri negre. În depărtare se vedeau strălucind două faruri. La stînga, deasupra noastră, ulmii de pe marginea drumului aveau contururi ciudate în noapte, detașîndu-se pe un cer crepuscular. Spirala șovăielnică a drumului se pierdea la jumătatea pantei și se auzea misteriosul zgomot al mării. Soseam la Cherbourg.

Într-adevăr, nu este nimic mai plăcut decît să sosești într-un oraș. Nu vezi decît cîteva lumini într-o grămadă de umbră, nu înțelegi nimic din zgomotul surd al oceanului ; e admirabil și ți-l poți închipui așa cum dorești. A doua zi eram profund dezamăgit. În afară de biserică, care are cîteva curioase cizeluri, Cherbourg este de fapt un oraș foarte searbăd.

Am făcut acolo, cu Nanteuil, o plimbare pe mare. Am vizitat portul, digul etc. Hotărît lucru, fac foarte puțin caz de marile porturi de la mare. Detest zidurile care înăbușă marea. În acest labirint de zăgazuri, de stavile, de diguri, oceanul dispare ca un cal sub harnașament. Trăiască Étretat și Tréport ! Cu cît portul este mai mic, marea este mai mare.

La ora opt seara, părăseam Cherbourg. Urcam încet, pe jos, coasta către Tourlaville. În spatele nostru marea se întindea sub imensul orizont, netedă și parcă ceruită.

Din locul în care eram, se vedeau trei golfuri. Măreața șa de granit, de unde se extrage piatra pentru diguri, părea un bloc sever deasupra orașului Cherbourg învăluit în aburi. O barcă traversînd rada portului lăsa în urmă o lungă dîră de argint, ce se întindea clar pînă la Cherbourg, deși ambarcațiunea era deja la mai mult de-o leghe depărtare. Amurgul simplifica liniile atît de frumoase ale dealurilor și ale mării. Apa părea sidefie pe alocuri și departe, tocmai spre zare, în mijlocul oceanului mat și fără lucire, se vedea soarele stingîndu-se sub o pleoapă de nori care cobora.

În rest, Cherbourg are un aspect destul de banal, dar atunci cînd cerul și marea se împreună făcînd decor unui oraș oarecare, rezultatul este întotdeauna frumos.

Trebuie să mă opresc aici ; de-abia mai am o pană. Nici nu există praf pentru uscat cerneala și sînt forțat să folosesc în acest scop un număr din *Constituțional.*[14] Sărmanul Constituțional forțat să-mi absoarbă literatura.

Troane, 9 iulie 1836.

Adela mea, vreau să-ți scriu de îndată un cuvînt prin poșta care urmează să plece. Am începută o scrisoare lungă, dar nu am avut timpul să o termin. O vei primi data viitoare ; este urmarea povestirii jurnalului călătoriei mele.

Am primit cele două scrisori de la tine și cele de la dragii noștri micuți. Adela mea, nu vreau să fii tristă, mă înțelegi ? *Eu nu pot fi fericit, dacă tu nu ești fericită.* Dacă aceste călătorii te întristează, nu le voi mai face. În definitiv, mai presus de toate tu ești, Adela mea, în veci mult iubită.

Didine, Toto, și Dédé mi-au scris niște scrisori drăguțe, dar eu o aștept pe cea de la dragul meu Charlot. De acum încolo scrie-mi la Gisors. Voi face să-mi parvină acolo scrisorile tale care s-ar putea să ajungă la Caen, așa cum am procedat și pentru Cherbourg.

Am aflat cu multă bucurie că dragului nostru micuț îi merge mai bine. Trebuie să fie ca un bărbat, să se îngrijească și să se lase îngrijit. Îl voi iubi mult. Spune-i ! Mă auzi, dragul meu Toto ?

Sînt încîntat că sărbătorirea tatălui tău a fost veselă. Sper ca la anul să pot lua și eu parte. Mă gîndesc mult la el în mijlocul atîtor lucruri frumoase pe care le văd, căci știu că s-ar desfăta ca și mine. [...]

Sînt anunțat că se va închide cutia. Nu am decît timpul să te îmbrățișez pe tine și tot ce te înconjură, și asta tot *din adîncul inimii.*

V.

De la 15 la 18 voi fi la Paris.

Pont-Audemer, 12 iulie.

Astăzi nu-ți voi scrie decît patru rînduri. Săraca mea scrisoare zace acolo, tot neterminată. Nu știu cum voi face ca să-ți povestesc tot ceea ce văd. Nu mai am timp nici să respir, între catedrală și ocean. Mi se spune că poșta va pleca și mă grăbesc să scriu două vorbe. Nu vreau să rămîi fără o scrisoare de la mine.

Sper că totul merge bine pe-acolo, și că-i voi găsi pe toți sănătoși și mulțumiți la întoarcerea mea, care se apropie.

Mi-e teamă că nu voi avea timpul necesar să-ți scriu despre tot ce văd, însă voi păstra o parte, pentru șuetele noastre de la Fourqueux.

Îmbrățișează din partea mea pe dragii noștri micuți. O mie de gînduri prietenești Martinei și prietenilor. Strînge mîinile bunului tău părinte din partea mea, iar pe tine te păstrez la urmă, ca pe cea mai dulce bucată. Dulce este gura ta, căreia îi trimit mii de sărutări.

Al tău, Victor.

Yvetot, 13 iulie.

Trebuie, dragă prietenă, să renunț de a mai continua imensul meu jurnal. Întîmplările din călătorie se adună atît de mult, încît ar trebui să scriu volume și cu cît am mai multe lucruri de văzut, cu atît am mai puțin timp de povestit.

Am văzut toate așezările frumoase de pe malul Mării Mînecii ; Bayeux, cu o admirabilă catedrală, Caen, unde am numărat la sosire cincisprezece clopotnițe. La tot pasul, în cel mai mic sat de la malul mării, întîlnești admirabile flețe de piatră care țîșnesc, lucru curios, dintr-o biserică mititică, ca și acele flori frumoase de cîmp, cocoțate pe o tulpină urîtă. Seara, Nanteuil și cu mine ne plimbăm prin orașe, ne băgăm prin străzi întortocheate și n-avem decît să ridicăm ochii, ca să regăsim la fiecare pas clopotnițele, coșuri mărețe pe acoperișuri păcătoase.

În ce privește felul nostru de a călători, el ni se potrivește numai nouă, care vrem să vedem tot și cumpărăm bucuros un peisaj frumos la prețul unui culcuș prost. Trecem dintr-o haraba într-o șaretă, ne cățărăm, așa cum putem, pe imperialele diligențelor, în cupeul dindărăt, oriunde. De multe ori avem vecini vorbăreți cu care trebuie să ne întreținem. Eu lucrez și fac versuri, ceea ce nu mă împiedică să mă amestec, din cînd în cînd, în vorbă. Vorbesc una și mă gîndesc la alta.

Iată-ne în acest moment la Yvetot. Nu am putut rezista dorinței de a mai vedea marea o dată și am pornit la Fécamp.

Yvetot este un oraș idiot, unde casele sînt roșii și fetele la fel. Drept răsplată, am văzut Isigny, unde am petrecut noaptea pe mare într-o barcă de pescari. Honfleur este un port încîntător plin de catarge și pînze, încununat de dealuri verzi, și înconjurat de case strîmte, puțin mai înalte decît Nanteuil ; la Bouille, Sena face un cot minunat ; urmează Pont-l'Evêque, unde sînt tot felul de case frumoase și pe urmă Pont-Audemer, care are o încîntătoare biserică neterminată, cu foarte frumoase vitralii de mare ținută. Dar toate astea, Adela mea, nu fac cît Fourqueux, care are o biserică urîtă și nouă, dar acolo te afli tu și acolo sînteți cu toții. Îmi fac socoteala să fiu la Paris pe data de 19. Îți voi scrie pînă atunci.

În afară de asta, îți fac cunoscut că am trecut cu bine proba răului de mare. Am făcut, fără nici un fel de accident, mai multe excursii pe apă, una între altele la Barfleur, pe o mare dezlănțuită cu talazuri enorme acoperind cu spumă puntea vasului. M-am agățat de frînghii și am stat în picioare pe marginea micii ambarcațiuni ; a fost una dintre cele mai plăcute impresii pe care le-am avut vreodată în viață.

Iată, sper, Adela mea, un pachet mare de mîzgăleli. Mă grăbesc să le termin, îmbrățișînd pe Didine, Toto, Charlot, Dédé și pe tine mai întîi, și tot pe tine la urmă. Vă iubesc pe toți cu mai multă duioșie decît oricînd. Încă cinci zile și ne vom revedea.

V.

Yvetot, 16 iulie.

Dragă prietenă, ne-am reîntors pînă la Yvetot, iată însă că începe o furtună, bate un vînt îngrozitor și vom merge să privim marea la Saint-Valéry-en-Caux, ceea ce va întîrzia întoarcerea noastră cu o zi sau două. Nu mă aștepta decît pe data de 21. Voi încerca, totuși, să fiu la Paris pe 20. Îți voi scrie la timp ziua precisă. Scrie-mi tot la Gisors. Uite scrisoarea mea de ieri, pe care nu am avut timp să o pun la poștă.

Numai o furtună, lucru nevăzut încă, poate să întîrzie întoarcerea mea, într-atît simt nevoia să te revăd. Te îmbrățișez cu multă dragoste.

V.

Barentin, 17 iulie.

Încep cu ce este mai important. Voi fi la Paris, Adela mea, pe 20 seara sau pe 21 de dimineață, după bunul plac al diligenței de Gisors. Cum vreau să plec imediat, ca să ajung să vă îmbrățișez pe toți la Fourqueux, fă în așa fel ca atunci cînd sosesc în Place Royale să găsesc cheia la portar, redingota și tot ce îmi este necesar ca să mă îmbrac în camera mea. Îți mulțumesc de această grijă, precum și de toate celelalte pe care le ai pentru mine.

De altfel am văzut un minunat spectacol. Uraganul dezlănțuit toată noaptea se potolise cînd am sosit tot cu bunul nostru Nanteuil la Saint-Valéry-en-Caux. Însă marea era încă tulburată palpitînd de furie. Am stat opt ore să o privim, alergînd pe dig, cățărîndu-ne pe stînci, găurindu-ne pantofii cu pietrele de pe plajă, și asta fără nici un fel de exagerare ; vei vedea pantofii mei de castor. Nanteuil calcă direct pe tălpile picioarelor, fără nici un intermediar.

Marea era într-adevăr frumoasă. Cît cuprindeai cu ochii nu vedeai decît întinderi lungi de spumă, desfășurate ca aripi mari albe, pe fondul verde și sticlos al mării. Totul se repezea cu furie, verdele și albul, unul peste altul, urlînd îngrozitor. Vîntul bătea atît de puternic, încît ne țineam de parapetul aflat la capătul digului. La tot pasul turme de valuri bălane, de o înălțime enormă, soseau tocmai din zările mării, se loveau sub rafalele vîntului de capătul digului și alergînd nebunește către noi, de-a lungul zidului, ca niște furioase batalioane de cavalerie întoarse de la atac, se spărgeau de pietre și coborau gemînd descompuse, în bălți mari de bale spumoase. După fiecare asalt al valurilor găurile din malul digului, bătrîn și crăpat, șiroiau de apă ca niște fîntîni. Sub noi, pe un banc mare de stînci, o imensă zdreanță de spumă albă se sfîșia în mii de chipuri de vîrfurile negre și ascuțite ale granitului. Nici o pînză nu era pe mare, atît de puternic se dezlănțuise vijelia. Ziua era întunecată, doar cu cîte o rază gălbicioasă, din cînd în cînd. La picioarele noastre, peste capetele noastre, totul era tumult, cerul plin de nori, marea plină de valuri.

Yvetot este un sălaș groaznic. Am luat un rînd din penultima scrisoare pe care ți-am scris-o și am plăsmuit acest blestem, cu care am țintuit sus-numita așezare la plecare :

PENTRU YVETOT

Trecătorul să-ți rîdă
Zidurile — privindu-le.
S-o ia la goană călătorul
Pe calu-i nărăvaș.
Fără să intre diligența
De poartă să se agațe.
Dracu să pună la frigare
Slăbănoagele fripturi
Cu grîu pipernicit
Și struguri oțetiți
Coșurile să-ți umple.
Yvetot normanda
Unde ești pedepsit
Pentru toți cîrciumarii.
Locuință de maimuțe
Unde zdrențele murdare
Atîrnate sînt de pod.
Pumnul unei pușlamale
Crezînd că a spart un geam
Crapă o hîrtie veche.
Se servește o salată
Pe care iepurii bolnavi
Ar lăsa-o în culcuș.
Oraș clădit din cărămidă
Tristă adunătură-n fabrici.
Cu un vechi miros de rînced
Care are doar măgari
Și cidru în butoaie
Pe pardoseli mucegăite
Grup de cocine informe
Unde casele sînt roșii
Iară fetele la fel.

În sfîrșit, mă reîntorc la Paris și reține bine autentica concluzie care răzbate din călătoria mea : natura este frumoasă și omul este urît.

Într-adevăr, dacă pe de o parte drumurile sînt acoperite de flori, arbori, păsări și raze de soare, pe de altă parte sînt încărcate de îngrozitori țărani în jachetă, de țărănci în bonete de bumbac, de țînci jegoși sugîndu-și mucii din nas. Sînt catedrale, dar sînt și ha-

nuri. Or, știi tu ce sînt hanurile ? Sînt vechile peșteri ale hoților, civilizate, perfecționate și abonate la *Constituțional*.

Te asigur, Adela mea, că sînt cu inima plină de mulțumirea reîntoarcerii. La Gisors, voi avea scrisorile tale. La Fourqueux, te voi avea pe tine. O îmbrățișez pe Didine, îl îmbrățișez pe Charlot, îl îmbrățișez pe Toto, o îmbrățișez pe Dédé. Sînteți toată bucuria și toată viața mea. Te îmbrățișez și te iubesc, Adela mea. Gînduri prietenești tatălui tău, lui Martine, prietenilor noștri.

BELGIA

1837

Creil

Amiens, 11 august, ora 9 seara.

Îţi scriu în grabă cîteva rînduri din Amiens, dragă prietenă. Tocmai am sosit şi nu am decît cerneală albă pe marmura comodei şi această hîrtie pe care îţi şi scriu. Te iubesc, Adela mea. Fii sigură. Îţi voi scrie mai mult, data viitoare.

Drumul de la Paris pînă aici este ca o mare grădină. [...] Creil este un orăşel plăcut, cu două edificii vechi şi frumoase, un pod tăiat de o insulă şi ape în care se oglindeşte totul. La Breteuil am văzut o cetăţuie încîntătoare datînd din secolul al XV-lea, servind drept palat al poştelor. Este ca la Verneuil.

Şi pe urmă o clopotniţă atrăgătoare ce mi s-a părut a aparţine unei frumoase biserici.

Îţi scriu toate astea într-un zgomot îngrozitor şi cu inima încărcată de tristeţe. Mă gîndesc la bucuria ce o voi avea, revăzîndu-vă pe toţi, Adela mea dragă. Este stupid să-ţi părăseşti casa, unde te simţi atît de bine, ca să vii să mănînci din farfurii de han în care poţi citi versurile lui Béranger [15] prin supă. Ce vrei ? Trebuie totuşi să ne mai schimbăm starea de spirit, şi călătoriile la asta servesc.

La revedere, bietul meu înger, pe curînd. Îmbrăţişează pentru mine pe Didine, pe care o iubesc atît de mult, şi pe Charlot, Toto şi Dédé, sărută-i de opt ori, pe cei opt obrăjori. Te iubesc, Didina mea, te iubesc, Adela mea. Mii de sărutări.

V.

La Somme — Arras

Arras, 13 august, ora 6 seara.

Am calculat că ai să primeşti prima mea scrisoare, în momentul cînd eu ţi-o voi scrie pe a doua. Este o fericire pentru mine

să mă gîndesc că pun stăpînire pe gîndurile tale în aceeași clipă în care ale mele sînt îndreptate spre tine.

Iată-mă la Arras, gata să pătrund în Belgia. Ieri de dimineață am urmat cu un vapor malurile rîului Somme, de la Abbeville. În momentul îmbarcării soarele se ridica dintr-o ceață deasă în mijlocul căreia se detașa silueta uriașă a catedralei, fără nici un detaliu, numai schițară din profil. Era minunat.

Nimic mai frumos decît țărmurile rîului Somme. Nu sînt decît arbori, fînețe, pășuni și localități încîntătoare. Ochii mei s-au scăldat într-o baie de verdeață. Nimic nu este mare, nimic nu este aspru, doar o mulțime de imagini flamande, înlănțuite și asemănătoare ; apa curgînd la rasul malurilor pline de trestii și flori, insule de vis și peste tot poieni mici cu iarbă grasă, vaci frumoase și melancolice, în razele calde ale soarelui strecurate printre plopi. Din cînd în cînd, ne oprim la ecluze și, în timp ce așteptăm să trecem, mașina cu aburi geme ca un animal obosit.

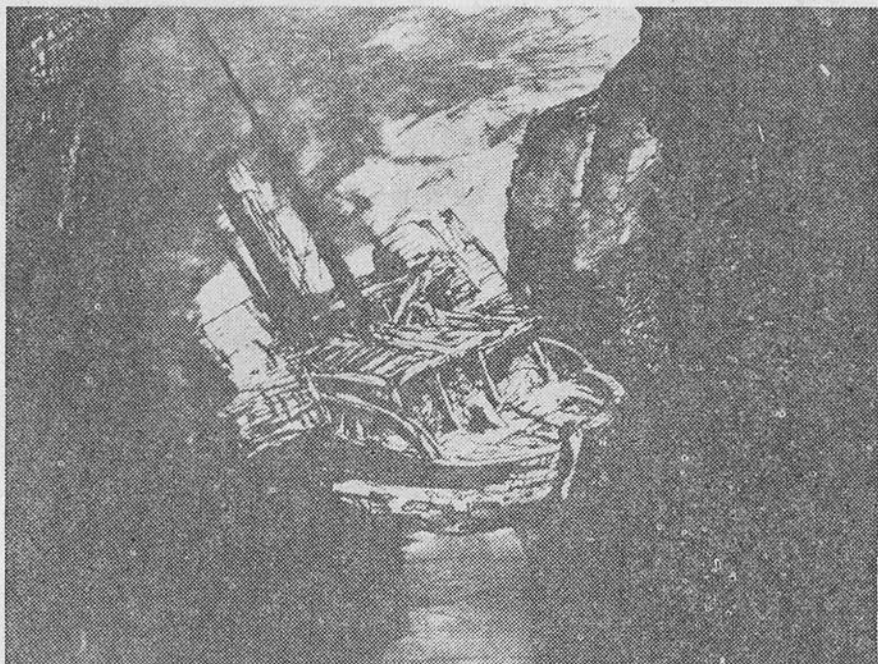
Ne apropiem astfel de Picquigny, ce are o frumoasă clopotniță și un castel mare, aproape regal, cu fațadă de cărămidă și de piatră, aparținînd domnului de Boubers. La dreapta, mai la vale, într-o insulă, se văd niște ruine ce mi s-au părut remarcabile, cu toate că au rămas prea joase pentru a putea fi văzute, în spatele ierburilor înalte, de călătorul de pe vas. Ierburile și trestiile dau de altfel peisajului un aer încîntător. Cînd sînt atinse de undele stîrnite de vas, ele se grăbesc să salute călătorii în modul cel mai grațios din lume.

Am revăzut Abbeville cu mare plăcere și la ora patru am plecat către Doullens, unde am sosit la ora nouă seara.

O surpriză frumoasă pentru cei care nu cunosc bine acest drum este Saint-Riquier, minunată construcție din secolul al XV-lea, aproape ruinată, ce-ți apare cu totul neașteptat, cam la trei leghe de Abbeville. Natural că am coborît pe uscat și am petrecut o oră doar să mă învîrtesc printre nave și prin jurul statuilor care sînt numeroase și în majoritate admirabile. Cîte unele mai sînt încă pictate în culorile secolului al XVI-lea. Există o *Maris Stella*, sculptată, în consolă, pe care aș fi vrut să o desenez. Din nefericire nu mi-a ajuns timpul. Fecioara într-o stea, ceilalți aștri împrejur, vasul sfărîmat, marea furioasă, în fund portul, tot ansamblul este încîntător. Acum mărețul monument este în reparație, dar din păcate se repară prost.

În piața satului, un foarte frumos foișor cu patru turnulețe ieșind din el. Tare aș fi vrut să-l pot desena măcar pe acesta, dar trebuia să mergem mai departe.

Drumul pînă la Doullens șerpuiește peste șesurile întinse și ondulate, ceea ce plictisește în general pe toată lumea, dar mie

îmi place foarte mult. Din cînd în cînd, apare cîte o moară veche, mîncată de cari, și cu aripi roșii. Vîntrele sînt tăiate în așa fel ca să deseneze o stea în mijlocul crucii care formează aripile. Asta datorită unor vechi și duioase superstiții. *Maris Stella.* (Pune-l pe Toto să-ți explice din latină).

Doullens n-a făcut nimic pentru peisajul său care este încîntător. Un orășel destul de searbăd și fără importanță, tăiat de o apă curgătoare, ascuns între arbori și înconjurat de dealuri. Un tablou sărăcăcios, dar cu o ramă bogată. Există o cetate cu bastioane, zigzaguri și valuri de pămînt, dar care mă lasă indiferent. Vauban în peisaj apare destul de stupid. Nu accept triunghiurile și pătratele fortărețelor moderne decît în Van der Meulen [16].

Mă așteptam mai mult de la Arras. Nu sînt decît pe jumătate mulțumit. Există două piețe curioase ale căror case au pinioane și volute în stilul flamand-spaniol din timpul lui Ludovic al XIII-lea. Însă nu sînt biserici. Mă înșel, există o clopotniță sordidă, ca aceea de la Saint-Jacques du Haut-Pas. Am vrut să intru în biserica învecinată. Nici o posibilitate să o deschizi. Era de trei ori ferecată. Am comparat biserica neprimitoare cu o femeie urîtă și ipocrită pe deasupra. Dar și eu de ce naiba am încercat să intru acolo ?

Într-una din piețe, cea mică, o reușită primărie din secolul al XV-lea, învecinată cu o locuință adorabilă din timpul Renașterii. Fațada ar fi admirabilă, dacă arhitecții n-ar fi avut ideea să o înfrumusețeze, ceea ce o face să semene cu un decor gotic din vechiul Ambigu. Acum refac turnul de pază. Ce înzorzonat o să mai arate sărmanul edificiu !

Mă las furat de plăcerea de a sta de povești cu tine, dragă prietenă, și observ că pagina mea s-a umplut. De mult mi s-a răcit mîncarea, dar nu are importanță. Totuși să-ți termin scrisoarea ! Scrie-mi, Adela mea. Dă-o pe asta Didinei. Și pe urmă dă-i și mii de sărutări, de asemenea și celorlalți, și păstrează trei sferturi pentru tine. Oh ! ce nerăbdător sînt să vă revăd pe toți și pe tine mai presus de toate. Te iubesc.

V.

Gînduri prietenești pentru bunii noștri prieteni, Louis, Robelin, Châtillon etc.

Douai — Valenciennes — Cambrai

Valenciennes, 15 august.

Mîine, dragă prietenă, voi fi în Belgia. Încep să nu mai am răbdare, deoarece Franța, începînd de la Arras, cu excepția lui Douai, este complet neinteresantă.

Nu aș fi acceptat nici Douai, dacă n-ar fi fost acolo cel mai frumos turn de pază ce mi-a fost dat să văd într-un oraș. Închipuie-ți un turn gotic, împodobit cu un acoperiș de ardezie, compus dintr-o mulțime de ferestruici conice suprapuse, pe fiecare fereastră o giruetă și la cele patru colțuri cîte un turnuleț ; în vîrful turnului de pază se învîrte un leu cu un steag între labe ; și din tot acest ansamblu atît de amuzant, de nebunatic, de viu, iese un cîntec de clopoței. La fiecare lucarnă se vede zbătîndu-se un clopoțel dezlănțuit, care se agită ca limba în gura unei fiare.

Am desenat turnul, și cînd îmi privesc desenul, așa inform cum este, am impresia că mai aud încă sunetele vesele, scăpînd ca un abur natural din grămada de clopoței.

Trecînd prin Douai, aș fi vrut să-l văd pe sărmanul nostru Antony Thouret. L-am căutat în oraș. Era plecat. [...]

Culmea plictiselii este Cambrai, care se numea în latinește *Camaracum*. Are o plăcintă mare de piață, cu prăvăliile luminate ce vrea să semene cu Palais-Royal, dar nu reușește să se asemene decît cu piața de la Châtelet, mai mare și mai urîtă ; o primărie

clasică, dar nereuşită, ce a fost împodobită cu un orologiu mare arătat de băştinaşi cu mîndrie, pentru că, spun ei, a fost făcut de un cioban (ce mă interesează pe mine că Tircis [17] ar fi fabricat acest orologiu ?). În sfîrşit, catedrala, adică turnul din Saint-Jacques du Haut-Pas, cocoţat pe portalul din Saint-Thomas d'Aquino. Totul este plin de locuitori. Ansamblul este oribil.

Astăzi a fost sărbătoare. Trebuia tîrîtă prin oraş o procesiune de care foarte mari din carton aurit, pline de fete roşcovane. Am luat-o la goană. Aştept o milostivire : să nu-mi mai scoată în cale capitala lui Cygne de Cambrai [18]. Aş reciti mai bine *Télémaque*.

Valenciennes nu arată cu nimic mai bine decît Cambrai. Exista un turn de pază, măreţ şi aspru, din secolul al XIV-lea, însă acum o sută de ani i s-a mascat baza cu o combinaţie dorică şi a fost împodobit cu un cap rococo dintr-o piatră albăstruie, cea mai urîtă din lume. Piatra albăstruie striveşte piatra cenuşie în aşa fel, încît turnul este pe cale să se ruineze. Prostii să te facă să rîzi, dar în fond sînt triste. Oamenii din partea locului aveau şi o primărie spaniolă foarte curioasă, din 1612. Astăzi o răzuie.

După ce ai văzut acestea şi încă alte cîteva case vechi, destul de rare, nu mai e nimic în oraş decît cetăţuia. În mod hotărît, Vauban mă plictiseşte, şi nu pot să sufăr aceste fortăreţe mascate de o tufă de iarbă. Unde sînt donjoanele, crenelurile, turnurile ? Am spus în *Notre-Dame* că tiparul a omorît bisericile ; aş putea să adaug că artileria a omorît fortăreţele.

Şi aici se află o piaţă mare, însă fără relief şi idioată, mai ales dacă o compari cu cele două pieţe din Arras pe care le-am revăzut în clarul lunii, mai frumoase decît ziua. Noaptea culorile dispar şi rămîn doar contururile.

Culoarea acestei regiuni începe să mă plictisească. Casele sînt roşii, femeile sînt blonde, cîmpiile sînt galbene, iar eu ard de nerăbdare să văd piatră, verdeaţă şi păr negru. Al tău mai ales, Adela mea.

Adaugă la toate astea că drumul de la Cambrai pînă aici este infectat de lespezi din marmură albăstruie, de coloane dorice din granit cenuşiu etc. pe care trecătorii burtoşi şi roşcovani, ce împînzesc drumul, le iau drept monumente. Este unul pentru bătălia de la Denain [19], avînd în bandulieră două mediocre versuri de Voltaire, un altul pentru generalul Dampierre [20], o coloană cu o urnă de bronz în capăt şi care de departe are aerul că merge să ia apă de la fîntînă. M-am resemnat la monumentul domnişoarei Duchesnois. Nu ştiu cum de l-am ocolit.

M-am oprit cîtva timp pe cîmpul de luptă de la Denain. Are nevoie de această amintire, deoarece este o cîmpie ca oricare alta,

și nu am găsit în nenorocitul sat, care-l făcea pe Voltaire să spună: *la Denain*, cum ar fi spus *la Paris* sau *la Londra* ; nu am găsit, zic, decît o singură casă destul de veche care să-l fi văzut pe *curajosul Villars înfruntîndu-se cu tunetul* etc.

Încă o dată, Adela mea, o scrisoare fără sfîrșit. Mă las antrenat de plăcerea de a-ți povesti tot ce văd. Aș vrea să te fac să le revezi. Sper că Dédé, draga de ea, merge tot mai bine și că vă simțiți cu toții bine. În ce mă privește, sînt groaznic de roșu ; ceea ce mă pune mai în armonie cu fațadele de cărămidă și părul localnicilor.

Mă gîndesc că această scrisoare îți va sosi aproape în același timp cu tatăl tău. Îmbrățișează-l pentru mine. Aș fi mai fericit să-l știu lîngă voi. Și pe urmă, scrie-mi scrisori lungi.

Bruxelles

Bruxelles, 17 august, ora 8 seara.

Dragă prietenă, sînt fermecat de Bruxelles sau, mai bine-zis, de două lucruri pe care le-am văzut la Bruxelles : primăria cu piața sa și Sainte-Gudule.

Vitraliile de la Sainte-Gudule sînt făcute într-o manieră aproape necunoscută în Franța. Adevărate tablouri pe sticlă de o factură minunată, cu chipuri ca de Titian și arhitectura ca de Paul Veronese. [...]

Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleșa de la Chartres ; o uluitoare fantezie de poet țîșnită din capul unui arhitect. Și pe urmă piața care o înconjură este o minune. În afară de două, trei case pe care niște pedanți moderni le-au denaturat, nu-i fațadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aș fi vrut să le desenez pe toate, una după alta.

M-am urcat pe clopotnițele de la Sainte-Gudule. Era frumos. Tot orașul la picioarele mele, acoperișurile ascuțite și răsucite ale orașului Bruxelles, pe jumătate estompate de fum, cerul (un cer de furtună) plin de nori aurii și vălătuciți în înălțimi, tăiați ras, ca marmura, la bază ; în fund, în depărtări, un nor gros de unde cădea ploaia ca nisipul dintr-un sac crăpat ; soarele se juca peste toate astea ; falnica lanternă traforată a turnului de pază se decupa întunecat pe aburii alburii ; apoi murmurul nelămurit al orașului ce urca și dealurile verzi desenate la orizont ; era într-adevăr frumos. Am admirat totul, ca un biet provincial parizian ce sînt, totul, pînă și pe zidarul de lîngă mine care ciocănea o piatră fluierînd.

Bruxelles m-a făcut să uit de Mons, și totuși Mons merită să ți-l reamintesc, pentru că este un oraș nespus de plăcut. Însă pentru astăzi, Adela mea, cred că te-am plictisit destul cu pietrele și bisericile mele și parcă te și aud certîndu-mă, amuzată de mania mea. [...]

Te îmbrățișez pe tine și pe bunul tău părinte. Spune-i Didinei, dragei Dédé, lui Charlot și Toto să se îmbrățișeze între ei, în numele meu. Beau bere ca un flamand. După ce bei berea de Louvain îți rămîne un fel de gust ce aduce cu un șoarece mort. Este foarte bine. Te îmbrățișez.

Mons — Louvain — Malines

Bruxelles, 18 august.

Sînt încă la Bruxelles, Adela mea. În așteptarea diligenței încep o scrisoare pentru tine, pe care o voi termina la Louvain sau la Malines. Scriindu-ți, nici nu știi cîtă fericire simt, pentru că mă apropii de tine pe calea gîndului.

Ți-am promis că o să-ți mai vorbesc de Mons. Este într-adevăr un oraș foarte curios. La Mons nu este nici o turlă gotică, pentru că biserica parohială de la Saint-Waudru nu are decît o turlă mică de ardezie, neînsemnată ; în schimb panorama orașului este încărcată de trei turnuri de pază, construite în gustul frămîntat și ciudat, rezultat al întîlnirii Nordului cu Sudul — gustul Flandrei și al Spaniei.

Cel mai înalt din cele trei turnuri, construit pe locul vechiului castel, cred către sfîrșitul secolului al XVII-lea, are un acoperiș într-adevăr ciudat. Închipuie-ți un enorm ibric de cafea, așezat sub partea pîntecoasă a patru ceainice mai mici. Ar fi urît dacă nu ar fi atît de mare. Mărimea îl salvează.

Împrejurul acestor soiuri de turnuri, închipuie-ți piețe și străzi neregulate, întortocheate, adeseori înguste, străjuite de case înalte de cărămidă, cu pinioane profilate din secolul al XV-lea, și cu fațade manieriste din secolul al XVI-lea, și vei avea o idee de cum arată un oraș în Flandra.

Piața primăriei din Mons este de o frumusețe specială. Primăria are o fațadă cu ogive din secolul al XV-lea și un turn de pază rococo, destul de curios iar din piață, mai departe, se zăresc și celelalte două turnuri.

Cum trebuia să plec la ora trei dimineața, nici nu mai m-am culcat, ca să pot vedea tot acest ansamblu în lumina lunii. Nimic mai straniu și mai încîntător, sub un cer frumos, limpede și

înstelat, decît această piaţă atît de bine împărţită în toate sensurile de gustul capricios al secolului al XV-lea şi de geniul extravagant al secolului al XVIII-lea, nimic mai original decît toate aceste construcţii himerice, văzute la această oră fantastică.

Din cînd în cînd o muzică a clopotelor parcă se trezea în turnul mare (turnul ceainicelor) ; clopotele păreau să cînte oraşului cu figuri groteşti flamande nu ştiu ce melodie chinezească ; pe urmă tăceau şi orologiul bătea grav. Cînd ultimele vibraţii ale orologiului au încetat, în tăcerea care de-abia a revenit, un zgomot, ciudat de dulce şi de melancolic, cădea din înălţimea turnului mare : era sunetul aerian şi estompat al unei trîmbiţe, doar două suspine. Pe urmă liniştea oraşului se restabilea pentru un ceas. Trîmbiţa nu era decît vocea paznicului de noapte.

Eu şi paznicul eram singurii treji, cu fereastra deschisă în faţa mea, cu tot acest spectacol, mai bine-zis acest vis, în ochi şi urechi. Nu-i aşa că am făcut bine că nu m-am culcat în acea noapte ? Niciodată somnul nu mi-ar fi oferit un vis mai plăcut gustului meu.

Ei, bine, acest vis este fortificat, Mons e o cetate ; şi o cetate mai puternică decît oricare cetate de-a noastră. Împrejurul oraşului sînt opt sau zece incinte, cu tot atîtea şanţuri. Ieşind din oraş eşti aruncat timp de peste un sfert de oră de pasarele pe poduri care se ridică, prin redute, bastioane şi valuri de pămînt. Englezii sînt cei care au pus oraşului o asemenea cămaşă, pentru ziua în care noi vom avea capriciul să o îmbrăcăm.

De fapt, Flandra este frumoasă. Cîmpii mari şi verzi, împrejurimi proaspete de hamei, rîuri înguste umplînd albiile ; cînd o păşune plină de vaci, cînd o cîrciumă plină de beţivi. Se călătoreşte între Paul Potter [21] şi Teniers [22].

În ce priveşte curăţenia flamandă, iată cum se prezintă lucrurile : cît ţine ziua, toate locuitoarele, servitoare şi stăpîne, femei în vîrstă şi fete tinere, sînt ocupate să cureţe locuinţele. Or, din cauză că tot timpul se spală, se săpuneşte, se lustruieşte, se perie, se piaptănă, se şterge, se suge apa, se lustruiesc metalele, se curăţă şi iar se curăţă, se întîmplă însă ca tot jegul lucrurilor spălate să treacă asupra celor care au spălat ; de unde rezultă că Belgia este ţara de pe glob în care casele sînt cele mai curate şi femeile cele mai murdare.

Aceasta este realitatea, exceptînd, bineînţeles, pe frumoasele doamne, cu care nu vreau să am de-a face în nici o ţară.

De altfel, acest fel de curăţenie murdară dă, atunci cînd se face abstracţie de femei, rezultate foarte plăcute. Astfel, graţie plăcilor de aramă lucitoare ca aurul care împodobesc gîtul cailor,

remarc, pentru prima dată în viața mea, că gura hamurilor de la caii de căruță are forma unei lire.

Pune niște corzi în locul capului de cal și Viennet va putea să se servească de acest instrument.

Apropo de cai, se pare că în Flandra sînt foarte răi, sau flamanzii foarte prudenți ; pentru că, prin toate localitățile prin care am trecut, caii nu se potcovesc decît între niște bare foarte solide, nu de stejar, ci de granit. (Au aici un granit albastru, destul de urît, pe care îl folosesc în toate situațiile). Am fost contrariat de această modă, îmi plăcea atît de mult să întîlnesc pe drum pitorescul grup al calului și al potcovarului.

La cîteva leghe de Mons am văzut alaltăieri, pentru prima oară, o cale ferată. Trecea pe sub drum. Doi cai, care înlocuiau în felul acesta treizeci, trăgeau cinci vagoane mari, încărcate cu cărbuni. Este foarte urît.

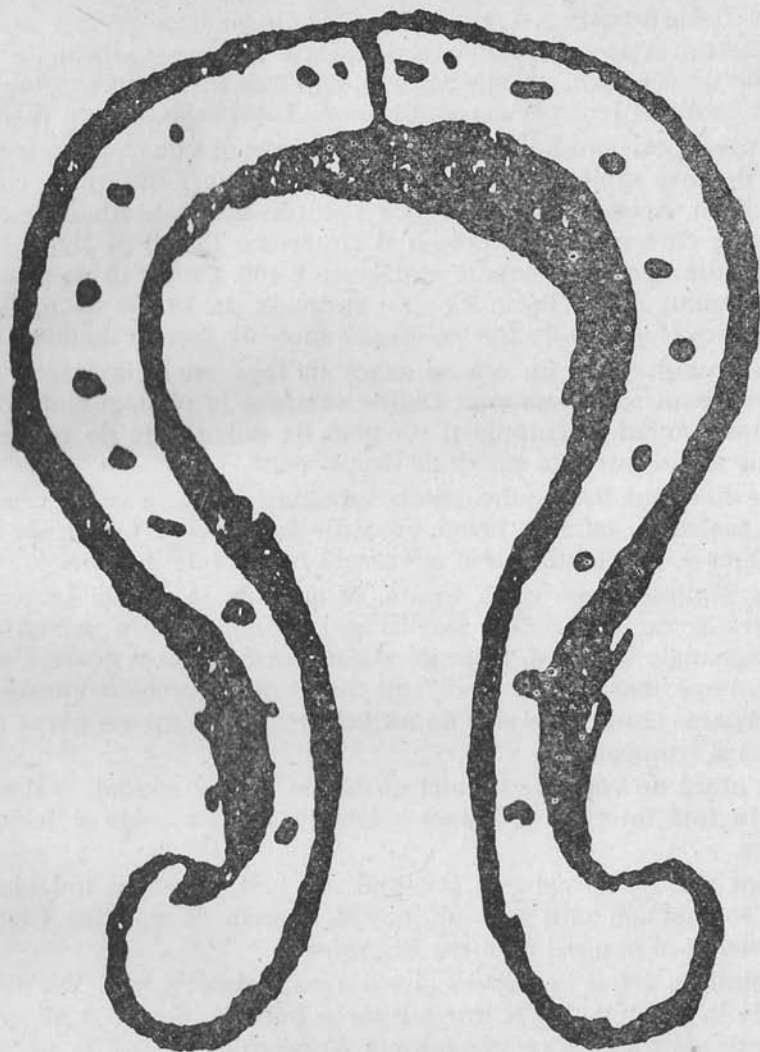
Lier, 19 august, ora 9 seara.

Am trecut de Louvain, am trecut de Malines, sînt la Lier și îmi continui scrisoarea. Mă gîndesc cu multă bucurie că tatăl tău este de ieri lîngă tine, Adela mea, și că Didine, în așteptarea micuțului, îl are în apropiere pe bunic.

Sînt pe deplin despăgubit de toate localitățile stupide din Flandra franceză. Louvain, ce este așezat pe fundul unui lighean, pare o cetate plăcută. Primăria e admirabilă, de forma unei racle uriașe. Un giuvaer nestemat din secolul al XV-lea. Acum este vopsită într-un galben cenușiu. Primăria din Mons este vopsită în albastru cenușiu. Pentru această din urmă culoare le servește drept pretext groaznicul granit albastru pe care îl au. „Noi le îmbinăm în felul acesta", obișnuiesc să spună. Săracii velși au furia zugrăvitului.

Biserica mare din Louvain, pe jumătate prăvălită, mișună de lucruri frumoase. Capelele sînt pline de picturi minunate și sculpturi perfecte. Sînt numai arcaturi festonate, astragaluri, ghirlande și ciubuce. Toate așezate la întîmplare, fără vreo ordine, talmeș-balmeș. Bisericile belgiene sînt haosuri, însă haosuri care conțin o lume.

Catedrala din Malines este, la interior, zugrăvită în alb și încărcată de imaginația stranie a secolului al XVIII-lea. În schimb exteriorul este fenomenal. Turnul te înspăimîntă. M-am urcat. Trei sute șaptezeci și șapte de picioare înălțime, cinci sute cincizeci și patru de trepte. Aproape de două ori mai mare decît turnurile de la Notre-Dame. Această lucrare monstruoasă este însă neter-

minată. Ea ar fi trebuit să fie împodobită de o fleșă de două sute șaizeci de picioare înălțime, ceea ce ar fi făcut-o să depășească cu mai mult de o sută de picioare piramida mare de la Giseh. Olandezii au fost geloși și o legendă spune că ei ar fi fost aceia care au dus în Olanda pietrele destinate să desăvîrșească turnul cel mare.

De fiecare parte a turnului se află un cadran de fier aurit de patruzeci și două de picioare diametru. Tot acest edificiu este locuit de un orologiu, greutățile urcă, roțile se învîrtesc, pendulele se zbat încolo și încoace, carilonul cîntă. Totul trăiește, are suflet.

Cîntecul carilonului este dat de treizeci și opt de clopote, toate lovite de mai multe ciocane, și de clopote mari din turn, care fac pe bașii. Aceste șase clopote mari sînt în acord, în afară de cel mai mare, care este acum crăpat și cîntărește 18 000 de livre. Cel mai mic din cele șase clopote cîntărește 3 400. Cilindrul de aramă al carilonului, 5 442 livre. El este străpuns de 16 800 de orificii din care ies ciocurile de fier ce mușcă succesiv lamele carilonului.

În anumite zile un om se așază în fața unei claviaturi, pe care am văzut-o, tot așa cum Didine se așază la pian, și cîntă din acest instrument. Închipuie-ți un pian de patru sute de picioare înălțime avînd întreaga catedrală drept coadă.

De cînd sînt în Flandra admir subțirimea și delicatețea crucilor de piatră de care se prind vitraliile ferestrelor. Catedrala de la Malines e îmbrăcată într-o adevărată cămașă de dantelă.

La Malines trece calea ferată. M-am dus să o văd. În mulțime era și un biet birjar, picard sau normand, care privea cu milă vagoanele alergînd, trase de mașina ce fumegă și geme. I-am spus : merge mai repede decît caii dumitale. Frumoasă minune ! mi-a răspuns omul. *E împins de un fulger !* Vorba mi s-a părut pitorească și frumoasă.

În afară de vagoane au aici un fel de vehicul ciudat. O roabă avînd în față un cîine și înapoi o femeie. Cîinele trage și femeia împinge.

Sînt aici tot în cel mai profund incognito, ceea ce îmi place mult. Tocmai am citit într-un jurnal belgian că *domnul Victor Hugo vizitează în acest moment Rochefort.*

Poimîine voi fi la Anvers și voi avea scrisorile tale. Voi avea vești de la voi toți. Va fi într-adevăr o bucurie. De două zile mă stăpînesc pentru că sînt în preajma Anversului, și ard de nerăbdare de a ajunge, însă nu vreau să las nimic la o parte. Există două tablouri admirabile de Rubens la Malines și voi mai vedea altele la Lier și la Turnhout. Te îmbrățișez, Adela mea, de asemenea pe tatăl tău și pe dragii noștri micuți. Vă iubesc pe toți. Continui să mă coc la soare.

Nu uita că de acum încolo trebuie să-mi scrii la Dunkerque, post-restant.

Anvers, 22 august, ora 4 seara.

Adela mea, am recitit scrisoarea ta din 14 august, fericit că am găsit-o atît de bună și trist pentru că era singura. Este o mare bucurie pentru mine să te știu înconjurată de fericire. Scrisoarea Didinei mele este și ea drăguță și contez ca la Dunkerque să mai găsesc una de la ea și mai multe de la tine. Poșta din Franța sosește aici la ora patru și jumătate. Nu voi părăsi orașul fără să mai încerc o dată la poștă. Poate că va sosi o scrisoare drăguță de la tine. Va fi binevenită.

Am sosit ieri la ora zece dimineața. Din acel moment alerg din monument în monument, din capelă în capelă, de la un tablou la altul, de la Rubens la Van Dyck. Sînt epuizat de admirație și oboseală. Mai adaugă la asta că m-am cățărat și în clopotniță, șase sute șaisprezece trepte, patru sute șaizeci și două de picioare, cea mai înaltă fleșă din lume, după Strasbourg. Este în același timp o construcție gigantică și un giuvaer miraculos. Un uriaș l-ar putea locui și o femeie l-ar dori ca podoabă la gît.

De acolo am văzut tot orașul Anvers, un oraș gotic așa cum îmi place, și Escaut, și marea, și cetatea, și renumita lunetă Saint-Laurent. Este o limbă de iarbă, cu două case mici roșii la capăt.

Acest oraș e o minune. Picturi în biserici, sculpturi pe case, Rubens în capele, Verbruggen pe fațade, arta mișună peste tot. Te dai înapoi să admiri un portal, te lovești de ceva, privești, este o construcție magnifică în piatră sculptată și fier cizelat, cu statuete și figurine. Cine a construit această fîntînă ? Quentin Metzis. Te întorci. Ce poate fi acest imens edificiu cu o fațadă Renaissance, atît de frumoasă ? Este primăria. Mai faci doi pași. Cine a desenat această mare fațadă rococo atît de strălucitoare și de bogată ? Rubens. Așa e tot orașul.

Face excepție cartierul nou, care este și aici la fel de stupid ca peste tot și care vrea să-și dea aer de Rue de Rivoli.

M-am împăcat cu căile ferate ; hotărît, e un lucru foarte frumos. Prima pe care am văzut-o era un infam drum de fabrică. Ieri am făcut cursa de la Anvers la Bruxelles și înapoi. Am plecat la ora patru și zece minute și eram înapoi la ora opt și un sfert, în acest interval petrecînd cinci sferturi de oră la Bruxelles și parcurgînd douăzeci și trei de leghe în Franța.

Este o cadență minunată și ca să poți să-ți dai seama trebuie să o fi simțit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sînt flori, sînt numai pete sau mai curînd linii roșii sau albe ; nu mai există puncte, totul s-a transformat în

linii ; lanurile de grîu par cosițe mari galbene, cele de lucernă par niște corzi verzi ; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont ; din cînd în cînd, o umbră, un spectru, o formă în picioare apare și dispare, ca un fulger în dreptul ferestrei; e paznicul drumului, care, conform obiceiului, prezintă arma militărește convoiului ce trece. Ai zice în vagon : ești la trei leghe și ai și ajuns în zece minute !

Seara, cînd mă întorceam, se lăsa noaptea. Eram în primul vagon. Locomotiva arunca flăcări strălucitoare în fața mea cu un zgomot teribil și raze mari roșii vopseau arborii și dealurile învîrtindu-se o dată cu roțile. Convoiul care mergea spre Bruxelles s-a întîlnit cu al nostru. Nimic mai înfricoșător decît cei doi bolizi, mergînd unul lîngă altul, și care se multiplicau unul prin altul pentru noi călătorii. Nu se distingea nimic de la un convoi la altul ; nu vedeai trecînd nici vagoane, nici bărbați, nici femei, vedeai doar, într-un vîrtej, forme alburii sau întunecate și din acest vîrtej ieșeau țipete, rîsete, chiote. De fiecare parte erau șaizeci de vagoane, mai mult de o mie de persoane, duse unele la nord, altele la sud, ca de un uragan.

Îți trebuie mult efort ca să-ți închipui că armăsarul de fier nu este un animal adevărat. Îl auzi răsuflînd în timpul odihnei, tînguindu-se la plecare, lătrînd în timpul drumului ; el asudă, tremură, fluieră și nechează, încetinește sau o ia la goană, aruncînd tot lungul drumului cărbuni aprinși drept excremente și apă clocotită drept urină, enorme pale de scîntei țîșnesc la tot pasul din roțile sale sau din picioare, cum dorești, și răsuflarea i se ridică deasupra capetelor în nori de fum alb destrămîndu-se de copacii de pe marginea drumului.

Este de înțeles că numai un animal fantastic poate trage astfel o mie sau o mie cinci sute de călători, toată populația unui oraș, făcînd douăsprezece leghe pe oră.

La întoarcerea mea se făcuse noapte, remorcherul nostru a trecut pe lîngă mine în întuneric întorcîndu-se la grajdul său. Iluzia era completă. Îl auzeai gemînd într-un vîrtej de flăcări și fum întocmai ca un cal zdrobit de oboseală.

Este adevărat că nu trebuie să vezi calul de fier ; dacă îl zărești se duce poezia. Cînd îl auzi este un monstru, cînd îl vezi nu e decît o mașină. Iată trista infirmitate a vremurilor noastre ; doar utilul, niciodată frumosul. Acum patru sute de ani, dacă cei care au inventat praful de pușcă ar fi inventat aburul, și ar fi putut s-o facă, armăsarul de fier ar fi fost altfel modelat și înzăuat ; armăsarul de fier ar fi fost ceva viu, ca un cal, și teribil, ca o statuie. Ce himeră nemaipomenită ar fi făcut părinții noștri din ceea ce noi numim cazan ! Îți poți închipui asta ? Din cazan ar fi făcut o burtă

solzoasă și monstruoasă, o carapace enormă. Din coșul de fum un corn fumegînd, sau un gît lung, la capătul căruia ar fi fost o gură plină de jeratic ; ar fi ascuns roțile sub înotătoare uriașe, sau sub aripi mari lăsate în jos ; vagoanele ar fi avut și ele o sută de forme fantastice, și pe seară s-ar fi putut vedea, trecînd pe lîngă orașe, cînd un uriaș animal fantastic cu aripile întinse, cînd un balaur scuipînd foc sau un elefant cu trompa ridicată, gîfîind și mugind ; îngrozitoare ființe, cînd arzînd și fumegînd, formidabile, cînd trăgînd după ele ca o pradă o sută de alți monștri în lanțuri, traversînd cîmpiile cu viteza, zgomotul și imaginea trăsnetului. Ar fi fost măreț.

Însă noi sîntem niște negustori buni și stupizi, mîndri de prostia noastră. Noi nu înțelegem nici arta, nici natura, nici inteligența, nici imaginația, nici sublimul, și ceea ce nu înțelegem declarăm imediat inutil din înaltul micimii noastre. Este foarte bine. Acolo unde strămoșii ar fi văzut viața, noi vedem materia. Într-o mașină cu abur există un admirabil motiv de inspirație pentru o statuie ; locomotivele ar fi furnizat o ocazie minunată pentru a face să reînvie acel meșteșug de lucru în relief al metalului. Ce le pasă extractorilor noștri de huilă ? Mașina lor, așa cum este, depășește deja cu mult posibilitățile greoaiei lor admirații. În ce mă privește mi se oferă Watt gol-goluț, dar eu l-aș prefera îmbrăcat de Benvenuto Cellini.

Apropo, îți scriu aici, în timp ce visez că în clopotnița de la Anvers sînt patruzeci de clopote jos și patruzeci și două sus, în total optzeci și două. Îți închipui asta Didine ? Optzeci și două de clopote ! Imaginează-ți muzica care izvorăște din acest trup.

Lier, unde am terminat ultima mea scrisoare, este un orășel destul de drăguț. Am desenat turnul primăriei, cred că destul de reușit.

De la Lier la Turnhout peisajul se schimbă, nu mai este Flandra grasă și verde, este un banc de nisip, un drum prăfos, cenușiu și neplăcut, o iarbă anemică, păduri de pin, pîlcuri de stejari pitici, mărăcinișuri, ici și colo petice de apă, ceva sălbatic și aspru, un fel de Sologne. Am făcut patru leghe în acest pustiu fără să văd altceva decît un călugăr din Trappe, care desțelenea pămîntul, trist plugar al unei triste brazde. Impresionant, de altfel, numai la gîndul să vezi haina monahală albă, cu capișon negru, mînînd doi boi.

Singurătatea era atît de mare, încît sturzii și ciocîrliile treceau fără grijă drumul. O codobatură frumoasă s-a ținut după trăsură timp de un sfert de oră, sărind din copac în copac, vioaie și fericită, oprindu-se din timp în timp ca să prindă cîte o musculiță la picioarele cîte unui tînăr stejar.

Am stat mult timp cu ochii aţintiţi spre călugăr. Pămîntul se întindea imens şi arid, ca o cîmpie din Vechea Castilie, pămîntul roşu şi ars de soare făcînd ici şi colo, la orizont, mici crestături asemenea treptelor unor scări ; în depărtare nici o clopotniţă, de-abia cîte un copac. Drumul era mărginit în acele locuri de cîţiva stejari scheletici. Pe călugăr îl asista un ţăran ce-l învăţa ceva cu o mişcare serioasă şi ciudată, fără să ţină seamă de noi, trecătorii. Din cînd în cînd îşi întorcea faţa şi soarele în asfinţit desena umbre şi lumini pe chipul său sever şi senin. Nu ştiu dacă acest om gîndea, dar ştiu că te obliga să gîndeşti.

La cîteva leghe, trecînd pe lîngă nu ştiu care sat, şi revenit de data aceasta în frumoasa Flandră, am observat un plop mare şi uscat, în mijlocul unei mici pieţe la intrarea în sat. Mi s-a spus că este un copac al constituţiei. Îmi pare rău pentru constituţie, însă aspectul era vrednic de milă. [...] De o parte, păduri, cîmpii, dealuri, ape, nori, pămînt şi cer, de cealaltă, o păcătoasă de prăjină uscată, care mai şi trebuia proptită împotriva vîntului.

Şi pe urmă la cîte idei poate da naştere ! Era un copac care avea rădăcină, crengi şi frunze, care era verde şi plin de viaţă ; a fost luat acest copac, i s-a tăiat rădăcina, frunzele au căzut, crengile au murit şi, în mod prostesc, a fost replantat într-un pămînt, ce nu mai este al lui. Un simbol credincios al atîtor constituţii moderne, care nu aparţin nici trecutului, nici viitorului, nici mediului.

Apropo de climă, mă acomodez cu destulă greutate la cea de aici. Este un fel de vară greoaie şi densă, unde parcă respiri vapori de bere. Sînt strivit de clădirile flamande.

Nu mă pot obişnui nici cu băutura de aici. Nimic mai greţos decît berea de Bruxelles şi berea tare belgiană. Hotărît lucru, fac puţin caz de vinul de Flandra şi Normandia. Îmi plac mai mult cidrul de Bourgogne şi berea de Bordeaux.

Fîntînile lor sînt ciudate. Scot apa cu o macara. E destul de curios să-i vezi scoţînd o găleată din cisternă, tot aşa cum Arhimede ridica corăbiile din mare în timpul asediului de la Messina.

Vezi, dragă prietenă, ce vorbăreţ sînt cu tine. Îţi spun tot şi în felul acesta mă mai bucur încă o dată de lucrurile văzute. Am făcut tot ce mi-a permis punga în ce priveşte comisioanele de care m-ai rugat. Îţi aduc o jumătate de duzină de ciorapi englezeşti, despre care mi s-a spus că sînt foarte frumoşi. Am cumpărat şi ciorapi pentru mine. Se pare că un bărbat nu poate sub nici un motiv să treacă peste graniţă cu o rochie. Nu o poate justifica ca obiect de uz personal şi vama o va confisca. Asta m-a împiedicat să cumpăr rochia care ţi-ai dorit-o.

Am uitat să-ţi spun că am cumpărat la Bruxelles o contrafacere a *Vocilor lăuntrice*[23]. Sînt curios dacă voi reuşi să o trec

la frontieră. M-am văzut afişat peste tot, la Bruxelles şi la Anvers, şi imprimat în toate formatele.

În clipa în care termin această pagină, aud dangătele din clopotniţa mare care mă avertizează să închei scrisoarea. Într-adevăr, în afară de asta, muzica e încîntătoare. Pesemne că fleşa atît de gingaşă în aparenţă este extrem de solidă. De trei sute de ani sună în acest fel de opt ori pe oră, zi şi noapte.

Ora 6 seara.

M-am întors de la poştă. Nici o scrisoare. Totuşi nu te îmbrăţişez cu mai puţină dragoste, Adela mea, însă mă vei despăgubi la Dunkerque, nu-i aşa ? Îmbrăţişează, te rog, pe tatăl tău şi pe dragii noştri micuţi. Mii de gînduri prieteneşti pentru prietenii noştri. Plec la Gand.

Lui Louis Boulanger.

Anvers, 22 august 1837.

Îţi scriu din Anvers, dragă Louis, asta îţi spune tot, sînt în plină Flandră, alături de catedrale, de Rubens şi de Van Dyck. Este o ţară minunată.

Ieri am fost sus în fleşa acestei nemaipomenite catedrale şi mă gîndeam la tine, căci gîndul meu zboară la tine ori de cîte ori un lucru conţine un tablou sau o idee. Cu aceeaşi privire cuprindeam în faţa mea marea şi Flessingue la douăzeci şi două de leghe, la stînga, Flandra şi turnurile de la Gand, la dreapta, Olanda şi fleşa de la Breda, în spatele meu Brabantul şi clopotniţa de la Malines, pe urmă Escaut, lat şi strălucitor în soare, şi, între mare şi Escaut, cîmpiile acum inundate, apărate de diguri, o întindere de cinci leghe schimbată în lac, la dreapta, o altă cîmpie, toată verde şi sclipind de albeaţa caselor, la picioarele mele, cele cîteva acoperişuri ale capului Flandrei blocate de apă, sub mine, Anvers care este, în secolul al XIX-lea, cum era Parisul în secolul al XVI-lea, o grămadă măreaţă de biserici şi palate, de acoperişuri de pinioane în trepte, de turnuri de clopotniţe pătrate şi ascuţite, cu mii de denivelări date de turnuleţe şi faţade stanii, case mari, vechi şi amuzante care sînt Măcelăria, Pînzăria, Bursa ; o faţadă a primăriei semănînd cu arhitectura lui Veronese, un portal de biserică ce pare un fundal de Rubens şi care de fapt este de Rubens ; mii de vase cu pînze pe Escaut ; într-un colţ al peisaju-

lui, calea ferată unde dispărea un convoi de vagoane, lîngă calea ferată o stea mare de iarbă, culcată pe pămînt, este citadela ; în fine, deasupra tuturor acestora, un cer de nori destrămați, ca într-un Albrecht Dürer, și o frumoasă rază de ploaie căzînd în depărtări. Iată ce am văzut ieri, regretînd că nu le poți vedea și tu.

Și pe urmă, coborînd, la fiecare pas Rubens, Maerten de Vos [24], Otto Venius [25] și Van Dyck, sculpturi de Verbruggen și Willemsens, lăcașuri mari de spovedanie din stejar, uriașe capele de marmură, altare ce degajă o adevărată poezie. Am văzut *Coborîrea de pe Cruce* de Rubens, o adevărată minune.

Toate, trebuie să spun, sînt exploatate în mod nerușinat. Paracliserii ascund cît mai multe tablouri, ca străinii să plătească treizeci de parale. Pînă atunci stăpînul locului stă ascuns în umbră. În acest fel procedează ușierul bisericii Saint-Jacques, unde se află mormîntul lui Rubens, un ușier caraghios ce ar merita să fie bătut cu nuiele în piața publică. Acest mizerabil dispune de Rubens după cheful lui, îl ascunde sau îl arată, îl împrumută sau îl retrage, totul după bunul său plac, fără control, cu obrăznicie, învestit cu o putere supremă și absolută. Este odios.

Parohul catedralei, un oarecare domn Lawez, a acoperit cu o pînză, sub pretextul indecenței, o *Judecată de apoi*, cel mai bun tablou al lui Backers [26]. Imposibil să-l faci să ridice pînza. Iată un paroh stupid, nu-i așa ?

Mă gîndesc adesea la tine, Louis, în această țară care ți-ar plăcea atît. Alaltăieri eram la Turnhaut, un mic orășel aflat prin apropiere spre nord, și mă plimbam. Soarele asfințise. Dintr-o dată, la un cot al unui drum pustiu, m-am trezit în plin cîmp. La oarecare distanță era un turn mare și vechi spre care m-am îndreptat. Era într-adevăr frumos. Un turn vechi din cărămidă, pătrat, înalt, enorm, masiv, încununat spre vîrf de o mică dantelărie bizantină, lipit de un vechi castel prost refăcut, acoperindu-l însă cu umbra și păstrîndu-și, totuși, forma fină și severă. La picioarele turnului sclipea un șanț de apă curgătoare în care înălțimea lui se dubla. Toate ferestrele aveau gratii de fier. Era o închisoare.

M-am oprit îndelung lîngă întunecata clădire pe care amurgul o înnegrea cu fiecare clipă.

De la o fereastră de sus se auzea un cîntec plin de dulceață și tristețe. Mi-am adus aminte că am auzit unul la fel de melancolic și grav la Muntele Saint-Michel, anul trecut. Cum erau serbările din august se auzea din depărtarea orașului zgomote de dans și rîsete. Cîntecul prizonierului se suprapunea lor fără duritate și mînie.

Ziua se stingea spre apus, trestiile din șanț tremurau, din cînd în cînd un șobolan trecea în fugă pe la piciorul turnului. Apoi

fundalul peisajului devenea un adevărat fundal flamand, cu două, trei tufe de copaci, o veche biserică roșie cu pinion în volută, un acoperiș mare și o clopotniță mică. Un cătun scund fumega alături, o cîmpie imensă și neagră, un cer luminos, fără pic de nor. Nu am văzut niciodată ceva mai auster și, în același timp, mai dulce.

Dar văd că mă las furat de conversație cu tine, dragul meu Louis, și nu este nici un motiv ca această scrisoare să se încheie, mai ales dacă încep acum să vorbesc despre vechea mea prietenie, pe care o cunoști bine, nu este așa, Louis ?

Te îmbrățișez din tot sufletul.

ALBUM.

Unde trebuie să fie plasat monumentul lui Rubens ? La Anvers sau la Colonia ? Colonia are leagănul său, Anvers are tablourile. Colonia l-a văzut venind pe lume, Anvers l-a văzut pictînd, Colonia l-a văzut mic, Anvers l-a văzut mare.

La Anvers a avut parte de surîsul gloriei. La Colonia s-a bucurat de surîsul mamei.

Un om mare are, de fapt, două nașteri — prima, ca om, a doua, ca geniu. Deci Rubens are două patrii. Faceți-i două monumente. Un leagăn de marmură albă la Colonia și un mormînt de bronz la Anvers.

Gand — Audenarde — Tournai.

Audenarde, 24 august, ora 8 seara.

Mi se pare, dragă prietenă, că blestemele mele împotriva căldurii acestui greoi ținut și-au atins țelul. În timp ce închideam ultima mea scrisoare, s-a acoperit cerul și mi-a hărăzit cea mai rea dintre ploile mărunte și reci care cuprinde tot orizontul și durează ziua întreagă.

Ca să ajungi de la Anvers la Gand, trebuie să traversezi Escaut. Cum polderele sînt inundate, și asta de nouă luni, călătoria pe apă este mai lungă, și vaporul cu aburi împrumută o scurtătură alăturată de drumul spre Gand, o jumătate de leghe deasupra Capului Flandrei. Îți închipui că nu m-a supărat această mică plimbare, aproape ca pe mare. Cu toată ploaia am rămas pe punte, ascultînd cum se stinge cîntecul marinarilor care plecau pe mare și privind fleșa înaltă de la Anvers cum dispărea încet în ceață.

Nu am făcut decît să trec prin Gand (însă contez să mă reîntorc după ce voi fi văzut Tournai și Courtrai).

Gand este un oraș frumos și este față de Anvers ce este Caen față de Rouen, un lucru frumos alături de un lucru admirabil. Cu toate acestea am avut timp să vizitez Saint-Bavon și, bineînțeles, m-am urcat în turn. Pentru mine sînt două moduri de a vedea un oraș care se completează unul pe altul, întîi, în detaliu, stradă cu stradă, casă cu casă, pe urmă, în ansamblu, din înălțimea turnurilor. În felul acesta ai în minte fața și profilul orașului.

Văzut de sus, din Saint-Bavon, adică de la două sute șaptezeci și două de picioare înălțime, și ca să ajungi acolo trebuie să urci patru sute cincizeci de trepte, Gand are un aspect gotic, aproape la fel de bine conservat ca și Anvers. Turnul de pază are deasupra un uriaș grifon aurit și drept acoperiș o foarte curioasă îngrămădeală de turnulețe, lucarne și giruete. Alături este o biserică veche și neagră, Saint-Nicolas, a cărei fațadă, aproape romanică, e admirabilă : o mare ogivă austeră, avînd de o parte și alta două turnulețe crenelate cu un aspect măreț. Puțin mai departe e Saint-Michel, care, ca și Saint-Nicolas, îți înfățișează absida. Mai departe, două sau trei biserici se ridică aidoma unor piramide din mijlocul acoperișurilor în trepte. Cînd te întorci dai peste Saint-Jacques, cu trei fleșe, una de ardezie și două de piatră. Alături o piață veche mărginită de case cu pinioane înalte, despărțite de două locuințe vechi de piatră din secolul al XV-lea cu turnulețe și acoperișuri mari. Cea care se află în mijlocul laturii mici a pieții este casa conților de Flandra. Piața adăpostește tîrgul de pînzeturi, dar mai sînt o mulțime de piețe pitorești, de mănăstiri și de răspîntii întortocheate, îngrădite de case crenelate în tot felul de poziții și care își frîng liniile rezemîndu-se unele peste altele într-un chip încîntător ; și mai este un acoperiș uriaș pus peste o navă austeră, fără turn și clopotniță, din secolul al XIV-lea ; este biserica Dominicanilor. În acea clipă intrau mai mulți călugări cu costumul lor atît de frumos, rasă albă și scapular negru. La picioarele mele, primăria cu cele două fațade ale sale, una din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cealaltă din timpul lui Carol al VIII-lea, una severă, cealaltă fermecătoare.

Adaugă la asta, în jurul orașului, un imens orizont de cîmpii și în oraș o mulțime de mici poduri și de cursuri de apă în care se scaldă casele, ca să-ți faci cît de cît o idee despre Gand.

Este, într-adevăr, un oraș frumos, unde se întîlnesc patru rîuri, Escaut, Leie, Moer și Lys. De fapt o rețea de ape curgătoare care se înnoadă și se desnoadă în orice moment printre case, împărțind orașul în douăzeci și șase de insule, ceea ce face din Gand,

cu bărcile, cu nenumăratele poduri şi faţade înmuiate în apă, un fel de Veneţie a nordului.

Exact la baza catedralei, într-un pîlc de case flamande greoaie, ghidul mi-a atras atenţia asupra unei curţi-grădină cochete, cu nisip şi verdeaţă, înconjurată de un portic din secolul trecut şi o faţadă împodobită în stil rocaille, cu colonade şi statui de marmură albastră. Casa şi grădina au o înfăţişare proaspătă şi veselă. Casa era a bătrînului milionar Maës, cel ce a fost asasinat atît de mizerabil, acum doi ani, şi care îşi umplea pălăriile lui vechi cu aur. Acum la el se construieşte, adăugîndu-se casei un etaj. Bucuria şi bogăţia sînt acolo. Niciodată nu am plîns pe acest moşneag.

La Gand, printre pinioane gotice există mai multe faţade rocaille şi încă dintre cele foarte tumultuoase, ceea ce le face acceptabile. Rococoul nu poate fi suportat decît cu condiţia să fie extravagant.

Însă toată această vorbărie nu te plictiseşte, draga mea ? Discut cu tine ca şi cum am fi la gura focului nostru din Place Royale. Îţi povestesc totul. Îţi ofer cît pot mai mult din călătoria mea. Te rog, Adela mea, înştiinţează-mă dacă povestirea mea te plictiseşte.

Uite ceva care cu toate acestea te va face să rîzi. Adineauri, plecînd de la Gand, între Gand şi Audenarde, am văzut într-un sat, la un han, o firmă pe care era pictată figura unui om tuns ca Titus, cu favoriţi mari, epoleţi de aur, o uniformă albastră cu revere albe, şi la gît cu crucea lui Leopold. Dedesubt era această inscripţie : *Ludovic XIV, rege al Franţei.* Adevărul curat, nu inventez nimic.

În această ţară nu întîlneşti nici conace, nici donjoane, nici castele. Se vede că este ţara oamenilor de rînd, a burghezilor şi nu a castelanilor. În schimb sînt peste tot primării, minunate flori de piatră, pe care secolul al XV-lea, în special, le-a făcut să înflorească în toată splendoarea lor în mijlocul oraşelor.

Aici, de exemplu, la Audenarde, de unde îţi scriu, şi care nu-i decît un mic orăşel, văd de la fereastra hotelului Leul de aur profilul unei încîntătoare primării de un gotic din cel mai înflorit, încununată de un uriaş înarmat şi aurit, purtînd blazonul oraşului.

Toată piaţa pe care o am sub ochi e fermecătoare, cu toate că a păstrat prea puţine din vechile pinioane. În mijlocul faţadei primăriei se află o foarte frumoasă fîntînă din 1676. Ducele de Saint-Simon nu avea decît un an atunci cînd a fost construită. Lîngă fîntînă mai e un falnic plop ; şi pe urmă dincolo, deasupra caselor, o clopotniţă frumoasă de un gotic sever. Soarele, în asfinţit, lasă unghiuri de umbră peste toate.

În Flandra există prostul obicei de a închide toate bisericile la amiază. După-amiază nu se mai roagă nimeni. Bunul Dumnezeu se poate ocupa de altele, aşa încît din cele două biserici din Au-

denarde nu am putut-o vizita decît pe cea mai neînsemnată, foarte interesantă însă, datorită absidei sale romanice. Mai există două morminte frumoase, dar, din păcate, nedemn mutilate. Am fost obligat, ca să le văd, să trec peste un batalion de babe, ocupate să spele biserica și care bombănind ajungeau să șteargă pardoseala pînă sub picioarele mele. Am avut satisfacția ca, din pricina mea, să le fac să le iasă din gură diverse blesteme flamande, pe care le-am lăsat să fluture liniștite în biserică.

Aceste cumsecade femei flamande continuă să justifice ceea ce îți spuneam. Ele consacră douăzeci și patru de ore să-și spele casa, și a douăzeci și cincea să se spele pe ele. De altminteri, majoritatea sînt foarte frumoase, aproape toate au pielea albă și părul negru, ca tine, Adela mea dragă. Duminica poartă o splendidă bonetă de dantelă, de o formă simpatică. La Lier, boneta este susținută de un fel de panglică de ace, foarte ciudata și frumoasă. Este de la sine înțeles că nu-ți vorbesc aici decît despre țărănci. Doamnele de la Bruxelles poartă eșarfe din voal, ceea ce le vine admirabil.

Am văzut tunul mare din Gand după care ți-am făcut un mic desen. Este un enorm tub, făcut din lame de fier forjat, o adevărată armă din secolul al XV-lea. Cei din Gand au prea puțină grijă de el. L-au cocoțat pe un fel de suporturi, trei la număr, rococo, sculptate în ghirlande, și toată gura tunului nu este decît o ladă de gunoaie. Acest tun are optsprezece picioare lungime și cîntărește treizeci și șase de mii de livre. În interior se disting foarte bine canelurile făcute de lamele de fier. Gura are două picioare și jumătate diametru. Prin ea se aruncau bile mari de granit sau maldăre de ghiulele de fontă. Este enorm.

Dar nu este nimic pe lîngă tunurile lui Mahomet al II-lea, care erau trase de patru mii de oameni și două juguri de boi, în stare să scuipe uriașe blocuri de stînci. Erau un fel de vulcani îndreptați, de acest turc, spre Constantinopol.

La Saint-Bavon sînt tablouri frumoase, două în special, unul de Rubens, celălalt de Jan van Eyck, inventatorul picturii în ulei. Cel de Rubens, reprezentînd primirea Sfîntului Armand la mănăstirea Saint-Bavon, este admirabil. Grupul de jos are o ținută minunată. Celălalt, de un stil cu totul diferit, nu este mai puțin reușit. Van Eyck este atît de calm pe cît este Rubens de violent. Mai este o pictură frumoasă, executată de un elev al lui Van Eyck și o alta, de asemenea frumoasă, a dascălului lui Rubens. Cele patru picturi fac un fel de scară pe care cobori straniu din epocă în epocă sau, mai bine-zis, urci de la Van Eyck la Rubens. La Paris de-abia cunoaștem pe Otto Venius, cel care a fost dascălul lui Rubens. Și, lucru remarcabil, și el e un pictor calm.

De-altminteri, fiecare din bisericile flamande este un muzeu. Aş vrea să-l văd aici pe bunul şi dragul nostru Boulanger.

Dar, în afară de asta, îmi plac mai mult ale noastre, din Franţa. Hotărît, cele de aici sînt prea curate, iar curăţenia excesivă, în ce priveşte monumentele, poate fi un mare cusur. Întîi pentru că aduce după sine zugrăveala, această supremă murdărie, apoi zgîrierea şi, pînă la urmă, spălarea definitivă. Or, patina veacurilor este totdeauna frumoasă, pe cînd praful zilnic doar uneori. Una este urma generaţiilor, cealaltă este urma omului. Totul este alb, lucitor, lustruit, şters, sclipitor în bisericile belgiene. La fiecare pas întîlneşti contrastul dur, ţipător şi răspîndit peste tot între marmura albă şi marmura neagră. Foarte puţine din nuanţele cenuşii şi mucegăite ale vechilor noastre catedrale. Nu sînt vitralii. A sparge vitraliile, a zugrăvi bisericile şi, deseori, a arunca jos amvonurile, iată din ce se compune devastarea datorată preoţilor. Ei vor să fie văzuţi cu orice preţ ; pentru asta trebuie luminate ferestrele, albiţi pereţii şi dărîmate amvoanele. Oh, cochetărie, unde mai vrei să te cuibăreşti ?

De cînd sînt în Belgia nu am văzut decît două sau trei amvoane şi încă îngrozitor mîzgălite, două sau trei ferestre cu vitralii, numai două biserici nezugrăvite, Saint-Waudru din Mons şi capela de la Bruxelles.

În Belgia, nimic din frumoasele portaluri, încărcate de minunate statui, ca la Chartres, la Reims, la Amiens. Portalurile celor mai frumoase catedrale nu au o singură figură sculptată. Curios ! Este adevărat că o fleşă precum cea de la Anvers răscumpără o mulţime de lucruri. Ce operă magnifică ! Este opera unui bijutier în aceeaşi măsură cu a unui arhitect. Şi mă minunez de un giuvaer care are cinci sute de picioare înălţime.

Tournai, 26 august.

Diligenţa mi-a întrerupt scrisoarea. La Tournai, Adela mea, o termin. Drumul de la Audenarde în această porţiune este un cîmp fără sfîrşit, tăiat de verdeaţă şi pîraie. Se vede la stînga dealul care acoperă albia rîului Escaut.

Tournai îşi datorează probabil numele turnurilor care-l acoperă. Numai catedrala singură are cinci turnuri. Este una din cele mai ciudate biserici romanice ce-am văzut. În biserică există o *Judecată de apoi* pictată de Rubens şi o raclă minunată de argint aurit, enormă, masivă, lucrată ca o bijuterie. Cele două portaluri laterale ale bisericii sînt într-un stil bizantin din cele mai frumoase şi curioase. Tot oraşul este extrem de interesant.

Ieri seara, de Sfîntul Ludovic, turnul de pază, aproape romanic, apărea minunat iluminat de felinare colorate, o bălțătură drăguță și luminoasă comentată de carilonul cel mai vorbăreț și amuzant din lume. O simfonie a lăncierilor belgieni răspundea, din piața de arme, acestui vacarm aerian. Clopotele erau toate în mișcare, de asemenea toate femeile. Vechiul oraș, în întregime dedat veselului gîngurit de sărbătoare, era nemaipomenit de plăcut de auzit și de privit. M-am plimbat îndelung pe o stradă întunecoasă, privind cele cinci ace uriașe ale catedralei de-abia luminate de razele turnului de pază.

M-am gîndit la casa noastră din Place Royale, la toți prietenii noștri și, mai presus de toate, la tine, Adela mea, și la mult iubiții noștri copilași. Aș fi vrut să vă am pe toți lîngă mine în acel moment. Oh, ziua în care vom putea simți împreună toate aceste emoții va fi o zi mare pentru mine, crede-mă, bietul meu înger, și iubește-mă. O îmbrățișez pe Didine, pe Charlot și pe urmă pe Toto și pe Dédé. Sper că toți sînt tot așa de buni și fericiți. Strîng mîna excelentului tău tată.

Tournai — Ypres

Courtrai, 27 august, ora 7 seara.

Ieri am fost la Tournai, am plecat, am traversat Courtrai, am văzut Meenen, am vizitat Ypres și am revenit la Courtrai. Vezi, dragă prietenă, mă duc și mă întorc, nu vreau să-mi scape nici unul din aceste vechi orașe. Peste tot unde este o catedrală, o primărie sau un Rubens alerg. Asta mă obligă să fac zigzaguri fără de sfîrșit. Călătoria mea prin Belgia desenează un extravagant arabesc. Pentru că în această țară, din șase în șase leghe, există un oraș cum găsești în Franța la șaizeci de leghe.

Înainte de a părăsi Tournai, am fost să revăd catedrala, ce este într-adevăr de o rară frumusețe. O biserică romanică aproape comparabilă cu Noyon, avînd în plus un splendid amvon din timpul Renașterii, în marmură de diverse culori, cu două etaje de basoreliefuri. [...] Acest amvon a fost cioplit de dalta cea mai sensibilă și spirituală.

Tournai este un oraș vechi. Aproape toate bisericile sînt din secolul al XI-lea pînă în secolul al XIII-lea. Am văzut case romanice. Îți amintești, Adela mea, cea pe care am văzut-o împreună la Tournus, în acea frumoasă călătorie din 1825, ce rămîne cea mai plăcută amintire din viața mea ?

Dar să-mi reiau jurnalul. La portalul nord al catedralei din Tournai, care este romanic, exista un lucru ciudat, văzut de mine doar acolo. Sînt două ferestre închise, pe care sculptorul le-a dăltuit în piatră, în mijlocul arcadei. Obloanele, cu ferecăturile și zăvoarele lor, sînt foarte minuțios lucrate. În rest portalul e într-o stare jalnică de ruinare. Clopotnița mare, care se înalță în stînga, s-a crăpat de sus în jos.

Nu îți vorbesc decît de arhitectură, dragă prietenă, pentru că celelalte întîmplări sînt aproape inexistente, iar discuțiile de la masa comună sînt peste tot la fel. Înțelegeți domnule Raymond ? se încăpățînează să joace domino ! Pierde de fiecare dată, ceea ce-l face să plătească în fiecare seară tratația la cafenea pentru trei persoane. La Liège se găsesc redingote de postav, numai cu douăzeci și cinci de franci. — De postav ? Este posibil ? — Da, e adevărat, de postav de Luxembourg cu trei franci și șaptezeci și cinci, cinci coți, face optsprezece franci și cincisprezece parale, dublura și furniturile fac doi franci, deci douăzeci și cincisprezece, croitul încă doi franci, deci douăzeci și doi de franci cincisprezece, comisionul, cinci parale, douăzeci și trei de franci, doi franci beneficiu și gata ! Iată conversația mea de ieri seară la Meenen.

Meenen are amintiri. A avut onoarea să fie asediat de Ludovic al XIV-lea. Asta-i tot. Ca o femeie urîtă și banală, ce a avut din întîmplare un curtezan frumos. În rest nimic deosebit nici pe fațadele caselor, nici pe fețele locuitorilor. Am regăsit roabele de la Bruxelles, trase de un cîine și împinse de o femeie. Seniorul din Canaples, care se temea pentru cîinii săi, să nu capete purici, nu i-ar fi înhămat la aceste cărucioare.

Desenez, visez și studiez, lăsînd pe belgieni să vorbească în jurul meu. Îi admir cum vorbesc flamanda în franțuzește. Ei au un *nu-i așa ?*, pe care îl folosesc în toate situațiile. Femeile pronunță pe *nu-i așa* cu foarte multă grație. Hotărît, ele sînt foarte frumoase, în majoritate, însă se pare că cele mai frumoase sînt cele de la Bruges. Într-o carte stupidă pe care am cumpărat-o, intitulată *Ghidul călătorului în Belgia și Olanda,* femeile din Belgia sînt numite *circasienele Belgiei.*

Se mănîncă destul de bine la hanuri, în afară de bere. Cu toate acestea belgienii au mania de a pune zahăr și făină în toate. Ceri o omletă, resemnează-te să mănînci o tartă.

La Tournai, ca și la Bruxelles, Anvers, Gand, moda de la Paris, mărfurile, și ai putea spune chiar negustorii de la Paris, se expun în prăvălii care și aici se numesc *Magasins.*

Mă plimbam seara pe străzi crezînd că am în fața ochilor vitrinele sclipitoare ale bulevardelor pariziene. Ce case curioase !

După acoperiş, fac parte din secolul al XVI-lea, şi după prăvălii, din strada Vivienne ; întunecate şi tragice pe o jumătate, fără gust şi stupide pe cealaltă ; parterul citeşte *Constituţionalul*, iar podul, Biblia : jos este domnul Terneaux, iar sus Filip al II-lea ; jos arde vesel gazul în prăvălii cu ferestre mari, iar dacă-ţi ridici ochii ai impresia că vezi încă pe vechiul fronton licărirea flăcărilor roşietice ale rugurilor Ducelui de Alba.

Asupra acestor metamorfoze am făcut o sută de reflecţii amare, care probabil îţi vor părea tragi-comice.

Merită să fii o casă din secolul al XVI-lea, ca să termini în felul acesta ! Să începi cu un fronton din timpul Renaşterii şi să termini cu o prăvălie gen Palais-Royal ! Să fii aproape de cer cu un pinion în trepte sau sculptat cu volute, şi aproape de rîu, cu o prăvălie de pînzeturi şi bumbace ! Ce degradare ! Cum a putut să ajungă la un lucru atît de mizerabil o faţadă *formosa superne* * ? Asta, dragă prietenă, este din latina lui Horaţiu, transformată de limbajul lui Charlot.

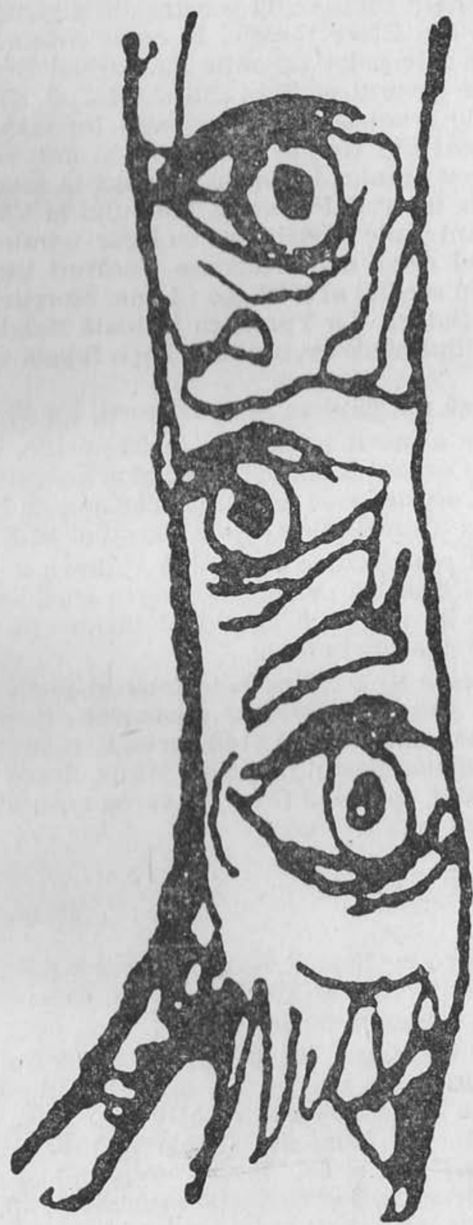
Dacă aceste gînduri mi s-ar fi citit pe faţă, ar fi înveselit pe burghezii atît de cumsecade din Brabant. Pentru burghezii din toate ţările magazinul vopsit în alb, vitrina mare, tejgheaua de acaju reprezintă un progres. Treacă pentru magazine, numai să nu se aplice acest progres şi bisericilor. Or, ele au deja ferestre clare, ziduri albe şi mă aştept ca într-o dimineaţă să apară şi un altar de acaju.

Zugrăveala belgiană are trei nuanţe : cenuşiu, galben şi alb. Este tricolor, aşa cum i se cade unui stat constituţional. Albul este folosit la biserici, cenuşiul pentru primării, galbenul pentru casele de ţară şi pentru construcţiile mai fanteziste unde belgianul vine să se distreze duminica. Sosind la Ypres, am văzut adineauri, la dreapta drumului, un castel mare ce-ţi dădea impresia că este tăiat dintr-o bucată de unt. Proprietarul, un cumsecade flamand rotofei, îl admira din mijlocul unui strat de castraveţi printre care străluceau obrajii săi grăsulii.

Drumul de la Meenen la Ypres este foarte plăcut. Peste tot sînt micile şi graţioasele grădini verzi, iubite atît de mult de pictorii flamanzi. Pe urmă drumul traversează o pădure şi este străjuit ici şi colo de lungi şiruri de plopi italieni, a căror scoarţă parcă te priveşte cu ochi mari. La întoarcere am refăcut drumul cu multă plăcere. Un drum refăcut în sens invers este aproape un drum nou. Ypres este un oraş unde mi-ar place să locuiesc. Casele de lemn sînt amestecate printre cele de cărămidă. Este un fel de întîlnire neaşteptată între Flandra şi Normandia.

---

* Pe deasupra şi frumoasă (trad. din lat.).

Primăria este o minune. O construcție gigantică ce ar ține o întreagă latură din Place Royale, în egală măsură măreață prin masă și stil. Un mic palat simpatic din timpul Renașterii se reazemă grațios de severul edificiu din secolul al XIII-lea. Biserica este și ea foarte frumoasă, dar mai ales interesantă de studiat, plină de sculpturi din timpul Renașterii și am văzut un *Saint Martin* de Rubens absolut fantastic. Adaugă la asta încă o sută de case remarcabile în oraș. Pe fațada hotelului *la Châtellenie*, unde am luat masa, sînt șapte medalioane cu figuri admirabile reprezentînd, cu ajutorul celor mai frumoase trăsături umane, cei șapte aștri cunoscuți în secolul al XVI-lea : Luna, Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn. La Ypres, ca în toată Belgia de altfel, casele sînt datate. Îmi place acest obicei. Pe o fațadă veche am văzut data 1616.
Asta m-a făcut să mă gîndesc la anul morții lui Shakespeare.

Shakespeare a murit în acel an la 23 aprilie. În aceeași zi a murit și Miguel Cervantes. Ce coincidență remarcabilă ! S-au stins în aceeași clipă aceste două făclii, cu ele apunînd în zorii secolului al XVII-lea ultimele licăriri ale secolului al XVI-lea.

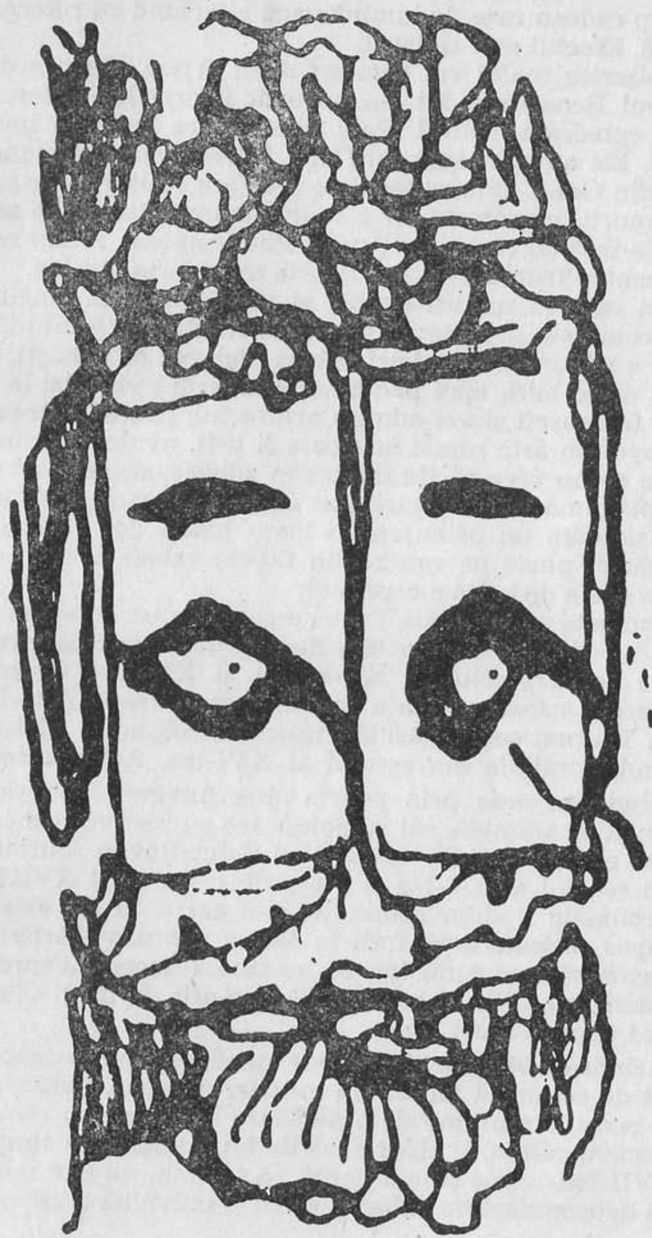
La Courtrai am văzut o minunată ridicare a crucii de Van Dyck. Clopotnița bisericii principale, foarte frumoasă, cu toate că e acoperită ca un turn de pază. Încă două turnuri pe un pod, și cam asta-i tot ce am remarcat în oraș.

În clipa în care îți scriu se bate toba în piața manejului *seniorului Alfred, primul călăreț al domnului Franconi.* Îți poți imagina persoana seniorului Alfred, primul călăreț al domnului Franconi ? Am mîncat destul de prost. Mîine, dragă prietenă, plec din nou către Gand, să revăd *Gand, superba spaniolă,* căruia Boileau i-a dedicat un vers frumos.

28, ora 6 seara, Gand.

Iată-mă din nou la Gand, Adela mea. Poți înțelege asta ? acum este frig. Îngheț la 28 august, după ce m-am sufocat pe 25. Tranziția este bruscă și climatul ciudat.

Am parcurs tot orașul, privind și reprivind. Catedrala Saint-Bavon, despre care ți-am mai vorbit, are o criptă comparabilă cu cripta de la Tournus, pe care am văzut-o împreună, poate îți mai amintești. O subterană frumoasă și măreață. Van Eyck este îngropat aici. Am găsit ici și colo morminte sparte și profanate din vremea Ducelui de Alba. Ferestruicile aruncau pe morminte o lumină palidă, care se încarcă de ceață cînd trece pe sub stîlpii scunzi din secolul al XI-lea. Cum lucarnele se încrucișează, în jurul fie-

cărui stîlp cădeau raze de lumină vagă alternînd cu rotocoale mari de umbră. Efectul este sinistru.

În biserica înaltă am admirat niște uriașe sfeșnice de aramă din timpul Renașterii. Mi s-a povestit istoria lor. Sfeșnicele se aflau în catedrala Sfîntul Paul din Londra înaintea incendiului din 1666. Ele au aparținut lui Carol I, Cromwell le-a vîndut unui episcop din Gand. Cîte reflecții se pot face ! Biserica le-a ars, stăpînul a murit, vînzătorul lor a murit, cumpărătorul de asemenea. Sfeșnicele însă au rămas pentru că sînt frumoase și sînt remarcate tocmai pentru frumusețea lor. Istoria trece, arta rămîne.

Arta este ca natura simplă și profundă, una singură și diversă. Scotocește și răsscotocește o catedrală : este tot atît de stufoasă ca o pădure. Sub arbori se află pădurea de arbuști, și sub ea pădurea de ierburi, apoi pădurea de mușchi ; vei găsi la toate nivelurile frumuseți și vei admira arhitectul, poetul și creația.

Și apoi, în artă nimic nu poate fi urît, nimic nu este necurat, un lucru ce nu vrea să fie înțeles în zilele noastre. Lucrurile cele mai respingătoare din natură sînt admirabile motive de inspirație. Noi considerăm un păianjen un lucru hidos, dar sîntem încîntați să-i regăsim pînza pe rozeta din fațada catedralelor și corpul și labele în cheia de boltă a capelelor.

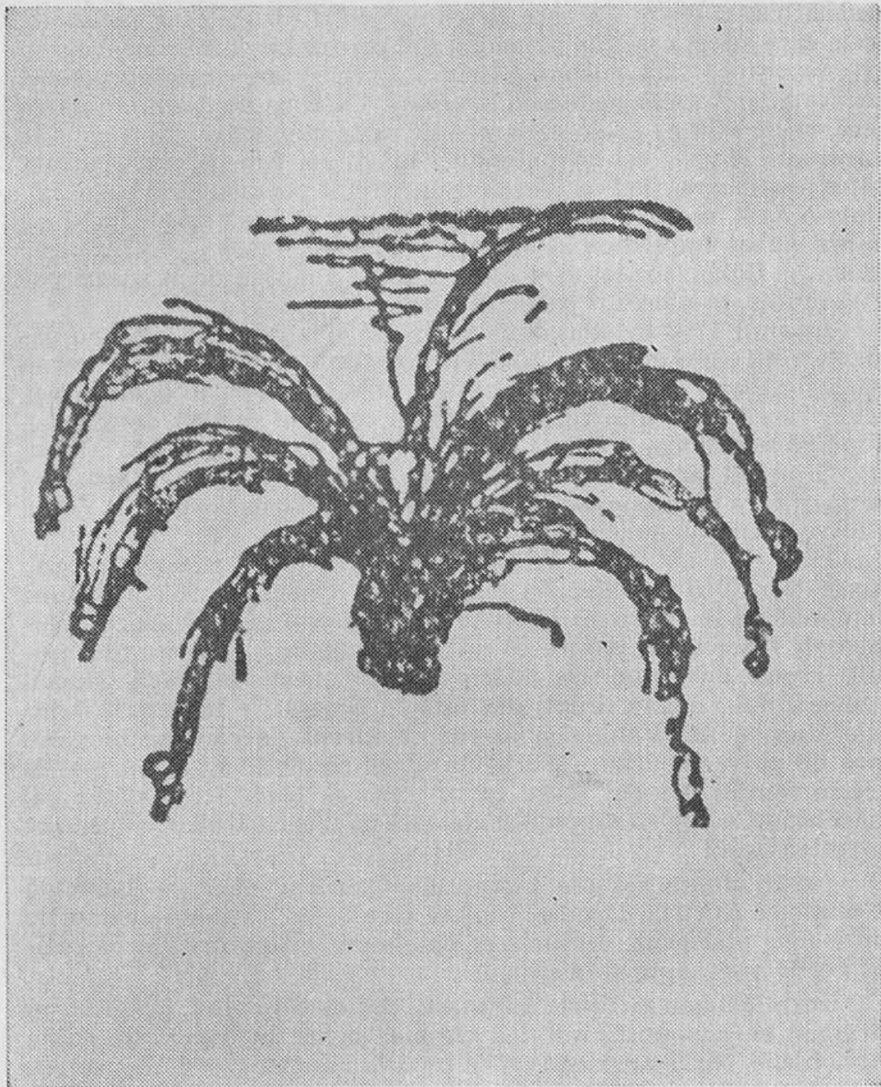
Gand este plin de case de cel mai bun gust. Cea mai renumită este pe un chei. O casă gotică din ultima epocă care marchează tranziția de la secolul al XV-lea la al XVI-lea. O corabie din timpul acela a fost sculptată pe poarta de intrare. Astfel, pe biserica din Tournai poți regăsi lăcătușeria secolului al XI-lea, pe casa din Gand, corăbiile din secolul al XVI-lea. Arta conservă totul.

Ieșind din oraș prin poarta către Anvers, în mijlocul unor bastioane de cărămidă, azi ruinate, care au fost vechea cetate spaniolă, se găsesc ruinele mănăstirii Saint-Bavon. Curioase rămășițe din secolul al XV-lea și chiar din secolul al XVIII-lea, de o parte, romanic și chiar roman de altă parte. În zid există un original *opus reticulatum* * încă în stadiu primitiv. Iartă-mă, Adela mea, întreabă-l pe tatăl tău ce înseamnă această expresie latină, pe el, care știe atîtea lucruri și le știe atît de bine. Charlot nu-ți va putea explica acest lucru.

Făcîndu-se săpături în spatele mănăstirii, s-a descoperit o pardoseală de ceramică lucrată în mozaic. Am putut distinge vulturi, cocoși, cerbi, o mulțime de ornamente bizantine cu ramuri împletite, oameni călare, și chiar flori de crin, unele din timpul lui Carol al VII-lea, altele și mai vechi. În schimb, nu sînt morminte. În incinta determinată de zidurile vechi și prăvălite cresc maci bătuți,

---

* Mozaic (trad. din lat.).

care mi s-au părut flori mult prea domestice pentru un loc atît de sălbatic. Am cules unul pe care ți-l trimit, Adela mea mult iubită.

Știi cine a cumpărat mănăstirea în timpul revoluției ? Știi cine a revîndut piatră cu piatră, bucată cu bucată de plumb, fier, lemn sau cărămidă ? Știi cine a devastat, ruinat, demontat, furat și despuiat în văzul lumii această minunată mănăstire ? Este Maës,

același bătrîn Maës, de care ți-am vorbit în ultima mea scrisoare, acela care a fost asasinat acum doi ani pentru bogățiile sale, pentru averea strînsă fără rușine, bătrînul zgîrcit care, atrăgînd comori necurate, și-a atras pedeapsa supremă. Călăuza mea, un om oarecare, ce se afla pe acolo deoarece lucra la mănăstire, mi-a spus la intrare că Maës e cel ce a ruinat mănăstirea. Am parcurs dărăpănătura în tăcere, fără să răspund un cuvînt portarului și pe urmă, dintr-o dată, m-am ridicat de pe piatra pe care mă așezasem și nu m-am putut împiedica să nu spun cu voce tare : Pronia este dreaptă ! Călăuza mea, care nu m-a auzit spunînd decît aceste patru cuvinte, m-a crezut probabil nebun.

În anul 1793 existau două feluri de monștri, unii omorau oamenii, alții monumentele, unii vroiau sînge, alții aur. Primii erau cruzi și deseori dezinteresați, ceilalți erau lacomi și totdeauna lași. Maës făcea parte din ultima speță și cea mai demnă de dispreț, după părerea mea.

Și astfel, acest păcătos ne-a luat tuturor frumoasa mănăstire, ca să-și facă casa stupidă și inutilă de care ți-am vorbit [...] Omul a fost strivit sub aurul său.

Gand este un oraș încă plin de amintirile lui Carol Quintul. Acest Don Carlos a fost un desfrînat în tinerețe, orice ar spune defăimătorii lui Hernani. Se pare că îi plăceau în mod special frumoasele măcelărițe, pentru că la Gand măcelarii mai sînt încă numiți *copiii prințului*. De altfel este o poveste întreagă. Numai cîteva familii aveau drept, din tată în fiu, să fie măcelari, familiile Van Melle, Vanloo și Deynoodt, drept de care se bucurau încă de pe vremea lui Carol Quintul, el crezînd că are odrasle în aceste familii. Ciudat lucru ca un rege să facă din bastarzii săi măcelari ! Ce pagină stupidă și cleioasă ar fi scris Dulaure [27] despre povestea asta !

Astăzi dimineață am plecat din Courtrai, care în flamandă se numește Kortrik. Drumul pînă la Gand este, ca toate drumurile din Belgia apuseană, o plimbare pe cîmpie, cu un orizont de catifea verde în dreapta și în stînga.

Între Meenen și Ypres întîlnești, din cînd în cînd, grămezi de cărămizi ce rup uniformitatea cîmpiei și au un aspect de ruine babiloniene. Nu le-am mai regăsit pe drumul spre Gand. În schimb, în aceste împrejurimi proprietarii caselor de la țară fac abuz de busturile magistraților din timpul lui Ludovic al XIV-lea. Le cocoață pe stîlpii porților în chip de lei. Să înlocuiești coamele cu peruci e profund flamand. Acest obicei se practică însă și în alte părți, nu numai în Flandra.

Am găsit aici ziare. Am vrut să le citesc ; sînt ziare de la sursă, toate tapisate cu versuri neerlandeze. Este un lucru foarte plăcut

ochiului. Ai crede că vezi desene de pietre și pietricele într-o peșteră rococo. Peștera este *Le Mesager de Gand.*

Iată o scrisoare fără sfîrșit, nu-i așa ? Scrie-mi și tu asemenea scrisori și voi fi fericit. Trebuie să termin totuși, poșta pleacă la ora nouă seara. Adio, Adela mea mult iubită, adio, Didina mea, Charlot și ceilalți toți, copilașii mei mult iubiți. Vă îmbrățișez pe toți și mă rog pentru voi. Cele mai prietenești gînduri tatălui tău. Al tău, Victor.

Vorbește despre mine prietenilor noștri, lui Louis, Robelin, Gautier, Granier, Masson, Brindeau și celorlalți.

Mîine voi fi la Brugge.

Ostende — Furnes — Brugge

Furnes, 31 august, ora 7,30 seara.

Dragă prietenă, începînd această scrisoare am înaintea ochilor una din cele mai frumoase piețe pe care le-am văzut ; în fața mea o măreață primărie din timpul Renașterii, al cărui turn de pază este gotic, în ciuda faptului că aspectul i-a fost stricat punîndu-i-se sus o balustradă cu stîlpi ; la stînga, mai multe case de diferite stiluri, dar foarte bine contrastate ; în față, alături de primărie, deasupra a patru sau cinci frontoane grațioase din secolul al XVI-lea, se decupează, în amurg, profilul unei nave gotice, în fine, la dreapta, o frumoasă răspîntie a unei străzi, tivită de o parte de un castelaș foarte sever și ciudat și de cealaltă parte de un elegant fronton spaniol rocaille, împerecheat cu mai multe altele ; totul dominat de o superbă fleșă de cărămidă, avînd o linie magnifică. Adaugă la aceste trei laturi, latura pe care mă aflu și nu o văd, dar care le completează, mai pune la mijloc o pardoseală foarte frumoasă, compartimentată în culori, un imens mozaic, ce ocupă întreaga piață, și vei înțelege, Adela mea, că, dacă tu ai fi fost aici împreună cu copiii, piața din Furnes n-ar mai fi avut de ce invidia Place Poyale.

Sosesc la Ostende. La Ostende nu este nimic interesant, nici măcar stridiile. Dar aici este marea ; și sînt un ingrat să vorbesc astfel de Ostende. Sînt cu atît mai ingrat cu cît am fost la Ostende obiectul unor favoruri speciale din partea mării și din partea cerului. Mai întîi, cum am sosit, ploaia, care n-a contenit toată dimineața, a încetat dintr-o dată ; norii s-au risipit și soarele a zbicit repede țărmul, ca să mă pot plimba pe mal, în timpul refluxului,

două ore încheiate. Vai, nici măcar o amărîtă de scoică pentru Toto. Nimic decît nisip, cel mai plăcut și cel mai fin din lume.

Sînt încîntat că am văzut dunele. Sînt mai puțin frumoase decît granițele din Bretagne sau ca falezele din Normandia, totuși sînt frumoase. Aici marea nu este furioasă, ci tristă. Este altfel de măreție. Seara, dunele decupează pe orizont siluete frămîntate și severe. Alături de valurile veșnic în mișcare, ele par o barieră de valuri încremenite în veșnicie.

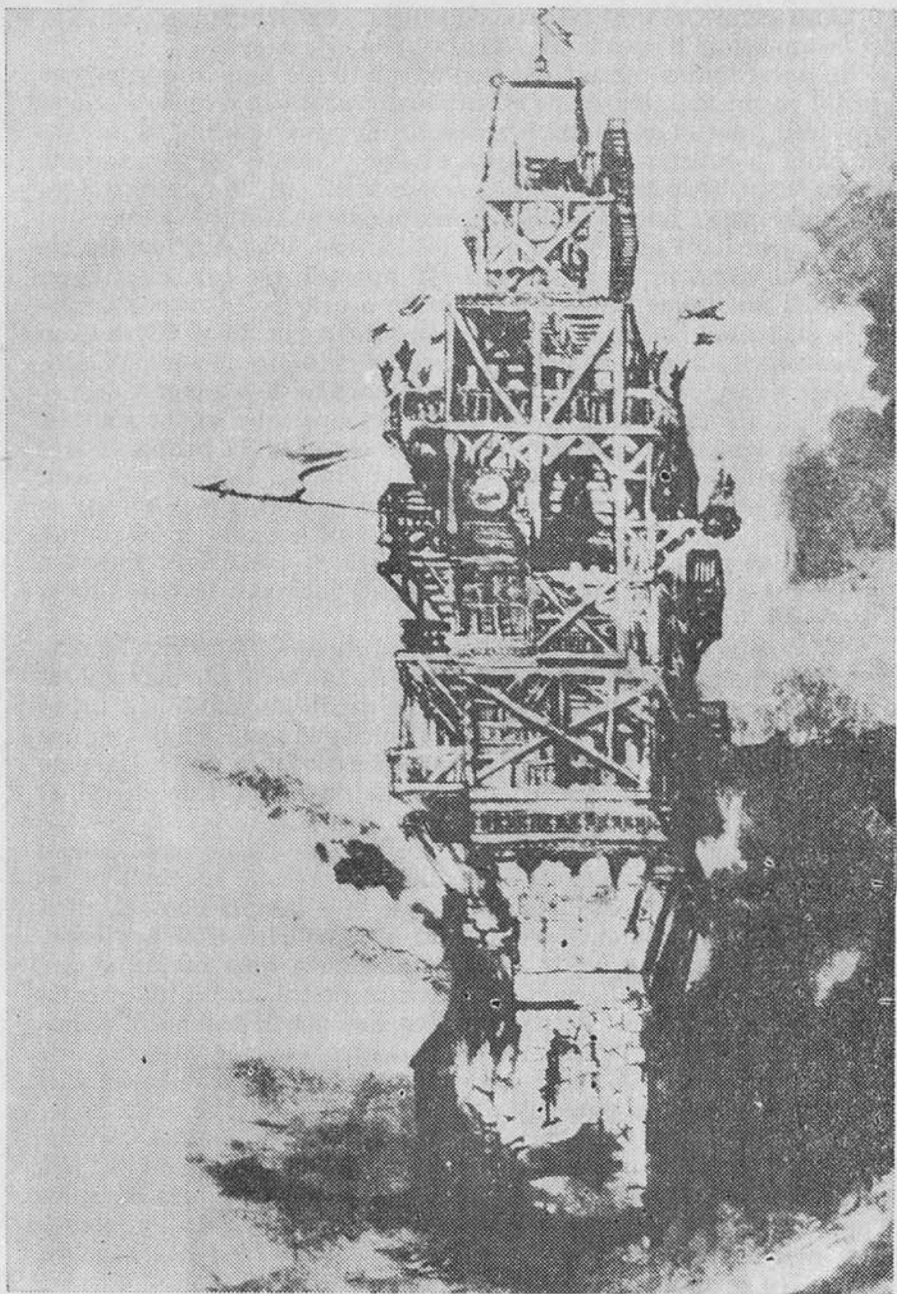
Plimbîndu-te pe dune simți înțelegerea profundă ce leagă, pînă și prin forme, pămîntul și marea : oceanul este într-adevăr o cîmpie întinsă și pămîntul o mare. Dealurile și văile se unduiesc ca valurile, și lanțurile munților răsar ca furtuni împietrite.

Nu căutam nici o diversiune însă, pentru că mi s-a oferit una, o și folosesc. Ieri seară, dragă prietenă, am văzut o furtună sau, ca să mă exprim mai bine, o cumplită vijelie, deoarece noi, oameni de pe continent, nu ne putem închipui o furtună pe mare fără o corabie în primejdie și fără un naufragiu. Orice ar fi fost, furtună sau vijelie, a fost fantastică. Mă reîntorsesem ca să cinez la hotelul *Leul de aur*, unde, de altfel, făcînd o paranteză, se mănîncă prost, cînd am auzit un depărtat zgomot de tunet. Atunci, mi-am aruncat șervetul cît colo și am alergat spre mare.

În clipa în care ajungeam pe dig, cu toate că nu era decît ora șapte seara, se lăsase întunericul ca în timpul nopții. În cîteva clipe un nor uriaș a acoperit cerul părînd, din cînd în cînd, la lumina fulgerului, căptușit cu aramă roșie. Am înaintat destul de departe pe dig. Eram singur, în spatele meu farul se aprinsese în tăcere și cîteva picături de ploaie începuseră să cadă, vîntul sufla cu furie, încît înaintam cu greu. Mă gîndeam la cele două pînze pe care le urmărisem cu ochii, două ore mai devreme. Cele două pînze mi se păruseră un lucru încîntător atunci, iar acum, un lucru groaznic !

După cîteva clipe m-am oprit, fără să știu de ce, pentru că nu eram în primejdie, dar fusesem cuprins de o nelămurită spaimă. Ploaia cădea în vîrtejuri, vîntul sufla hohotind, cînd mai încet, cînd urlînd. Nu mai vedeam nimic înaintea ochilor, nici sub picioare sau deasupra capului decît un hău de cerneală din care țîșnea un zgomot cumplit. În acest hău, strălucea uneori, doar pentru o clipă, o mare de foc, desenînd cu spumă de jăratic răscroielile sfîșiate ale coastei sălbatice și întunecate. Imaginea apărea și dispărea, ca un fulger. Era într-adevăr un fulger !

Auzeam deasupra mea tunetul prăvălindu-se din nor în nor, ca o grindă uriașă căzută din acoperișul cerului de-a curmezișul unei șarpante cu mii de etaje.

Cum ochii îmi sînt bolnavi, întorceam spatele fulgerelor. Totuși m-am întors o dată și am văzut palida lui săgeată.

În acest imens tumult, nu mai exista nimic pentru mine ce-ar fi putut să-mi amintească de cerul și pămîntul văzut zi de zi, decît poate linia rece și geometrică a digului de-abia luminat de un reflex palid și sinistru, caracteristic ploilor violente ; și în imediată apropiere, un stîlp indicator, pe care puteam citi, la lumina fulgerelor, inscripția : *Loc de scăldat pentru doamne.*

În acest haos am căutat cele două pînze, însă din fericire nu le-am mai văzut în dîra de lumină aprinsă pe cer de fulger.

Norii au trecut peste oraș timp de o oră, pe urmă s-au mistuit la orizont și cerul alburiu al amurgului a reapărut. Cîtva timp am mai privit alergînd în goană pe acest fond livid nori mari negri, însă descărcați, care se izbeau de digul mare ca de o stîncă.

Astăzi de dimineață, cerul în sărbătoare mi-a redat soarele, după cum vezi, și m-am plimbat pe dunele care la prima vedere par acoperite cu grîu ; te uiți mai bine și vezi că nu este decît neghină în plin rod, asemuindu-se cu grîul, așa precum maimuța se asemuie cu omul, bondarul cu albina, cum parodia imită omul, critica imită poetul și cum ipocritul imită pe cel drept. Există o lege eternă a firii că tot ce încearcă să-ți facă rău încearcă să ți se asemuie.

Ți-am spus că se mănîncă rău la *Leul de aur*. Dacă vrei să mănînci vițel trebuie să mergi în porturile de la mare. La Ostende nu se găsește pește, crevete sau, cu totul de neînțeles, stridii. La urma urmei stridiile de la Ostende nu sînt decît stridii din Anglia, aduse la Ostende pentru a fi crescute, așa cum stridiile de la Cancale sînt duse la Marennes. La Ostende nu există bancuri de stridii, ci numai parcuri.

Către prînz, cînd eram pe dig, vremea fiind frumoasă, lumea se scălda. Bărbații și femeile se scăldau împreună, bărbații în izmene, femeile în capoate. Acest capot este o simplă cămașă, dintr-o stofă subțire de lînă, foarte ușoară, care coboară pînă la glezne, dar de îndată ce este udată conturează foarte bine corpul și deseori mai e și ridicată de valuri. O femeie tînără, astfel îmbrăcată, foarte frumoasă, poate chiar prea frumoasă, părea în anumite momente o statuie antică de bronz, drapată într-o tunică cu cute mici. Înconjurată de spumă, frumoasa ființă ieșea parcă din mitologie.

Brugge, unde am petrecut o zi înainte de a ajunge la Ostende, este un oraș superb, jumătate german, jumătate spaniol. Se numește *Brugge* din cauza podurilor sale (*Brug* în flamandă), tot așa cum orașul tatălui tău, *Nantes,* se numește așa din cauza cursului de apă (cele o sută de brațe ale Loarei), *nant* în celtă. Îți amintești, dragă prietenă, acest cuvînt din bretona veche ? l-am regăsit în Elveția. Nu se spune *un torent,* se spune *un nant.*

Locuitorii din Brugge își maltratează foarte rău clopotnița, un obelisc de cărămidă din secolul al XIV-lea, în consecință de un stil foarte pur. Deja i-au tăiat capătul, înlocuind vîrful cu un hidos acoperiș mititel, rotund, plat și stupid. Închipuie-ți un papă, căruia i-ai scoate mitra, ca să-i pui o șapcă. Așa arată acum turnul clopotniței din Brugge.

În schimb, turnul de pază e neatins. Datează din aceeași epocă, este absolut o minune, jumătate din cărămidă, jumătate din piatră. Cărămida capătă cîteodată superbe nuanțe ruginii, fiind mult folosită în Flandra. Flamanzii fac din cărămidă și ornamente în formă de scoică și crucile ferestrelor, de o finețe perfectă. Trebuie să recunoști că ei mînuiesc mai bine cărămida decît bretonii granitul. Vorbesc mereu de vechi arhitecți pentru că astăzi nu se mai folosește nici cărămida, nici granitul și nu se mai fac decît prostii.

La Brugge există și alte case foarte frumoase cu pinioane, însă zugrăvite groaznic. Același lucru și în interiorul bisericilor, totul fiind de un alb strălucitor sau de un negru intens, totul pentru a fi pe placul preoților, paracliserilor și vicarilor. De mult am spus că primul dușman al bisericilor este preotul.

De exemplu, ei au o sublimă statuie de Michelangelo, una din minunile artei, și o ascund în spatele unei cruci enorme. Pentru treizeci de parale au scos, pentru mine, crucea de acolo, căci de la acești cumsecade paracliseri belgieni se pot obține multe lucruri pentru treizeci de parale, și poate că înadins crucea este acolo pentru a folosi acestui scop.

Statuia e o miraculoasă capodoperă. Capul Fecioarei este de neasemuit privind pruncul cu mîndră durere ce n-am văzut decît pe chipul și privirea fecioarei. Cît privește pruncul, cu fruntea înaltă, ochii adînci și buzele mici țuguiate, este cel mai divin dintre copii. Napoleon, care a crezut că seamănă cu copilul, a transportat-o la Paris. A fost reluată în 1815 și în timpul drumului s-a spart sau, mai bine spus, un colț din vălul Fecioarei s-a sfîșiat.

Michelangelo este prezent în această biserică. Rubens, Van Dyck și Porbus sînt și ei. Au lăsat acolo, unul, *Adorarea Magilor*, altul, *Căsătoria mistică a Sfintei Rozalia*, cel de al treilea, *Cina cea de taină*. Am stat mult timp, aproape îngenuncheat, în fața acestor capodopere. Cred că protestanții numesc asta idolatrie. Fie și idolatrie !

Dar nu este tot pentru că biserica este bogată și am păstrat pentru sfîrșit ce este cel mai valoros. Mormîntul lui Carol Temerarul și al fiicei sale Maria de Burgundia sînt acolo într-o capelă. Închipuie-ți două monumente în bronz aurit și în jasp negru. Jaspul se aseamănă cel mai mult cu marmura neagră, dar pare

mai mlădios, mai armonios. Fiecare mormînt are statuia sa culcată, părînd în întregime de aur, iar pe cele patru laturi, blazoane, figuri și arabescuri fără număr. Mormîntul ducesei Maria este din secolul al XV-lea, cel al lui Carol din secolul al XVI-lea. Corpul ducelui a fost transportat de la Nancy la Brugge de Carol Quintul, acest împărat prevăzător, fiul Ioanei Nebuna și strănepot al lui Carol Temerarul.

Nimic mai impresionant decît aceste două morminte, mai ales cel al Mariei. Sînt niște giuvaeruri enorme. Blazoanele au fost făcute din email. La picioarele ducelui se află un leu, la cel al Mariei doi cîini, dintre care unul stă gata să mîrîie, în caz că s-ar apropia cineva de stăpînă. Ce lucru surprinzător acea pădure de arabescuri de aur, pe fond negru, cu îngeri în locul păsărilor și blazoane pentru fructe și flori, pe cele patru laturi ale monumentului.

Napoleon a vizitat mormintele. A dat zece mii de franci pentru a fi restaurate și o mie de franci cinstitului cetățean care le-a îngropat și salvat în timpul revoluției. Bătrînul paracliser mi-a povestit că a rămas mult timp *gînditor,* în această capelă. Era în 1811. El a putut citi pe fațada mormîntului deviza lui Carol de Burgundia : „*Je l-ai empris, bien en avienne* *“ ; și pe dos, în epitafi, această frază : „*Lequel prospere longtemps en hauetes entreprises, batailles et victoires... jusques à ce que fortune lui tournant le doz l-oppressa la nuist de Roys 1476, devant Nancy* **“. Împăratul visa atunci Moscova.

El nu a transportat mormintele la Paris.

Mormintele au fost tratate la fel ca Michelangelo. Fabrica le-a acoperit cu o lemnărie urîtă, care imită catafalcul lui Père-Lachaise, de care domnul Godde, parizianul, ar fi gelos. Vreți să vedeți mormintele, plătiți. Este pentru întreținerea, adică zugrăvirea bisericii. Biată biserică ! astfel mormintele, giuvaerul ce ar fi trebuit să o înfrumusețeze, ajung să o sluțească. Oh, voi ctitori !

În această biserică, Filip cel Bun a înființat *Lîna de aur* [28]. Ți se arată o frumoasă tribună din secolul al XV-lea, groaznic acoperită, ca și restul, de unde au fost confirmați, spun ei, primii cavaleri. Mă îndoiesc, că stilul înflorit al acestei tribune o face contemporană cu Carol al VIII-lea, al nostru. Și Flandra a fost întotdeauna mai curînd în întîrziere decît în avans. În timpul lui Henric al IV-lea aici se construiau încă ogive.

---

* „Din ceea ce am săvîrșit să decurgă binele“.

** „Celuia căruia îi merge bine mereu în mărețe fapte, bătălii și victorii... pînă cînd soarta întorcîndu-i spatele l-a oropsit în noaptea Regilor 1476 în fața orașului Nancy“ (trad. din fr.).

Și acum, dragă prietenă, dacă îți mai spun că aurirea fiecărui mormînt a costat douăzeci și patru de mii de ducați de aur, o sumă enormă pentru acele vremuri, iar clopotele din turnul de pază trec drept cele mai frumoase clopote din Belgia, am epuizat tot ce aveam să-ți spun despre Brugge. Mai există o veche construcție ruinată, însă nu am mai avut timp să o vizitez. Va fi pentru ziua cînd vom vedea toate astea împreună, Adela mea.

De altfel, începînd din secolul al XVII-lea, arhitectura și sculptura iau în Flandra un aspect masiv mai pronunțat decît în orice altă parte. Volutele sînt greoaie, statuile au burtă, îngerii nu mai sînt rotofei, ci buhăiți. Toți au băut bere.

1 septembrie, ora 9 dimineața.

Mă grăbesc să termin scrisoarea. Astăzi mă reîntorc în Franța, voi fi la Dunkerque, voi avea scrisorile tale. Va fi o mare bucurie, căci sper că sînteți cu toții sănătoși și fericiți.

Tot astăzi voi vedea ce se va întîmpla cu volumașul contrafăcut pe care îl transport, ca un trădător, în portofelul meu. Te voi informa despre această aventură.

Ți-am vorbit puțin de falsificare, pentru că este plictisitor, dar nu mai puțin jalnic. Numai privind prin ferestrele prăvăliilor, am numărat cinci falsuri diferite ale *Vocilor lăuntrice ;* una mare in 8^0, pe două coloane, două în 18, una publicată de Méline, alta de așa-zisa *societate pentru răspîndirea cărților de calitate*, două în — 32, dintre care și ediția lui Laurent pe care o am cu mine. La urma urmei, Bruxelles este orașul falsurilor. Există șmecheri ca și la Paris ; frontonul grec al Senatului se aseamănă cu frontonul grec al Camerei deputaților de la noi ; panglica roșie a lui Leopold este o contrafacere a legiunii de onoare ; cele două turnuri pătrate de la Sainte-Gudule, frumoase de altfel, aduc ca aspect cu Nôtre-Dame. În fine, printr-o nenorocită întîmplare, micul rîu care trece prin Bruxelles se numește nu chiar Seine, dar *Senne.*

Iată din nou, draga mea, nu o scrisoare, ci un volum. Iartă-mă și iubește-mă. Spune-i Didinei că nădăjduiesc să-i scriu data viitoare. Strînge mîna, din partea mea, tatălui tău și îmbrățișează pe dragii noștri micuți, care sper că acum se distrează bine. Toate gîndurile prietenești bunului nostru Châtillon, cred uitat în ultima mea scrisoare.

Te îmbrățișez de mii de ori.

Dunele

Ora cinci seara, 1 septembrie, Dunkerque.

Dragă prietenă, sînt la Dunkerque și nu am încă scrisorile tale. Am sosit, biroul de post-restant era închis, se va deschide numai peste două ore. Îți închipui nerăbdarea mea. Ca să-mi amăgesc urîtul de care sînt plin, îți scriu. Este un alt mod de a mă ocupa de tine, mai puțin drăguț pentru mine, dar la fel de dulce.

Aventurile mele au început astăzi de dimineață. De la Gand (evident ultima mea prezență la Gand), mergeam pe drum într-un fel de cabrioletă pe două roți, al cărei vizitiu, un prăpădit de picard lăsat la Gand de către englezi, era încîntat să revină în Franța cu un călător. Mie îmi convenea de minune. Diligențele și poșta merg prea repede. Etape scurte, călătorii domoale, scurtături, itinerare improvizate de fantezie, după biserica sau turnul care se zărește la orizont, iată ce îmi trebuie. Fac și eu cursa turnurilor, însă în felul meu.

Călătoream liniștit cu vizitiul meu picard, un fel de personaj grotesc, despre care îți voi povesti mai mult dacă într-o bună zi nu îmi va lipsi hîrtia, cum i-a lipsit lui Regnard[29] pămîntul, în timpul călătoriei în Laponia. Contam să mă reîntorc în Franța cu acest echipaj, însă la Furnes, nu știu ce accident s-a produs și cabrioleta a avut nevoie o zi întreagă pentru reparație. Eram prea grăbit să ajung la Dunkerque, ca să mai aștept. M-am decis să-mi părăsesc picardul și să caut un loc într-o îngrozitoare hărăbaie denumită de băștinași *diligență*, pentru că de fapt există încă un drum mare între Furnes și Dunkerque ; el este acum în lucru. Alt eveniment, „diligența" era plină. Nici un mijloc de a pătrunde. Cupeul era năpădit, iar cele șase locuri din interior erau ocupate de șase funduri flamande bine hrănite. Ce să fac ? Mi s-a oferit un vechi cărucior al poștei rapide, dar, ca să fie rapidă, îți trebuie două lucruri, întîi vehiculul, pe urmă drumul ; vehiculul era acolo, însă drumul nu putea fi terminat înainte de două luni. Or, privind încîlcirea de coclauri, rîpe, mocirle, fîntîni, capcane, ce se numește în acest moment drum, nu poți înțelege cum această frază măreață, *„poștă rapidă"*, a putut să încolțească într-o asemenea brazdă.

Hotărîrea mea a fost repede luată. Nu îmi doream nimic mai bun decît un mers pe jos, și sînt doar șapte leghe între Furnes și Dunkerque prin dune. M-am hotărît să le parcurg cu piciorul. Nu aveam încotro și pe urmă doream să am în permanență marea sub ochi, iar pe de altă parte harnașamentul meu de doc, înmuiat de furtuna de la Ostende, avea mare nevoie să se usuce în adierea

vîntului și a razei de soare. În definitiv șapte leghe nu înseamnă mare lucru. Am încredințat micul meu bagaj vizitiului, ca să-mi fie mai ușor. Aici alt incident.

Diligența plină de călători era în același timp bucșită de bagaje. Prelata de piele, strînsă pe imperială, cuprindea cu efort o grămadă enormă de lucruri și se încheia greu, ca vesta unui primar. Deci pachetul meu trebuia vîrît numai *în* diligență. Vizitiul încearcă să-l strecoare timid în cupeu, motiv pentru care o doamnă înaltă începu să protesteze ; o doamnă înaltă, uscată, slabă, urîtă, cochetă, îmbrăcată în cafeniu închis, avînd în privire ceva nedefinit și imuabil în aspectul ei. Respectabila călătoare susținea că picioarele ei erau deranjate și lovite de pachetul meu. Strigăte în diligență. Un domn luă apărarea doamnei ; un domn roșu și galant, cu pantaloni culoare de iască, butonați și decoltați, cu redingotă de iarnă și cu cravată de vară, avînd ceva din Colin [30], și nu știu ce din Petru cel Mare. Amestecul de stînă și iz rusesc îi dădea drepturi asupra inimii doamnei, deoarece nu era lipsit de grație, în cupeul hărăbaiei. Și pe urmă se născuse o afinitate secretă între pantalonul culoare de iască și picioarele călătoarei. Nu mai lipsea decît amnarul. Cine știe ? poate pachetul meu i-a ținut locul. Ceea ce pot spune este că scînteia a țîșnit.

S-au dezlănțuit oamenii noștri. Dar vizitiul le-a ținut piept. Moneda de treizeci de parale, care înmoaie conștiințele paracliserilor, călește pe vizitii. Pachetul meu a rămas triumfător sub picioarele tuturor călătorilor și doamna înaltă și scorțoasă a trebuit să se resemneze, roșind pudic pentru că trebuia să suporte sub picioarele ei cămăși bărbătești.

Am asistat la scena furtunoasă cu impasibilitate. Eram sigur de virtuțile monedei mele de treizeci de parale, iar doamna respectivă nu a bănuit nici un moment că am folosit acest mijloc machiavelic ca să duc la liman intriga mea.

În fine, au pornit la drum, ei pe partea lor, eu pe a mea.

Mi-au trebuit cinci ore să parcurg șapte leghe. Plecat din Furnes la ora zece și jumătate dimineața, am sosit la Dunkerque la ora patru și jumătate, oprindu-mă și o oră pe drum. Am făcut într-adevăr o minunată plimbare pe nisip, între două fluxuri, pe o vreme frumoasă, cu nori și soare.

În fața și în spatele meu dunele se pierdeau în cețurile orizontului, contopindu-se cu norii cu care se asemănau. Marea era veselă și calmă și spuma valurilor, albă, scînteind în soare, rostogolea de-a lungul țărmului franjuri de dantele, de o sută de ori mai delicat sculptate decît toate plafoanele manieriste din secolul al XVIII-lea. Cînd marea vrea să sculpteze în stil rococo, excelează. Arhitecții Pompadour [31] i-au prădat scoicile.

Din cînd în cînd trecea cîte un pescăruș alb sau cîte un cormoran mare înotînd puternic prin aer cu aripile cenușii punctate cu negru, iar în depărtare se zăreau pînze de toate formele, de toate mărimile, complicate în toate chipurile, unele de un alb strălucitor decupîndu-se pe bancurile întunecate de nori de la orizont, altele mai închise, proiectîndu-se pe cerul luminos. Cîte unele au venit prietenos să treacă prin apropierea mea, mergînd în lungul dunelor, cu o adiere ușoară de vînt ce le umfla molatic și aducea pînă în preajmă vocile matelotilor. În singurătatea în care mă aflam erau niște apariții încîntătoare, cu pînzele bine croite, etajate și modelate de vînt, și atît de bine pictate de soare, încît am admirat cum se pot realiza astfel de lucruri fermecătoare, fine, grațioase și delicate dintr-o pînză atît de ordinară.

Cîteodată întorceam privirea către uscat, care și el era frumos. Cîmpiile întinse, clopotnițele, copacii, mozaicul cîmpurilor lucrate, tăietura dreaptă și argintie a unui canal, pe care alunecau încet alte pînze, mugetul vacilor, vizibile în depărtări pe pășune, precum gîzele pe o frunză, zgomotul căruțelor pe drumul care nu se vedea, totul umplîndu-mi dintr-o dată ochii, urechile și sufletul. Pe urmă mă întorceam și vedeam din nou oceanul. Ce minunat lucru un asemenea peisaj dublat de mare. Din loc în loc întîlneam cîte un acoperiș sărăcăcios de paie al cărui coș, știrbit de vînturile mari, fumega între dune ; mai încolo cîte o ceată de copii care se jucau. Iată latura drăguță a călătoriilor în acest sezon. În fața fiecărei colibe găsești cîte un copil. Un copil stînd în picioare, culcat, ghemuit, îmbrăcat de duminică, sau gol-goluț, curat sau mîzgălit, frămîntînd pămîntul, bălăcindu-se în mocirlă, cîteodată rîzînd, cîteodată plîngînd, dar totdeauna nemaipomenit. Mă gîndesc uneori cu melancolie că aceste delicioase mici ființe vor deveni într-o zi niște țărani urîți. [...] Mai încolo să vezi ce m-a încîntat, dragă prietenă. Pe pragul unei cocioabe stătea un micuț ce-și ținea cu amîndouă mîinile saboții și mă privea trecînd, cu ochi frumoși, mirați. În imediata apropiere era alt copil, o fetiță mare cît Dédé, care purta în brațe un dolofan de băiat de optsprezece luni, ce strîngea la rîndul lui în brațe o păpușică. Trei etaje. În total treizeci și două de degete înălțime.

Toate astea rîd și joacă în soare și bucură sufletul călătorului.

Înțelegi, Adela mea, că plimbarea pe dune nu m-a plictisit. Mergeam, privind și gîndind, urcînd și coborînd fără încetare, cu călcîiele înfundate în nisip, smulgînd din timp în timp cîte un spic de neghină, cînd nu erau nici case între dune și nici pînze pe mare. Tot visînd așa, la toate și la nimic, mi-am închipuit că doamna înaltă care nu vroia să audă de bagajul meu era doamna Trollope în timpul călătoriei prin Belgia.

Două corăbii au trecut destul de aproape de mine, ca să le pot citi numele. Era *la Persévérance* de la Dunkerque și vasul de coastă C 76.

Mergeam de aproximativ două ore cînd, dintr-o dată, am văzut, la stînga mea, o sărăcăcioasă îngrămădire de colibe și chiar în dună un fel de bordei deschis pe a cărui fațadă se vedea următoarea inscripție : „Băcănie și Băuturi". Am recunoscut Franța.

Eram în Franța. Eram în fața unui *băcan* francez. *Di tanti* pa-alpiti ! *

În această clipă de emoție, m-a acostat un vameș rugîndu-mă politicos să trec pe la birou. Controlul a fost repede efectuat. Nu aveam nici un bagaj. Am arătat pașaportul și am fost lăsat să trec. Or, eu aveam în portofel contrafacerea !

M-am oprit la cîrciuma din cătun. Îmi era sete și am băut acolo cîteva pahare de bere. Cum era un fel de mic port de descărcare, speram să găsesc ocazia, căutată încă de la Anvers, de a mă îmbarca pentru că era necesar, întru completarea călătoriei, și de o mică excursie pe mare. Nu am reușit. Nu era nici un pescar în acest port la mare, numai cărăuși.

Iată o conversație de cărăuși culeasă în timp ce îmi beam halba de bere. Ți-o trimit să servească drept pandant dialogului comisvoiajorilor, pe care ți l-am stenografiat deja. Închipuie-ți patru bluze albastre care beau. — O vreme de cîine ! nu poți încărca ! Chestia e că eu mănînc aici, caii mei mănîncă, eu mănînc ! — Ce vrei să faci ? nu bate vîntul ! de șase săptămîni se văd corăbiile în larg. Sînt bătute în cuie ! Cum să încarci ? Trebuie să se schimbe vîntul. — Aș da șase parale ca să se schimbe vîntul. — Cred și eu. Corăbiile nu pot intra ! — Mă bate gîndul să mă duc la Saint-Quentin. — Saint-Quentin ! pe drumul ăla vei mînca mai mult de șaptezeci de franci, îți spun eu asta. Într-adevăr de cîine, ce mai încoace și-ncolo !

Citește asta, bineînțeles cu *îi,* cu *mînc,* și *io,* care dau culoare. Am făcut următoarea cugetare. Iată deci hanuri care se umplu, pungi care se golesc, cărăuși care stau, afaceri sugrumate, operații comerciale împiedicate, negustori îngrijați, lipsuri și poate chiar falimente. Și din pricina cui ? din cauza acelui vas care stă acolo înțepenit la orizont. Și de cine depinde acest vas ? de o suflare de vînt, de un nor.

Și se face haz de poeții cu capul în nori ; mi se pare că uneori oamenii de afaceri ar face bine să-l aibă.

---

* Cu atît de multă emoție (trad. din it.).

Sărmanii noștri sabotori ai societății, care nu visează decît utilul, zeflemisesc și etichetează drept poezie și *inutilități* luna, norii și pe Dumnezeu. [...]

La ora patru și jumătate eram la Dunkerque. Ți-am spus dezamăgirea mea. Mai aștept încă. Am vizitat orașul, care îmi apare neînsemnat. Există un turn destul de frumos din secolul al XIV-lea, căruia i se strică vîrful chiar acum, aplicîndu-se o stupidă balustradă în X ajurată, prinsă în zidăria plină. Nimic mai urît.

În rest, mi-am regăsit bagajul în bună stare, cu toate furioasele călcături în picioare ale doamnei Trollope.

Iată-mă, deci, înapoi în Franța. De la 10 la 15 voi fi la Paris. Caut o ocazie să mă îmbarc, după care mă voi îndrepta spre casă. Va fi o mare bucurie să vă revăd pe toți iar pe tine, Adela mea, înaintea tuturor.

Am petrecut șaptesprezece zile în Belgia. În șaptesprezece zile am văzut, am scotocit, cred, destul de temeinic, Hainaut, Brabantul, cele două Flandre. Am făcut o mică excursie în Campine. Dacă clasific orașele ținînd seamă de artă, am văzut cinci de categoria a doua, Mons, Lier, Audenarde, Courtrai, Furnes, și opt de categoria întîi, Bruxelles, Malines, Gand, Brugge, Louvain, Ypres, Tournai și, mai presus de toate, Anvers, acel minunat mănunchi de case, privite geometric — au forma unui arc întins cu Escaut în chip de coardă. Anvers, acest pistol, pe care Napoleon vroia să-l țină tot timpul încărcat, îndreptat către inima Angliei. Anvers, nobila capitală a artei flamande, care ar putea spune : „Aici sînt oasele lui Peter-Paul Rubens, senatorul acestui oraș." Am ieșit din Franța prin cîmpul de bătălie de la Denain și am reintrat prin cîmpul de bătaie al Dunelor. Toată domnia lui Ludovic al XIV-lea este cuprinsă între aceste două paranteze.

Bate ora șapte, alerg să caut scrisorile tale.

ora 8 seara.

Îți mulțumesc, Adela mea mult iubită, îți mulțumesc mai ales pentru tot ce este bun și drăguț în felul în care ștergi cu buretele ceea ce tu numești *micile tale mustrări*. În maximum două săptămîni, poate nici două săptămîni, ne vom revedea.

Mulțumește-i, în numele meu, tatălui tău. El știe, îmi închipui, cît de mult țin la el. Nu putea să-mi facă mai mare plăcere decît scriindu-mi acele cîteva rînduri, atît de drăguțe și simțite, venite de-a dreptul din inimă. Spune-i, pentru că s-a interesat dacă mi-a făcut bine călătoria. Îmi merge mai bine cu ochii. Devin un bărbat. Citesc fără ochelari !

Voi scrie Didinei, care va primi scrisoarea destinată ei separat ; cele două scrisori ale ei, atît de drăgălaşe, m-au făcut fericit. Te rog să le spui celor doi premianţi mult iubiţi, Charles şi Toto, cît am fost de fericit de premiul lor. Le voi scrie în curînd. Sînt încîntat de toate detaliile date de Charlot, încîntat că pe Toto nu-l mai doare capul, şi că elevii au ascuns, cred că nu cu figurile lor, ceea ce era incomplet în măreaţa decoraţie a domnului Morin. Spune-i asta lui Charlot şi îmbrăţişează-i bine pe amîndoi, şi pe sărmana mea Juju. Sărut-o şi pe domnişoara Dédé, care a fost tare dulce pentru că a scris micului ei tătic.

Scrisoarea pentru Didine o va urma imediat pe asta. Pe curînd, Adela mea mult iubită. Între 10 şi 15 voi fi la Paris. Vă îmbrăţişez pe toţi. Mi-am citit cu nesaţ micul pachet de scrisori întîi chiar la poştă, întrebînd pe funcţionar dacă astea erau toate ; şi pe urmă m-am dus să le recitesc chiar la mal, la capătul estacadei, cu un plăcut vînt de seară, ce-mi întorcea foile în mîini. Cînd s-a aprins felinarul lîngă mine mai încercam încă să citesc.

Te îmbrăţişez, Adela mea. Acum va trebui să-mi scrii la *Gisors*.

Plec, nu cred că pot pune această scrisoare la poştă, înainte de Calais sau Boulogne.

Şi săracul Fossombroni ! Ce nenorocire !

Calais — Boulogne

Berney, 4 septembrie, ora 5 seara.

Încep, dragă prietenă, prin a-ţi mulţumi încă o dată pentru că scrisorile tale şi toată atmosfera pe care o degajă mi-au ţinut companie de trei zile încoace. Le-am recitit pe toate de multe ori şi mi se părea că revăd dragile voastre chipuri. Era ca o miraculoasă apariţie a casei noastre, galopînd cu mine pe drum. Îţi mulţumesc, Adela mea. Am scris ieri lui Didi, va primi scrisoarea mea mîine, aproape de ora asta.

Pentru că itinerarul meu vă amuză, voi continua să-ţi trimit această odisee, cînt cu cînt. Se apropie de sfîrşit şi te asigur că mă bucur. La capătul călătoriei se află Itaca mea.

Cînd am închis ultima mea scrisoare, am părăsit repede Dunkerque. Gravelines l-am văzut numai noaptea, însă oraşul mi s-a părut fără interes. Adio, frumoase vechi străzi flamande. Nu mai sînt pinioane, turnuleţe, clopotniţe. Acoperişurile caselor din Gravelines [...] se decupau pe cer, ca nişte siluete nenorocite. Este un adăpost pentru trăsurile diligenţei. Am adormit pe imperiala dili-

genței. Zdruncinătura opririi m-a trezit. Ploua. Felinarele poștalionului aruncau frumoase raze sub picioarele cailor.

În zori eram la Calais. M-am oprit pentru micul dejun și mi-am reluat viața obișnuită, cu zile scurte și trăsuri mici.

Calais este unul din acele orașe care îmbătrînesc repede, din care pricină i se adaugă case noi și fațade albe. În final orașul nu mai are nimic din vechea lui fizionomie. Turnul de pază este totuși un amuzant talmeș-balmeș de turnulețe, pilaștri și arcuri de sprijin. Din el iese o muzică anemică de clopote ce face un duo, așa cum poate, cu puternica voce a oceanului. Biserica — gotică și dintr-o epocă destul de frumoasă — ar avea ținută, dacă clopotnița n-ar părea un ochean pe jumătate telescopat. În interior n-are nimic, afară de un tablou al Biciuirii și un altar de marmură din secolul al XVII-lea, după dată, din secolul al XVI-lea, după stil.

Nu am vizitat cetățuia de la Calais și nici cea de la Dunkerque. În călătoria mea nu am vizitat nici o cetățuie, cu toate că drumul era înțesat de ele. Pînă în ziua cînd voi lupta în război cetatea va fi pentru mine doar o colină deformată, trasată cu sfoara în unghiuri drepte, înconjurată de ziduri și de iarbă geometric aranjată, devenită un monument clasic. Or, mie îmi plac liniile unduioase, așa cum au apărut ele de la început, iarba acolo unde a crescut, tufișul unde a fost semănat de vînt, pantele fanteziste, verdeața sălbatică și Shakespeare. Iubesc stînca și urăsc zidul, iubesc văgăunile și detest șanțurile, iubesc povîrnișurile și urăsc taluzele.

La Anvers, toată lumea te întreabă : Ați vizitat citadela ? eu răspund : Da, catedrala.

Dacă mă întreabă : Ați băut bere bună în timpul călătoriei dumneavoastră în Belgia ? am să răspund : Da, în Franța. Într-adevăr, am băut bere excelentă la hotelul Dessin, la Calais. În Belgia toată berea fie că este blondă de Louvain sau brună de Bruxelles îți lasă un gust groaznic. Englezii găsesc că are prea mult hamei. Fie și cu hamei, dar este proastă. În ce privește vinul belgian, miroase a violete. Conține mai mult stînjenei decît struguri. În realitate sînt niște băuturi imposibile. Mă refugiam dintr-una în cealaltă, însă, oricum, preferam berea blondă vinului albastru.

De la Calais la Boulogne nu întîlnești decît diligențe englezești, cu patru cai, mînați din hățuri, la galop, cu vizitiul cocoțat pieziș, ca o pană pe urechea unui procuror.

Prima întîlnită se numea *Opposition*. O clipă după aceea, a trecut alta, numită *The Telegraph*, avînd pe imperială un călător slăbănog, care gesticula mult. Presupun că acel domn era purtătorul unor vești importante la Londra.

Drumul de la Calais la Boulogne e o încîntătoare plimbare. Șerpuiește printre cele mai frumoase peisaje din lume. Dealurile și văile se ridică și coboară în unduiri miraculoase.

Pe înălțimi ai o priveliște întinsă. Cît vezi cu ochii cîmpii și pășuni cusute unele de altele, cîmpii mari roșcovane, altele verzi, clopotnițe, sate, păduri ce îți arată într-o sută de feluri trapezele lor întunecate, și tocmai în fund, la apus, o frumoasă lăsătură a dealurilor, pe care marea o umple ca pe un vas.

Drumul coboară, totul se schimbă, totul pare mic, îngrădit, dar drăguț ; trei arbori sînt de ajuns să-ți mărginească orizontul. Ori este o fermă cu grămada ei de bălegar și căruța cu patru roți ruginite și noroioase, ori un cimitir plin de cucută în floare, cu ziduri rotunjite înspre drum. Sîntem sub o alee de meri mari, ale căror crengi ating vesel trăsura, trecem pe lîngă un gard de după care ies degetele încîrligate ale rădăcinilor ce prind în căuș pămîntul, și pe care Albrecht Dürer le-a iubit atît de mult. Urcăm și regăsim cerul, pămîntul, marea, infinitul. Într-adevăr sînt fascinat în fiecare zi de toate minunățiile create din verde și albastru.

Aproape la jumătatea drumului, din vîrful unei coaste foarte ridicate, pe care drumul o urca, am văzut, în depărtare, așezat la orizont în spatele mării, un șarpe lung de ceață, ici și colo cu solzi de soare, detașîndu-se pe un nimb de ceață mai puțin întunecată. Era Anglia. Un culegător de mituri ar fi văzut acolo un simbol. Eu nu am văzut, de fapt, decît o faleză frumoasă, care din depărtări părea neagră dar de aproape ar fi fost albă, *Albionul.*

Intrarea sau, mai bine zis, coborîrea spre Boulogne este admirabilă. La stînga, lași o veche fortăreață ale cărei turnuri, avînd cîndva o coroană de creneluri, nu mai au decît o coroană de arbori. Este încă foarte frumoasă. Supărător este însă faptul că arhitecții *din partea locului* construiesc pe acești arbori seculari și pe aceste turnuri un nu știu ce stupid și hidos încărcat cu coloane.

O dată ce ai depășit fortăreața, te cufunzi într-o stradă aproape verticală, ce te-ar face să țipi de frică, Adela mea, dar care este foarte pitorească. În timp ce cobori panta vezi pe deasupra acoperișurilor orașul rezemat grațios de dune înalte de unde în fiece seară se vede soarele culcîndu-se în ocean.

În coborîre se învălmășește un amestec de țipete de femei în trăsuri, de înjurături ale vizitiilor, de catarge, de valuri în depărtare, de coșuri fumegînde și de geamuri scînteinde, totul foarte amuzant. O senzație complicată și plăcută.

Cînd ne vom reîntoarce împreună la Boulogne, dragă prietenă, nu te voi conduce la *Hôtel du Nord*, pentru că este un han mediocru, cu multă larmă, unde plătești foarte scump un culcuș și o masă proastă iar ospătarii sînt de o rară obrăznicie. Am fost indignat de felul cum s-au purtat cu o familie de călători săraci, rătăciți pe acolo și care, foarte îngrijorați de prețul probabil extrem de ridicat al meselor, încercau să obțină doar o masă pe zi. De

unde o chihoteală odioasă a ospătarilor. Nu m-am putut împiedica să nu-i bruftuluiesc fără, bineînțeles, să-mi dezvălui incognito-ul. În mod hotărît, urăsc din ce în ce mai mult marile hoteluri, orașele mari, marii stăpîni și marii lachei. Totul este obraznic, gol și găunos. Or, respectivii ospătari de la han, cu tot aerul lor britanic, nu erau nici măcar lachei, așa cum am avut cinstea să le-o spun. Nu erau decît niște sărmani picardezi neciopliți, lustruiți de nu știu ce ceară englezească.

M-am plimbat îndelung pe malul mării la Boulogne. Tot numai nisip, în consecință nici o piatră, dar nici scoici, ceea ce mă supără foarte mult, dragă Toto. De la Ostende încoace nisipul mării a dispărut.

Am văzut locul unde acum doi ani s-a avariat atît de rău fregata *Amphitrite*, care, părăsind Anglia, își închipuia că va duce niște femei la Botany Bay [32], dar care nu a dus decît cadavre la cimitirul din Boulogne. Bietele femei ! Oare au pierdut în acest schimb ? Nu știu, pentru că se pare că bărbații, care nu sînt în Anglia decît hoți, au devenit antropofagi la Botany Bay. Ai citit în ziare întîmplarea oribilă a lui Broughton ? Trist lucru ! Ne pierdem în dorința de perfecționare. Iată acum că civilizația fabrică sălbatici.

În locul în care *Amphitrite* s-a rupt am găsit și eu un cadavru, o săracă muscă naufragiată. Ți-o trimit. Oceanul s-a amuzat să o arunce pe dună. Nu a avut cu ea mai mult de furcă decît cu fregata.

Nu-i așa, Didi, că este frumoasă, sărmana muscă ?

Coasta la Boulogne este minunată. Am privit-o îndelung din vîrful estacadei. Nu mai este vorba de duna joasă și cocoșată de la Ostende. Se înalță un deal mîndru și semeț de pămînt brun, înverzit de iarbă ici și colo, unde valurile au modelat enorme trepte ce coboară pînă la mare, ca o scară de Titani. Orașul nu ajunge decît cu greu pînă sus. Cîteva acoperișuri sărăcăcioase se cuibăresc în depărtare, între mameloanele acestei dune mari. Sînt și cîteva mori ascunse întoarse către pămînt și alipite de umflăturile coastei. Însă degeaba se adăpostesc, vîntul mării, în trecere, le apucă de o aripă și le răsucește furios.

În clipa cînd mă aflam la capătul estacadei, un vapor ieșea din port. Nu-l mai puteai distinge în depărtare decît după firicelul de fum ce ieșea din coș. În partea opusă a cerului, în locul cel mai depărtat al dunei, vedeam fumegînd, în același timp, acoperișul unei mizerabile cocioabe. De-o parte era o mașină admirabilă care va schimba fața lumii, de cealaltă, ceaunul unui țăran. La orizont erau doar două dîre de fum.

Mă gîndeam în clipa aceea la toţi prietenii pierduţi de curînd, duşi tot ca nişte fumuri, unii în chip superb, ca vaporul, alţii modest, precum cocioaba. Eram trist şi copleşit. Iată, dragă prietenă, fără să-l număr pe sărmanul Eugen, ce-a fost mai mult decît un prieten, sînt patru, în mai puţin de cinci luni. Fontaney, atît de inteligent, Maynard, atît de strălucitor şi nobil, d'Arnay, biet copil dulce şi graţios, şi, în fine, de-abia de cîteva zile, Fossombroni, atît de tînăr, modest şi spiritual, toţi buni, generoşi şi devotaţi, toţi morţi înainte de-a apuca să trăiască. Cu excepţia lui Fontaney, care a suferit şi, în consecinţă, a trăit.

Unde sînt ei acum ? se mai gîndesc la noi cei care ne gîndim la ei atît de mult ? ne regretă, ne doresc ? Ştiu ei acum într-adevăr cît de mult i-am iubit ? Maynard mai ales, care, în mod nedrept, se mai îndoia cîteodată, acesta fiind singurul păcat ce i l-aş putea reproşa. Vai, biată prietenă, cît de tare se scutură arborele vieţii în jurul nostru ! cum cad frunzele ! cum se rup crengile !

Acolo, în faţa oceanului [...] am fost pătruns de aceste gînduri. Mai sînt şi acum. Voi continua scrisoarea în alt moment. Lasă-mă să o termin. Nu vreau să te întristez.

Te îmbrăţişez cu dragoste, Adela mea.

Étaples

Bernay, 5 septembrie, ora 9 dimineaţa.

Sînt încă la Bernay şi mă grăbesc să-ţi scriu, fiindu-mi teamă ca nu cumva sfîrşitul ultimei mele scrisori să te fi mîhnit. Nu vreau să-ţi transmit asemenea gînduri. Vreau să-ţi aduc numai bucurie. Rîsul şi fericirea îţi vin aşa de bine, Adela mea.

Alaltăieri am părăsit Boulogne pe un timp cu un cer admirabil, strălucitor şi plin de nori ce desenau pe pămînt o piele mare de tigru ţesută din lumină şi pătată de umbră. Oraşul era miraculos de frumos astfel luminat. Plouă în fiecare noapte însă o dată cu ziua revin soarele, cerul albastru şi peisajele. *Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane* *. Aceasta fiind din Virgiliu, pentru premiantul meu Charlot.

Un singur lucru strica acest frumos ansamblu de mare, pămînt, acoperişuri, catarge şi pînze. Era hidosul pîlc de colonade cu care

* A plouat toată noaptea, spectacolul va reveni de dimineaţă (trad. din lat.).

a fost împodobit orașul. În ce privește coloana din Boulogne, ea nu face în peisaj nici bine, nici rău. O baliză de piatră, nimic mai mult. Pentru că au la Boulogne o coloană, un fel de columnă a lui Traian, fără sculpturi, fără măreție și fără Roma.

Am fost răsfățat la Boulogne de cel mai frumos soare, spre deosebire de Calais, unde am dîrdîit. Calais se afla la răspîntia curenților.

Însă, rece sau cald, ploaie sau soare, ceață sau stele, ador porturile mării, cu toate că se mănîncă prea multe fripturi și că bărbierii te rad cu mîini mirosind a pește.

Știi că mie îmi plac mai mult porturile mici decît cele mari. De aceea, de la Boulogne m-am dus la Étaples.

Drumul e mai pitoresc decît cel de la Calais la Boulogne. Este o încîntare permanentă !

Ieșind din Boulogne mergi de-a lungul unui braț de mare, încovoiat către țărm, ca și cum ar vrea să apuce satele. În timpul fluxului se acoperă de mici bărci cu pînze ce-și încrucișează triunghiurile lor galbene în toate sensurile. Începînd de aici, peisajul se schimbă fascinant în fiecare clipă. Dealurile, molatice și severe în același timp, înmlădiate de vîntul puternic al mării, au cîteodată forma dealurilor italiene. Din timp în timp, dune înalte, admirabil frămîntate, ca valurile, pe care mișcările trăsurii le unduiesc în fața ochilor, viu neorînduite pînă la marginea drumului. Marea, care se retrage încet de la coasta Franței, era altădată aici. Pe urmă, dunele se retrag și merg să-și sprijine pe orizont unduirile scurte și puternice, formînd viguroase și minunate arabescuri, sculptate rînd pe rînd de toate elementele. Oceanul le-a schițat, furtuna le-a continuat.

Étaples nu este decît un sat, dar un sat de felul căutat de mine, o colonie de pescari așezată într-unul din cele mai grațioase golfuri ale Mînecii. Cînd am sosit era reflux și în depărtări toate bărcile se înnămoliseră în nisip, negre și lucioase, precum cochiliile de scoici. Am desenat unele în timp ce mă plimbam pe țărm. Din cînd în cînd întîlneam pe pragurile caselor demne figuri de marinari salutîndu-te cu noblețe. Marea strălucea în mijlocul golfului, luminată și zdrențuită ca o fîșie de pînză de argint. Înălțimile ce mărgineau orizontul la amiază aveau forme mărețe și calme. Cîțiva nori mari se așezau încet. Un spectacol liniștit și în același timp măreț.

Seara ai impresia că și norii merg să se culce. Se turtesc, se lungesc și se întind, ca și cum s-ar pregăti de somn.

Ziua se umflă, se dilată, cresc la soare ca o plapumă de puf înfiorată. În general, îmi plac mai mult seara. Desenează atunci în

aer golfuri și promontorii făcînd din cer o imensă oglindă în care marea s-ar reflecta cu dantelata-i coastă adîncită în umbre.

Am plecat din Étaples dis-de-dimineață. Vroiam să dejunez la Montreuil-sur-Mer.

Montreuil-sur-Mer ar fi mai bine numit Montreuil-sur-Plaine. Înainte era o încîntătoare așezare. Acum nu mai este decît o fortăreață. Însă de pe metereze vederea este minunată asupra coastelor și cîmpiilor pentru că orașul este așezat pe o înălțime. Există și două vechi biserici destul de plăcute, cu condiția să nu intri înăuntru. Cu toate astea am găsit, în cea mai mare, un bazin de piatră romanic, de foarte bun gust. Nu judeca după această mîzgăleală.

M-am plimbat pe metereze. Eram singur cu tunuri vechi zăcînd la pămînt și un bătrîn preot așezat alături. Ce venerabilă figură, el avea privirea ațintită pe o carte, iar eu priveam cîmpia. El citea cartea sa [...], eu o citeam pe a mea.

Pentru că, vezi, Adela mea, natura este o carte frumoasă și slăvită. Cel mai sublim dintre psalmi și dintre cîntece. Fericit cel ce o ascultă. Nădăjduiesc că într-o zi și copiii mei vor înțelege și se vor bucura cu evlavie de minunile exterioare care răspund minunii interioare : sufletul ! Eu nu mă satur niciodată de silabisirea acestui mare și negrăit alfabet. În fiecare zi am credința că am descoperit o literă nouă.

Un lucru m-a izbit ieri, cînd visam pe vechile bulevarde din Montreuil-sur-Mer. Felul în care ființa se transformă continuu, fără zguduituri, fără împotrivire și cum trece dintr-o parte într-alta, calm și ceremonios. Ea își schimbă existența aproape fără să-și schimbe forma. Firul de iarbă prinde viață și fuge, este șopîrla ; trestia trăiește și alunecă de-a curmezișul apei, este țiparul ; ramura cafenie și marmorată a lichenului galben începe să se tîrască prin desișuri și devine șarpe ; semințe de tot felul își pun aripi și sînt muște ; mazărea și nuca își pun labe, iată păianjenii ; piatra fără formă și verzuie, pămîntie pe burtă începe să țopăie pe brazdă, este broasca ; floarea își ia zborul devenind fluture. Toată natura este astfel. Toate lucrurile se reflectă, în sus, într-o imagine mai perfectă, în jos, într-una mai grosolană, ce îi seamănă.

Și ce splendidă strălucire au toate către miez ! Cum diversele trepte ale ființelor create se suprapun și derivă logic dintr-alta ! Ce silogism este creația. Acolo unde începe ramura și rădăcina, acolo începe copacul ; unde începe capul începe animalul ; unde începe chipul, începe omul. Astfel se zămislesc unul dintr-altul, într-o unitate încîntătoare, cele patru mari lucruri care uimesc globul pămîntesc : cristalizarea, vegetația, viața și gîndirea.

Poţi să-mi spui de ce gîndesc la aceste lucruri sub copacii cei mari de la Montreuil ? Nu ştiu. Însă vorbesc cu tine, Adela mea, ca şi cum ne-am plimba la braţ pe cheiul de la Arsenal.

Coborînd de pe metereze am întîlnit un copilaş muşcînd cu poftă dintr-un măr mare. Cine ţi-a dat acest măr ? i-am spus. Şi el mi-a răspuns : — Nu ştiu, a căzut din pom, poate vîntul, poate nimeni. [...] De la Montreuil am mers la Crecy. A trebuit să merg trei leghe pe jos. Drumurile sînt impracticabile. Legea pentru drumurile vicinale n-a pietruit încă nimic pe aici.

Am văzut Crecy [33], am vizitat acest întunecat cîmp de luptă. Am înconjurat vechea moară de piatră care marchează locul unde a început atacul. Am coborît în fundul vîlcelului unde tîrnăcoapele şi securile au muncit din greu. Aşezarea este destul de pitorească. Am desenat biserica, martora atîtor bătălii. În mijlocul pieţii există o veche fîntînă romanică, ce pesemne a stăvilit mult sînge în acea zi. Fîntînă curioasă şi unică pentru mine pînă în acea zi. Nervuri mari de cărămidă în mijlocul boltei. Stîlpi bondoci de piatră cu capiteluri sculptate. Trei etaje din care două sînt deformate.

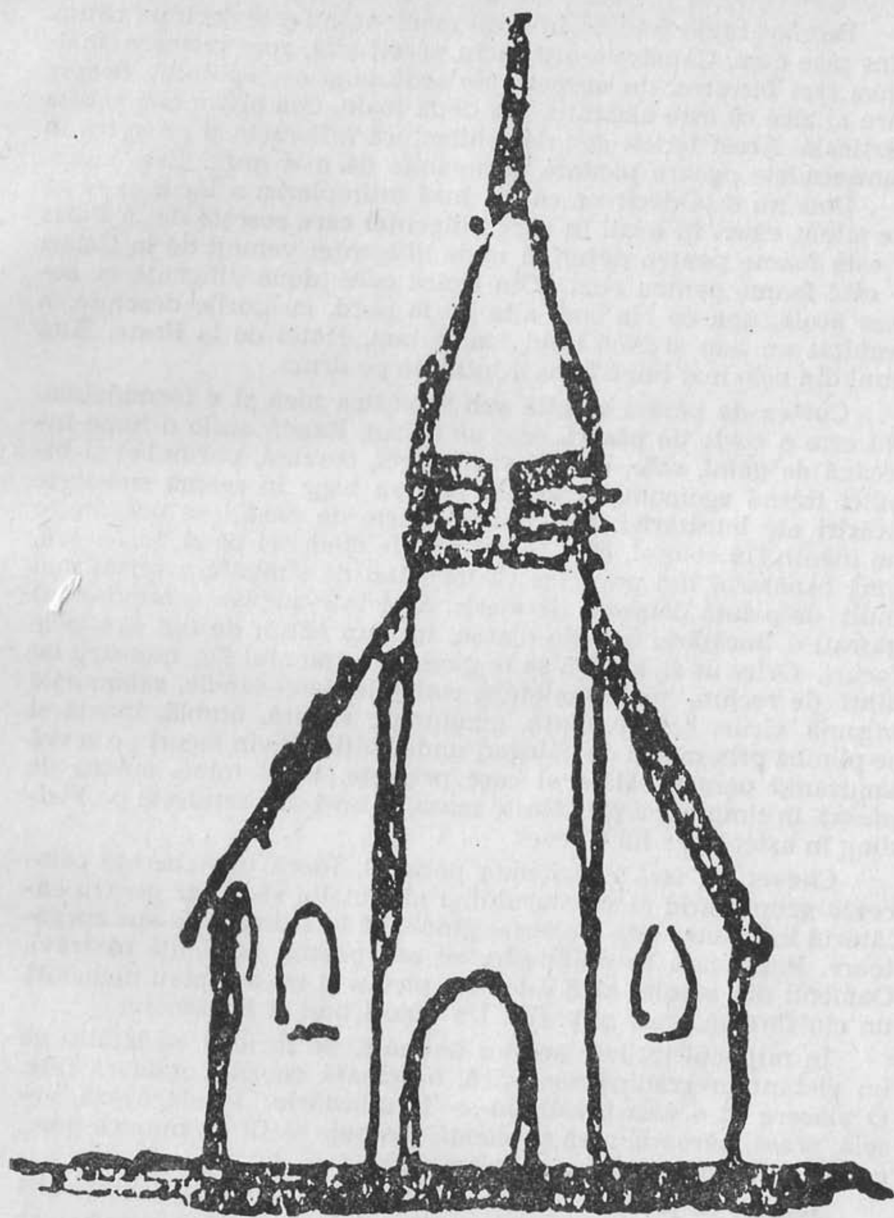
La Bruxelles nu am vrut să văd Waterloo. Am judecat că ar fi inutil să fac această vizită lordului Wellington. Waterloo îmi este mai odios decît Crecy. Nu este numai victoria Europei asupra Franţei, este triumful absolut, complet, strălucitor, incontestabil, definitiv, suveran al mediocrităţii asupra geniului. Nu am fost să văd cîmpul de la Waterloo. Ştiu bine că marea prăbuşire, care a avut loc acolo, era poate necesară ca spiritul noului secol să poate ieşi din găoace. Trebuia ca Napoleon să-i facă loc. S-ar putea. Voi merge să văd Waterloo atunci cînd un suflu venit din Franţa va fi aruncat jos acest leu flamand, căruia Saint Louis i-a smuls unghiile, dinţii, limba şi coroana, şi va fi pus pe piedestalul lui o pasăre franceză oarecare, vultur sau cocoş, îmi este perfect egal. Îmi dau seama că tot ce scriu aici s-ar putea transpune într-un cuplet muzical, dar îmi era tot una. Albertus ştie perfect că am în mine cîteodată porniri răutăcioase şi patriotice.

Revin la Crecy. Am văzut deci tot, însă de multe ori l-am dat dracului pe acel ţăran mare, fîrnîit care îmi servea de călăuză şi nu ştia, bineînţeles, nimic, răspunzînd totuşi la toate întrebările mele : *Oui, bosieu*. La care eu răspundeam : *Fort bien, bon abi* *.

Tot alergînd pe pietre, pantofii mei de castor s-au rupt. Am măsurat pe loc, cu un ochi expert, întinderea nenorocirii mele. Am văzut că de a doua zi va trebui să-mi pun cizmele. Or, cizmele mă jenează.

---

* Corect ar fi : *oui, monsieur — for bien, mon ami* — da, domnule, foarte bine, prietene (trad. din fr.).

Bernay, unde mă aflu în acest moment, nu este decît un cătun. Sînt șase case. Catedrala are patru pereți albi, zece picioare înălțime, trei ferestre, un acoperiș de ardezie și o clopotniță despre care ai zice că este alcătuită din două foale, una orizontală și alta verticală. Acest fericit gen de arhitectură înflorește și prosperă în cumsecadele ogoare picarde, incapabile de mai mult. Este hidos.

Deci nu este decît un cătun, însă întîmplarea a făcut ca el să fie situat exact în locul în care diligenței care sosește de la Paris îi este foame pentru dejun și unde diligenței venind de la Calais îi este foame pentru cină. Din cauza celor două diligențe ce sosesc acolo, una de la sud, alta de la nord, cu gurile deschise, a rezultat un han și încă unul foarte bun, Hôtel de la Poste. Este unul din cele mai bune hanuri întîlnite pe drum.

Curtea de păsări se află sub fereastra mea și e formidabilă. Nu este o curte de păsări, este un ocean. Există acolo o lume întreagă de găini, rațe, cocoși, vaci, porci, curcani, porumbei și bibilici trăind zgomotos și veseli, fără să bage în seamă sinistrele licăriri ale bucătăriei. Din imensa curte de păsări se pregătește un meniu fix colosal, care te desfată de două ori pe zi. Ieri seară, luni, ospătarul îmi povestea că începînd de sîmbătă a servit mai mult de o sută douăzeci de mese. Este într-adevăr o minune să găsești o bucătărie atît de aleasă, într-un cătun de opt sau zece focuri. Orice ar fi, și fără să te gîndești la meniul fix, monstru cu dinți de rechin, toate omletele, cotletele, jamboanele, salamurile mișună, cîrîie, behăie, cîntă, gunguresc, zboară, umblă, înoată și se plimbă prin munți de bălegar, unde bălțile devin lacuri ; o zarvă amuzantă pentru călătorul care privește, ca și mine, curtea de păsări, în timp ce se pregătește masa, și nu-l disprețuiește pe Fielding în așteptarea lui Chevet.

Chevet nu strică niciodată peisajul. Ideea unei becațe colorează grupul arid al vînătorului și al cîinelui său ; iar pentru călătorul înfometat este o plăcere gîndul că în frumoasele ape curgătoare, lîngă care se odihnește, se pot pescui excelenți păstrăvi. Oamenii din secolul al XV-lea nu pictau și nu sculptau niciodată un rîu fără să arate și peștii. Un obicei bun și întremător.

În mijlocul tuturor acestor animale, se tîrîie și se lăfăie, ca un elefant în grădina zoologică, o scroafă enormă, gata să fete. O plăcere să o vezi tăvălindu-se în murdărie. Monstruoasă, veselă, grasă, păroasă, roză și blondă. Trebuie să fii un mîndru porc, ca să faci curte unei asemenea creaturi.

Se pare că jandarmii și vizitiii de la poștalioane își curăță aici noroiul. Sub poartă se află un copil care lustruiește o cizmă mare cît un om. Ai rîde, văzîndu-l. El pictează, freacă, perie, suflă, transpiră, și o face din toată inima ; culcă cizma pe jos ca un tun, o

pune în picioare ca o coloană, îi dă tîrcoale, intră înăuntru, cîteodată se scufundă și dispare în întregime. Niciodată nu s-a realizat vreo operă mare cu mai mult zel.

Totul este bun, curat și vesel în acest han. Mai găsești ici și colo și cîte o bubă. Mi-au dat pentru scris o masă rotundă, înaltă și îngustă, ceea ce nu este prea ingenios, iar pentru șase parale, trei foi de hîrtie ; sînt abonați la *Gazette de France*, dar am văzut nenorocitul de foileton tîrîndu-se prin bucătărie, afirmînd printre ceapă și usturoi că teatrul este definitiv pierdut, că frumoasa limbă franceză etc..., că drama modernă etc... adevăruri mari spuse de acel curajos foileton în franceză de bucătărie, ceea ce mi s-a părut de bun gust în asemenea loc. Una peste alta, locul este excelent pentru înnoptat.

Am întrebat-o pe doamna grasă și cumsecade de la han : — Sînteți de partea Bourbonilor, doamnă ? Ea mi-a răspuns : — Oh, da, domnule. Este necesar. Vedeți, drumul spre Calais suferă. În timpul vechilor Bourboni, trecea mai multă lume pe aici. Drumul spre Lille ne-a făcut pagubă. Prinții de Orléans sînt încă bogați la Bruxelles. De unde am tras concluzia că readucerea ramurii mai vechi este necesară pentru fericirea Franței ca și a drumului de la Calais. Doamna, de altfel o excelentă și cumsecade femeie, s-a gîndit un moment și a adăugat suspinînd : — Și pe urmă, vedeți, în 1830 a fost holeră la Paris și este încă în Italia, fapt pentru care englezii trec mai puțin pe aici. — Drace ! am răspuns, înțeleg de ce sînteți abonați la *Gazette de France.*

Iartă-mă pentru toate aceste povești de cabaret, dragă prietenă. Însă acolo unde lipsește oceanul și nu-s nici catedrale, trebuie să vorbești despre hanuri. Capul și spiritul au pălăvrăgit destul, acuma burta își povestește întîmplările.

De la Tréport, 6 septembrie, ora 11 seara

Nu am putut rezista să nu mă duc la Tréport. Eram prea aproape. Mă atrăgea prea puternic, și iată-mă. De data asta am ajuns în timpul refluxului. Este un loc încîntător.

Ieri am făcut o excursie la Crotoy, un port drăguț și mic, vizavi de Saint-Valéry, la vărsarea rîului Somme. În momentul în care am sosit tocmai plecau bărcile, lucru totdeauna frumos și mereu nou. Toate pînzele, desenate precis de unghiuri, se ridicau întunecate pe cer și pe marea care strălucea. Aș fi vrut să fii acolo, dragă prietenă.

La Abbeville, am revăzut Saint-Wulfran, cu fațada roasă de crivăț și lună. Am revăzut această biserică cu tot atîta plăcere ca

prima dată, acum doi ani. Are cîteva riduri în plus, dar nici eu nu am mai puţine. La un colţ este o sublimă statuie reprezentînd un bătrîn pe jumătate înfundat într-un acoperiş. Au construit acolo o casă sordidă ce i se ridică pînă la brîu, bătrînul sfînt de piatră i-a lăsat să facă ce vor fără să-şi întrerupă visarea. Lîngă el, un războinic, aproape gata să fie atins de ruşinosul acoperiş de ţiglă, se degajează totuşi mîndru. Toate chipurile apar serioase şi frumoase. Cu toate acestea nu trebuie văzute după cele de la Amiens.

Mi-am folosit bine ziua, Adela mea. Am fost să văd castelul Rambures, un grup de turnuri din secolul al XIII-lea. Le-am desenat. Drumul prin pădure era plăcut. Cu toate că am fost foarte zdruncinat, l-am putut face cu trăsura. Pe urmă am venit la Tréport. Am lăsat la stînga Blangy, o aşezare veselă, ascunsă între plopi, în fundul unei superbe văi cu contururi largi. De asemenea, am lăsat de-o parte drumul de la Aumale, imitînd parcă, pe dealurile din partea opusă, gestul ameninţător şi răsucit al domnişoarei Mars din Tisbé. Am traversat Gamaches. Biserica are un portal reuşit din secolul al XV-lea.

Am văzut trecînd la Gamaches două femei într-o situaţie nu tocmai fericită. Două sărmane contrabandiste de tutun, prinse asupra faptului. Erau duse la închisoare la Blangy, cu tutunul, cu supărarea lor şi cu doi jandarmi cocoţaţi în căruţă. Le-am dat mărunţişul pe care-l aveam în portofel.

Drumul de la Gamaches la Eu este foarte verde şi foarte bine delimitat. Aleargă vesel de-a lungul unui deal înalt, ce ajunge pînă la faleză. Din cînd în cînd întîlneşti cîte un pătrat mare de cînepă, semănînd cu păduri de mici cocotieri. Îţi închipui că eşti uriaş şi te afli în America.

Dar tu trebuie să fii tare obosită de această scrisoare fără de sfîrşit, biata mea prietenă. O închei, îmbrăţişîndu-te ; de asemenea, îl îmbrăţişez pe tatăl tău şi pe dragii micuţi. I-ai scris domnului Naudet că sînt plecat ? Nu ştiu încă dacă voi trece prin Gisors. Însă tu scrie-mi tot acolo. Itinerarul meu depinde de trăsuri. Voi încerca totuşi să-l îndrept către Gisors. Pe curînd, mult iubita mea Adela, pe curînd Didine. Mii de sărutări.

Dieppe — Tréport — Bourg-d'Ault

Dieppe, 8 septembrie, ora 9 seara.

Aceasta este probabil penultima scrisoare pe care o vei primi de la mine. Pe 12 sau 13, cel mai tîrziu, voi fi la Paris, lîngă tine, lîngă voi. Ce fericire să te pot îmbrăţişa ! Crede-mă, voi fi fericit,

biată prietenă. Călătoria nu este decît o ameţeală trecătoare. Fericirea este numai acasă.

Cu fiecare zi mă apropii mai repede de voi. Astăzi sînt la Dieppe. Venisem să revăd şi să mai studiez o dată curiosul basorelief din biserică reprezentînd în oarecare măsură descoperirea Americii. Mai multe buclucuri au întîrziat sosirea trăsurii în aşa fel, încît am ajuns prea tîrziu. Era ora şapte seara, iar biserica, cînd am intrat, plină de umbre. De altfel era minunat să o priveşti astfel, dar basorelieful oferea ochiului doar o coajă de piatră inegală. Imposibil să distingi ceva. Am intrat în biserică ca un anticar, ea m-a primit ca pe un pictor. Nu mă plîng.

La Dieppe poţi face o plimbare foarte frumoasă. Nu am întîlnit însă pe nimeni. Trebuie, la căderea nopţii, să urmezi malul de miazăzi, să mergi de-a lungul unui grup de case aşezate în capul unei străzi şi să urci în spatele castelului pe un drumeag ce se caţără înspre faleză urmînd marginea şanţului. Multe amintiri mai zac în acest şanţ de atîtea ori măsurat din priviri de toţi acei frumoşi gentilomi ai Frondei, atît de şmecheri şi naivi în acelaşi timp. Este o rîpă ce taie adînc spatele stîncilor, în lungul cărora coboară, cu o mişcare puternică şi mîndră, zidul înalt al castelului. Acest zid încă festonat din loc în loc de vechi maşiculi lasă la jumătatea înălţimii un turn mare pătrat şi încă unul tocmai sus în vîrful rîpei. Toate astea sînt foarte frumoase, dar nu trebuie să te mulţumeşti numai cu atît. Trebuie să urci chiar pe coama falezei dacă nu ţi-e prea frică de formele nedesluşite ţopăind greoi prin iarbă. Apoi să înaintezi cu curaj şi să nu-ţi fie groază de plăsmuirile întunericului. Cînd vei fi sus vei vedea.

Am fost adineauri, am înaintat pînă la marginea falezei cîţiva paşi mai departe de o barieră de lemn, pusă acolo, probabil, pentru vite, căci fiinţă omenească nu am văzut. La dreapta mea şi puţin mai jos de mine, castelul, cu acoperişurile şi turnuleţele sale formau un bloc de umbre întunecate. Chiar dacă nu mi l-ar fi acoperit o doagă veche, mi-ar fi fost imposibil să disting frumoasa fereastră din timpul Renaşterii prin care a fugit, acum aproape două sute de ani, frumoasa doamnă de Longueville, ce era un bun sfetnic în anumite ocazii, şi care avea, după cum spunea domnul de Retz, *o plăcută lîncezeală firească, cu treziri luminoase şi surprinzătoare.*

Dedesubt şi dincolo de castel se află o prăpastie şi în această prăpastie cîteva linii nedesluşite de umbre şi de reflexe întretăindu-se în unghiuri drepte cu trei sau patru stele roşii răspîndite şi înecate în acest labirint de forme confuze.

Era Dieppe. La stînga, marea, marea infinită, liniştită, cenuşie, verde şi sticloasă şi pe mare, împrăştiate la toate colţurile

orizontului, vreo douăzeci de bărci pescărești, asemenea unor puncte negre care începeau să aibă o formă alunecînd lin, pe oglinda palidă, ca niște musculițe răsfrînte pe ape. Și, deasupra tuturor acestora, un cer crepuscular, acoperit de nori mari întunecați, sparți ici și colo de cîte o pată de lumină alburie. Fluxul creștea cu zgomotul lui sinistru, iar cînd și cînd răzbea, tocmai din oraș, cîte o frîntură de glas. În spatele meu mugea, nu știu de unde, o vacă, iar din cînd în cînd se auzea vîntul trecînd peste mare cu zgomotul unei perdele scuturate. Era extraordinar. Nimic nu lasă sufletului o impresie mai nedeslușită și mai sfîșietoare decît visele desprinse din realitate.

Mergi deasupra și ele plutesc în jurul tău.

Coborînd m-am plimbat prin port. Am discutat cu un varleș care supraveghea descărcarea unui vas. Vasul venea din Baltica, de la Stettin *, ca să aducă la Dieppe ce ? lemne de încălzit, dar mai curios era faptul că nu se reîntorcea cu nimic, absolut cu nimic, decît cu pietre, drept lest ce urma obligatoriu să fie aruncat mai tîrziu. Săracul port Dieppe a decăzut atît de mult. Este poate cel mai micșorat din porturile noastre de la Marea Mînecii, toate cam pe cale de împotmolire.

Ziua mea de ieri a fost bine întrebuințată, dragă prietenă. Eram la Tréport ; doream să văd punctul precis unde se termină duna și începe țărmul abrupt. O plimbare frumoasă, dar care nu poate fi făcută decît pe jos, pe un drum de capre. Am luat o călăuză și am plecat. Era la amiază. La ora unu mă aflam în vîrful falezei vizavi de Tréport. Am străbătut un fel de spinare de măgar din pietre care închide marea și apără valea în fundul căreia se decupează pinioanele castelului d'Eu ; la picioarele mele aveam cătunul din fața așezării Tréport.

Frumoasa biserică din Tréport se ridica pe un deal, vizavi de mine, cu toate casele din sat răspîndite sub ea ca o grămadă de pietre prăvălite. Dincolo de biserică se desfășura zidul uriaș al stîncilor ruginite, roase către vîrf, și lăsînd să curgă prin spărturi bucăți mari de verdeață. Marea, indigo sub cerul albastru, împingea către golf imense semicercuri, tivite cu spumă. Fiecare val, la rîndul lui, se desfăcea și se întindea pe țărm, ca o stofă în mîinile unui negustor. Două sau trei ambarcațiuni ieșeau vesel din port. Nici un nor pe cer. Un soare orbitor.

Sub mine, la baza falezei, un cîrd de cormorani pescuiau. Minunați pescari sînt cormoranii. Întîi planează cîteva clipe, pe urmă se scufundă repede în val, atingîndu-i creasta, cîteodată intră puțin și pe urmă se ridică iar. De fiecare dată aduc un peștișor de

* Azi Szczecin, oraș în R.P. Polonă.

argint, ce strălucește în soare. Îi vedeam deslușit și de-aproape. Sînt atît de drăguți cînd ies din apă cu o scînteie în cioc.

Ei înghit peștele în timp ce urcă și reîncep de fiecare dată din nou. Mi s-a părut că mănîncă foarte bine.

Eu în schimb am mîncat prost. Cum eram într-un port de mare, am mîncat, bineînțeles, o friptură, însă o friptură extrem de tare. La masa unde se servește meniul și unde glumele sînt arareori noi, era asemuită cu o pereche de tălpi de cizme. Eu am mîncat două bucăți, fapt pentru care am fost invidiat ; unii îmi invidiau pofta de mîncare, alții dinții. Eram, deci, ca un om care a mîncat la dejun o pereche de pantofi. Eu îi invidiam pe cormorani.

Un ceas mai tîrziu, tot pe drumul întortocheat al falezei m-am apropiat de Bourg-d'Ault, ținta principală a drumului meu. La un cot m-am găsit deodată într-un lan de grîu așezat pe coama stîncilor al cărui seceriș tocmai se termina. Cum florile de aprilie au înflorit anul acesta în iunie, spicele de iulie se seceră în septembrie. Însă cîmpul meu era delicios, mititel, îngust și rîpos, mărginit de un gard viu și purtînd în creștet oceanul. Îți poți închipui așa ceva ? drept bază douăzeci de prăjini de pămînt și oceanul așezat deasupra. La parter, cosași, culegătoare de spice, țărani liniștiți, ocupați să-și lege grîul, la primul etaj marea și tocmai sus, pe acoperiș, vreo duzină de bărci pescărești ancorate ce-și aruncau năvoadele. Nu am mai văzut un atît de ciudat joc de perspectivă. Snopurile de grîu legate erau așezate în picioare pe pămînt, atît de bine, încît atunci cînd le priveai capetele bălane intrau în albastrul mării. În partea cea mai îndepărtată a cîmpului, o biată vacă nepăsătoare se desena molcom pe tot acest fundal magnific. Ansamblul în întregime era senin și dulce, eglogă ce se împăca bine cu epopeea. Nimic mai izbitor după părerea mea, nimic mai filozofic decît aceste brazde suprapuse pe valuri, snopurile pe bărci și recolta de grîu peste cea pescuită, întîmplare neobișnuită, care suprapunea unele peste altele spre a stîrni visele trecătorului, ale plugarilor de ogoare și ale plugarilor mărilor.

La ieșirea din cîmp scena s-a schimbat încă o dată. Văgăuna în care mergeam se închidea de o parte, se sfîșia dintr-o dată de cealaltă parte. Nu mai vedeam decît pămînt, bogatul pămînt al Normandiei. Cîmpii cît vezi cu ochii, tivite în depărtare cu violet, și capetele rotunde ale merilor. Pentru că și aceasta este una din armoniile întîlnite la tot pasul și peste tot ; arborele mărului este rotund ca și fructul. Forma părului este puțin mai alungită.

Călăuza mea, un om din Étretat, nu cunoștea drumul mai bine decît mine. La un moment dat am mers la întîmplare. Din fericire, la o răspîntie, am văzut venind spre noi o legătură mare de lemne uscate, cu două picioare. Era un sărman bătrîn, îndoit

în două sub greutatea mai mult a anilor decît a legăturii. Acest bătrîn cumsecade ne-a îndrumat pe drumul bun, iar eu am plătit două călăuze. Celălalt se mulțumea să-mi dea sfaturi înțelepte.

L-am întrebat pe bătrîn ce vîrstă are. Optzeci și doi de ani. Este o vîrstă atinsă lesne de bărbați și femei în aceste cătune sărace, ce-ți stîrnesc mila. Și cu toate acestea munca îi deșală, vîntul îi înnegrește, soarele îi încrețește și ni se par bătrîni la patruzeci de ani. În fond, la șaizeci de ani sînt mai puțin bătrîni decît noi la treizeci. Te uzezi mai puțin pe dinafară decît pe dinăuntru.

La două și jumătate intram în Bourg-d'Ault. După ce treci de cîteva case te găsești dintr-o dată pe strada principală, pe strada mamă din care se naște satul, situat pe o șa a falezei. Strada are un aspect ciudat. Este destul de largă, foarte scurtă, mărginită de două rînduri de cocioabe și de ocean, care o închide dintr-o dată, ca un imens zid albastru. Nu sînt maluri, nici port, nici catarge. Nici o tranziție. Treci de la o fereastră la un talaz.

La capătul drumului găsești într-adevăr o faleză, însă foarte coborîtă. O rampă te conduce în trei pași la mare, pentru că nu este nici un golf mare, nici unul mic, nici măcar un țărm înnămolit ca la Étretat. Faleza de-abia se ondulează pentru Bourg-d'Ault.

Și atunci mi-am explicat zgomotul furios de lăcătușerie care mă asurzise la intrarea în sat. *Ferri rigor*, cum ar spune Virgiliu sau Charlot. Locuitorii din Bourg-d'Ault nu puteau fi nici marinari, nici pescari, ei nu aveau port. S-au făcut atunci lăcătuși. Și au reușit, pe cinstea mea, pentru că fac comerț intens cu centrul Franței, și se răzbună pe Neptun făcîndu-i un infernal zgomot.

De la Bourg-d'Ault își ia zborul un nor negru de broaște, care se abate asupra Parisului, pe ușile dumneavoastră, doamnelor.

Examinînd strada, am iertat cocioabele. Există două case ciudate, una la dreapta, din secolul al XIV-lea, alta la stînga, din secolul al XVI-lea. La prima aș fi vrut să am timp să desenez capetele enorme ale grinzilor, sculptate într-o manieră apropiată celor egiptene. Cea de a doua are detalii fermecătoare. Lemnăria de la fațadă are în anumite locuri arabescuri de un gust sigur și curat. Casa din secolul al XIV-lea este în față. S-ar putea spune Egiptul și Italia, care se privesc. La cea din secolul al XVI-lea, fără să te oprești la măștile grotești (fără să le disprețuiești însă), care mușcă capătul volutelor pentru a amuza pe marinari, se află niște chipuri, două mai ales, pline de stil, care au drept păr și guler frumoase ramuri împletite. Este într-adevăr o apariție plăcută. Te găsești în mijlocul unei adunături de cocioabe, pe o stradă de-abia pietruită, la șaizeci de leghe de Rubens, la patru sute de leghe de Rafael, la șase sute de leghe de Fidias, la doi pași de un portar care se numește domnul Beauvisage, și ai în cap o muzică

de pile, ferăstraie și nicovale, te întorci și iată că arta înflorește pe grinda unei cocioabe de unde îți surîde. Este adevărat că oceanul e acolo. Peste tot unde natura răsare, floarea ei poate crește, și floarea naturii înseamnă artă.

La Bourg-d'Ault nu sînt numai aceste două case. Există și o veche și frumoasă biserică, foarte veche și foarte frumoasă, concepută în secolul al XII-lea și înflorită în secolul al XV-lea. Cînd am vizitat-o era în reparație. Doi zidari se tîrau pe burtă pe o scară pusă pe acoperiș. Doamne ferește să nu o strice !

Din cauza zidarilor nu am putut intra în clopotniță, care este foarte înaltă și are pesemne o vedere admirabilă. Degeaba am insistat.

Ceea ce m-a adus la Bourg-d'Ault este faptul că de acolo începe faleza. Pentru călăuza mea, originar din Étretat, și care, bineînțeles, făcea din satul lui centrul lumii, la Bourg-d'Ault faleza se termină. Priviți, domnule, îmi spunea el într-un fel foarte pitoresc, arătîndu-mi coasta ce cobora pînă la cîmpie, *se termină teșit, ca o daltă.*

Am făcut cîțiva pași pe pietrele de la Bourg-d'Ault, pe urmă m-am urcat din nou în sat, ca să recobor o dată cu faleza în cîmpiile de nisip unde se duc și dunele.

Marea roade în permanență malurile de la Bourg-d'Ault. Acum o sută cincizeci de ani era o așezare mai mare avînd la malul mării o parte mai joasă adăpostită de stînci. Însă, odată, talazurile care coborau Mîneca s-au sprijinit atît de puternic de stînci, încît le-au îndoit. Faleza s-a rupt și satul a fost înghițit de ape. În această deslănțuire de valuri nu a mai rămas în picioare decît clădirea unei vechi piețe și o biserică, al cărei turn se mai vedea, în reflux, cîțiva ani înaintea Revoluției, atunci cînd bătrînele ce au astăzi optzeci de ani erau bebeluși trandafirii.

Astăzi nu se mai vede nimic din aceste ruine. Oceanul a măcinat piatră cu piatră, iar fluxul și refluxul au distrus tot ; clopotnița, care agață norii, astăzi nu mai agață nici chila unei bărci.

Neputînd vizita această biserică scufundată, am vizitat-o temeinic pe cealaltă, cel puțin interiorul, pentru că ți-am povestit decepția cu clopotnița. Cîteva capiteluri curioase, cîteva frize delicate și groaznice picturi, bune de agățat pe dughene, iată tot ce conține ea. E înconjurată de morminte, mici monumente sinistre înmulțite la umbra bisericilor, ca și superstițiile în jurul religiilor. Totuși primele nu conțin decît cenușă și moarte, pe cînd celelalte, viață. De la catastrofa care s-a produs în partea de jos a satului, ce a mai rămas din Bourg-d'Ault s-a refugiat pe faleză. De departe toate aceste amărîte acoperișuri înghesuite unele într-altele fac impresia unui stol de păsări ghemuit din cauza vîntului, din lipsă

de un adăpost cumsecade. Bourg-d'Ault se apără cum poate. Marea este aspră pe această coastă, iarna este furtunoasă, faleza se prăbușește adesea, bucată cu bucată. O parte din sat spînzură deja printre crăpăturile stîncilor.

Nu găsești, dragă prietenă, că se degajă o imagine sinistră din acest sat înghițit de ape și din cel rămas, pe cale de surpare? Tot felul de povești, pline de-un înfricoșător supranatural, au luat naștere aici. Din această cauză și marinarii evită aici coasta. Valurile sînt periculoase și deseori, în nopțile agitate ale echinoxului, sărmanilor oameni din Tréport, care merg la pescuit în bărcile lor, trecînd pe sub stîncile întunecate de la Bourg-d'Ault, li se pare că aud lătrînd în depărtare, din cele patru unghiuri ale vechii clopotnițe, balaurii de piatră ce privesc perpetuu marea cu gîtul întins din înaltul norilor.

Acesta e un loc frumos. Nu puteam să mă desprind. Acolo se vede luînd naștere și ridicîndu-se faleza înaltă ce înconjură ca un zid Normandia. Începe la Bourg-d'Ault, se scobește ușor pentru Tréport, Dieppe, Saint-Valéry-en Caux, pentru Fécamp, unde atinge culmea, pentru Étretat, unde se lasă sculptată în uriașe ogive, și merge să moară la Havre, în punctul în care se lărgește imensa pîlnie pe care o face Sena la vărsarea în mare.

Acolo unde se naște faleza, moare duna. Duna moare cu demnitate într-un mare cîmp de nisip de opt leghe înconjur, numit deșert, despărțind Bourg-d'Ault, unde începe faleza, de Cayeux, așezare aproape înghițită de nisip, și unde se termină dunele.

A trebuit să traversez *acest deșert* pe jos. Denumirea, într-adevăr, nu este prea pretențioasă față de realitate. Închipuie-ți, dragă prietenă, un uriaș pustiu mărginit la orizont de dealuri abia ghicite. Nici un suflet, nici o casă, nici un copac. Mergi astfel trei ceasuri. Marea năvălește deseori pe aceste întinderi și aruncă pe culmile ondulațiilor de nisip, din care este alcătuită, tot felul de pietre, ca o lepră. În văiugile formate de ondulații crește o iarbă anemică și pipernicită. Nimic în acest bărăgan nu amintește viața care o trăim și lumea din care facem parte, cel mult, poate, cîte o baterie, ce-o întîlnești din loc în loc, la malul mării, cu cîteva tunuri care și ele fac ce pot ca să aibă aerul de forță și putere, însă cu fiecare flux oceanul le mai aruncă un scuipat.

La ora șase intram în Cayeux. Eram într-adevăr obosit. De la prînz mergeam în soare, prin nisip și pietre. La Cayeux mi-am părăsit călăuza, l-am plătit și i-am arătat drumul de întoarcere.

Acolo am avut noroc. Îmi rămăseseră două leghe de făcut pe jos ca să ajung la Saint-Valéry-sur-Somme, și eram înfricoșat. Visam melancolic la acest drum tot ținîndu-mă după niște mici cruci, urmele lăsate de un porumbel pe nisip, cînd un țăran cumsecade

și gras, ce trecea într-o trăsurică, m-a zărit în mijlocul unor movile de praf, în care se afundă bordeiele din Cayeux ; se pare că i-am plăcut și mi-a oferit ospitalitatea trăsuricii lui. Mergea ca și mine la Saint-Valéry. Am acceptat fără preget, ca pe urmă să constat că era o adevărată ospitalitate, plantă foarte rară, pentru că atunci cînd am vrut să-i ofer niște bani, aproape că s-a ofensat. A trebuit să mă resemnez să călătoresc pe gratis. Așa ceva nu mi se mai întîmplase.

Calul mergea repede, și drumul era din nou bun. Înainte de ora șapte coboram la Saint-Valéry. Acolo l-am părăsit pe excelentul meu fermier. Soseam tocmai la timp ca să pot lua harabaua care mergea la Abbeville.

Portul de la Saint-Valéry pare foarte simpatic în amurg. În zare se ghiceau dunele de la Crotoy și, ca o ceață alburie, vechile turnuri smulse și prăvălite la picioarele cărora am desenat acum două zile.

În primul plan, la dreapta mea, aveam rețeaua neagră și încîlcită a catargelor și frînghiilor. Luna, care ieri asfințea o oră după soare, cobora încet către mare; cerul era palid, pămîntul cafeniu și bucăți de lună săltau din val în val ca niște bulgări de aur în mîinile unui jongler.

Un sfert de oră mai tîrziu eram pe drum către Abbeville. Totdeauna mi-au plăcut călătoriile în amurg. Este clipa în care natura ia forme ciudate și devine fantastică. Casele au ochi luminoși, ulmii — profiluri sinistre sau se răstoarnă izbucnind în rîs, cîmpia nu mai este decît o linie întunecată în care cornul lunii se înfige cu vîrful și dispare încet ; mănunchiurile de grîu de pe brazdă și snopii în picioare pe cîmp, la marginea drumului, îți dau impresia unei adunări de fantome ce-și vorbesc în șoapte ; din cînd în cînd întîlnești cîte o turmă de oi, al cărei cioban, stînd drept în unghiul unui șanț, te privește trecînd cu un aer ciudat ; trăsura se vaită încet de oboseala drumului, șuruburile, piulițele, roțile și uluba scot fiecare cîte un suspin ascuțit sau înfundat ; cînd și cînd se aud în depărtare sunete de zurgălăi scuturați în cadență, zgomotul crește, pe urmă se micșorează și se stinge ; este o altă trăsură care trece pe vreun alt drum mai depărtat. Unde se ducea ? de unde venea ? Noaptea și-a aruncat lințoliul peste tot. La lumina stelelor, care alcătuiesc sute de desene miraculoase pe cer, vezi în jurul tău chipuri care dorm și ți se pare că simți trăsura încărcată de vise.

Iartă-mă, dragă prietenă, dar îți scriu toate impresiile. Așa cum vin către mine își iau zborul către tine. Toate senzațiile ca și toate sentimentele sînt îndreptate către tine.

La unsprezece seara eram la Abbeville.

Planul meu era să mă întorc astăzi pe mare la Étaples. A trebuit să renunţ. Orele fluxului nu se potriveau cu gîndurile mele. Nu ţi-am vorbit îndeajuns de frumosul cătun de la Étaples. Este acolo un han, aşa cum îmi place, o casă mică, curată, cinstită, burgheză, două hangiţe surori, încă tinere, într-adevăr foarte graţioase, o masă bună cu vînat şi peşte, şi pe uşă un leu de aur cu un aer blînd şi cîmpenesc, aşa cum se cuvine unui leu ţinut în ham de două domnişoare. Cele două gazde construiesc în acest moment ; îşi măresc casa. Este semn de bunăstare. Am fost încîntat.

Nu am găsit în toată Belgia un han mai bun. Fac excepţie Louvain şi Furnes. La Louvain este hotelul *Sauvage,* ţinut de o foarte cumsecade şi grasă doamnă flamandă, toată numai sinceritate. La Furnes este hotelul *Noble Rose,* un nume vechi, cu iz nemţesc, care m-a atras. Gazda, la acesta din urmă, este o tînără, fata proprietarilor, frumoasă şi cuviincioasă, şi cu toate astea primind bine, fără fasoane şi fără ruşine afectată. Nici nu se văd bătrînii părinţi. Ea face totul în casă, şi conduce ca o mică zînă grupul grosolan de servitoare. Are un aer de demnitate şi mai mult pus în valoare de extrema ei tinereţe. Îi spuneam, între alte fleacuri, că nobilul trandafir nu era numai pe firmă.

Şi totuşi în acest han atît de drăguţ s-a înnodat şi deznodat o groaznică întîmplare. Îţi aminteşti de procesul lui Mark şi Armand, care au asasinat o femeie în dune, în aceleaşi dune unde am făcut o veselă plimbare şi unde ei au îngropat-o ? De la hanul din Furnes, *La Noble Rose,* au plecat să se plimbe, spuneau ei, cu sărmana tînără, soţia unuia dintre ei. Seara s-au întors fără ea, şi s-au grăbit să plece în Franţa. Uitaseră însă la han ceva, cred punga cu bani, ceea ce i-a obligat să se întoarcă, crezînd de altfel crima lor bine îngropată. Dar marea a jucat un rol în această fatală dramă, a crescut în noaptea aceea ajungînd pînă la dună şi a dezgropat femeia omorîtă, în aşa fel, încît, în aceeaşi zi, în aceeaşi clipă, providenţa îndrepta pe de-o parte către hanul *La Noble Rose* targa cu cadavrul, şi pe de altă parte, diligenţa ce-i aducea pe asasini. În momentul cînd soseau, primarul întreba pe stăpînul hanului asupra celor doi necunoscuţi, asasinii prezumtivi ai femeii, şi n-a trebuit decît să întoarcă capul către călătorii care coborau din diligenţă ca să spună : iată-i.

Erau doi artişti. Unul dintre ei, Mark, un om cu un chip destul de frumos, poate cam sinistru, a jucat rolul ducelui de Ragusa la Odéon, în *Napoleon* de Dumas. El era fanfaronul, omul puternic, cel care pusese la cale crima ; Armand, un caracter slab, i se

supusese. La judecată, Mark, bastardul unui ministru, după cum se spune, a fost semeţ şi îndrăzneţ, Armand, palid şi abătut. Au fost condamnaţi. Cel curajos a murit ca un laş, iar cel laş ca un viteaz. Toată această poveste s-a desfăşurat în jurul hotelului *La Noble Rose*.

Neputînd merge la Étaples, mi-am schimbat intinerarul şi am venit la Dieppe. Astăzi de dimineaţă am mîncat la Eu. Biserica merita din plin să fie văzută de două ori. Este o navă frumoasă care de departe are o siluetă atrăgătoare. Cea a şcolii îi seamănă de la distanţă şi, cînd soseşti pe drumul de la Aumale, vezi cele două biserici, una în spatele celeilalte, cea mică repetînd-o pe cea mare ca un ecou.

În timp ce îmi aşteptam dejunul, vedeam cum bucătăreasa se îngrijea de prepararea unei tocane de urzici albe amestecate cu gălbenuşuri de ou strivite şi fierte la foc mic. Am întrebat-o pentru cine pregăteşte amestecul. Ea mi-a răspuns : *pentru curcanii mei*. Pe urmă mi-a dat toate explicaţiile. Curcanii sînt de fapt curcănei. Şi nimic nu este mai greu de crescut decît un curcan etc. Am urmat-o cînd le-a dus mîncarea şi am ascultat cu multă plăcere conversaţia acestor domni, care nu era cu nimic mai prejos decît conversaţiile de la masa meniului fix. Adeseori oamenii cîrîie şi animalele vorbesc.

ALBUM

Îţi scriu chiar de pe strada satului. Sînt singur. Locuitorii sînt în case, ca şi cum s-ar odihni. Abia aud cîte un ciripit de copii în curţile învecinate. Cerul e de un albastru deschis ce te predispune la visare. De altminteri niciodată vreun poet nu a găsit un loc mai potrivit pentru a avea vedenii. La stînga mea am un vechi puţ, iar la dreapta oceanul, în aşa fel încît aş putea să văd dintr-o dată apărînd la dreapta mea frumuseţea şi la stînga adevărul.

Bourg-d'Ault.

Le Havre, 9 septembrie, ora 7 1/2 seara.

Notez cu 14 această scrisoare, Adela mea, pentru că am început alta, destul de lungă, ce-o voi termina mîine. În seara asta nu mai am timp. Îţi scriu numai ca să-ţi spun că voi sosi probabil la

Paris pe 13. Auzi, Adela mea, pe 13 ! auzi Didine a mea ? Vă voi revedea, vă voi îmbrățișa pe toți. La ora aceasta mă agăț de orele de plecare ale diligențelor și ale vaselor. Strîng mîna bunului tău părinte, pe care-l voi revedea cu atîta plăcere. Te îmbrățișez de mii de ori, sărmana mea iubită, și Didine a mea, și Charlot, și pe cei doi îngerași Toto și Dédé. Pe curînd, deci, Didine. Mii de sărutări, Adela mea. Te iubesc. Sînt fericit să te revăd pe curînd.

Elbeuf, 10 septembrie, ora 9 seara.

Mă grăbesc, dragă prietenă, să termin scrisoarea. De la Dieppe m-am dus la Le Havre și de la Le Havre am coborît pînă la Elbeuf cu un vas cu aburi. Aceste admirabile maluri ale Senei sînt o frumoasă încununare a călătoriei mele.

Astăzi de dimineață, la ora patru vaporul părăsea Le Havre. Marea ridica talazuri mari, era încă noapte ; cînd zorile mijeau eram la Honfleur, iar la răsăritul soarelui la Quilleboeuf. La prînz am fost la Rouen.

Cursul Senei nu-l mai văzusem decît de pe uscat. Îmi lipsește hîrtia ca să-ți pot spune cît este de frumos, dar îți voi povesti la Paris. Cîteodată apar stînci mici imitînd pe cele mari, și valuri mici copiindu-le pe cele înalte. Către Tancarville sînt furtuni mici și naufragii mari. Timp de mai multe leghe dealurile înalte și rîpoase prezintă unduiri uriașe. Crezi că mergi de-a lungul unor gropi stăpînite de Titani.

Ți-am mai spus din alte călătorii cît de admirabil este Rouen, deci nu-ți voi mai repeta. Am revăzut Villequier, Caudebec, Meilleraye. Era o maimuță pe vas, așa încît nimeni nu a privit la Jumièges.

Ieșirea din Rouen este măreață. Se merge de-a lungul a vreo cincisprezece pînă la douăzeci de dealuri enorme, care se înlănțuie ca niște vertebre. Tot drumul pe apă pînă la Elbeuf este minunat. Există aici două biserici, Saint-Jean și Saint-Étienne, foarte stricate, Saint-Jean chiar mai mult decît Saint-Étienne. În amîndouă se văd vitralii minunate. [...] Nu știu ce arhitect stupid a pus pe vechii stîlpi de la Saint-Étienne coroanele unor marchizi drept capiteluri.

La Elbeuf încă mai există cîteva case vechi, între altele o măcelărie, chiar alături de fereastra mea. Însă fabricilor le merge prea bine, așa încît casele vechi lasă loc caselor albe, demne de un secol al luminii în care ipsosul a devenit la mare preț.

Plec mîine pentru Louviers. Îmi termin scrisoarea, îmbrățișîndu-te cu mult drag, Adela mea. Spune-i dragei mele Didine că în patru zile voi fi lîngă voi. Spune-le tuturor.

Louviers, 11 septembrie, la prînz.

Iată voluminoasa scrisoare de care îți vorbeam, Adela mea, în biletul scris de la Le Havre. Nu o citi, pentru că voi fi la Paris aproape în același timp cu ea. Voi merge să văd chivotul de la Saint-Taurin și voi fi lîngă tine pe 14, joi. Parcă sînt bătut în cuie în acest blestemat Louviers ; diligențele trec, dar pline. Trei și-au bătut joc astfel de mine.

Pe joi, Adela mea, mult iubită. Pe joi, voi toți atît de iubiți, dragii mei copilași, Didine, Dédé, și micuții mei premianți Toto și Charlot, pe care îi voi săruta pentru premiile lor. Spune-i tatălui tău cît mă voi bucura revăzîndu-l. Îl îmbrățișez împreună cu tine. Mii de sărutări. Pe joi.

ALBUM

12 septembrie 1837, la Andelys.

Ieri către prînz, pe un soare arzător, între Louviers și Pont-de l'Arche, am întîlnit pe drum o sărmană familie de muzicanți ambulanți. Erau tatăl, mama și șase copii, toți în zdrențe. Mergeau cît mai mult posibil pe sub dîra de umbră lăsată de arbori. Fiecare avea povara lui. Tatăl, un om de vreo cincizeci de ani, purta în bandulieră un corn și sub braț un contrabas ; mama avea un pachet mare de bagaje ; băiatul cel mare de cincisprezece, șaisprezece ani era încărcat cu oboaie, trompete și oficleide [34], alți doi băieți mai mici, de doisprezece-treisprezece ani, duceau o încărcătură de instrumente muzicale și de bucătărie, oalele sunînd la unison cu cimbalele, pe urmă venea o fetiță de vreo opt ani cu un cuier pe spate la fel de înalt cît ea, apoi un băiețel de șase ani împovărat cu o raniță de soldat și în fine o fetiță de patru-cinci ani, în zdrențe ca și ceilalți, mergînd pe același drum și urmînd cu pașii ei micuți pașii mari ai tatălui. Micuța nu purta nimic. Mă înșel. Peste îngrozitoarea pălărie deformată acoperind mutrișoara ei roză, avea, și acest lucru m-a emoționat cel mai mult, un panaș compus din volbură, maci și margarete, dansînd vesel deasupra capului ei.

Am urmărit mult timp cu privirea pălăria urîtă, garnisită cu buchetul strălucitor, floare veselă ce lumina toată mizeria. Din

noianul lucrurilor necesare acelei sărace familii, providenţa a încredinţat micuţei care de-abia vorbea pe cea mai trebuincioasă. Ceilalţi duceau pîinea, fetiţa ducea bucuria. [...]

Deci nu-mi plac fortăreţele ; ştiu prea bine că aceste coline le protejează pe celelalte. Sau, mai precis, acest fel de amazoane îmi displace şi mă plictiseşte. Eşti pe o coastă oarecare, e dimineaţă, soarele rîde, păsărelele cîntă, eşti poet, te duci, te întorci, hoinăreşti, visezi, toate drumurile sînt ale tale, pămîntul, cerul şi norii formează un peisaj strălucitor în oglinda imaginaţiei tale, eşti liber într-o natură liberă, această pajişte este plină de rouă şi de năsturaşi de aur, priveşte-o ; această floare este frumoasă, culege-o, toate lucrurile ţi se oferă cu dăruire şi, din toate tufişurile şi din toţi arborii învecinaţi, roiul bîzîitor al gîndurilor vine vesel către tine. Însă presupun, poetul meu, că eşti la Valenciennes sau la Lille sau la Doullens, ieşi din oraş, cîteva capete verzi de castani proiectate pe ziduri roşii te atrag, urci la fortăreaţă, ajungi la o culme de cărămidă şi iarbă şi iată turnul. Opreşte-te ! Cine eşti ? Nu se intră ? Aveţi o autorizaţie ? Mergeţi şi-l căutaţi pe comandant. Şi soldatul încrucişează baioneta. Foarte bine ! Inspiraţia şi-a luat zborul. La dracu colina înflorită care te primeşte mîrîind şi cu securea în mînă. Nu-mi trebuie aceste lucruri severe şi aspre atît de bine apărate ; trăiască natura, această frumuseţe bună, veselă, graţioasă, nepăsătoare, binevoitoare şi îngăduitoare !

ALPII
ŞI
PIRINEII

ALPII

1839

Lucerna — Muntele Pilat

Lucerna, 10 septembrie, miezul nopții.

Îmi voi petrece pesemne noaptea scriindu-ți, dragă prietenă, pentru că mintea mi-e plină de imagini și inima plină de tandrețe.

Am sosit la Lucerna noaptea, ca și la Zürich, dar Lucerna este pe atît de calmă pe cît este Zürichul de agitat.

Am tras la pensiunea Lichman, un hotel excelent, instalat într-un vechi turn frumos cu mașiculi, poți să mă crezi ! Am cinat, am cerut o cameră, am deschis fereastra și îți scriu.

Cînd priveliștea, care-mi umple fereastra deschisă, va merita într-adevăr, voi face o schiță și ți-o voi trimite. În ciuda nopții și, poate, în parte, și din pricina ei, vederea care se profilează este admirabilă.

Sub ochii mei se află Lacul Celor Patru Cantoane, minunea Elveției. Apa lacului ajunge pînă sub fereastra mea, lovind ușor bătrînele pietre ale turnului. Aud peștii sărind cu zgomot ușor. E întuneric beznă. Totuși deslușesc în dreapta mea un pod de lemn, probabil mîncat de cari, cu-n acoperiș țuguiat, legat de un mare turn cu profil superb. Deasupra apei aleargă lumini nedeslușite. Cîțiva plopi, înalți, negri, la cinci sute de pași de turnul meu, se reflectă în lacul întunecat din fața mea. Restul este ascuns de o ceață deasă, pe care noaptea o varsă peste lac. Cu toate acestea ea nu se înalță destul de sus pentru a mă împiedica să zăresc sinistra desfășurare a muntelui Pilat, așezat în fața mea, în toată imensitatea lui. Deasupra celor trei dinți din vîrful său, Saturn, înconjurat de patru stele de aur, desenează pe cer un uriaș ceasornic de nisip. În spatele muntelui Pilat, și pe malurile lacului, se îngrămădesc, unii peste alții, o mulțime de munți bătrîni, pleșuvi și diformi, Titlis, Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Materhorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock și Brünig. În umbra care mă înconjură, de-abia-i zăresc pe toți acești uriași, gușați și cocoșați.

Din cînd în cînd, vîntul îmi aduce prin întunecimea nopții un sunet de clopoței îndepărtați. Sînt vacile și caprele ce rătăcesc prin pășunile înalte ale munților Pilat și Rigi, scuturîndu-și clopoțeii, și dulcea muzică ajunge pînă la mine de la o înălțime de cinci sau șase sute de picioare.

În cursul zilei am văzut trei lacuri : lacul Zürich, pe care l-am părăsit azi dimineață, lacul Zug, care mi-a dăruit la prînz un excelent țipar, și lacul Lucerna, care tocmai mi-a dat la cină minunații săi păstrăvi cu carne trandafirie.

Văzut din înălțime lacul Zürich are forma unui corn sprijinit cu un vîrf la Zürich și cu celălalt la Uznach ; lacul Zug are forma unui papuc avînd drept talpă drumul de la Zug la Art ; Lacul Celor Patru Cantoane seamănă întrucîtva cu gheara sfărîmată a unui vultur, ale cărei fracturi alcătuiesc cele două golfuri, Brunnen și Buchs, pe cînd cele patru unghii se înfig adînc, una în Alpnach, alta în Wikel, a treia în Lucerna și ultima în Küsnacht, unde Tell l-a ucis pe Gessler. Fluelen este punctul culminant al lacului.

Înainte de a părăsi lacul Zürich m-am împăcat cu el. Este într-adevăr frumos văzut de sus, de pe coasta Albis. Casele albe strălucesc pe malul opus ca pietrele în iarbă, cîteva bărci cu pînze încrețesc strălucitoarea apă, iar soarele înălțîndu-se gonește de pe suprafața lacului, unul după altul, valurile de ceață ale nopții, pe care vîntul le împinge sîrguincios spre grămada de nori adunați la nord. Astfel văzut, lacul Zürich este măreț. Totuși nu mă voi reîntoarce.

Cînd spun că am văzut trei lacuri într-o zi, sînt modest, pentru că am văzut patru. Între Albis și Zug, în mijlocul celor mai pitorești culmi din lume, în fundul unei văi foarte sălbatice, împădurită și pustie, se zărește un lac verde și sumbru numit Türlersee și căruia nu i s-a putut da de fund. Se pare că un sat de pe mal s-a prăbușit și a fost înghițit. Culoarea acestui ochi de apă e neliniștitoare. Parcă ar fi o cuvă mare, plină cu piatră vînătă.

— Rău lac ! mi-a spus trecînd un țăran bătrîn.

Cu cît înaintezi, cu atît orizonturile devin mai extraordinare. La Albis parcă ai în fața ochilor patru culmi de munți una peste alta ; în primul plan, Ardenii verzi, în al doilea, Jura întunecată, cu îndoituri bruște, la al treilea etaj, Apeninii pleșuvi și abrupți, iar în fund, deasupra tuturor, Alpii cei albi. Ai impresia că vezi primele patru trepte ale vechii scări a Titanilor.

Pe măsură ce cobori în văi te afunzi în păduri ; ramurile pline de frunze alcătuiesc deasupra drumului o boltă casetată, prin ale cărei spărturi se furișează lumina și căldura, ici și colo cîte o cabană își arată pe jumătate fațada de lemn auriu, îmbietoare și veselă, cu ferestre cu geamuri rotunde, de parcă ar fi un tul cu găuri mari ;

un ţăran liniştit trece cu carul înhămat cu boi, rîpele croiesc căi largi prin desişuri, privirea se strecoară prin aceste tranşe şi, dacă este la amiază şi vremea e frumoasă, din toate părţile apare între cer şi pămînt o miraculoasă încrucişare de umbre şi raze luminoase, marile văluri de neguri, ce atîrnă deasupra orizontului, se destramă ici şi colo, şi prin rupturi apar deodată munţii îndepărtaţi, răsfrînţi într-o oglindă fermecată, într-un abis de lumină.

Zug, ca şi Bruck, ca şi Baden, este o comună feudală încîntătoare, încă înconjurată de turnuri cu porţile lor robuste ogivale, cu blazoane şi creneluri, toate rănite din cauza asalturilor şi escaladelor. În Zug nu e Aarul de la Bruck, nu e nici Limmatul de la Baden, dar Zug are lacul, lacul său mic, unul dintre cele mai frumoase din Elveţia. M-am aşezat pe un zăgaz îngust, umbrit de tei, la cîţiva paşi de hanul meu, în faţă se ridicau Rigi şi Pilat, părînd monstruoase piramide înălţate la cer, două răsturnate în apă.

Fîntîni din piatră, case zugrăvite şi sculptate se găsesc din belşug la Zug. Hanul Cerbului are cîteva vestigii din Renaştere. La Zug fresca italiană pune stăpînire pe mai toate zidurile. În toate regiunile, unde natura este foarte împodobită, casa şi îmbrăcămintea locuitorilor sînt influenţate, casa se pictează, costumul se colorează. E o lege încîntătoare. Cocioabele noastre de la Cunette şi ţăranii de mahala acoperiţi de zdrenţe ar apărea aici ca nişte monştri.

Am văzut pe o poartă din Zug un basorelief reprezentînd un troglodit cu măciucă. Dedesubt era gravată data 1482. Pe altă poartă este înscrisă această legendă mai ademenitoare decît troglo-ditul : *Pax intrantibus, salus exeuntibus* *, 1607 (Charlot, explică-i bunei tale mame acest text latin).

Biserica din Zug a fost decorată ca şi cea din Flandra. Altarele au coloane torsionate. Plăci subţiri de metal, colorate şi aurite în amintirea morţilor, sînt aplicate pe toţi pereţii. Un paracliser mi-a arătat tezaurul bisericii, care este splendid şi abundă în piese de argintărie şi orfevrărie, unele extrem de bogate, altele extrem de preţioase. Pentru treizeci de parale am văzut milioane.

Acum cincisprezece ani drumul de la Zug la Art era doar o potecă impracticabilă, unde se împiedica şi cel mai bun cal. Acum este un drum excelent ce nu zdruncină nici măcar omnibusul-trăsură încărcat de călători cu sacul în spate. Am închiriat la Zürich o mică cabrioletă cu patru roţi, cu care am parcurs cît se poate de plăcut calea străjuită pe stînga de povîrnişuri, de stînci şi copaci, iar pe dreapta de apa lacului încreţită de cîte o adiere.

---

* Pace celor care intră, mîntuire celor care ies (trad. din lat.).

După ce părăsești comuna, lacul apare grațios, dar cînd te apropii de Art, devine superb. Aceasta fiindcă deasupra Artului, un sat mare al cantonului Schwyz, se înalță Rossberg, numit de localnici Sonnenberg (muntele luminat de soare), și Rigi, numit Schattenberg (muntele din umbră).

Rossberg are patru mii de picioare înălțime, iar Rigi, cinci mii. Sînt cei mai înalți munți din lume făcuți din brecii. Rossberg și Rigi nu au nici un fel de raport geologic cu Alpii ce le dau ocol. Alpii sînt din granit. Rigi și Rossberg sînt formați din pietre tăvălite într-un noroi, azi mai tare decît cimentul, ceea ce face ca rocile căzute în apropierea drumului să aibă aerul unor prăvălituri de ziduri romane. Acești doi munți enormi sînt două mormane de noroi din vremea potopului.

Așa se face că, din cînd în cînd, noroiul se înmoaie și se scurge. Aceasta s-a întîmplat mai ales în 1806, după două luni de ploaie. La 2 septembrie, la cinci după-amiază, o bucată din vîrful Rossbergului, pe un front de o sută de picioare, o sută de picioare înălțime și o leghe lungime, s-a desprins dintr-o dată, a parcurs o pantă de trei leghe și a înghițit la repezeală o pădure, o vale, trei sate cu locuitorii lor și jumătate din lac. Goldau, care a fost astfel distrus, se afla dincolo de Art.

La ora trei pătrundeam în umbra lui Rigi, lăsînd un soare strălucitor pe colinele Zugului. Mă apropiam de Art și mă gîndeam la Goldau ; știam că acest oraș, frumos, surîzător, ascundea trecătorului cadavrul orașului zdrobit, la fel ca și lacul atît de liniștit, în care se oglindesc căsuțe și pajiști. De fapt și el ascunde fapte groaznice. La poalele muntelui Rigi, el are o mie două sute de picioare adîncime și cînd apele lui sînt învolburate de cele două vînturi violente, pe care barcagiii din Art și Zug le numesc Arbis și Wetter-Föhn, încîntătoarea întindere de apă devine mai furioasă și mai formidabilă decît oceanul.

În fața mea se înălța, cît vezi cu ochii, Rigi, un perete abrupt, imens și sumbru, pe care brazii se cațără haotic și plini de elan ca niște batalioane pornite la atac.

Din orice priveliște se degajă idei, uneori surîzătoare, alteori lugubre ; din cea de față se desprindea pentru mine un triplu gînd, de ruină, de furtună și de război, făcîndu-mă să visez, cînd, deodată, o fată desculță, care ședea pe marginea drumului, a alergat, a aruncat în trecere trei prune în cabrioleta mea și s-a îndepărtat surîzînd. În timp ce scoteam cîțiva bănuți din buzunar a dispărut. O clipă mai tîrziu, întorcîndu-mi privirea o văd din nou pe marginea drumului, ascunzîndu-se în verdeață și privindu-mă cu ochi strălucitori, precum Galateea. Se poate aranja orice, chiar să dai peste pastoralele lui Virgiliu la umbra muntelui Rigi.

La ora cinci, ieşeam din această umbră. Parcursesem cotul ce formează terminaţia lacului Zug, traversasem Art, şi tocmai părăsisem malul apei pentru un drum străjuit de pereţi înalţi care urcă destul de abrupt una din culmile mai joase ale muntelui Rigi. La dreapta şi la stînga drumului se construiesc cîteva case noi, de un gust îndoielnic. Se pare că faţadele frumoase de lemn nu mai sînt la modă aici. Stucul parizian are tendinţa să le acapareze. Este supărător. Ar trebui prevenită Elveţia că şi Parisul se ruşinează acum de lucrările lui de ipsos.

Dintr-o dată drumul devine pustiu, o cocioabă iese pe o mică platformă dintr-un pîlc de arbori. Vizitiul meu s-a oprit. Eram pe celebrul drum săpat de la Küsnacht. Acum cinci sute treizeci şi unu de ani, nouă luni şi douăzeci şi două de zile, la aceeaşi oră, şi în acelaşi loc, la 18 noiembrie 1307, o săgeată, trasă de o mînă sigură, a lovit un om drept în inimă. Omul era tirania Austriei, iar săgeata, libertatea Elveţiei.

Soarele se îndrepta către asfinţit, drumul devenea întunecos, mărăcinii, sus pe povîrniş, scînteiau în lumina puternică a asfinţitului ; doi bătrîni cerşetori, bărbatul şi femeia stînd în cocioaba învecinată, întindeau mîna după bănuţii mei din Franţa ; un ursar, ducînd de un lanţ un urs cu botniţă, cobora drumul către Küsnacht, urmat de ţipetele fericite a patru, cinci puşti, încîntaţi la vederea ursului ; vizitiul meu şi-a oprit cabrioleta şi auzeam zgomotul de fierărie ce-l făcea piedica, două crengi îndepărtate lăsau fereastra deschisă înspre cîmpie şi vedeam în depărtare oamenii de la fîn făcîndu-şi căpiţele, păsările cîntau în copaci şi vacile mugeau sus pe Rigi. Coborîsem din trăsură şi priveam pietrele drumului şi natura senină, ca o conştiinţă curată ; încetul cu încetul, fantomele lucrurilor trecute se suprapuneau, în spiritul meu, peste realităţile prezente şi le ştergeau, ca o scriere veche care apărea pe o pagină prost ştearsă, în mijlocul unui text nou ; îmi închipuiam că văd aievea pe judecătorul Gessler însîngerat, culcat pe drum, pe aceste pietre diluviene căzute de pe muntele Rigi, şi parcă îi auzeam cîinele lătrînd printre arbori, la uriaşa umbră a lui Wilhelm Tell, în picioare, în crîng.

O cocioabă, care este de fapt o capelă, marchează locul unde s-a realizat fantastica capcană. În afară de uşă, făcută dintr-o veche cercevea de ogivă, capela nu are nimic de seamă. Un interior părăginit, cîteva fresce mizerabile pe pereţi, un altar sărăcăcios decorat cu vechituri italieneşti, vase de lemn colorate şi flori artificiale ; doi cerşetori bolborosind ceva îţi vînd, pentru cîţiva bănuţi, amintirea lui Wilhelm Tell, iată monumentul drumului tăiat de la Küsnacht. [...]

De pe platforma din fața capelei se vede un colț din Lacul Celor Patru Cantoane. Întorcîndu-mă, am zărit pe o ridicătură acoperită de mărăcini, la picioarele muntelui Rigi, o bucată de turn cu aspectul unui pinion retezat, ieșind din mărăciniș ca un dinte. Această ruină este fortăreața de la Küsnacht, donjonul locuit de Gessler, temnița pregătită pentru Wilhelm Tell. Wilhelm Tell n-a intrat în ea, și nici Gessler n-a mai reintrat.

Un sfert de oră mai tîrziu eram la Küsnacht. Ursul dansa în piață, cumetrele rîdeau la fîntînă, trei poștalioane englezești și-au depus călătorii în fața hotelului confortabil și manierat, în opoziție cu fațadele gotice ale caselor din secolul al XV-lea. În cimitirul din fața bisericii, două bătrîne îngrijeau mormintele. Acolo mi-am oprit cabrioleta. Am vizitat biserica, neinteresantă ca construcție, dar foarte cochetă și împodobită.

La Zürich bisericile sînt goale. Aici, ca și la Art sau la Zug, sînt împodobite și răsîmpodobite cu exagerare, violență și chiar furie. Este o reacție a bisericilor romano-catolice împotriva templelor calviniste ; un fel de război al florilor, volutelor, pompoanelor și ghirlandelor purtat de cantoanele catolice împotriva celor protestante.

Cimitirele sînt în mod special remarcabile. Pe fiecare groapă se află o piatră și din fiecare piatră iese o cruce rococo, lucrată în fier, foarte lustruită și aurită. Ansamblul acestor cruci dă cimitirului aspectul unui tufiș mare, negru, cu flori galbene.

Drumul de la Küsnacht la Lucerna ține malul apei ca și cel de la Zug la Art. Lacul Celor Patru Cantoane este și mai frumos decît lacul Zug. În loc de Rigi, aveam în fața mea muntele Pilat.

Muntele Pilat mi-a ocupat toată ziua. Au fost rare momentele în care l-am pierdut din vedere pe parcursul drumului de la Zürich aici. În acest moment, în fața ferestrei de-abia îl deslușesc.

Este un munte ciudat, muntele Pilat. Are o formă teribilă. În evul mediu era numit muntele rupt, *Fracmont*. Aproape întotdeauna atîrnă un nor deasupra vîrfului muntelui Pilat, de unde îi vine numele de *mons Pileatus*, muntele cu căciulă. Țăranii din Lucerna, care cunosc mai bine Evanghelia decît latina, au făcut din cuvîntul *pileatus* numele Pilat și au tras concluzia că *Pontius Pilatus* este îngropat la poalele lui.

După spusele femeilor, norul se comportă într-un mod ciudat ; cînd este prezent, anunță vremea bună, cînd lipsește, anunță furtună. Pilat, ca un uriaș solitar ce este, își pune pălăria cînd este vreme bună și și-o scoate cînd plouă. Acest munte barometru anunță vremea atît de bine, încît în patru cantoane din Elveția nici nu mai este necesar să ai la fereastră cîte un mic călugăr cu glugă mișcătoare care prinde viață datorită unui fir. Întîmplarea

cu norul este adevărată, l-am observat în timpul dimineții, timp de patru ore de-a rîndul, cum a luat diverse forme, dar nu a părăsit creștetul muntelui. Cîteodată semăna cu o barză mare, așezată pe cleanțurile vîrfului ca într-un cuib, altă dată se ridica pe patru picioare, căsca o gură mare, ca și cum ar fi fost un cîine care latră, cînd se împărțea în cinci, șase norișori împodobind muntele cu o cunună de vulturi în zbor rotund.

Înțelegi că un asemenea nor, pe un asemenea munte, a dat naștere, jos, în cîmpie, la o mulțime de superstiții. Muntele este abrupt, coastele repezi sînt anevoie de urcat, are șase mii de picioare înălțime și o mulțime de spaime îi încunună vîrful ; așa încît mult timp au pregetat chiar și cei mai îndrăzneți vînători de capre să-l urce. De unde venea acest ciudat nor ? Acum două sute de ani, un om curajos, obișnuit totuși cu muntele, a riscat și l-a urcat. Atunci s-a explicat prezența norului.

Chiar pe vîrful muntelui este un lac mic, un pahar cu apă de șaizeci de picioare lungime și optzeci de picioare lățime, de adîncime necunoscută. Cînd vremea este bună, soarele cade pe lac și se ridică un abur ; cînd vremea se strică și nu mai este soare, n-apare nici norul.

Fenomenul odată explicat, superstițiile nu au dispărut. Dimpotrivă. Ele nu au făcut decît să crească și să se înfrumusețeze. Pentru că muntele, fie chiar cunoscut, nu este mai puțin înfricoșător decît muntele necunoscut.

În afară de lac, s-au găsit pe muntele Pilat o mulțime de lucruri extraordinare ; întîi un brad, unic în toată Elveția, un brad uriaș, cu nouă brațe orizontale, iar pe fiecare din aceste brațe crește un alt brad ce-i dă aerul unui sfeșnic uriaș ; pe urmă în Alpii Bründlen, șaua vecină celor șapte piscuri ale culmii, există un ecou semănînd mai mult cu o voce decît cu un ecou, atît este de complet, căci repetă vorbele pînă la ultimele silabe și cîntecele pînă la ultimele note ; este apoi, într-o prăpastie îngrozitoare, în mijlocul unui perete vertical din piatră neagră, de mai mult de șase sute de picioare înălțime, gura unei peșteri inaccesibile și, la intrarea peșterii, o statuie parcă supranaturală, din piatră albă, de aproximativ treizeci de picioare înălțime, așezată și sprijinită pe o masă de granit, cu picioarele încrucișate, în atitudinea înfricoșătoare a unei stafii ce păzește pragul unei vizuini.

Se pare că peștera traversează tot muntele și ajunge în cealaltă parte, dedesubtul Alpilor Temlis, la o deschidere numită *Gaura Lunii* (pentru că, spune Ebel, se găsește mult lapte de lună).

Neputîndu-se escalada peretele de șase sute de picioare înălțime, s-a încercat să se intre în bîrlogul statuii prin Gaura Lunii. Ea are șaisprezece picioare diametru într-un sens și nouă în celă-

lalt. Suflă un vînt înghețat și din ea se prăvale un torent. Era foarte periculos. Unii totuși au încercat, au traversat pe bîjbîite săli boltite, s-au tîrît pe burtă printre pîraie, pe sub tavane îngrozitoare. Dar degeaba. Nimeni nu a putut pătrunde pînă la statuie. Ea este tot acolo, intactă, în sensul îngust al cuvîntului, îndeplinindu-și menirea și visînd la meșterul misterios care a sculptat-o. Oamenii de munte numesc această statuie Saint Dominique.

Evul mediu și secolul al XVI-lea s-au preocupat de Pilat tot atît de mult ca și de Mont Blanc. Astăzi nimeni nu se mai gîndește. Rigi este la modă. Întunecatele superstiții ale muntelui Pilat au rămas în seama femeilor și dospesc în continuare acolo. Vîrful nu mai este de temut decît pentru faptul că e anevoios de urcat. Generalul Pfiffer a făcut observații barometrice și a afirmat că poți vedea cu o lunetă catedrala din Strasbourg.

O ciudată colonie de ciobani s-a aciuiat și locuiește acolo. Sînt oameni domoli, puternici și simpli avînd o longevitate de o sută de ani, disprețuind furnicarul omenesc de la cîmpie.

Cu toate acestea, mai sînt la Lucerna legi vechi ce interzic aruncarea cu pietre în micul lac din vîrful muntelui Pilat, pentru motivul fantastic că o piatră face să țișnească o jerbă de apă și că, pentru piatra ce-i este aruncată, lacul năpustește o furtună capabilă să cuprindă întreaga Elveție.

De o sută de ani, așa înfricoșător cum este, muntele Pilat s-a acoperit de pășuni, încît nu este numai un munte formidabil, dar mai este și o uriașă momeală hrănind patru mii de vaci. Ele formează o orchestră de patru mii de clopoței pe care tocmai o ascult în această clipă.

Iată povestea vacilor din Alpi. O vacă costă patru sute de franci, se arendează cu șaptezeci pînă la optzeci de franci pe an, paște șase ani pe munte, face șase viței, pe urmă, slabă, epuizată și extenuată, cînd și-a dat ultima fărîmă de vlagă în lapte, văcarul o cedează măcelarului. Ea trece Saint Gothard, recoboară Alpii pe versanul de la miazăzi și devine bou în oalele dubioase ale hanurilor din Italia.

Dacă această treabă continuă, miraculosul munte Pilat va deveni prozaic ca o catedrală spoită. O societate franceză a cumpărat de curînd o pădure de zadă, situată la jumătate de leghe de creastă, și a croit un drum carosabil, iar la ora asta societatea tunde uriașul. Printre altele, o călăuză mi-a spus, la Küsnacht, că în 1814 un vînător de capre, numit Ignatius Matt, a intrat în peșteră cu scări de frînghie și *cu riscul vieții*, este adevărat, și cu multă îndrăzneală, a ajuns la înfricoșătoarea santinelă de piatră.

Trebuie să spun că una din bătrînele din cimitir, ce asculta povestea călăuzei, a protestat energic, declarînd că Ignatius Matt este un înfumurat și că s-a lăudat cu un noroc imposibil, iar statuia din *Dominick hoch* este încă neîntinată. În privința aceasta le cred pe femeile bătrîne.

Cele trei leghe de la Küsnacht la Lucerna le-am făcut într-o oră și jumătate mergînd la trap. Cu toate astea am ajuns la Lucerna în plină noapte. Însă plimbarea, pe malurile golfului Küsnacht, a fost admirabilă în amurg.

Părăsind Küsnachtul mai aveam ochii fixați pe ruina lui Gessler, cînd am întîlnit o altă ruină. Donjonul Neu-Habsburg, alt cuib de vultur căzut pe jumătate în desiș. De pe drum am văzut o față mare de zid care părea un cap dat pe spate, cu părul atîrnînd înapoi, lăsînd să se înmoaie vîrfurile iederii în apa golfului. În fața mea, pantele verzi de la Zinne se oglindeau, cu încîlceala lor de arbori și cîmpuri cultivate, în oglinda lacului deja întunecat dîndu-i aspectul unei agate puse într-un ierbar. La picioarele muntelui Rigi nu știu ce reflex dădea apei o lumină albă ; o bărcuță, care luneca alături pe o pată de umbră, se dubla și se reflecta figurînd o sabie lungă ; barca era mînerul, barcagiul, apărătoarea sabiei, iar dîra lucitoare, lama fină lungă și goală.

11 septembrie, ora 4 după-amiază.

În afară de arsenal și primărie am văzut tot ce era de văzut la Lucerna.

Orașul, bine construit, e așezat pe două dealuri care se privesc, e tăiat în două de Reuss, intrat în lac la Fluelen și ieșind cu violență la Lucerna, e înconjurat de ziduri din secolul al XIV-lea cu turnuri, diferite unul de altul, ca și la Basel, fantezie a arhitecturii militare germane, e plin de fîntîni, toate ciudate, și de case cu volute, turnulețe și pinioane, în general bine conservate. Verdeața se revarsă peste creneluri.

Toate fațadele orașului, așezat în amfiteatru pe pante, privesc cum pătrunde lacul atît de frumos în munți.

Există trei poduri de lemn acoperite, din secolul al XV-lea, două pe lac, unul pe Reuss. Cele două poduri de pe lac sînt de o lungime exagerată și șerpuiesc pe apă fără alt țel aparent decît să întîlnească alte turnuri vechi pentru încîntarea ochiului. Foarte deosebit și foarte frumos.

Acoperișul ascuțit al fiecărui pod acoperă o galerie de tablouri. Aceste tablouri sînt scînduri triunghiulare îmbucate sub

unghiul acoperișului și pictate pe ambele părți. Există cîte un tablou pentru fiecare travee. Cele trei poduri alcătuiesc trei serii de tablouri, fiecare avînd un scop bine definit, un subiect de la care nu te abați, o intenție bine marcată de a acționa, prin intermediul ochilor, asupra spiritului celor ce se duc și vin. Seria podului mare, cu paisprezece sute de picioare lungime, este consacrată istoriei sfinte. Seria podului Kappel, care se află peste scurgerea lacului și are o mie de picioare lungime, conține două sute de tablouri, împodobite cu steme, care povestesc istoria Elveției. Seria podului de pe Reuss, cea mai scurtă din cele trei, este un dans macabru. [...]

Fiecare dintre poduri reprezintă o carte. Trecătorul ridică ochii și citește. A ieșit pentru o afacere și se întoarce cu o idee.

Aproape toate aceste picturi datează din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Unele dintre ele au trăsături foarte frumoase. Altele au fost stricate în ultimul secol prin corecturi cleioase și greoaie. Dansul morților de pe podul peste Reuss este un ansamblu de pictură excelentă, plină de spirit și de sens. Fiecare panou reprezintă moartea amestecată în toate acțiunile umane : îmbrăcată în notar și înregistrînd copilul nou-născut, căruia îi surîde mama ; vizitiul, cu livrea galonată conducînd cu bună dispoziție trăsura blazonată a unei frumoase doamne ; un Don Juan face o orgie, moartea își sumecă mîneca și îi varsă o băutură ; un doctor ia sînge unui bolnav, ea poartă șorțul ajutorului și susține brațul bolnavului ; un soldat se bate cu sabia, ea îi ține piept ; un fugar dă pinteni calului, ea încalecă pe crupa calului. Cel mai înfricoșător dintre toate tablourile e însă paradisul : toate animalele sînt amestecate, miei și lei, tigri și oi, bune, blînde, inocente, iar șarpele se află printre ele. Îl vezi printr-un schelet, cum se tîrîie, trăgînd după sine Moartea. Meglinger, cel ce a pictat podul la începutul secolului al XVII-lea, era un pictor mare și un spirit luminat.

De pe podul Kappel vederea e încîntătoare asupra Lucernei, pe care o vezi exact cum era acum două sute de ani. Din fericire pentru ea, orașul s-a schimbat puțin.

Primăria nu am văzut-o decît pe din afară.

O clădire destul de frumoasă, cu toate că e de un stil corcit, cu un turn de pază învelit cu un acoperiș amuzant în formă de coif. De la Basel la Baden clopotnițele sînt ascuțite, acoperite cu țigle colorate ; de la Baden la Zürich sînt zugrăvite în roșu aprins ; de la Zug la Zürich seamănă cu coifuri avînd creste și viziere, spoite și aurite.

Biserica canonicală, din afara orașului, pe care ei o numesc catedrală, are două flețe din ardezie, de o formă frumoasă, însă

în afară de un portal Ludovic al XII-lea și un basorelief exterior, din secolul al XV-lea, reprezentînd pe Isus încununat cu flori de crin pe Muntele Măslinilor, și respingînd potierul, biserica, ea însăși, nu merită să fie cercetată.

În port se află biserica Iezuiților, de un rococo violent și bătător la ochi, și în spatele ei, într-o mică piață, un alt edificiu, ce prezintă mai mult interes decît toate celelalte, deși se ascunde. Nava este decorată cu stindarde pictate. Amvonul, din secolul al XVII-lea, reprezintă o foarte frumoasă lucrare de tîmplărie, de asemenea stranele. Am remarcat și o capelă rocaille și niște minunate zăbrele din secolul al XV-lea.

În Lucerna sînt de toate, lucruri mari și mici, sinistre și drăguțe. În mijlocul portului, un cîrd de găinușe de baltă, sălbatice, dar în același timp și blînde, se zbenguie în apa lacului, la umbra muntelui Pilat. Orașul protejează aceste vesele găinușe. Nu pot fi omorîte, sub riscul unei amenzi. S-ar zice un cîrd de lebede mici, negre cu ciocuri albe. Este atît de grațios să le privești scufundîndu-se și apoi zburătăcind în soare ! Le arunc miez de pîine de la fereastră.

În toate orașele femeile sînt curioase, sperioase și plictisite. Din curiozitate și plictiseală se naște dorința de a vedea în stradă, din timiditate, teama de a fi văzute. Din aceste motive, pe toate fațadele caselor există cîte un aparat de spionaj, mai mult sau mai puțin discret, mai mult sau mai puțin complicat. La Basel, ca și în Flandra, e o simplă oglindă agățată în afara ferestrei ; la Zürich, ca și în Alsacia, cîte un foișor, cîteodată chiar frumos, pe jumătate încastrat în fațadă și găurit pe toate laturile.

La Lucerna, spionul este, pur și simplu, un fel de mic dulap găurit și așezat în afara ferestrei, pe glaf, ca un dulap pentru păstrarea mîncării.

Femeile din Lucerna fac un mare păcat ascunzîndu-se pentru că sînt, aproape toate, foarte frumoase.

Apropo, am văzut pe 10 august Leul. Este declamator.

15 septembrie.

Sînt încă la Lucerna, Adela mea. Tocmai am făcut două excursii minunate, înconjurul lacului și ascensiunea pe muntele Rigi.

Am plecat pe Rigi pe 12 dimineața, după ce am fost să mă bărbieresc la un frizer îngrozitor numit Frau Nezer, care mi-a tăiat bărbia în trei locuri și mi-a luat șaisprezece bani francezi pentru această operație chirurgicală.

Îți voi povesti toate astea. Însă nu am vrut să închei scrisoarea fără să-ți spun o vorbă. Rigi este superb.

Iată o mică schiță pentru Didine. Ceea ce pare o farfurioară, sus pe turn, este un cuib de berze. Explică-i acest lucru.

Și pe urmă îmbrățișează pe Dédé și Toto și pe Charles. Sper că învață bine. O strîngere de mînă pentru Vacquerie.

Adio, Adela mea, îți voi scrie pe curînd. Într-o lună te voi revedea și vă voi îmbrățișa pe toți, dragii mei dragi.

Al tău Victor, care te iubește.

Lucerna

ALBUM

16 septembrie.

Este ora 6 dimineața. A plouat cu găleata toată noaptea. Soarele se înalță din grămezi de neguri difuze ce apar din spatele muntelui Rigi. Toți munții învecinați sînt acoperiți cu zăpadă. Pilat este magnific în lumina zorilor răsfrînte pe fruntea lui albă. Bărcile cu patru vîsle încep să plutească pe lac, semănînd cu mari păianjeni de apă. Aud fetele din Lucerna cum trec pe podul Kappel, în drumul lor spre piață. Luntrașii rîd și se strigă unii pe alții. Ocnașii, cu zgarda și un lanț de fier la gît, mătură debarcaderul. Găinușele de baltă de pe lac își fac toaleta chiar sub fereastra mea.

NOTE

16 septembrie.

Arsenalul din Lucerna. La intrare, tunuri bătute de ploaie.

Prima sală : țăran în costum de Sempach. Cort turcesc, ocupînd aproape întreg plafonul sălii joase. Sălile de sus : la toate ferestrele sînt vitralii frumoase din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, avînd însemnele cantoanelor. Sulițe. Halebarde. Dacă ai da crezare ghidului, toate sînt de la bătălia din Sempach. Mănunchiuri de săgeți de la Marignan. Figuri grotești pictate de Winckelried, aceea a magistratului Gundoldingen și a ducelui de Austria. Cămașa de zale a ducelui. Grămadă de arme de Winckelried în mîna omului de lemn. O salbă pentru magistrat, zgardă pentru țăranii prinși. Am încercat salba destinată magistratului.

Am căutat în zadar steagul Lucernei pătat de sîngele lui. Arbaleta lui Wilhelm Tell ; un corn de bou formează arcul. Probabil o contrafacere. Bastonul lui Voltaire. Pană de la Fontainebleau.

Într-un colț un costum de paznic al împăratului. Livrea. Cît este de departe cojocul soldaților de la Sempach ! Elvețianul, ciudat fel de om, jumătate spartan, jumătate aventurier, se îngrijea mai mult de demnitatea muntelui, decît de a munteanului, ținînd ca zăpada să fie neîntinată, vînzîndu-și propria persoană, acceptînd o închisoare, sclav și mulțumit, numai să-și simtă cuibul liber.

Plecare. Furtuna din timpul nopții a scos Reuss din matcă, a făcut stricăciuni în două sate și a distrus drumul de la Fluelen la Altorf pe care l-am străbătut cu o zi înainte în diligență. Arbori desrădăcinați în tot lungul drumului : în rest un timp plăcut, drumuri frumoase, cînd un pod vechi de lemn acoperit din secolul al XVI-lea peste un torent, cînd o mănăstire cocoțată pe vîrful unei stînci, cînd o cascadă. Sate pline de viață, drumuri umblate, tîrguri, căruțe cu mărunțișuri, mărgele, sticlărie, ce fac să strălucească ochii fetelor. Țărani mergînd în grup și cîntînd psalmi. Rîul smulge de peste tot brecia lăsînd calcarul gol. Inlibuch, localitatea drăguță între văgăuni, torente și dealuri.

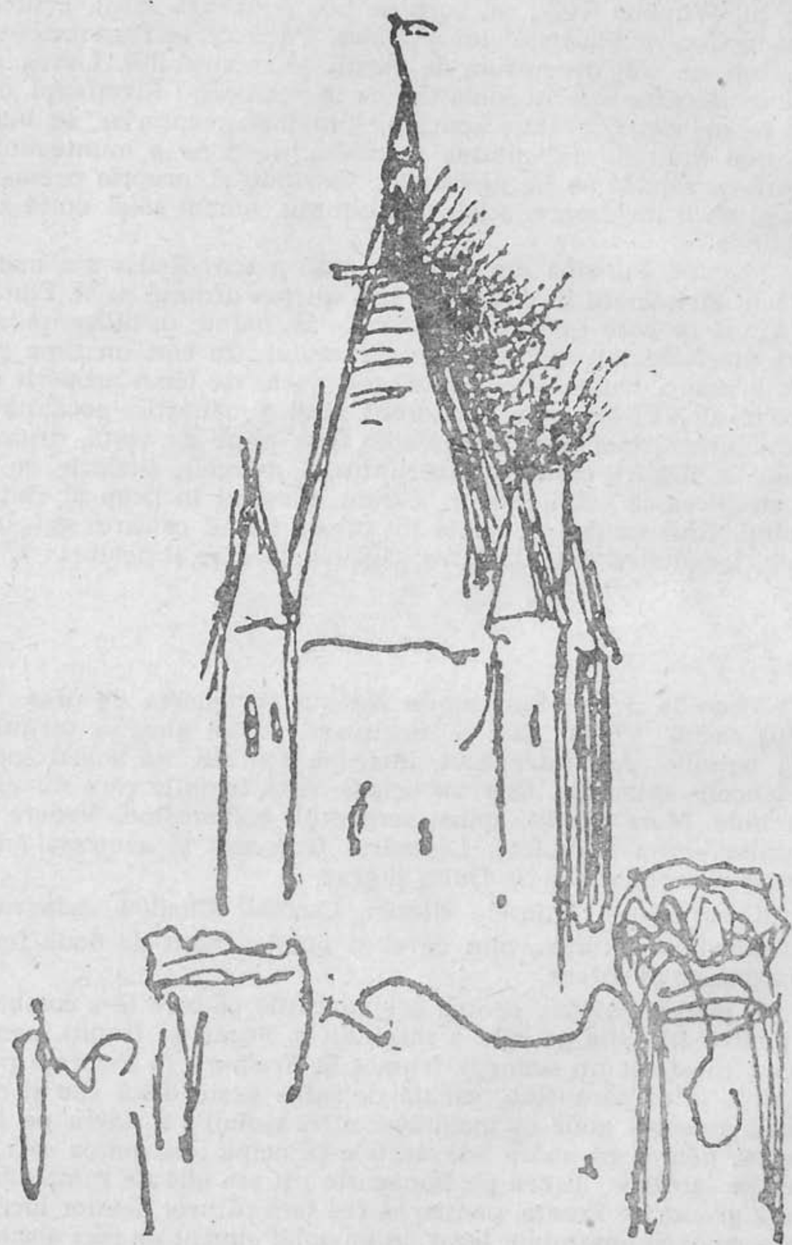
17

Thun la prînz. Extrem de plăcută apropierea de oraș. Vechiul castel. Vizită. Este o închisoare. Acele gingașe turnulețe sînt temnițe. Am întrevăzut, într-una din ele, un soldat întors melancolic către lac. *Este un ucigaș.* Altă temniță care nu ni se deschide. *Mare bandit*, spune sergentul, bolborosind. Vedere încîntătoare din turnulețe. Lemnărie frumoasă și acoperiș mare. *Cîntec al marelui bandit.* Duios și grav.

Lacul Thun. Muntele Niesen. Castelul Chadow, admirabil.

Bătrînul Olibrius, plin de el și prost, însoțit de două femei care păreau să sufere.

Îi plăcea Voltaire pentru prejudecățile pe care le-a combătut și pentru filosofia pe care a răspîndit-o. Stima pe Iezuiți, pentru că au construit un seminar frumos la Freiburg (o cazarmă nouă și albă, între paranteze, văzută de mine peste două zile și care strică aspectul gotic și încîntător al orașului) ; îl adora pe Don Carlos, pentru că apăra adevăratele principii ; nu putea să-i sufere pe iacobini ; îl ura pe Bonaparte ; îi era silă de romantici și îi era groază de Franța, pentru că era țara tuturor acestor lucruri. Un asemenea ansamblu, legat de un solid ciment de idei absurde,

își avea foarte bine locul în capul acestui domn și dădea relief conversației lui. În rest era patriot elvețian, declarîndu-se în același timp om de litere francez și l-am văzut scriind, textual, această frază, în cartea călătorilor de la hotelul Bellevue : *Domnul să aibă în pază patria noastră în veci de capcanele periculoase !*

Muzică de omnibus pe vapor. Englezi, nemți, elvețieni.

Cîntece populare cîntate de păstorii elvețieni.

Vals german.

God save the queen *.

Nimic pentru Franța. Olibrius remarcă cu satisfacție acest lucru, pe urmă începe să declame Don Carlos în stilul *Gazette de France, cu puternice orizonturi politice, corabia statului etc.* și asta în prezența lui Niesen, care, văzut dintr-o parte, făcînd un maiestuos paravan soarelui, parcă creștea în măreție în acel moment.

Văzînd aceasta, m-am dus la omul de la muzică și i-am cerut să cînte la *Marseillaise.*

Pentru cincisprezece parale am avut la *Marseillaise.*

După ce am înfipt această săgeată cu țepi în inima omului meu, am venit și m-am reașezat la loc și am reînceput a desena cu un aer indiferent.

Lac foarte frumos. Peștera unui pustnic. Cascadă. Sat sus pe munte.

Între Langnau și Thun, mormînt : o statuie mare de lemn pictat reprezentînd pe Ludovic al XIV-lea. Epitaf :

ROBERTUS ET ALBERTUS DE WATWYLL GENERALISSIMUS IN FRANCIA COLONELLUS, NIVEUS HELVETIAE FLOS NOBILITATIS. **

17, seara.

Berna. Oraș cu arcade ca și Turin. Catedrală, turn și portal, ansamblu frumos. Figuri remarcabile sub arcul bolții. Lemnărie destul de frumoasă în biserică. Din șase arcuri de formă alungită, patru sînt conservate. Cristelniță de botez foarte frumoasă, în marmură neagră. Altar primitiv în marmură neagră.

* Imnul național al Marii Britanii.

** Robert Albert de Watwyll, colonel generalisim în Franța, floare de zăpadă a nobilimii elvețiene (trad. din lat.).

Nenumărate fîntîni și toate reușite. Tînără care varsă apă. Ursul bernez înarmat din cap pînă în picioare. Păstor cîntînd din caval. Un grup de copii dansează pe basorelief, în jurul coloanei.

Turnul orologiului cu figuri pictate ce intră și ies ca să marcheze orele.

Turnul Saint-Cristophe. Un soldat mare de lemn pictat, așezat într-o ogivă.

Urșii în groapa lor. Ocnașii. Ploaie. Pe unul din vitralii sub un blazon reprezentînd o roată de moară cu palele ei, remarc această inscripție :

PURA ME MOVENT *.

Berna — Rigi

Berna, 17 septembrie, miezul nopții.

Peste tot unde sosesc, Adela mea, prima grijă este să-ți scriu. De-abia instalat, am cerut o masă și călimară și reîncep să conversez cu tine, cu voi toți, dragii mei copii mult iubiți. Fiecare să vă luați partea voastră din gîndul meu, așa după cum fiecare aveți partea voastră în inima mea.

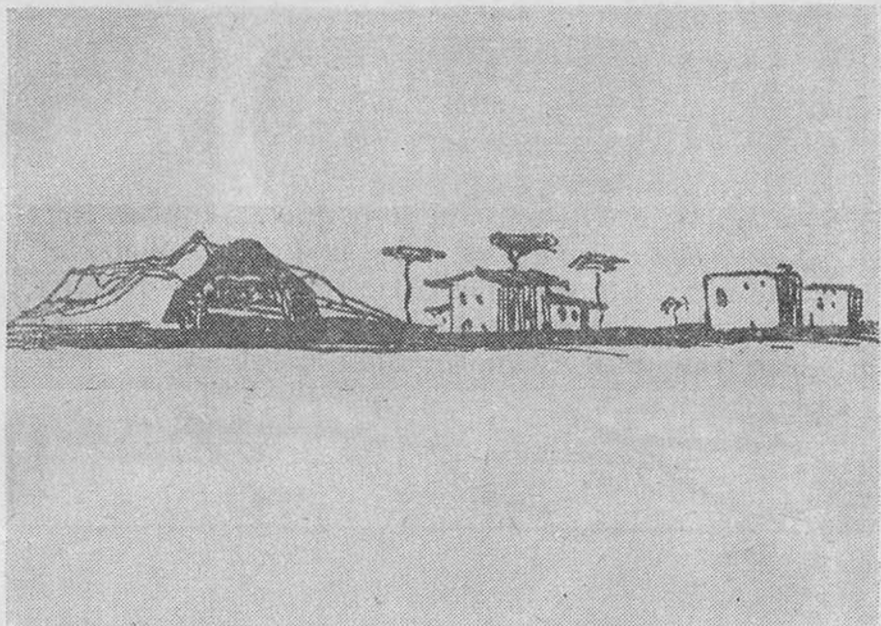
Am sosit la Berna noaptea ca și la Lucerna, ca și la Zürich. Nu îmi displace acest fel de a sosi în orașe. Cînd vii într-un oraș noaptea te primește un amestec de întuneric și sclipiri de lumini, care-ți arată lucrurile, și de umbre, care le ascund, de unde rezultă o priveliște exagerată și himerică, cu mult farmec. Este un amestec de cunoscut și necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sînt banale, în umbra nopții cîștigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor crește, iar ziua devine plat.

Era ora opt seara, părăsisem Thun la ora cinci. Soarele apusese deja de două ore și luna, în primul pătrar, se ridicase în spatele meu pe crestele înalte și zdrențuite ale Stokhornului. Cabrioleta cu patru roți mergea la trap, pe un drum excelent. Încă am cabrioleta mea care, din cauza nu știu cărui aranjament, și-a schimbat doar vizitiul.

Vizitiul meu de acum e destul de pitoresc ; e un piemontez mare, cu favoriți negri și cu o pălărie lăcuită, băgat într-o imensă redingotă de vizitiu de trăsură, din piele roșcată, dublată cu blană de miel neagră și decorată pe dinafară cu bucăți de piele, roșii, albastre, verzi, aplicate pe un fond galben ce desenează flori fan-

---

* Cele pure mă mișcă (trad. din lat.).

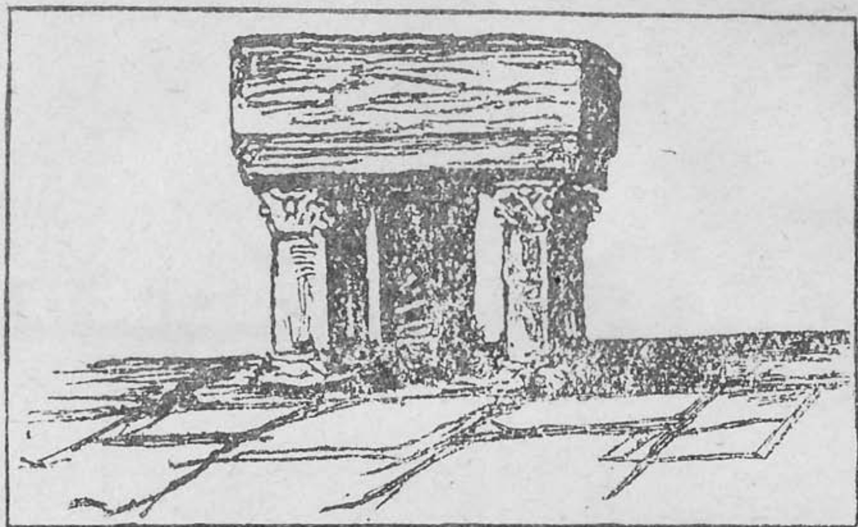

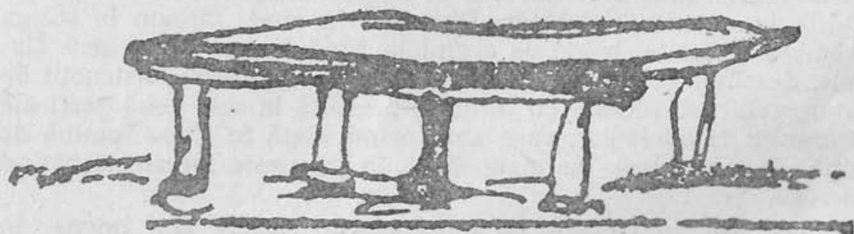
tastice. Cînd redingota se întredeschide, se poate vedea o haină de catifea măslinie, un pantalon și ghetre de piele, toate înfrumusețate de un breloc făcut dintr-o monedă de patruzeci de parale cu chipul împăratului, în grosimea căreia a fost fixată o cheie de ceas.

Deci, aveam în fața mea cerul alb al apusului și în spatele meu, cerul cenușiu al clarului de lună. Peisajul văzut în această dublă lucire era încîntător. Din cînd în cînd, zăream la stînga mea Aarul făcînd bucle de argint în fundul unei rîpe negre. Casele, de tipul cabanelor elvețiene, toate niște mici construcții de lemn, cele mai lucrate cu putință, prezintă la cele două părți ale drumului fațadele lor, care abia prind viață în slaba lumină de lună, cu acoperișul lor mare lăsat în jos peste ferestrele bătînd în roșu.

Notează, în trecere, că acoperișurile caselor sînt imense în această țară de ploi și răpăieli. Acoperișul crește sub ploaie. În Elveția el cotropește aproape întreaga casă, în Italia se șterge, în Orient dispare.

Reiau. Priveam contururile copacilor, ceea ce mă amuză întotdeauna, și tocmai admiram coroana uriașă a unui nuc, într-o pajiște, la o sută de pași de drum, cînd vizitiul a coborît ca să

pună piedica. Este un semn bun cînd se pune piedica ; ca și fluierul mașinistului. Decorul urmează să se schimbe.

Într-adevăr, drumul a început să coboare, ca o șa, iar la stînga mea, printr-un șir de pomi ce mărginesc drumul, în razele de lună, în fundul unei văi, a răsărit dintr-o dată un oraș de-abia zărit, o apariție, un tablou scînteietor.

Era Berna și valea ei.

Aș fi crezut mai curînd că văd un oraș chinezesc cu prilejul serbării lampioanelor. Nu pentru că acoperișurile ar fi avut coame foarte zimțuite și fantastice, dar erau atîtea lumini aprinse în acest haos viu al caselor, atîtea lumînări, felinare, lămpi, atîtea stele la toate ferestrele ; un fel de stradă mare, alburie trasa în mijlocul acestor constelații desfășurate pe pămînt o stranie cale lactee ; două turnuri, unul pătrat și îndesat, celălalt zvelt și ascuțit, marcau curios cele două extremități ale orașului, una pe coastă, alta în vale ; Aarul, îndoit ca o potcoavă la picioarele zidurilor, se desprindea ciudat de pămînt, ca o seceră care taie un bloc constituit din nedeslușita adunătură de case, înțepate de puncte luminoase ; cornul lunii așezat pe fundalul cerului, exact în față, ca o torță pentru acest spectacol, arunca asupra întregului ansamblu o lumină dulce, palidă, armonioasă, inexprimabilă, încît nu mai era un oraș pe care-l vedeam, era o umbră, fantoma unei cetăți, o insulă aeriană ancorată într-o cută a pămîntului și iluminată de spirite.

În timp ce coboram, siluetele frumoase ale orașului s-au descompus și recompus de mai multe ori și farmecul s-a destrămat.

Pe urmă cabrioleta mea a trecut un pod și s-a oprit sub o poartă ogivală ; un bătrînel, însoțit de doi soldați în uniforme verzi, a venit să-mi ceară pașaportul ; la lumina felinarului am zărit un afiș al unor dansatori pe sîrmă, decorat cu o gravură și lipit de perete și am căzut de sus, din visul meu chinezesc, în Berna, capitala celui mai mare din cele douăzeci și două de cantoane, capitala a trei sute nouăzeci și nouă de mii de locuitori, reședința ambasadorilor, oraș situat la 45°57′14″ latitudine nordică și 25°7′6″ longitudine, și la o mie șapte sute opt picioare deasupra nivelului mării.

După ce mi-am revenit nițel din cădere, mi-am continuat drumul și iată-mă acum la hotelul *des Gentilshommes.* Este o altă deziluzie pentru că hotelul des Gentilshommes îmi face impresia unui han dărăpănat, camerele miros a mucegai, perdelele, cîndva albe, sînt îngălbenite de ani, arama de pe comode e coclită, cerneala este un noroi negru, în concluzie hotelul des Gentilshommes are originalitatea lui ; foarte neașteptată această oază de murdărie bretonă în mijlocul curățeniei elvețiene.

Acum trebuie să-ţi povestesc plimbarea mea pe Rigi.

Rămînînd la Lucerna nu-l vroiam pe Rigi, îl doream pe Pilat. Pilat este un munte abrupt, sălbatic, impregnat de minunăţii, dificil, părăsit de turişti, şi el mă tenta foarte mult. Rigi este cu o mie patru sute de picioare mai puţin înalt decît Pilat şi se lasă urcat cu calul. Are părţi rîpoase doar cît îi trebuie omului de rînd, şi în fiecare zi este acoperit de un roi de vizitatori. Rigi este la îndemîna tuturor. Astfel nu-mi inspira decît o dorinţă destul de anemică. Timpul nefavorabil ascensiunii muntelui Pilat s-a încăpăţinat însă să se menţină. *Odry*, o călăuză cu nasul turtit, astfel poreclit de nişte călători francezi, refuzînd să mă conducă, a trebuit să mă mulţumesc cu Rigi. În fond, nu mă plîng de Rigi, dar l-aş fi vrut pe Pilat.

După ce m-am bărbierit la acest oribil jupuitor numit Frau Nezer, în ziua de 12, am părăsit Lucerna pentru Rigi, la ora 8 dimineaţa, la ora 9 vaporul *Ville-de-Lucerne* mă debarca la Weggis, o aşezare mică şi drăguţă la malul lacului, unde am mîncat mulţumitor ; la ora zece părăseam hanul de la Weggis şi începeam urcuşul muntelui avînd o călăuză de formă şi drept bagaj, bastonul.

Pe drum am întîlnit două sau trei caravane cu cai, catîri, măgari, saci de provizii, bastoane cu vîrfuri de fier, călăuze pentru a mîna animalele, călăuze pentru a explica panoramele etc. Există călători care se comportă cu Rigi ca şi cum ar fi Mont Blanc, un soi de Don Quijote ai munţilor, hotărîţi *să facă o ascensiune*, şi care escaladează această movilă cu tot echipamentul ca pentru *Cachat-le-Géant*. Or, Rigi este foarte frumos, poţi să-l urci şi să-l cobori cu bastonul în mînă. Îţi aminteşti, Adela mea, excursia noastră la Montanvert ; Rigi nu are decît o înălţime dublă, Montanvert are aproape două mii cinci sute de picioare, Rigi aproape cinci mii.

Ascensiunea lui Rigi prin Weggis durează trei ore şi se poate împărţi în patru zone.

Întîi este un drum prin pădure, crengile joase agaţă dantela turistelor englezoaice şi fetiţe desculţe şi frumoase îţi oferă pere şi piersici. Pădurea e amestecată cu livezi, astfel că, din cînd în cînd, albastrul lacului străpunge verdele arborilor şi, între doi pruni, poţi vedea o barcă. Pe urmă vine un drum anevoios pe alocuri, ce urcă o coastă abruptă, prezentă aproape la toţi munţii, între bază şi vîrf ; urmează o pantă de iarbă, unde drumul se lărgeşte plăcut separînd casa numită *băile reci*, de casa numită *plata ;* pe urmă, din locul plăţii pînă la vîrf (kulm), un drum destul de stricat pe ici şi colo, de unde se vede Lucerna, şi care mărgineşte o prăpastie în fundul căreia se află Küsnacht.

Traseul fiecăreia din primele două zone durează aproape o oră, traseul ultimelor două, numai cîte o jumătate de oră.

Prima parte nu este decît o plimbare agreabilă, a doua este destul de anevoioasă. Era o vreme foarte frumoasă, soarele dogorea și încălzea pereții albi ai muntelui de-a lungul cărora se cățăra poteca, susținută din loc în loc de lucrări de zidărie și de eșafodaje. Peretele natural, lăsat încă de glaciațiune, a fost fărîmițat de ploi și torenți, pietrele desprinse acopereau drumul și înaintam destul de încet pe capetele ca de cuie ale pietrișului. Din timp în timp întîlneam cîte o picătură răutăcioasă agățată de peretele de stîncă reprezentînd cîte o etapă a patimilor.

La jumătatea urcușului se află o capelă împodobită cu un cerșetor, iar două sute de pași mai sus, o stîncă mare desprinsă din munte, numită *Piatra-turn*, sub care trece drumul. Multă umbră răcoroasă și puțină apă rece picură din boltă pe trecătorii înmuiați în sudoare ; s-a mai pus acolo și o bancă perfidă, pe care în mod sigur „stau“ pleureziile.

Piatra-turn este ciudată. E încununată de o platformă inaccesibilă pe care au crescut netulburați brazi înalți. La cîțiva pași de acest loc cade în prăpastie o cascadă frumoasă, tumultuoasă în aprilie, redusă vara la cîteva firicele argintii.

Ajuns în vîrful coastei îmi pierdusem răsuflarea și m-am așezat cîteva clipe pe iarbă ; nori groși și întunecați au acoperit soarele, orice așezare omenească a dispărut, iar umbra care cădea din cer dădea imensului peisaj pustiu un nu știu ce sinistru ; lacul era la picioarele mele, cu munții și promontoriile din care distingeam foarte clar șoldurile, coastele și gîturile lungi, și îmi închipuiam că văd o turmă enormă de monștri păroși, adunați în jurul adăpătorii albastre, lungiți pe burtă și bînd cu boturile cufundate în lac.

Puțin mai odihnit, am reînceput să urc...

18, ora 6 dimineața.

Întrerup aici această scrisoare, Adela mea, ca să pot să ți-o trimit îndată. Timpul devine îngrozitor, plouă torențial, trebuie să-mi schimb itinerarul. Este imposibil să mă reîntorc către nord, voi coborî către sud, ca să regăsesc soarele și cerul albastru. Mă grăbesc să te previn. Scrie-mi la Marsilia (post-restant, tot fără prenume). Cum sînt dornic de vești de la voi toți, te rog scrie-mi de îndată ce primești această scrisoare, Adela mea, și tu Didine. Spune-mi tot ce faceți și dacă vă amuzați bine, așa cum sper.

Charlot, Toto și Dédé, scrieți-mi și voi. Mă voi ocupa să recuperez scrisorile care sînt la Colonia *.

Închid scrisoarea ca să poată pleca îndată ; te îmbrățișez, Adela mea, pentru totdeauna iubită, și pe voi toți. Cu poșta următoare, povestirea în continuare a plimbării pe Rigi.

Al tău Victor,

Plec la Lausanne.

URMAREA PLIMBĂRII PE RIGI

Am continuat deci drumul meu. Trecusem de primele două zone, intram în cea de a treia și zăream, la o anumită înălțime, la jumătatea coastei, pe un plan înclinat acoperit de iarbă, casa de lemn, care se numește băile reci. În cinci minute am ajuns.

Casa nu are nimic remarcabil, este acoperită cu plăcuțe mici, tăiate în solzi, imitînd scoarța brazilor. Notează, în trecere, că natura dă solzi la tot ce trebuie să lupte împotriva apei, brazilor cu ploaia, peștii cu valurile. Cîteva englezoaice gătite stăteau în fața casei.

M-am îndepărtat de drum și în mijlocul unor stînci mari, prăvălite, am găsit izvorul limpede și vesel care făcea să apară aici, la două mii de picioare deasupra pămîntului, mai întîi o capelă, pe urmă un sanatoriu. Este ordinea firească a lucrurilor în această țară pe care munții săi mari au făcut-o religioasă ; întîi sufletul, pe urmă corpul. Izvorul curge într-o crăpătură în stîncă, în lungi firicele de cristal. Am desprins din cuiul ruginit strachina de fier a pelerinilor și am băut din excelenta apă, pe urmă am intrat în capela ce străjuiește izvorul.

Un altar încărcat, de un lux catolic, destul de dărăpănat, o madonă, multe flori veștejite, o mulțime de vase aurite, acum șterse, o colecție de *ex-voto*, unde se găsesc de toate, picioare de ceară, mîini de fier, tablouri reprezentînd naufragii pe lac, efigii de copii hărăziți sau salvați, zgărzi de ocnași cu lanțurile lor, pînă și bandaje pentru hernie, iată interiorul capelei !

Nu mă grăbea nimic, am făcut deci o plimbare prin împrejurimile izvorului, în timp ce călăuza mea se odihnea bînd ceva Kirsch, în casă.

Soarele a reapărut. Un sunet îndepărtat de clopoței mă atrăgea. Am ajuns astfel la marginea unei rîpe cu maluri înalte. Cî-

---

* Astăzi, Köln.

teva capre păşteau pe coastă, spînzurate de mărăcini. Am coborît în patru labe, ca şi ele.

Acolo totul era mic şi drăguţ, iarba era subţire şi fragedă, flori albastre, frumoase, cu rochiţe lungi îşi căutau o fereastră printre mărăcini şi păreau în admiraţia unui păianjen galben cu negru ce făcea acrobaţii, ca un saltimbanc, pe un fir de-abia zărit, întins de la un mărăcine la altul.

Rîpa părea închisă, ca o cameră. După ce am privit păianjenul, precum făceau şi florile (ceea ce a părut a-l flata, fie spus în treacăt, pentru că a fost de un curaj şi de o agilitate admirabile, atît timp cît m-a văzut acolo), am descoperit un culoar îngust la marginea rîpei şi, odată trecut, imaginea s-a schimbat.

Eram pe o platformă îngustă de stîncă şi iarbă, agăţată ca un balcon de zidul, peste măsură de mare, al muntelui Rigi. Aveam în faţa mea în toată desfăşurarea lor, munţii Bürgen, Buchserhorn şi Pilat, iar sub mine, la o adîncime uriaşă, lacul Lucernei, îmbucătăţit de promontorii şi golfuri, unde se reflectau, ca într-o oglindă spartă, aceste feţe de uriaşi. Deasupra muntelui Pilat, în fundalul orizontului, străluceau douăzeci de creste înzăpezite ; umbre şi verdeaţă acopereau muşchii puternici ai dealurilor, iar soarele făcea să iasă în evidenţă scheletul colosal al Alpilor ; granitele ridate se cutau în depărtare ca nişte frunţi îngîndurate ; razele curgînd din nori dădeau un aer fermecător frumoaselor văi care, la anumite ore, sînt copleşite de zgomotele înfricoşătoare ale munţilor ; două sau trei bărci microscopice alunecau pe lac, trăgînd după ele dîre ce păreau cozi de argint ; vedeam acoperişurile caselor din sat cu fumurile ridicîndu-se şi stîncile cu cascadele lor, asemenea unor fumuri care coborau.

Era un ansamblu extraordinar de lucruri armonioase şi măreţe [...].

Exista un martor, într-adevăr unul singur, pentru că platforma este sălbatică, abruptă şi pustie. Nu voi uita cît voi trăi ceea ce am văzut acolo. Intr-o scobitură a stîncii, aşezat cu picioarele bălăngănind, pe o piatră mare, un idiot guşat, cu trupul pirpiriu şi faţa enormă, rîdea cu un surîs stupid, cu figura în plin soare şi privirea în gol. O mizerie nemărginită ! Alpii erau spectacolul, iar spectatorul era un cretin.

M-am pierdut în această cumplită antiteză, omul opusul naturii ; natura în ipostaza ei cea mai frumoasă, omul în postura lui cea mai mizerabilă. Care poate fi sensul acestui misterios contrast ? Trebuie să cred că peisajul era destinat lui, cretinul, şi ironia, mie, trecătorul ?

De altfel guşatul nu mi-a dat nici o atenţie. Ţinea în mînă o bucată mare de pîine neagră, din care muşca din cînd în cînd.

Era un cretin hrănit la ospiciul capucinilor, situat în cealaltă parte a muntelui Rigi. Săracul idiot venise acolo să se încălzească la soarele amiezii.

Un sfert de oră mai tîrziu am reluat poteca ; băile reci, capela, văiuga și chiar și gușatul dispăruseră în spatele meu, acoperite de una din protuberanțele feței sudice a muntelui Rigi.

După ce am trecut de punctul de plată, unde se cer turiștilor șase batz (optsprezece parale) de cal, m-am așezat la marginea prăpastiei și, aidoma cretinului, mi-am lăsat picioarele să atîrne pe donjonul ruinat al lui Gessler, ascuns în mărăcini la șapte sute de stînjeni sub mine.

În spatele meu rîdeau și pălăvrăgeau trei puștani englezi, foarte drăguți și înzorzonați, jucîndu-se cu guvernanta lor, în șorț alb, ca și la Luxembourg, și spunîndu-mi bună dimineața în franțuzește.

Rigi este foarte sălbatic în acest loc, vecinătatea vîrfului făcîndu-se simțită ; cîteva cabane adunate într-un sat se înfundă într-o vale înaltă ce brăzdează culmea muntelui, și de partea satului Küsnacht, în prăpastie, vedeam cățărîndu-se către mine acei brazi înalți, care vor fi într-o zi catarge de corăbii neavînd parte decît de două destine, muntele și oceanul.

Din punctul în care mă aflam se zărea vîrful aparent foarte aproape și puteai să crezi că-l poți ajunge în trei pași, dar în realitate era la o jumătate de leghe.

La ora două, după un drum de patru ceasuri, întrerupt de pauze și *capricii,* în sensul etimologic al cuvîntului, eram pe Rigi-Kulm.

[...]

Cabana se numește *hotelul Rigi-Kulm* și mi s-a părut mulțumitoare. [...]

Vîrful lui Rigi este o cupolă mare de iarbă. Cînd am sosit, eram singur pe munte. Am cules la marginea unei prăpăstii de patru mii picioare, cu gîndul la tine, dragă prietenă, și la tine, Didine, această micuță și drăguță floare. V-o trimit.

Rigi este de nouă ori mai înalt decît clopotnița de la Strasbourg ; Mont Blanc are de trei ori înălțimea muntelui Rigi.

Pe vîrfuri ca Rigi trebuie să privești, dar nu să pictezi. Este frumos sau este urît ? Pe cuvînt, nici nu știu. E urît și frumos în același timp. Nu mai sînt peisaje, sînt aspecte monstruoase. Orizontul este de neasemuit, perspectiva imposibilă ; un haos de exagerări absurde și de micșorări înfricoșătoare.

Munți de opt sute de picioare arată ca negi mizerabili ; pădurile de brad par tufe de mărăciniș ; lacul Zug, un lighean plin

cu apă, Valea Goldau, această devastare de șase leghe pătrate, o lopată de noroi ; Bergfall, peretele de șapte sute de picioare în lungul căruia a alunecat prăvălitura uriașă ce-a înghițit Goldau, pare scobitura unui tobogan ; drumurile, pe care se pot încrucișa trei diligențe, sînt fire de păianjen ; așezările de la Küsnacht și Art, cu clopotnițele lor colorate, sînt sate-jucării bune de pus într-o cutie și date-n dar copiilor ; omul, boul, calul nu mai sînt nici măcar păduchi ; au dispărut cu totul.

De la această înălțime, convexitatea globului se amestecă, pînă la un anumit punct, în toate liniile și le încurcă. Munții iau înfățișări extraordinare. Vîrful Rothhorn plutește pe lacul Sarnen ; lacul Constanța se urcă pînă pe vîrful Rossberg ; peisajul este nebun.

În fața acestui peisaj de negrăit înțelegi pe cretinii ce mișună în Elveția și în Savoia. Alpii produc o mulțime de idioți. Nu este dat tuturor minților să ducă casă bună cu atîtea minunății și să-și plimbe de dimineață pînă seara privirea pămîntească, fără să amețească și să înmărmurească, pe o rază de peste cincizeci de leghe și pe o circumferință de trei sute.

După o oră petrecută pe Rigi-Kulm devii statuie, prinzi rădăcini într-un punct oarecare, pe culme. Emoția este enormă. Memoria nu-i mai puțin solicitată decît privirea, și gîndirea mai puțin preocupată decît memoria. Nu ai sub ochi numai un segment de glob, ci și o parte de istorie. Turistul caută aici un punct de perspectivă, gînditorul găsește o carte imensă în care fiecare stîncă este o literă, fiecare lac o frază, fiecare sat un accent — de unde ies amestecați, unii, peste alții, ca un fum, două mii de ani de istorie. Geologul poate cerceta cu amănuntul formarea unui șir de munți, filosoful poate să studieze formarea unui lanț de oameni, de rase, de idei numite națiuni. Studiu poate mult mai profund decît celălalt.

Din punctul în care mă aflam vedeam unsprezece lacuri (cei mai dibaci văd patrusprezece) și aceste unsprezece lacuri erau toată istoria Elveției. Era Sarnen, care a văzut căzînd pe Landerberg, tot așa cum lacul Lucerna l-a văzut căzînd pe Gessler ; Lungern, unde frumusețea elvețiană locuiește printre locuitorii din Hasli ; Sempach, unde Winckelried a îmbrățișat sulițele, unde magistratul Gundoldingen a fost ucis peste drapelul orașului său ; Heideck, care oglindește o bucată din castelul Waldeck, smuls de pe stînca sa în 1386 de către locuitorii din Lucerna ; Hallwyll, atît de dezolant din cauza războaielor civile din Berna și din cantoanele catolice și a celor două nenorocite bătălii de la Wilmorgen ; Egeri, strălucind de amintirea lui Morgarten și dominat de uriașele figuri ale celor cincizeci de țărani, care au distrus o armată

cu lovituri de pietre ; Constanța, cu consiliul său cu cele două jilțuri, în care se așezau papa și împăratul, și cu promontoriul care se mai numește încă Cornul romanilor, *Cornu romanorum*, cu cheile de la Bregenz, însîngerate de răzbunarea cavalerilor din Suabia, împotriva țăranilor de la Appenzell ; Zürich, care a văzut luptînd pe Nicolas de Flue în bătălia de la Wintherthur și pe Ulrich Zwingle în bătălia de la Cappel.

Sub picioarele mele, în prăpastie, se află Lowerz, unde s-a prăbușit Goldau ; Zug, purtînd umbra lui Pierre Colin și amintirea bătăliei de la Bellinzone și pe malul căruia am văzut, în trecere, apărîndu-mi dintr-o dată, între doi arbori, o piatră de mormînt ascunsă de mărăcini, purtînd această inscripție : KARL-MARIA WEBER ; în fine admirabilul lac, ale cărui maluri sînt făcute de cele patru cantoane, parcă inima însăși a Elveției : Schwyz, cantonul patriarhal, Unterwald, cantonul pastoral, Lucerna, cantonul feudal, și Uri, cantonul eroic.

La nord, cît vezi cu ochii, apare, în dreapta, Suabia, la stînga, Pădurea Neagră, la vest, Jura, pînă la Chasseral, și, poate, cu o lunetă, aș fi putut distinge Bienne, *Petenissa* lui Antoniu, pădurea sa de stejari, lacul, ale cărui adîncuri au tresărit și s-au tulburat în ziua cutremurului de la Lisabona, cu insula sa drăguță, de unde a fost expulzat Jean-Jacques [35], în 1765, de către orașul Berna.

Mai aproape aveam un brîu imens de cantoane : Appenzell, unde sînt Alpii calcaroși, împărțit de două religii în două populații : catolicismul formează ciobani, calvinismul — negustori ; Saint-Gall care și-a înlocuit egumenul cu un landmman, și a servit drept teatru bătăliei de la Ragatz ; Thurgovia, cu bătălia de la Diessenhofen și de unde a plecat Conradin, ultimul dintre Hohenstaufen, să meargă să moară la Napoli, tot așa cum în zilele noastre a murit ducele d'Enghien la Vincennes ; Grisonii, ce reprezintă vechea Rhetie, cu șaizeci de văi, o sută optzeci de castele, cele trei izvoare ale Rinului, muntele Julien, cu coloanele Juliennes și minunata vale Engadina, unde pămîntul se cutremură și apa rezistă ; lacurile erau încă înghețate la 4 mai 1799, ziua în care artileria franceză le-a traversat ; Schaffhausen are cascada Rinului, tot așa cum Bellegarde are pierderea Ronului cu amintirile întunecate ale lui Heinz de Stern și a pierderii bătăliei de la Paradies în 992 ; Argovia, care a văzut căzînd în 1415 fortăreața austriacă Aarburg, și unde țăranii mai votează încă, ca vechii romani, în aer liber, pe sfaturi, prin ridicarea mîinilor și pe grupe separate ; Soleure, pe care italienii o numesc *Soletta*, ce are picturile lui Dominique Corvi și un regiment ce nu arată cu nimic mai prejos decît infanteria spaniolă din secolul al XVII-lea despre care vorbea Bossuet [36].

Muntele Pilat îmi ascundea Neuchâtel și cîmpurile de bătălie de la Granson și Morat [37], însă cele două umbre ale lui Nicolas de Scharnachtal și Carol Temerarul se ridicau în spiritul meu mai sus decît muntele Pilat și completau orizontul de munți mari și evenimente mărețe.

Mai aveam sub ochi Frutigen, de unde a fost izgonit magistratul Tellenburg ; Entlebuch, unde se culege bujorul de munte, unde țăranii au mai păstrat jocurile grecești și cîntă în fiecare an întîmplările scandaloase și secrete ale lui Hirsmontah ; la est Berna, care a văzut prima revoltă a elvețienilor asupriți, la Donnerbühl, în 1291 ; la nord Basel, care a văzut ultima victorie a elvețienilor liberi la Dornach în 1499.

De la est la nord, vedeam desfășurîndu-se toți Alpii calcaroși, de la Sentis la Jungfrau ; la sud se ridicau, unii peste alții, într-un fel cumplit, marii Alpi granitici.

Eram singur și visam, cine nu ar fi visat ? și cei patru uriași ai istoriei europene veneau de la sine în fața ochilor minții, să se așeze în cele patru puncte cardinale ale grandiosului peisaj : Hannibal, în Alpii Alobrogi, Carol cel Mare, în Alpii Lombarzi, Cesar, în Engadina, Napoleon, în Saint Bernard.

Sub mine, în vale, în fundul abisului îmi apăreau Küsnacht și Wilhelm Tell.

Mi se părea că văd Roma, Cartagina, Germania și Franța, reprezentate prin cele mai alese figuri, contemplînd Elveția, personificată în eroul său, ei, căpitani și despoți, el, păstor și eliberator.

O clipă adîncă de meditație avînd sub ochi toată Elveția, nod puternic de oameni tari și munți înalți încîlcit inextricabil în mijlocul Europei ; ce a știrbit securea Austriei și a rupt formidabila spadă a lui Carol-Temerarul. Providența a făurit munții, Wilhellm Tell a făurit oamenii.

Cum mi-am petrecut întreaga zi pe vîrful Rigi ? nu știu. Am hoinărit, am privit, am gîndit. M-am culcat pe burtă la marginea prăpastiei și am aplecat capul să scotocesc cu privirea abisul ; pe aripile unei păsări am vizitat Goldau ; am aruncat cîteva pietre în gaura numită Kessisbodenloch, dar trebuie să spun că nu le-am văzut reieșind prin partea de jos a muntelui ; am cumpărat de la un muntean un cuțit de lemn sculptat ; m-am urcat pe observator și de-acolo am desenat Mythen, fantasticul con de granit în vîrful căruia se află o bucată roșiatică, ceea ce face să pară că Mythen ar fi fost reparat cu ciment roman, ca și pyramidionul de la Luxor. Văzut de pe Rigi, Mythen are exact forma piramidelor din Egipt. Numai că Kheops ar dispare în umbra lui, tot așa cum cortul beduinului dispare în umbra piramidei, cum Ramses dispare în umbra lui Iehova.

În timp ce desenam, Rigi-Kulm s-a populat. Primii vizitatori au urcat muntele pe drumul de la Art, mai abrupt, dar mai umbrit decît drumul de la Weggis, unde a trebuit să mă lupt cu soarele și siroco-ul.

Erau tineri studenți germani, cu sacul în spate, bastonul în mînă, pipa de faianță pictată în colțul buzelor, care au venit să se așeze lîngă mine, cu aerul lor gînditor și în același timp naiv. Pe urmă o tînără englezoaică frumoasă s-a urcat pe observator. Sosise din Lombardia și ajunsese la Lucerna prin Saint Gothard. Studenții, sosiți în Elveția prin Zürich și Schwyz, vorbeau de Rapperschwyl, Herrliberg și de Affholtern ; englezoaica se extazia cu o voce mică, dar melodioasă, de Giamaglio, Bucioletto, Rima și Rimella.

Toate astea reprezintă Elveția. Vocalele și consoanele își împart Elveția întocmai ca și florile și stîncile. La miazănoapte, unde este umbră, și suflă crivățul, și unde apare gheața, consoanele se cristalizează și se zbîrlesc în toate denumirile de orașe și munți. Razele de soare fac să răsară vocalele și, peste tot unde cad, încolțesc și cresc grămadă ; în felul acesta ele acoperă tot versantul de miazăzi al Alpilor, împrăștiindu-se vesel pe toate pantele frumoase și aurite. Același vîrf, aceeași stîncă au pe partea luminoasă vocale. Alpii ne conving astfel de formarea limbilor, grație poziției centrale a lanțului muntos. Nu este decît un singur munte Saint Gothard, între Teufelsbrücke și Airolo.

Către ora cinci și jumătate vizitatorii au apărut aproape deodată din toate părțile, pe jos, călare, pe cai, catîri sau măgari, pe scaun, purtați pe brațe ; englezi ascunși în redingote, pariziene în șaluri de catifea, bolnavi care își petrec vara la băile reci ; un senator din Zürich, gonit de mica revoluție de acum opt zile ; un comis-voiajor francez, care spunea că a vizitat Chillon și închisoarea *unde a murit Bolivar* etc. La ora două, cînd sosisem, eram singur, la ora șase eram șaizeci.

Această mulțime, comparată cu micuța cabană, a impresionat pe unul din tinerii germani, care mi-a declarat, solemn, că toți vom muri de foame.

În acel moment abisul devenea magnific. Soarele se culca în spatele crestei dantelate a Pilatului. El nu mai lumina decît vîrful vîrfurilor tuturor munților și razele lui orizontale se așezau pe monstruoasele piramide ca niște arhitrave de aur. Toate văile mari ale Alpilor se umpleau de neguri. Era ora cînd vulturii și zăganii se întorceau la cuiburi.

Am înaintat pînă în buza prăpastiei dominată de cruce și îndreptată către Goldau. Mulțimea rămăsese pe observator, eram

singur, cu spatele întors asfinţitului. Nu ştiu ce vedeau ceilalţi, dar spectacolul meu era sublim.

Imensul con de umbre proiectat de Rigi, cu marginile curate şi fără penumbre vizibile, din cauza distanţelor, urca încetişor, brad cu brad, stîncă cu stîncă coasta roşiatică a Rossbergului. Sumbrul munte de umbră devora muntele de soare. Triunghi uriaş şi întunecat, a cărui bază se pierdea undeva sub Rigi şi al cărui vîrf se apropia din ce în ce, cu fiecare clipă, de culmea Rossbergului, acoperise deja Art, Goldau, zece văi, zece sate, jumătate din lacul Zug şi tot lacul Lowerz. Nori de aramă roşie pătrundeau şi se schimbau în nori de cositor. În fundul hăului, Artul plutea într-o lumină crepusculară înstelată ici şi colo de cîte o fereastră luminată. Erau sărmane femei care torceau în amurg la lumina lămpilor.

Artul trăieşte în noapte ; soarele asfinţeşte acolo la ora două.

O clipă mai tîrziu soarele dispăruse, vîntul sufla rece, munţii se profilau cenuşii iar vizitatorii intraseră în cabană. Nici un nor pe cer. Rigi redevenise singuratic cu un imens cer alburiu deasupra lui.

Îţi scrisesem, dragă prietenă, într-una din primele mele scrisori : „Aceste valuri de granit care se numesc Alpii". Nu mi-am închipuit că eram atît de aproape de adevăr. Imaginea care atunci mi-a venit în minte mi-a apărut în toată realitatea ei pe vîrful Rigi, după asfinţitul soarelui. Aceşti munţi sînt într-adevăr nişte valuri, dar valuri uriaşe. Au toate formele mării ; sînt ondulaţii verzi şi ondulaţii sumbre, coastele acoperite de brazi ; valuri bălaie şi pămîntoase, pantele aurite de licheni iar pe talazurile cele mai înalte, zăpada se destramă căzînd în prăpăstii negre precum spumele mării. Ai crede că vezi un ocean monstruos încremenit în mijlocul furtunii de suflarea lui Jehova.

Un vis îngrozitor acest gînd : ce-ar putea deveni orizontul şi spiritul omului dacă enormele valuri încremenite s-ar pune vreodată în mişcare ?

Saltimbancii

LUI LUIS BOULANGER,

Berna.

Sala de mese era la parter. Conform obiceiului meu, mi-am instalat masa lîngă fereastră şi, în timp ce făceam onorurile unui excelent prînz cu o poftă de mîncare excepţională, priveam piaţa.

Ştii, eu numesc asta *a citi mîncînd*. Orice spectacol are un sens pentru visători. Ochii văd, spiritul scormoneşte, comentează şi traduce ; o piaţă publică este o carte. Descompui edificiile şi găseşti istorie : descifrezi trecătorii şi afli viaţa.

După cîteva clipe, atenţia mi-a fost atrasă de un mic grup cu o înfăţişare ciudată, aşezat, ca să spun aşa, la cîţiva paşi de fereastra de la care îi observam. (Iartă-mă, aceasta este încă o poveste de panglicar, dar ce vrei să fac ? Iau lucrurile aşa cum se prezintă. Nu aranjez nimic, numai povestesc.)

Grupul, răspîndit pe pămînt într-un fel destul de pitoresc la umbra unui mare steag înfipt de mîntuială în caldarîm, se compunea din patru personaje : un bărbat, două femei şi un animal. Una dintre femei dormea, bărbatul dormea, animalul dormea şi el.

Nu puteam distinge nimic din femeia adormită, ascunsă de o pălăriuţă neagră, cu borurile largi lăsate peste faţă.

Chipul omului, întors spre caldarîm, se ascundea şi el, nu vedeam decît mîinile negre, unghiile mîncate, părul mare, murdar şi zbîrlit, pingeaua găurită şi înfoiată a cizmelor cenuşii de praf şi unul din degetele de la piciorul stîng ieşind prin spărtură.

Era îmbrăcat ciudat, cu un pantalon de cavalerist şi o haină după moda franţuzească. Pantalonul, avînd mai multă piele decît postav, părea destul de nou, deşi pătat de cenuşă şi noroi, iar haina cădea în zdrenţe. Era o zdreanţă, altădată foarte cochetă şi galantă, din catifea neagră presărată cu paiete de aur. Catifeaua, învechindu-se, a prins o nuanţă de fum roşcat ; paietele erau aproape toate stinse, ceea ce face ca haina să aibă aerul, cum spune Trivelin, unei iluminaţii la ora trei dimineaţa.

În timp ce dormea, bărbatul strîngea în mîna dreaptă un baston gros de trestie cu cap de argint cizelat, ce se plimbase probabil pe bulevardul Gand, ca şi haina lui pe l'Oeill-de Boeuf. Două epoci de eleganţă franceză se amestecau în zdrenţele nenorocitului. Bastonul, rămas bogat şi strălucitor la un capăt, era ars şi înnegrit la celălalt ; simţeai că deseori aţîţase şi scormonise focuri în noapte. Către mijloc, era aplatizat şi strivit, ai fi zis că a servit la cîntăriri şi a ajuns chiar să salte şi uşi.

O pălărie veche şi rotundă, ajunsă într-o formă poliedrică, era aşezată jumătate pe caldarîm, jumătate pe capul omului dormind. O farfurie de cositor, aruncată la picioare, părea să aştepte bănuţii trecătorilor.

În ce priveşte animalul, fără îndoială sursa de existenţă a acestor oameni, dispărea, pe jumătate ascuns în nisip, sub gratiile a ceva ce părea cuşcă şi unde de-abia îl zăream. Cu toate astea, dormind, făcea din cînd în cînd unele mişcări şi vedeam destul, ca să recunosc ceva oribil, unul din acele animale ce nu sînt făcute

pentru a fi văzute de om, demonstrînd imaginația naturii ; una din acele ființe de coșmar, un scaiete viu, o șopîrlă țepoasă, ceva îngrozitor, asemănător cu *Moloch horridus* [38] din Noua Olandă.

Cinci sau șase copii frumoși înconjurau monstrul și îl priveau cu entuziasm. Printre ei admiram doi copilași drăguți, francezi, aparținînd, fără îndoială, vreunei familii pariziene poposite la han.

Cușca era așezată pe o ladă pătrată, pe a cărei latură din față nu știu ce întîmplare a sculptat un basorelief destul de frumos în lemn de stejar reprezentînd pe Saint François de Sales, cu mîna sprijinită pe un cap de mort. Micuții copilași francezi priveau panoul. După cîteva clipe de examinare, cel mai mare a spus mezinului : *Ah, este bunul Dumnezeu cu mărul său.*

Cealaltă femeie, care nu dormea, era așezată lîngă bărbat, pe o bucată veche de covor. Tare aș vrea să pot spune că era urîtă, căci nimic nu este mai banal și tocit literar ca frumusețea cerșetoarelor și artistelor din bătaia vîntului, însă, cu părere de rău, sînt forțat să mărturisesc că aceasta, cu toate că era pîrlită de soare și pistruiată, așa cum spun excelentele metafore populare, era într-adevăr o ființă drăguță și delicată.

Fruntea părea inteligentă, gura, împodobită cu dinți frumoși, era grațioasă și respira bunătatea ; ochii, nu foarte mari, erau profunzi și puri ; șuvițe bălaie și bogate străluceau în părul des, castaniu, foarte cochet și, mai ales, curat aranjat. Se vedea rasa în suplețea taliei, în relieful șoldurilor, în potrivirea perfectă a frunții cu nasul și bărbia, în micimea picioarelor și a mîinilor, în transparența unghiilor, în finețea gleznelor, în înălțarea pulpelor. Toată persoana, toată înfățișarea, era curată și cochetă ca și pieptănătura. Se simțea că profita de toate rîurile pe care le întîlnea, pentru a se spăla dintîi și a se oglindi pe urmă.

Îmbrăcămintea ei, împodobită cu bijuterii de toate soiurile, povestea călătoriile ei. Purta ciorapi albaștri cu colțuri împodobite de arabescuri albe, așa cum poartă fetele din Suabia, o fustă largă din pînză cafenie, cu mii de cute, ca muntencele din Pădurea Neagră, și o vestă strîmtă de mătase ca țărăncile din Bresse. Această vestă, de o tăietură naivă și oarecum dizgrațioasă, era aproape ascunsă și într-un fel corectată de un guler mare de Flandra, pe care erau brodate mai multe rozase de catedrale cu ochiurile prinse în plasă și tricotate unele peste altele. Bijuteriile, toate italienești, și probabil cumpărate fiecare chiar în locul unde erau produse, terminau și completau povestea pelerinajelor ei. După cerceii în filigran se ghicea că fusese la Genova, după brățara de aur emailat și împodobit cu miniaturi, că trecuse prin Veneția, după brățara de mozaic, că se dusese la Florența, după bră-

țara cu camee, că vizitase Roma, după colierul de corali și scoici, că văzuse Napoli.

În fond era o delicioasă și superbă fată. Bijuterii de idol și un aer de zeiță.

Era evident că podoabele acestei femei acoperită de bijuterii erau marea afacere a omului acoperit de zdrențe.

De altfel nu era ingrată. Părea să-l adore, da, într-adevăr să-l adore, și asta mă surprindea foarte mult. Știam bine că femeilor le face plăcere să simtă că sînt parte a unei antiteze ; știam că acelea mai frumoase, mai tinere și mai drăguțe se complac, în urma nu știu cărui sentiment inexplicabil, să-și joace rolul, în această figură de retorică vie, iubind la nebunie soțul bătrîn din cauza bătrîneții lui, și amantul cocoșat din cauza cocoașei ; dar curățenia, sub forma unei femei, să se complacă în murdărie, sub forma unui bărbat, asta n-aș fi crezut niciodată. Între speța umană care se spală și speța umană care nu se spală există o prăpastie, și nu îmi închipuiam că se poate construi o punte peste ea. Astăzi însă nimic de acest gen nu mă mai surprinde. Am văzut aici, în piața publică, o fată de șaisprezece ani, curată și frumoasă ca o piatră spălată, sărutînd din minut în minut, cu un fel de admirație pasionată, părul slinos și mîinile negre ale unui oribil om adormit, ce nici nu simțea măcar dulcile mîngîieri ; am văzut-o scuturînd cu degetele ei trandafirii haina saltimbancului, din care, în urma grațioaselor ei gesturi, ieșeau mici nori de praf ; am văzut-o izgonind muștele ce-l deranjau pe scîrnavul om adormit, aplecîndu-se asupra lui, ascultînd zgomotul răsuflării și contemplînd cu duioșie ciubotele lui sparte ; și acum sînt gata să aplaud pe scriitorul care va vrea să scrie un roman intim intitulat : *Povestea melancolică a dragostei dintre o porumbiță și un porc.*

Oh, dragă prietene, natura posedă toate combinațiile și femeia toate capriciile. Totul este posibil femeii ca și lui Dumnezeu.

Tot sorbind din priviri pe tovarășul zăcînd lîngă ea, făcea ca nouă, lustruind cu o cîrpă moale, un fel de spineta de formă veche, incrustat cu rotițe de fildeș ca viela d'amor a marelui Girgiganto.

Drapelul care ținea umbră cuplului era cea mai de neînțeles reclamă de șarlatan pe care am întîlnit-o vreodată ; ceea ce de altfel nu aduce nici un prejudiciu succesului.

Închipuie-ți o pînză mare pictată în albastru și în mijlocul pînzei, scorojite de soare și brăzdate de ploi, nimic altceva decît aceste hieroglife pictate în negru.

Dacă puținul ce cred că-l cunosc din explicațiile recente ale decedatului Champollion nu mă înșală, fraza, desigur egipteană, înseamnă : *Astăzi ca în totdeauna în eternitate.* Însă ce sens îi dădea saltimbancul ? Îmi explic greu, numai dacă nu ar fi fost o

declarație pasionată făcută de porc porumbiței, în limba misterioasă a lui Horus [39], Epiphane[40] și Amon-Ra [41].

A contempla o femeie care la rîndul ei contemplă un bărbat, chiar atunci cînd femeia este foarte frumoasă și cînd bărbatul este foarte urît, nu-i, la urma urmei, decît o plăcere mediocră și, după ce am făcut aceste diferite observații, m-am reapucat să prînzesc, cînd, dintr-o dată, un cuvînt franțuzesc, articulat sub fereastra mea în felul cel mai curat și cu voce nespus de acră, mi-a reîntors atenția către piață. Mă vei scuti să redau cuvîntul. Este unul din acele cuvinte injurioase, unul din acele cuvinte neplăcut de pronunțat din cauza indecenței silabelor și în compania căruia te simți prost.

Am ridicat ochii.

Femeia care dormea se trezise. Era așezată în fund ; boneta, aruncată spre spate, lăsa să se vadă un chip de bătrînă de o urîțenie de vrăjitoare.

Ea era cea care îi aruncase tinerei fete cuvîntul auzit și privirea plină de mînie părea să-l mai arunce o dată.

Fata nu a răspuns nimic, gura ei frumoasă a căpătat o expresie de un nespus dispreț și aplecîndu-se asupra bărbatului l-a sărutat. Bătrîna, exasperată de această mîngîiere, a repetat înjurătura.

N-o să uit niciodată cu ce privire strălucitoare și mîndră, fără să zică nici un cuvînt, frumoasa fată i-a răspuns.

Din mica scenă, am tras două concluzii : prima, că bătrîna s-a trezit probabil în timp ce tînăra îl mîngîia pe saltimbancul adormit ; a doua, că acest om, acest porc, era iubit de ambele femei.

E povestea, de altfel, a întregii lumi. Vai, cine nu s-a găsit în viață prins între o tînără și o bătrînă, între prezent și trecut, între astăzi și ieri, între această porumbiță și pasărea de pradă.

Liniștea superioară a frumoasei a exasperat-o pe cealaltă și atunci, fără să facă un gest, fără să strige, de teamă să nu se adune

lumea, vorbind pe șoptite, dar hotărît și teribil, i-a spus timp de un sfert de oră, în franceză, tot ce poate spune o amantă părăsită, trista sclavă, sultanei favorite, regina fericită.

I-a povestit cu acea acumulare de furie ce te face să spui și să respui de douăzeci de ori același lucru, dar cu intonații diferite, povestea lor, a amîndurora, și povestea bărbatului, și povestea tuturor bărbaților și femeilor, pigmentînd totul, trebuie să o spun, cu injuriile cele mai degradante, cele mai hidoase și cele mai obscene.

De altfel acest lucru se mai întîmplă și altora nu numai saltimbancilor de răspîntie. Chiar printre clasele care se cred răsărite și șlefuite se găsesc persoane ce-și coboară mînia în limbajul piețarilor, așa cum un căruțaș își înmoaie biciul în rîu ca lovitura să fie mai usturătoare.

Sub această revărsare de furie, tînăra fată suferea fățiș. Era palidă, buzele îi tremurau, dar nu răspundea nimic.

Numai mîna dreaptă și-o pusese pe umărul bărbatului, cufundat în somn, și îl împingea cu o mișcare regulată, înceată, discretă și lină, în timp ce bătrîna vorbea. Nimic nu era mai curios decît acest fel de clopot de alarmă tăcut, în același timp plin de respect, de frămîntare, de neliniște și de dragoste.

În fine, frumoasa a reușit, bărbatul s-a sculat, s-a întors căscînd și a spus în spaniolă : *Que demonio de ruido haceis, mugeres ?* *

Pe urmă, ridicîndu-se și privind bătrîna : *Calla te, vieja* **
Bătrîna a tăcut.

Saltimbancul s-a ridicat atunci în picioare, sprijinit în baston, ascultînd cu un aer de superioritate distrată pe tînăra fată, care, fără să răspundă întrebării sale, îi adresa probabil cuvinte drăgăstoase și dezlînate.

În acest timp, eu îl priveam în toată voia. Să fi avut patruzeci și cinci de ani. Fața lui era pîrlită, ca a unui marinar. Din încruntarea aproape dureroasă a sprîncenelor, se vedea că a mers deseori în plină amiază pe soarele arzător. Era unul din acele aspre și energice chipuri de cerșetori ale căror trăsături pronunțate și profunde îl obliga pe Callot să folosească pentru aqua-forte lacul dur al fabricanților de viori.

Cu toate astea, după un examen amănunțit, pe chipul omului nu era atîta degradare pe cît arăta îmbrăcămintea. Emana ceva puternic și generos. El aparținea, ca și cele două femei, acelei societăți ascunse ce minează societatea vizibilă și legală trăind prin

---

* Ce hărmălaie afurisită faceți, bre ! (trad. din sp.).
** Taci, babo ! (trad. din sp.).

cotloane. Totuși, una peste alta, preferam fizionomia sălbatică a acestui titan revoltat, gladiator, fugar, tîlhar cu profil de leu, înveșmîntat cu o haină de marchiz și un pantalon de soldat, aspectului lustruit și trădător al unui oarecare pamfletar spion, demagog popular sau calomniator public, care se încălzește în umbră din focul comod al unei rente secrete.

Nimic nu ar putea reda accentul de tandrețe cu care fata îi vorbea saltimbancului. Ea vorbea în franceză, el îi răspundea în spaniolă. Acest dialog pe jumătate, neînțeles de trecători, nu părea să-i stingherească nici pe unul, nici pe celălalt.

De altfel, în cuvintele frumoasei era un ciudat amestec a cărui origine însă nu puteam s-o descifrez. Vocea ei grațioasă și mîngîietoare era în anumite momente înfundată și hîrșîită (nici nu poți să-ți închipui cu ce regret scriu acest detaliu care demască, îmi este teamă, romul și țuica, însă ce vrei ? adevărul este neînduplecat, și eu nu vreau să mă îndepărtez de el).

Vorbirea ei, cînd grosolană, cînd aleasă, era alcătuită din cuvinte adunate de pe străzi și din altele culese prin saloane. Închipuie-ți o prețioasă care alunecă cîteodată pînă la o precupeață, hotelul Rambouillet invadat de dugheană, corpul de gardă, de o tavernă.

Toate astea făceau să fie cel mai ciudat stil din lume, era în același timp argo și jargon. Ea spunea *un esbrouf* *, ca țigăncile din piața Saint Germain, și *un farimara* ** *ca* ducesele din micul Marly.

Față de rivala ei se purta ca o adevărată doamnă. Nu îi făcea cinste să se ocupe de ea și în ceea ce îi spunea bărbatului nu era nimic referitor la bătrînă, nici o plîngere, nici un reproș.

Cu toate astea, personajul căruia nu-i scapă niciodată nimic, dracul, avea și aici socotelile lui, ca și în alte părți. Era foarte clar că blînda favorită avea mînia în suflet. Din timp în timp ea îi arunca celeilalte cîte o privire piezișă, și privirea zvîrlită dintr-un ochi atît de încîntător era aproape feroce.

Iată, prietene, o observație făcută de mine și care îți îngăduie să o aplici la toți leii și toate porumbițele genului uman. Nimic nu are un aer mai blînd decît un leu în timpul odihnei și nimic nu pare mai fioros decît o turturică înfuriată.

Te implor să nu dai aici cuvîntului leu sensul ridicol care de cîțiva ani îi este dat la Paris, modă de plîns și prostească, ca de altfel majoritatea modelor ce vin din Anglia, ce tinde să deformeze unul din cele mai frumoase cuvinte din limbă, degradînd una din cele mai nobile ființe ale creațiunii.

---

* Cel căruia îi place să epateze (trad. din fr.).
** Cuvînt neidentificat.

Între timp, la cuvintele *tais-toi ! vieille* *, spuse de bărbat, cealaltă a rămas nimicită și stupidă, nemișcată, ochiul ei, neclintit ațintit pe caldarîm, părînd că nu ascultă, părînd că nici măcar nu aude.

Totuși, la un moment dat, cînd un băiat de la han a trecut prin fața porții la cîțiva pași de ea, i-a făcut semn să se apropie. Un detaliu căruia perechea de îndrăgostiți fericiți nu i-a dat nici o atenție.

Băiatul a venit și s-a aplecat lîngă țigancă, care i-a spus cîteva cuvinte la ureche.

Băiatul a răspuns printr-un semn că a înțeles și s-a reîntors la han, iar ea a reînceput să-și netezească, cu un aer de totală indiferență, cutele fustei care, în treacăt fie zis, era la fel cu cea a favoritei. Numai că tînăra fată avea o fustă nouă, și bătrîna una veche.

Se auzea un zgomot de veselă și argintărie în han.

Bărbatul a făcut semn tinerei fete să se ridice.

— *Vamos. Ahora es menester entrar en la posada* **.

— Da, a răspuns ea, este momentul. Este ora meniului fix.

Și ea s-a ridicat ușoară ca o păsărică.

— *Que cantaras ?* ***

— Acel cîntec din valea Luiz, știi ?

— *Muy bien* ****

Ea a luat farfuria de cositor. El a luat spineta, i-a trecut cureaua după gît și s-a întors pe jumătate către cealaltă :

— *Bas a quedar aqui, vieja !* *****

Și au intrat amîndoi în han.

Privirea bătrînei s-a ațintit din nou pe caldarîm, iar a mea în farfurie. Îmi terminam în liniște dejunul, cînd, din sala învecinată, s-a auzit un cîntec, din sala lungă, luminată de o duzină de ferestre, unde luau masa zgomotos cei ce serveau meniul fix.

Cîntecul dulce, grav, ușor răgușit, acompaniat de o spinetă și mai răgușită, era probabil vocea tinerei fete.

Cu toate că ușa era întredeschisă nu auzeam cuvintele, fiind acoperite de acompaniamentul pantagruelic de linguri și furculițe.

În treacăt fie spus, niciodată nu am privit fără strîngere de inimă pe sărmanii cîntăreți ambulanți, acei paria ai tavernelor și cabaretelor, care se strecoară tremurînd și umiliți în acest pandemoniu de oameni nesătui și formidabili ocupați să benchetuiască,

---

* Taci, babo ! (trad. din fr.).
** Să mergem. Acum trebuie să intrăm în han (trad. din sp.).
*** Ce o să cînți ? (trad. din sp.).
**** Foarte bine (trad. din sp.).
***** O să rămîi aici, babo ! (trad. din sp.).

lăsînd pradă pe pirpiriul bariton sau pe slăbuța contraltă înfricoșătoarei orchestre de pahare, cuțite, farfurii și sticle și avînd drept capelmaistru pe diavolul burtos, cu ochii căscați, urechile astupate și dinții înfricoșători, ce se numește poftă de mîncare.

Eram, deci, pradă unor gînduri destul de melancolice, cînd deodată zgomotul vesel de la masa meniului fix s-a transformat într-un tumult extraordinar.

Cîntecul s-a oprit, zgomotul paharelor și farfuriilor a încetat și el și unul îngrozitor i-a luat locul.

Închipuie-ți mii de țipete, o rumoare de voci, de pași, de lovituri date și primite, de scaune răsturnate, de mese zguduite, de veselă spartă, mulțimea dezlănțuită, servitorimea înfuriată, o casă cu susul în jos, o furtună ; în fine, ceea ce milanezii numesc atît de bine în dialectul lor pitoresc, *barataclar per ca* *.

Acest strigăt : *Ein Dieb ! ein Dieb !* ** domina tumultul.

Surprins, m-am ridicat și m-am îndreptat către sala de unde venea vacarmul.

În acel moment ochii mei, care rătăceau mecanic în piață, se opriră asupra bătrînei.

Mărturisesc că nu m-am dus mai departe.

Femeia era transfigurată. Se ridicase, era în picioare, asculta cu nesaț rumoarea și privea hanul cu un ochi strălucitor, teribil, aproape frumos, plin de mînie, plin de ură și plin de bucurie.

Pe urmă flacăra ce o avea în privire s-a stins dintr-o dată. Expresia feței ei, puțin transparentă, ca a tuturor bătrînilor, a redevenit posomorîtă și înghețată.

Un grup ce ieșea din casă a apărut la ușa hanului.

M-am aplecat să văd.

Era o grămadă de oameni de toate felurile, servitori, servitoare, călători cu șervetul în mînă, băieți tineri, femei bătrîne, înconjurînd, într-un vîrtej de gesturi și strigăte, un bărbat și o femeie care se zbăteau.

Bărbatul era saltimbancul, femeia era tînăra fată.

Bărbatul era ținut de guler de șapte sau opt mîini puternice, respingea mulțimea însă cu aerul cel mai calm, cel mai îndrăzneț și cel mai indiferent. El mergea, dar rezistînd.

În ce privește tînăra fată, palidă, cu părul desfăcut, brutal împinsă și percheziționată de cinci sau șase grăjdari, cu bijuteriile smulse, dantela sfîșiată, plîngea, vorbea cu o voce rugătoare și trebuie să spun că se apăra cu toată tulburarea inocenței.

---

* expresie neidentificată.
** un hoț (trad. din germ.).

În învălmășeală erau deja amestecați un fel de polițiști în uniformă, veniți de nu știu unde, pentru că este o particularitate a oamenilor de la poliție să apară dintr-o dată din pămînt. Un hoț neîndemînatic lovește pămîntul cu călcîiul și iese un jandarm.

Am remarcat că băiatul care ținea brațul tinerei fete era același căruia i-a șoptit ceva bătrîna.

În ce privește bătrîna, nu se clintea. Privea în tăcere cum erau duși tovarășii ei. Devenise statuie.

Trecînd în dreptul ei, bărbatul i-a strigat : *Vete, muger !* *

O clipă mai tîrziu, tot acest grup furtunos, cei doi prizonieri, servitorii de la han, oamenii de la poliție și trecătorii au dispărut la colțul casei.

Unde se duc ? întrebai un băiat care tocmai se apropiase de mine.

El mi-a răspuns : la închisoare.

Iată explicația dată de băiat.

În timp ce tînăra fată cînta în picioare la capătul mesei unde se servea meniul fix, cu ochii ridicați spre cer, un servitor de la han, același, mi-a spus băiatul, care îi ținea brațul ieșind din han, remarcase în spatele ei, în umbra unui bufet unde ospătarii puneau farfuriile murdare, o anumită cantitate de sare și piper răspîndită pe jos. Din cînd în cînd, bărbatul care acompania cîntecul la spinetă se sprijinea, ca și cum ar fi fost obosit, de acest bufet. Servitorul i-a vorbit stăpînului despre sarea și piperul vărsat. S-a inspectat argintăria.

O solniță mare de argint dispăruse.

Văzînd aceasta, servitorul s-a repezit asupra frumoasei cîntărețe, strigînd : Căutați-o pe femeie !

Cu toată opoziția ei și a bărbatului, a fost percheziționată și într-un buzunar, ascuns în cutele fustei, a fost găsită solnița.

De aici tot tumultul și strigătele : *ein Dieb !*, acea apariție a poliției și, ca deznodămînt, închisoarea.

Vei rîde de mine, dragă prietene ? întîmplarea mi-a strîns inima.

Numai eu singur îi cunoșteam secretul.

Pentru toată lumea, chiar și pentru cei doi prizonieri, nu era decît un furt pedepsit ; pentru mine era o dramă. Fata furase din dragoste, dar din gelozie fusese pedepsită. Pentru mine era evident că bătrîna își denunțase dinainte rivala aceluiași servitor de la han, care, cu cîteva minute mai tîrziu, remarcase sarea aruncată, o percheziționase pe cîntăreață și o condusese la închisoare.

---

* Du-te, fă ! (trad. din sp.).

Întunecată poveste, în aparență trivială, dar în fond poetică; caraghioasă prin micimea personajelor, tragică, după părerea mea, prin intensitatea pasiunilor.

Ce ar fi fost, cu tot avertismentul milostiv al bărbatului, victima sa fără să știe : *vete, muger !* bătrîna a rămas pe loc.

Ea nu mai triumfa ; ochiul ei sticlos devenise oribil și trist ; gustul rămas în urma răzbunării este rău.

Era încă în același loc cînd un mic pluton de soldați, condus de un om al poliției și înmulțit de o ceată de copii, a apărut și a înconjurat-o dintr-o dată. Soldații au luat cușca, au smuls pancarta și i-au comandat bătrînei să meargă cu ei.

Capul îi căzu pe piept și ea se supuse fără să articuleze o silabă.

Cu toate astea, copiii, veseli și dezlănțuiți împrejurul ei, o asurzeau cu strigăte și chiote, și unul dintre ei, cel mai mare, care știa cîteva înjurături în franceză, o urmărea cu acea inexplicabilă înverșunare a copilăriei, care este blîndă cînd e blîndă, și atît de crudă cînd e crudă.

Egipteanca a suportat la început batjocura cu un aer de dispreț, dar dintr-o dată, ieșind din mijlocul soldaților înmărmuriți și făcînd trei pași în mijlocul copiilor, îi spuse celui mai mare cu vocea ei de pasăre de pradă, întinzînd brațul : — *Uite spînzurătoarea ta !*

Ea rămase în această poziție cîteva clipe.

Pînă acum nu remarcasem înălțimea femeii. Astfel, îmbrăcată în negru, slabă, palidă, dreaptă printre copii, cu brațul întins, era imaginea vie a unei spînzurători.

Soldații o luară, copiii își întețiseră rîsetele și țipetele, și un moment mai tîrziu ea dispăruse, ca și ceilalți doi, la colțul casei.

Freibourg

Note

19,

Freibourg. Încîntător oraș elvețian și gotic, plin de mănăstiri : Cordelierilor, Ursulinelor, Capucinilor, Augustinilor, Iezuiților. Vedere din turnul catedralei, în formă de tricorn. Catedrala este pe una din înălțimi. Îmbrăcămintea de lemn a pereților, frumoasă; cîteva vitralii frumoase ; orgă cu sunet amplificat înșelător. Voce umană. Clopotnița, în reparație acum, are 360 de picioare înălțime. Tei plantat în ziua bătăliei de la Morat, proptit pe stîlpi, în-

conjurat de bătrîni care se încălzesc la soare. Plimbare pe bătrînele poduri ; înfățișare fermecătoare a vechilor splaiuri ; pod suspendat, ciudat și folositor. Femeile poartă smocuri enorme de păr.

Am ieșit din Freibourg la asfințit. Mont Blanc, de o parte, printre munți, de cealaltă parte, o vacă, în poiana ei. Două lucruri mărețe.

Gruyères, dealuri calcaroase ; Gibloux, miez de gresii acoperite de brecii. Bulle : oraș vechi ars în 1805. Nu a mai rămas decît vechiul donjon. Există acolo un han cu firma : *Hôtel de la mort.*

Pe drumul de la Aix-les-Bains

— Album —

14 septembrie, ora 7 dimineața.

Ieșind din lacul Geneva, Ronul întîlnește zidul lung al munților Jura, ce-l trimite îndărăt în Savoia, pînă la lacul Bourget. Acolo găsește o ieșire și se repede în Franța. Din două salturi este la Lyon.

În depărtare, pe coastele aspre și verzi ale munților Jura albiile îngălbenite ale torenților secați desenează în toate părțile Y-uri.

Ați remarcat cît de pitorească este litera Y și cîte înțelesuri fără număr are ? Copacul este un Y ; ramificația a două drumuri este un Y ; confluența a două rîuri este un Y ; un cap de măgar sau de bou este un Y ; un pahar cu picior este un Y ; un scrin pe tija lui este un Y ; un om care ridică brațele la cer este un Y.

De altminteri această observație se poate extinde la tot ce constituie elementar scrisul omenesc. Tot ce se găsește în scrierea demotică a fost transpus în cea hieratică. Hieroglifa este rădăcina necesară literei. Toate literele au fost la început semne și toate semnele au fost la început imagini.

Societatea omenească, lumea, omul în totalitate sînt cuprinse în alfabet. Ingineria, astronomia, filozofia, toate științele au acolo punctul de plecare, imperceptibil, dar real ; și așa trebuie să fie. Alfabetul este un izvor.

A este acoperișul, pinionul cu traversa, arcada, *arx ;* sau îmbrățișarea a doi prieteni strîngîndu-și mîna. *D* este spatele ; *B* este *D* pe *D*, spatele pe spate, cocoașa ; *C* este cornul lunii ; *E* este postamentul, piciorul drept, consola și arhitrava, toată arhitectura cu tavanul într-o singură literă ; *F* este spînzurătoarea, furca ; *G* este cornul ; *H* este fațada edificiului cu cele două turnuri ; *I*

este mașina de război lansînd un proiectil ; *J* este *brăzdarul* și cornul abundenței ; *K* este unghiul de reflexie egal cu unghiul de incidență, una din cheile geometriei ; *L* este gamba și piciorul ; *M* este muntele ori tabăra, corturile împerecheate ; *N* este poarta închisă cu bara sa diagonală ; *O* este soarele ; *P* este hamalul în picioare cu povara în spate ; *Q* este crupa cu coada ; *R* este odihna, hamalul sprijinit de bastonul său ; *S* este șarpele ; *T* este ciocanul; *U* este urna ; *V* este vasul (de aici provine confuzia care se face deseori între ele) ; am spus ce este *Y* ; *X* sînt săbiile încrucișate, este lupta, cine va fi învingătorul ? nu se știe ; ermeticii au interpretat *X*-ul ca un semn al destinului, algebriștii, ca un semn al necunoscutului ; *Z* este fulgerul [...]

Astfel, întîi a fost casa omului și arhitectura sa, pe urmă corpul omului, structura și diformitățile sale ; pe urmă justiția, muzica, biserica, războiul, recolta, geometria ; muntele ; viața nomadă, viața de mănăstire ; astronomia ; munca și odihna ; calul și șarpele ; ciocanul și urna care se răstoarnă, se împerechează și se face clopotul ; arborii, fluviile și drumurile ; în fine, destinul [...] iată ce conține alfabetul.

De asemenea, s-ar putea ca unii din misterioșii constructori de limbi, ce clădesc bazele memoriei umane, dar sînt uitați de ea, A, E, F, H, I, K, L, M, N, T, V, Y, X și Z, să nu fie altceva decît diferitele nervuri ale șarpantei templului.

Geneva

Aix-les-Bains, 24 septembrie.

Bună ziua, mămico, bună ziua, Adela mea dragă, numerotez cu 9 această scrisoare ; numărul 8 este lunga scrisoare unde povestesc urmarea marii mele ascensiuni pe Rigi, începută, dar încă neterminată din cauza vitezei cu care călătoresc în acest moment. O voi termina și o vei primi în curînd. Pînă atunci nu vreau să te las fără vești, îți scriu în grabă aceste cîteva pagini. Sînt la Aix-les-Bains. Vezi cît de repede cobor către miazăzi. Este o vreme îngrozitoare în Elveția. Mai multe drumuri către miazănoapte sînt rupte.

Am trecut alaltăieri prin Lausanne, Adela mea, și m-am gîndit la tine. Îți mai amintești, cînd, în 1825, pe un frumos clar de lună, am întrezărit Lausanne ? Din impresia care mi-o făcusem despre biserică nu a mai rămas mare lucru, cu toate că este frumoasă. Seara, printr-o întîmplare ciudată, am retrăit exact același clar de lună și am văzut biserica la fel de frumoasă ca în 1825. Luna

ascunde prostiile arhitecţilor. Catedrala din Lausanne are nevoie de un pic de lună.

Geneva a pierdut mult şi crede, vai, că a cîştigat mult. Rue des Dômes a fost dărîmată. Vechiul rînd de case mîncate de vreme ce-i dădeau oraşului, către lac, o faţă atît de pitorească, a dispărut. A fost înlocuit de un splai alb, împodobit de o grămadă de cazărmi mari şi albe luate de bunii genevezi drept palate. Geneva a fost, în ultimii cincisprezece ani, răzuită, curăţată, nivelată, răsucită şi plivită în aşa fel, încît în afară de movila Saint-Pierre şi de podurile peste Ron nu a mai rămas nici o casă veche. Acum Geneva este o platitudine înconjurată de ridicături.

Însă orice ar face, oricît ar vrea să-şi *înfrumuseţeze* oraşul, cum nu vor putea niciodată să răzuie Salève-ul, să retencuiască Mont Blancul şi să zugrăvească Lémanul, sînt liniştit.

Nimic mai posomorît decît mici Parisuri neizbutite, prezente acum în provincie, în Franţa şi în afara ei. Te aştepţi la un oraş vechi cu turnuri, cu faţade sculptate, străzi istorice, clopotniţe gotice sau romane şi găseşti o falsă stradă Rivoli, o falsă Madeleine semănînd cu faţada teatrului Bobino, o falsă coloană Vendôme avînd aerul unui stîlp de afişaj.

Provincialul are pretenţia să-l facă pe parizian să admire toate acestea ; parizianul ridică din umeri, provincialul se supără. Aşa cum m-am certat deja cu întreaga Bretagne, mă voi certa acum cu Geneva.

Geneva este totuşi un oraş situat admirabil, cu multe femei frumoase, cîteva alese inteligenţe şi o mulţime de plozi încîntători ce se joacă sub copaci, pe malul lacului. Cu astea îi poţi ierta conducerea meschină, nătîngă, ridicolă şi cicălitoare, păcătosul şi caraghiosul control al paşapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălţată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, şi galbenul ei, şi albul, şi ipsosul, şi creta sa.

Totuşi încă puţin şi Geneva va deveni un oraş plictisitor.

Ieri a fost o sărbătoare, *un ensuissement,* cum i se spunea. Se trăgeau bilete de loterie. Toată lumea vorbea geneveza. Îmi pierdusem remontorul de la ceas şi mi-a fost imposibil să găsesc un ceasornicar care să lucreze. Geneva nu se mai recunoştea. Lumea se plimba pe apă, în ciuda valurilor ; puştii ştrengăreau ; căruţele coborau coastele fără opritoare ; şi plimbăreţii degradau taluzele de iarbă.

Rîd, dar eu nu rîdeam. Mă plimbam singuratic în oraşul unde hoinărisem cu tine acum paisprezece ani. Eram trist şi plin de gînduri bune şi tandre ; poate ai fi fericită să le cunoşti. Adela mea, iubeşte-mă !

De la Bulle, pînă dincolo de Lausanne am călătorit cu o familie elvețiană minunată și drăguță. Șase persoane. Tatăl, un bătrîn distins, cultivat, amabil, plin de informații și, în plus, de informații utile, care mi-a amintit de tatăl tău. Fata mai mare este o tînără văduvă agreabilă (în genul doamnei François). Ea a dorit să viziteze Chillon, i-am oferit brațul meu, ea l-a acceptat ; fratele mai mare, un cumsecade student entuziast, a venit și el cu noi și am făcut toți trei expediția la castel. I-am scris lui Boulanger de la Lausanne toate detaliile. Dacă este aproape de tine, ceea ce doresc și pentru tine și pentru el, cere-i detaliile. La Coppet, familia mea elvețiană m-a părăsit. O regret mult.

Însă ceea ce regret, ești tu, sînteți voi, toți iubiții mei. Înainte de împlinirea unei luni vă voi revedea. Călătoria mea este o călătorie de lucru. Dacă n-ar fi asta, negreșit aș scurta-o. Am atîta nevoie să vă îmbrățișez. Vă iubesc pe toți.

Și, bineînțeles, nu face excepție nici dragul meu Vacquerie.

SUDUL FRANȚEI ȘI BURGUNDIA

AVIGNON

Album

25 septembrie.

A sosi la Avignon pe un frumos asfințit de toamnă este un lucru admirabil. Toamna, soarele în asfințit și Avignon înseamnă trei elemente ale unei armonii.

Orașul papilor se duce și el ; anul lui Petru, acest an care ar fi trebuit să fie un ciclu, este în pragul toamnei ; soarele catolic, înălțat la Avignon ca și la Roma, este în asfințit.

De departe, minunatul oraș, avînd ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatră aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sînt ca un reflex al frumuseții grecești. Ca și Atena, Avignon are un Acropole ; castelul papilor este Partenonul său.

Dealurile sînt calcaroase, acoperișurile sînt italiene, ceea ce învăluie orașul cu o zare de tonuri calde și linii drepte ce taie în depărtare grupuri de turnuri mari, rotunde. Pe măsură ce înaintezi, legănarea vaporului face ca în lumina razelor de soare grupul de turnuri să se descompună și să se recompună, fără să-și piardă nimic din unitatea lor pitorească și severă, ca și cum Poussin [42] însuși le-ar deranja și le-ar pune la loc.

Cînd te apropii de oraș, imaginea greacă și antică a vechiului Avignon se schimbă, fără să dispară însă, și ideea catolică începe să se înfiripe și să iasă la lumină. Clopotnițele se înmulțesc ; acele gotice străpung splendida îngrămădire de arhitrave ; castelul papilor devine pentru privire un fel de catedrală romanică uriașă cu șapte sau opt turnuri drept fațadă și un munte drept absidă. Ogive se desenează ici și colo în incinta fortificată ; vîrfuri de contraforți arabi se prind de cele două părți ale masivelor porți-donjon ; în partea de sus a zidurilor apar lucarne de tragere de o formă remarcabilă ; lucarna papilor este o cruce.

Toate acestea înseamnă măreție, adăugată măreției ; așa cum am mai spus-o mai sus, este Roma ivită din Atena. Nici chiar gura

de tragere nu este supărătoare. Mitra papală era totodată și cască. Iuliu al II-lea, fost episcop de Avignon înainte de a fi papă, a arătat adeseori acest lucru regilor Europei. Crucea catolică nu este numai o cruce ; ea este cîteodată un ciocan, cîteodată o sabie.

Acum, că valul se retrage, Avignon nu mai este decît un orășel, dar un orășel cu o înfățișare nemaipomenită.

Am sosit către seară. Soarele tocmai dispăruse într-o ceață arzîndă ; cerul luase culoarea albăstruie, nedecisă și luminoasă ce face ca Venus să strălucească atît de minunat ; cîteva capete de oameni negricioși și arși de soare se arătau pe zidurile înalte ca dintr-un oraș turcesc ; un clopot bătea, luntrașii cîntau pe Ron, cîteva femei în picioarele goale alergau către port ; printr-o poartă ogivală vedeam cum urcă, pe o stradă strîmtă, un preot ducînd potirul Sfintei Împărtășanii, precedat de un paracliser, purtînd crucea, și urmat de un gropar, împovărat de un sicriu ; copii se jucau pe pietrele ieșite din apă, jos la mal ; și nu aș putea spune ce sentiment mă învăluia, din amestecul melancoliei clipei, cu măreția spectacolului.

Avignon moare ca Roma, de aceeași boală ca Roma, și cu tot atîta maiestate ca Roma.

Cu toate astea, dacă doriți să păstrați o impresie neștirbită, dacă vreți să luați în minte sau poate chiar în inimă Avignonul feciorelnic și venerat, dacă vreți ca sentimentele mărunte să nu tulbure gîndurile înălțătoare izvorîte din contemplarea orașului, nu vă apropiați, nu intrați în Avignon, treceți în grabă, coborîți Ronul, ajungeți la Beaucaire sau la Marsilia, sau în oricare oraș comercial, și de acolo întoarceți-vă către Avignon ca să-l admirați.

Dacă totuși persistați, dacă uitați importantul adevăr că un călător nu cunoaște niciodată din obiceiurile unui oraș decît partea hidoasă, ospitalitatea cumpărată, servitorimea de moment și jecmănitoare, într-un cuvînt hanul, și că nu face niciodată cunoștință cu casa primitoare, gratuită, prietenoasă și binevoitoare, dacă vreți cu tot dinadinsul să dormiți, să beți și să mîncați în această cetate-fantomă numită Avignon, dacă pînă într-atît nu-i dați respectul cuvenit, iată ce veți păți, iată ce mi s-a întîmplat.

Trageți la țărm, vasul atinge malul, se aruncă puntea, vă luați sacoșa (presupun că știți să călătoriți și că nu vă încărcați decît cu o sacoșă), dați biletul și săriți pe țărm. Sînteți sprinten, fericit, vesel, priviți ogivele turnurilor și nici măcar nu ați remarcat mutrele groaznice care mărgineau țărmul și care vă așteptau la coborîre. Cu toate astea iată-vă printre ele, vă înconjură, vă trag în toate părțile, vă asurzesc și sînteți obligat să băgați de

seamă că vă aflați în mijlocul hamalilor din Avignon. Așadar, veți cunoaște ce înseamnă hamalii din Avignon.

Sînt un fel de uriași prost croiți, urîți, îndesați, vînjoși, pătrați, păroși, neplăcut de privit. Pun stăpînire pe tine, te înghiontesc în învălmășeală și îți spun într-un îngrozitor dialect și cu un îngrozitor surîs îndatoritor : Domnul are bagaje ? Răspunzi inocent, da, și arăți sacoșa. — *Numai atît !* răspund uriașii pe limba lor păsărească, *este doar pentru un bătrîn sau pentru un copil.* Și te examinează pe tine și desaga ta cu un neînchipuit dispreț.

Cum este întotdeauna neplăcut să traversezi un oraș cu o sacoșă pe umăr, fără să știi unde mergi, aștepți ca unul din caraghioși să-ți ia bagajul. Nimeni nu se apropie. Cauți din ochi un copil sau un bătrîn. Nu apare nici unul. Nu mai aștepți și pornești vitejește prin oraș cu bagajul sub braț în căutarea unui adăpost. Abia ai făcut trei pași că unul din uriași aleargă după tine, îți smulge povara și începe să meargă înaintea ta. Îl urmezi. În două minute este în fața ușii unui hotel.

Dacă este hotelul *Palais-Royal*, hotelierul te examinează din cap pînă în picioare, remarcă că ai șapcă pe cap și cizme prăfuite în picioare și drept bagaj o sacoșă, cîntărește dintr-o privire prada slabă și vrednică de dispreț și îți declară că nu mai are camere. Unde pui că hanul lui e gol. Dacă este hotelul *Europe*, situat vizavi, patronul te primește și te conduce în tăcere într-o cameră oarecare.

Hamalul este tot acolo. Trebuie să-l plătești. S-ar putea ca nenumăratele bacșișuri din timpul zilei să-ți fi epuizat mărunțișul și în pungă să nu fi rămas decît cu bani de aur. Te întorci cît se poate de natural către hotelierul avignonez și îi spui arătîndu-l pe hamal : Dați-i cincisprezece bani acestui om. Aici scena se schimbă. Hotelierul te privește cu un aer înfricoșat și din cele cinci sărmane cuvinte trage concluzia că nu ai bani. Nimic mai caraghios decît un asemenea nor pe mutra unui hotelier. Privirea lui se plimbă îngrijorată de la sacoșă la tine și de la tine la sacoșă, prostănacul de hamal punînd capac la toate. Dar, pentru că îți este foame și dorești să te culci undeva, nu te superi și îi spui hotelierului, scoțînd un napoleon din buzunar : schimbă-mi asta. O clipă mai tîrziu hotelierul revine cu banii, liniștit și vrednic de milă. Atunci iei din grămadă cincisprezece parale și le dai hamalului pentru cele trei cămăși ce ți le-a purtat și pentru cei trei pași făcuți.

Aici altă întîmplare. Uriașul refuză. *Nu este destul*, spune el. Ești puțin surprins. Eh ! te gîndești, este un sălbatic care nu cunoaște valoarea banilor și îi dai douăzeci de parale. Îmi trebuiesc treizeci, spune omul.

Sînt destul de nepăsător față de monedele de treizeci de parale, nepăsător, ca un milionar, nepăsător, ca un poet, cu toate că nu sînt nici poet, nici milionar. Cu toate astea mărturisesc că, uneori, o monedă de treizeci de parale m-a înfuriat pe toată viața. Îmi voi aminti pînă în ultima clipă de moneda de treizeci de parale de la Avignon.

Încerci să faci unele obiecții : Cum, pentru trei pași, pentru un pachet de doar trei livre ! Pentru cincisprezece parale un comisionar traversează tot Parisul cu chingile pe spinare, dar bine, caraghiosule, cîștigi cincizeci de franci pe zi ? Uriașul rămîne neînduplecat. — *Sîntem asociați în Avignon. Treizeci de parale.* Încerci din nou. Dar dacă aș fi avut un cufăr ? Îmi răspunde : — *Ar fi făcut trei franci.*

Ce să faci ? să te iei la trîntă cu acest om ? să te adresezi hotelierului ? să chemi comisarul de poliție ? El este înțeles cu hotelierul și fără îndoială că-și împart banii. Comisarul de poliție te va face să-ți pierzi timpul cu fleacuri cvasi-juridice. Lupta cu omul ar fi inegală și pe urmă respingătoarea gloată a hamalilor din Avignon este acolo și mișună pe sub ferestre. În orice caz, ar fi mult zgomot pentru nimic.

Omul repetă întruna : *treizeci de parale, sîntem cu toți asociați :* Îi spui : — *Deci sînteți o bandă,* dar îi dai cele treizeci de parale.

Însă ești indignat și mînios. Chipul sinistru și suspect al hamalului îți trezește ciudate amintiri ; îți vin în memorie sîngeroasele fapte vitejești ale acestei populații din Avignon și, pornind de la o sacoșă și de la o monedă de treizeci de parale, vezi apărînd, sub tavanul crăpat al hanului *Palais-Royale,* umbra palidă a mareșalului Brune [43] și-l auzi ricanînd pe Trestaillon.

Este clar că ar fi fost mai bine să nu intri în Avignon.

Peste tot găsești un pungaș cerînd dublu sau chiar triplu de ce i se cuvine, dar numai la Avignon am întîlnit un hamal ticălos cu aer de fiară sălbatică, cu ochi de vulpe și rictus de tigru. Îți dai seama că acest lazzarone * provensal nu ar duce un cufăr pentru trei franci, în schimb ar omorî un om pentru două parale.

Nu vreau să fiu nedrept cu acest nobil oraș. Avignon este, fără îndoială, pentru cei care îl locuiesc, plin de familii demne, cinstite, oneste, ospitaliere, însă pentru călătorul grăbit, ce ajunge să cunoască numai aspectele superficiale ale lucrurilor, Avignon are doar două fizionomii distincte. În partea de sus este orașul papilor, în partea de jos, o peșteră de tîlhari.

---

* Cerșetor (trad. din it.).

Desigur, este de la sine înțeles că admit toate excepțiile și toate restricțiile. De altfel tocmai am revăzut orașul în clar de lună mai frumos și mai uimitor decît în asfințit. Și pe urmă aerul este călduț, vîntul lin și cerul albastru.

Ieri eram la Lyon, ploua cu găleata. La cinci dimineața am părăsit Lyonul ce tremura de frig, sub un nor gros ; la cinci seara eram aici. Este o călătorie minunată. Am mers în douăsprezece ore nu de la Lyon la Avignon, ci din noiembrie în iulie.

26 septembrie.

Luna era plină, cîteva stele strălucitoare punctau ici și colo albastrul cerului, adierea era caldă. Nopțile la Avignon au deja ceva din suflul cerului Greciei și al Italiei. Simți, în curentul de aer îmbătător, că poarta Orientului este aici foarte aproape, întredeschisă.

Mergeam în lungul cheiului Ronului sub întunecatele ziduri ale lui Inocențiu al IV-lea. Aveam în față acel pod din Avignon, cîntat de jocurile vesele ale fetițelor, acel vechi pod Bénézet, rupt, căzut, prăbușit, cu toate că a fost clădit de un sfînt, cu toate că poartă încă în mijlocul Ronului o capelă.

Cele patru arcuri mari se înălțau în lumina lunii ca umbre negre încununate de siluetele ierburilor și mărăcinilor. Din cele patru arcuri cel ce atinge țărmul trece peste drum și îl acoperă cu arhivolta lui mare.

Sub această boltă, ale cărei crăpături adînci le priveam, a fost oprită, în 1815, în momentul în care părăsea Avignonul, trăsura mareșalului Brune. Cîțiva păcătoși au apucat zăbalele cailor și i-au întors din drum. După ce au făcut cîțiva pași în afara boltei, cu oribila gloată agățată de capul cailor, mareșalul a putut să citească pe fațada unei case de pe țărm aceste cuvinte, scrise dedesubtul unei madone, unde dăinuie încă : *Notre-Dame de la Garde, roagă-te pentru noi, 7 septembrie 1812.*

L-au forțat pe mareșal să se întoarcă în oraș, prin vechea poartă fortificată ce străjuiește podul de lemn.

Exista acolo, la dreapta, într-o piațetă, un han, *hotelul Palais-Royal,* încă în picioare. Mareșalul s-a refugiat acolo. Acolo a fost atacat. De acolo a refuzat să fugă. Acolo, Pointu, Farge și Mallaine l-au sugrumat. De acolo, din acel han, a fost tîrît trupul, ca să fie legat de coada unui cal și apoi dus și aruncat în Ron.

M-am plimbat pînă la miezul nopţii prin sinistra piaţetă. Hotelul Palais-Royale ocupă o latură. Cinci ulmi, martori ai crimei, umbresc caldarîmul, doi la stînga şi trei la dreapta.

Aproape de han, în fund, dincolo de cei trei arbori, se vede faţada neagră, elegantă şi manieristă a unei clădiri din secolul al XVIII-lea. Deschiderile uşilor şi ferestrelor conturate în această faţadă sînt astăzi zidite şi denaturate. Într-un ancadrament în ghirlande, de deasupra unei porţi, am văzut cîteva urme dintr-o inscripţie ştearsă. Am descifrat, nu fără greutate : *Salle de spectacles.* Mai jos, în unghiul zidului, de unde se deschide o stradă, este această inscripţie : *Place de la Comédie.*

De fapt, 1815 nu făcea decît să repete '93. În 1815 Pointu a tîrît corpul mareşalului Brune în Ron ; Jourdan, în '93 trăgea în Ron un alt cadavru încă şi mai ilustru. Cel al lui Jacques d'Ossa, de Cahors, papă, sub numele de Ioan al XXII-lea, care, după ce a dormit patru sute cincizeci şi nouă de ani sub bolta bizantină de la Notre-Dame des Doms, a fost trezit brusc din mormîntul său. Cîţiva spărgători de vase, beţi de vin şi de pasiuni sălbatice, au aruncat, rîzînd, în rîu pe temutul papă ce l-a canonizat pe sfîntul Thomas d'Aquino, l-a amnistiat de antipapa Nicolae al V-lea şi l-a excomunicat pe împăratul Ludovic al Bavariei.

Să nu fiu înţeles greşit ; în oraşe ca Nîmes şi Avignon nu sînt nici iacobini, nici regalişti, nici catolici, nici hughenoţi ; sînt masacre periodice tot aşa cum sînt epidemii de friguri. La Paris sînt certuri, la Avignon exterminări. Pointu şi Jourdan nu sînt doi oameni, este unul şi acelaşi om în două epoci diferite, este drojdia populaţiei din Avignon în timp de revoluţie.

Un noian de învăţăminte şi concluzii morale ne oferă această nenorocită populaţie. Şi aici trebuie mai curînd să plîngi decît să dojeneşti. Natura şi climatul sînt complici în toate lucrurile îngrozitoare înfăptuite de aceşti oameni. Cînd soarele sudului încinge un gînd violent, din capete şubrede nu ies decît crime.

NOTE

Avignon — anul acesta opt luni fără ploaie. Palatul papilor. — Vipere. — Puţ Ludovic al XV-lea în curte. — 800 de săli. — Fresce admirabile. Gheţăria papei umplută. Galeria distrusă pentru a face o curte soldaţilor. Capela inchiziţiei. Ogive triple. — Curtea ruinată în '93. Subterană care traversează cele două Ronuri şi merge pînă la Fortul St. André la Villeneuve (departamentul

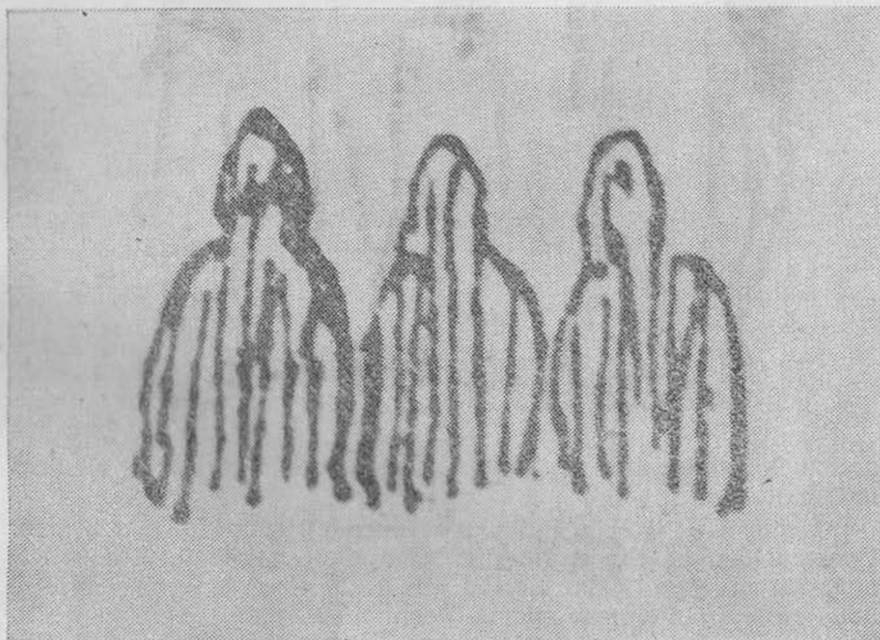
Gard). Închisoarea unde a fost închis Rienzi — celulă luminată de o fereastră ogivală. Inscripţii pe zid :

Quis mihi hoc tribunt ?

F. Graset

acves'fav sermet 158... — IHS — *Ders est pre nobis.* — Videont RANOS — *Longitudine rerum* (ilizibil) *

Jourdan tăietor de capete — 200 de persoane străpunse de sabie — am văzut gaura pe unde au fost aruncate în gheţărie. Sală de tortură văzută de sus. Are forma unei mitre papale. Fără ecou. Afumată de ruguri. Patru funduri de cuptor în cele patru colţuri. Adîncitură unde stătea judecătorul. Rugul era într-o cuşcă de fier. Am văzut găurile gratiilor în zid. Cal cu o şa vărgată pictat pe pereţi. Lungă alee a inchiziţiei. Împuşcături în '93 (Jourdan). Gloanţe pe pereţi. Uşă zidită prin care au ieşit victimele. Vas de piatră unde erau fierţi în ulei condamnaţii. Englezoaică frumoasă ce măsoară adîncimea cu umbrela. Camera de tortură văzută dinăuntru. Arsuri adînci în zid. Smulgere de instrumente. Cuptor

* Inscripţie cu formulare neclară.

pentru a încinge instrumentele. Deschidere ogivală de aruncat trupurile.

Urme mari de sînge din '93 (Jourdan), tot zidul este vopsit. Constructorul a conceput două tavane în acest turn pentru a adăposti muniția. Zidar, lăsînd să-i cadă coșul, coboară, găsește două cadavre. Felinare sparte, vechi foale, amestec de geniu în toate astea. Suporturi de lampioane de la serbarea regelui alături de arsuri pe zid. Iarbă medicinală, butoaie desfundate, pingele vechi. Crăpături în sus pe unde se văd ruinele. Burlane de

sobă, cercevele vechi etc. Turnul Taurias, prăbuşit. Ogive. Urcat scara în zid. Scheletul unui palat. Se întrevăd intrările sălilor. Lilieci-Console sculptate sub arcurile grinzilor de susţinere ale ogivelor — Nr. 5 bucătărie pentru 1 600 de oameni (bucătăria papei) — Biserică transformată în magazin. Este imensă. Preotul părea un pitic, spune bătrîna.

Şapte papi la Avignon. Capela particulară a papei. Fresce admirabile acoperite de zugrăveală în 1827. Nu a fost lăsată decît o travee ca mostră a prostiei. Sala conclavului, unde era expus cu măreţie, înconjurat de cardinali, papa decedat ; paturile soldaţilor, culcaţi, în hainele lor cenuşii. Mănunchiuri de ogive. Balconul de unde da binecuvîntarea ambasadorul papei, obiecte militare de piele, agăţate în cuie. Temniţe subterane. Roţi cu zimţi de lame. Mansarde. Turn-închisoare. Frumoase deschideri romanice cu gratii prin care se văd bonetele poliţiştilor şi capetele soldaţilor.

Palat-fortăreaţă-puşcărie.

Catedrală. N.-D des Dome — Dom romanic octogonal, frumos. Portic romanic în care este un portal bizantin cu picturi frumoase pe timpan. *Simon de Sienne*. (În timpul revoluţiei a fost pusă această inscripţie pe care am citit-o : *Monument antique et curieux* *). Avignon AVE. JO. Statuia lui Jupiter în fundaţia castelului. Turnul principal stricat, balustradă cu stîlpi, toată construcţia este din punct de vedere arhitectonic prost restaurată. Crucile făcute la ferestre demonstrează ignoranţa odioasă a arhitectului. Barete sculptate pe zidurile metropolei. Amvonul episcopului. O cruce groaznică a misiunii strică esplanada portalului.

Marsilia

30 septembrie ora 5 seara.

Sînt la Marsilia, debarc şi am şi alergat la poşta din strada Saint-Anacharsis ; poşta nu se va deschide decît după două ore. Două ore. Este foarte mult. Iată, sînt treizeci de zile, Adela mea, de cînd nu am mai avut nici o scrisoare de la tine. Şi trebuie să mai aştept două ore. Ce să fac ? Contam să petrec aceste ore citindu-ţi scrisorile, dar le voi petrece scriindu-ţi. În gîndul meu ţi-am acordat acest timp şi nu mă răzgîndesc.

După munţi, aveam nevoie să văd marea, o mare oarecare, chiar şi Mediterana, în lipsa oceanului. La urma urmei nu mă

* Monument antic şi ciudat (trad. din fr.).

plîng, Mediterana este frumoasă, altfel decît oceanul, e drept, dar este şi ea frumoasă. Oceanul are norii săi groşi, ceţurile dese, talazurile verde-albăstrui şi sticloase, dunele sale în Flandra, falezele în Normandia, granitele în Bretagne, vînturile sale uriaşe, măreţele sale maree ; Mediterana este în întregime sub imperiul soarelui, şi asta reiese din sentimentul inexprimabil de unitate dat de frumuseţea sa ; ea are o coastă sălbatică şi aspră ale cărei coline şi stînci par cioplite sau sculptate de Fidias [44] ; severitatea coastei se armonizează cu graţia valurilor ; copacii, acolo unde sînt copaci, îşi înmoaie piciorul în valuri ; cerul este de un albastru deschis, marea este de un albastru închis, iar cerul şi marea sînt de un albastru profund.

De la lacul Lucerna m-am dus la lacul Léman, de la lacul Léman la Mediterană. Un crescendo. Acum îmi trebuie oceanul sau Parisul.

Am ajuns la Mediterana pe Ron. Am văzut Ronul intrînd în Mediterană, lat de două leghe, galben, tulbure, noroios, mare şi murdar. Acum şase zile l-am văzut ieşind din Léman, sub vechiul pod al morilor din Geneva, clar, transparent, limpede, albastru ca un safir.

La Léman, Ronul este ca un tînăr, la Mediterană, este ca un bătrîn. Acolo nu a văzut decît munţii, aici a traversat oraşe. Dumnezeu îi dă zăpada, oamenii îi dau noroiul.

Iată ce înseamnă, copiii mei, să trăieşti şi să alergi. După ce ai trăit, după ce ai spumegat, ai mugit, ai mîncat torenţii şi rîurile, ai rupt stîncile, ai spălat podurile, ai tîrît poveri, ai hrănit oraşe, ai reflectat cerul şi norii, fluviul, plecat îngust şi aprig din Léman, ajunge imens şi calm la Mediterana, unde se îngroapă. Acolo regăseşte, sub un soare orbitor, cu un orizont fără sfîrşit, albastrul adînc, limpede şi sclipitor al lacului Geneva. Mormîntul se aseamănă leagănului, numai că este mai mare.

Am coborît astăzi dimineaţă de la Arles, la ora zece, cu un vapor. De la Arles, vasele marine încep să apară pe fluviu, malurile parcă se îndepărtează şi se turtesc, apoi Camargue cu uriaşul şes pustiu ce pune stăpînire pe malul stîng, pe urmă orizontul devine nesfîrşit către miazăzi, cerul pare să se ridice ca şi cum bolta lui ar creşte. Deodată apare o linie albastră. Este Mediterana.

Vîntul sufla dinspre uscat, mateloţii au desfăşurat pînzele vasului ce înainta repede ; malurile joase ale gurilor Ronului s-au retras în spatele vaporului şi s-au lărgit la dreapta şi la stînga ca marginile gurii unui ghioc ; pămîntul rămăsese doar ca dealuri înalte unde vin să se adăpostească colonia foceană şi muntele Cerdon, măreţ far în orizontul Marsiliei, precum muntele Ventoux în orizontul Avignonului. Atmosfera era atît de limpede, încît cu

toată distanța de douăsprezece sau cincisprezece leghe, puteam să desluşesc toate coastele muntelui, pantele verzi ale păşunilor şi capricioasele spintecături ale torenților.

Valul creştea ; totuşi apa era încă mocirloasă, dar vedeam în fața noastră mărindu-se, îngroşîndu-se şi apropiindu-se linia albastră unde apăreau strălucitoare pete de spumă. Din cînd în cînd ne întîlneam cu un soi de cruci, aplecate în larg în mijlocul valurilor. Erau catargele vaselor naufragiate, tăiate de gabii precum bara transversală a unei cruci.

Mai sîntem încă în gura Ronului. Clipa în care intrăm în valurile Mediteranei este minunată. Apele mării sînt despărțite de apele fluviului atît de evident şi de precis, încît o bună bucată de timp prova vasului este în apa albastră în timp ce pupa este încă în apa galbenă. Nu înțeleg cum reuşeşte Ronul să se împreuneze cu apele feciorelnicei mări.

De îndată ce răzbate în apele albastre, Ronul devine la rîndul lui o linie gălbuie cufundată şi pierdută în spatele valurilor şi ai în fața ochilor un spectacol încîntător. Marea este un safir, aşa cum ți-am spus, adineauri, cerul este o peruzea.

Astăzi dimineață vîntul era foarte puternic, Mediterana sălta vesel, era maritimă, cum spun marinarii.

Nu erau valurile întinse ale oceanului rostogolindu-se în față, desfăşurate regeşte în nemărginire ; ci ondulații scurte, repezi, mînioase. Oceanul este la largul lui, se învîrteşte în jurul lumii ; Mediterana este într-un vas scuturată de vînt. Ceea ce îi dă acel val gîfîit, scurt şi îndesat. Apa se adună şi se luptă. Este tot atît de mînioasă ca şi oceanul, dar într-un spațiu mai mic. De aici înfiorătoarele furtuni ale Mediteranei.

Nu era furtună, dar era o stare apăsătoare. Cîțiva nori joşi se tîrau la orizontul îndepărtat. Era un vînt de echinox cu un soare de solstițiu. Marea, pe alocuri, era de un violet închis ; în alte părți era de un verde de smarald. O ploaie fină, smulsă valurilor de vînt, trecea din cînd în cînd, ca o suflare, peste vapor.

Eram în picioare în partea din față. Către ora două soarele şi vîntul erau în spatele nostru, unul strălucea în dreapta, celălalt sufla în stînga. Această rețea de ploaie, impalpabilă, dusă violent de vînt, trecea sub partea din față a vaporului şi acolo întîlnea razele de soare, ceea ce făcea să-mi joace în fața ochilor, ca şi cum ar fi fost legat de prova vasului, un încîntător curcubeu, pe albastrul întunecat al mării.

O micuță corabie frumoasă ne urmărea la oarecare distanță, şi mai scuturată decît noi. Vîntul şi soarele făceau şi din aceste pînze latine două lucruri fermecătoare, umflîndu-le şi aurindu-le. Corpul corabiei cînd dispărea, ca într-o vale, cînd apărea, grațios,

pe spinarea valurilor. Împrejurul ei se umfla un val de spumă enorm și strălucitor, ceea ce făcea ca, văzut din față, să semene cu o cască răsturnată lăsînd să-i tremure sub ea panașul alb.

Corăbioara, ajutată mai bine de pînzele sale decît noi de roți, care uneori nici nu atingeau valurile, ne-a depășit. S-a apropiat atît de mult de noi, încît am putut citi pe pupa inscripția *Confiance en Dieu,* pe urmă s-a ascuns, săltînd pe valuri cu o mișcare admirabilă.

La ora patru și jumătate, după ce am făcut zece leghe pe mare, debarcam la Marsilia. Întrerup, sînt anunțat că poșta s-a redeschis, alerg.

ora 7 seara.

Sînt foarte trist, Adela mea dragă, nici o scrisoare, nici de la tine, nici de la Didine. Didine, scrie-mi, scrieți-mi și voi, dragii mei micuți mult iubiți, Charles, Toto, Dédé. Mîine voi pleca la Toulon, pe urmă voi reveni la Marsilia, special, sperînd să găsesc scrisori de la tine, dragă prietenă. Am într-adevăr mare nevoie ! Scrie-mi acum, și imediat la *Chalon-sur-Saône*, tot *post-restant* și tot *fără prenume*. Am scris la Colonia ca să primesc scrisorile tale și le aștept. Următoarea mea scrisoare va cuprinde sfîrșitul plimbării pe Rigi. L-am căutat pe Méry. Acum nu este la Marsilia. Pe curînd, Adela mea, scrie-mi, spune-i minunatului nostru Vacquerie să-mi scrie. Pe curînd. Vă îmbrățișez pe toți de mii și mii de ori.

Al tău, Victor.

Marsilia

— ALBUM —

În afară de frumoasele basoreliefuri ale lui David, de la poarta Aix, și alte două basoreliefuri, unul roman, altul bizantin, în Majore, Marsilia nu mai are nimic monumental. Marsilia este o adunătură de case sub un cer frumos, asta-i tot.

Vechea poartă-fortăreață ce purta mîndra inscripție ștearsă de Ludovic al XIV-lea : *Sub quocumque imperio summa libertas* *; Boulevard des Dames, mărturie a vitejiei femeilor marseieze : turnul Sainte-Paule, al cărui tun vechi, lung de optzeci de pi-

* Oricine ar fi stăpîn, noi ne păstrăm libertatea (trad. din lat.).

cioare, a aruncat faimoasa ghiulea ce a ucis în altar pe preotul care făcea slujba pentru conetabilul de Bourbon, ceea ce l-a făcut să izbucnească în rîs pe marchizul de Pescaire, toate astea au dispărut.

Din orașul grecesc nu a mai rămas nimic, din orașul roman nimic, din orașul gotic nimic.

Iată în ce fel consiliile municipale din Franța tratează orașele ilustre. Un negustor oarecare a avut nevoie de piatră să-și construiască o fabrică de săpun și i s-a dat turnul Sainte-Paule. Astfel, peste tot, în momentul cînd scriu, în aproape toate orașele din Franța, o duzină de negustori stupizi, de mărunțișuri, de fierărie sau de jucării, autorizați cum se cuvine de lege, fac, după bunul lor plac, ștersături istoriei.

Cheile d'Ollioules

Drumul de la Marsilia la Toulon iese din Marsilia prin poarta Romei, trece pe lîngă un obelisc neînsemnat și se îndepărtează, la fel ca și drumurile ce pleacă din Paris, mărginit mai mult de ziduri decît de arbori. Pînă la Cuges drumul este mărginit de casele răspîndite pe cîmp, cu puțurile lor și nelipsiții duzi, de grădini plantate cu măslini și protejate de un paravan de chiparoși contra vîntului de nord, de trestii mari ce își dau aer de bambuși, de cîțiva pini din Italia ici și colo, de dealuri cu capete crețe acoperite cu stejari mediteraneeni, scunzi ca mărăcinișul și spinoși ca ilicele, apă nămoloasă a firavului rîu Aubagnne, umbrită de sinbovini, apoi de vii fără araci și de tufișuri de un fel de lobodă numită pe aici *cimișirul alb*.

Am coborît într-o poiană încîntătoare smălțuită de mii de stele, galbene și albe în septembrie, așa cum sînt la noi în aprilie ; am crezut că nu voi găsi decît piciorul cocoșului și margarete, dar erau peste douăzeci de specii de flori diferite. În Provence, razele soarelui fac să scînteieze în iarbă o vegetație strălucitoare.

Orizontul foarte frumos se compune din ultimele articulații ale Alpilor Cotici.

Cuges este o localitate destul de drăguță, așezată într-un fel de strachină mare, verde, formată din dealuri mari și fără nici o ieșire. Nu se poate ajunge la Cuges decît coborînd, și nu se poate ieși decît urcînd. Apa, care coboară, dar nu mai urcă, se adună iarna în fundul strachinei și formează un fel de lac.

Se mănîncă minunat la Cuges. Desigur în loc de stridii ai scoici, brînză de oaie în loc de unt și fructe de zizif în loc de prune; dar masa este încărcată de pitulici și prigori, de bucăți de ton la

grătar, de doradă și roșioară, de smochine viorii și de struguri trandafirii, totul bine asezonat cu usturoi și ulei.

Asta se întîmpla ieri. În timp ce prînzeam se ţinea tîrgul sub ferestrele hanului, într-o mică piaţă, în jurul unui copac mare al cărui trunchi servea drept spetează unei bănci de piatră circulară. Bărbaţi și femei se întîmpinau zgomotos, cu acele gesturi provensale punctînd cea mai mică conversaţie. Smochinele și pepenii verzi se găseau din abundenţă. Pești minunaţi grămădiţi în piramide umpleau coșurile de trestie de toate culorile curcubeului. Cîţiva copii, lîngă mine, necăjeau cu veselie un biet scorpion agăţat într-o cușcă pe zid. Într-un colţ al pieţei murmura o veche fîntînă havuz, împovărată în creștet de alge verzi, ale căror plete lăsau să curgă, picătură cu picătură, perle de apă strălucitoare. Tot acest ansamblu era plăcut și liniștitor. Scumpă prietenă, te-aș fi vrut acolo, lîngă mine, cu copilașii noștri mult iubiţi.

După Cuges drumul urcă înălţimi destul de aspre. Este un adevărat drum apenin, ţeapăn, sălbatic și încastrat între pereţi de stîncă. Acum patruzeci de ani diligenţele erau oprite. Din cînd în cînd te întîlnești cu cîte o ţărancă cu pălăria ei mare, neagră, sau cu un jandarm călare, sau cu un măgar împovărat cu samar și încărcat cu baloturi, împodobit cu clopoţei și ciucuri de lînă roșie, al cărui cap se cufundă într-o botniţă din împletitură de rogojină. Deasupra dealurilor de la Cuges se zăresc crestele pleșuve de la Sainte-Baume.

Cîteva clipe, după ce ai lăsat la dreapta o ridicătură stearpă ce-și concentrează toată seva într-un măreţ pin înălţat pe vîrf, ajungi în punctul culminant al zidului natural ce împresoară Cuges din toate părţile. Orizontul se deschide, o vale mare despică peisajul și Mediterana apare în depărtări în deschiderea dintre munţi.

Două leghe mai departe marea nu se mai vede ; ai depășit două așezări fortificate stînd faţă în faţă, fiecare pe un deal, și se privesc ca două cuiburi de vulturi ; se traversează Beausset, așezare unde am remarcat cîteva porţi cu cheile de boltă sculptate pe vremea lui Henri al IV-lea ; drumul se înfundă dintr-o dată în niște pămînturi ciudate.

La stînga, roci calcaroase uzate, mărunţite și ascuţite de furtuni se înalţă ca acele unei catedrale ; la dreapta, gresiile iau niște forme și atitudini neobișnuite. Ba niște uriași pe jumătate cufundaţi în pămînt, cărora le poţi zări umerii, omoplaţii, șoldurile și șira spinării ; ba niște cranii enorme, cărora parcă vulturi uriași le-au scobit ochii ; ori broaște ţestoase monstruoase ce parcă, din cauza mișcării trăsurii, se tîrăsc printre mărăciniș sub carapacele lor de optzeci de picioare lungime.

Pe urmă drumul se întoarce ; o fortăreață gotică în ruine se înalță pe vîrful unui munte, rîpe imense cu stînci golașe și sfărîmate năpădesc tot orizontul, drumul se îngustează și albia unui torent secat întovărășește drumul ; sîntem în cheile Ollioules. Acolo am coborît.

Numai o întîmplare extraordinară le lipsește cheilor Ollioules să aibă celebritatea Furcilor Caudine sau a Termopilelor. Este într-adevăr un loc formidabil. Ochiul nu mai vede nimic decît o rocă galbenă, abruptă, sfîșiată, verticală, și la dreapta și la stînga, și în față și în spate, împiedicînd orice trecere, astupînd orice posibilitate de întoarcere, pietruind drumul și ascunzînd cerul. Te afli în măruntaiele unui munte, deschis ca de o lovitură de secure și ars de un soare de plumb. Pe măsură ce înaintezi orice vegetație dispare. De-abia se mai văd ieșind dintre două blocuri de stîncă anasonul sau sabina, folosite odinioară de vrăjitoare pentru băuturile lor fermecate. Cu toate astea, în spatele unui bolovan mare am cules un mic cimbrișor, ce miroase atît de bine și a cărui floare este atît de frumoasă. Iederă plăpîndă, smochini pitici, fistici sălbatici, cîțiva pini de Alep, întortocheați de mistral, atîrnă jalnic printre crăpăturile stîncilor de deasupra.

Guri de peșteri, cele mai multe de nepătruns, stau căscate la toate înălțimile și în toate părțile. Cele mai multe seamănă cu niște galerii despicate. Se disting antablamente, console, plăci imposte, o întreagă arhitectură supranaturală și misterioasă. Chiar pe crestele munților, ici și colo, stîncile se apleacă formînd arcuri, adevărate poduri aeriene pentru trecători nevăzuți.

Nici o pasăre, nici un animal, nici un foșnet de frunză. Numai torentul trece iarna singur cu zgomotul lui infernal.

Altădată în cheile Ollioules nu exista decît o potecă pentru drumeți și măgari. Astăzi, grație lui Napoleon, diligențele găsesc, ca în Simplon, un drum frumos, susținut de o zidărie parcă romană. Tovarășii mei de călătorie se minunau în fața celui care a făcut drumul ; eu mă gîndeam la cel ce a făcut munții.

Ce muncă și ce construcție ! cîți lucrători, fără a sta sub ordinele oamenilor, lucrează, fără răgaz, zi de zi ! Ploaia dezagregă roca, torentul o roade, vîntul o plămădește, cascadele sapă șanțuri, rădăcinile arborilor sfredelesc ferestre, iar soarele aurește totul.

Vizavi de un cot pe care-l face drumul, într-un loc unde șoseaua trece pe sub un fel de boltă tăiată direct în stîncă nudă. se vede de cealaltă parte a rîpei, la o înălțime accesibilă, intrarea unei peșteri foarte adînci. Este un portic ogival, străjuit la dreapta și la stînga de cîteva deschideri astupate de stînci și încununat de o arhivoltă tăiată aproape regulat în peretele perpendicular al muntelui. Ochiul se afundă în această întunecată cazemată și în-

trevede stîlpi neciopliţi pierzîndu-se în umbră. Ea străbate tot muntele, ca un intestin, şi are în locurile cele mai sălbatice mai multe ieşiri, cunoscute numai de păstorii de capre.

Acum patruzeci de ani Gaspard Bès şi-a făcut aici fortăreaţa.

Acest Gaspard Bès era unul dintre acei condotieri potriviţi evului mediu şi absurzi în secolul nostru ce năzuiau să-şi facă un stat mic într-unul mare, să fie rege într-un colţ de regat şi să stabilească, în folosul lui, vama pentru trecerea pe drumuri, avînd tîlhari drept soldaţi şi contrabandişti drept perceptori. Profitase de Revoluţie ca să se facă bandit. Se lupta cu vameşii şi jandarmii, îşi întindea limitele frontierei pînă la Antibes şi pînă la Barcelonnette şi supraveghea patruzeci de leghe de coastă. Avea flota lui de piraţi şi armata lui de bandiţi. Altfel, era plin de noroc ca Mandrin [45] şi de o generozitate spontană ca Jean Sbogar. Cuges era capitala sa, iar peştera de la Ollioules, Luvrul său. A domnit de la moartea lui Ludovic al XVI-lea, pînă la ascensiunea lui Bonaparte.

Primul consul s-a războit cu el şi l-a prins. Gaspard Bès a fost executat la Cuges, plîns de multe femei, între altele, se spune, şi de o prinţesă italiană pe care o prădase cu multă graţie, luîndu-i inelele şi sărutîndu-i mîinile.

Gaspard Bès nu este încă dat uitării la Cuges, este amestecat în cîntecele populare. Vremea estompează aceste figuri violente şi le dă o aureolă de vitejie. Multe familii princiare au început prin cîte un Gaspard Bès. Acum o mie de ani, într-o peşteră, un om asemănător a fost germanul ce a rodit, la timpul potrivit, un castel precum Habsbourg sau Bourbon-l'Archambault.

După cripta lui Gaspard Bès drumul continuă să cotească. Aici vegetaţia este complet ştearsă. Se pătrunde în însăşi inima rupturii. Al doilea rînd de chei, mai mici decît primele, dar şi mai îngrozitoare, se reped perpendicular peste ele şi deschid privirii o prăpastie orizontală, plină de linişte şi cu toate astea plină de dezordine şi de mînie. Aşa cum sînt vuiete pentru urechi, sînt şi pentru ochi. Din toate părţile spinările văiugilor ies de sub patul torenţilor şi se caţără răsucindu-se către înălţimea muntelui. Dacă înaintezi puţin în aceste chei secundare ai impresia că nu mai sînt stînci ; sînt carapace, solzi, oseminte. Ai crede că vezi o grămadă uriaşă de crocodili morţi, unii zăcînd pe burtă, cu capul îngropat, alţii culcaţi pe spate şi întorcînd către cer groaznice bucăţi de labe şi fălci. Nicăieri Alpii nu au ceva mai hidos şi înfricoşător.

Altădată, şi sînt doar zece ani de atunci, cînd condamnaţii la ocnă plecaţi din Paris, după douăzeci şi cinci de zile de mers sub ploaie şi soare, tîrîndu-se în urma celor opt căruţe, în zgomotul infernal de fierărie, cînd erau pe punctul să ajungă la Toulon, aceşti trei sute de ocnaşi epuizaţi, livizi, oribili se opreau aici să se

odihnească. Era într-adevăr un popas al osîndiților în anticamera infernului.

Cum treci de întîlnirea celor două chei scena se schimbă dintr-o dată. Ca Dante, ca Shakespeare, ca toți marii poeți și Domnul face multe antiteze și le face admirabil. Pe o distanță de numai douăzeci de pași, fără nici un semn de schimbare, ca și cum un zid ar plesni dintr-o dată, treci de la înfricoșător la încîntător. Defileul se deschide, muntele se retrage și strălucitoarea radă a portului Toulon se ivește în mijlocul unui peisaj miraculos. Cheile se topesc și o lumină orbitoare le înlocuiește. Aici totul este soare, fertilizînd cîmpii verzi aurite, apă splendidă, case, grădini, pînze umflate, cîntec, murmure, viață și bucurie.

Cu greu mi-am putut aduna gîndurile ca să remarc un castel vechi, prăbușit, din secolul al XII-lea, ce-și înalță cele trei turnuri la intrarea meridională a cheilor, ca un cerber de granit. La dreapta mea aveam un cîmp plin de portocali, de jujube, de rodii, a căror fructe coapte se întredeschideau, liliac în floare amestecat cu lămîi, viță de vie cățărată în arbori ; la stînga mea, o casă albă umbrită de doi palmieri. Caperele ieșeau vesele de la picioarele zidurilor ; un izvor bogat și umflat țîșnea din stîncă, în plin soare, ca o revărsare lichidă de pietre prețioase.

Cîmpia, în întinderea ei, era astfel alcătuită : în fund, munții golași și cenușii, îngrămădiți în spatele Toulonului ca vrafuri de cenușă, aveau un fel de farmec aspru și dulce în același timp amestecîndu-se cu încîntătoarea frumusețe a mării. Locul orașului era marcat în mijlocul cîmpiilor verzi de o pădure de catarge.

După cheile Ollioules, peisajul Toulonului este o revanșă ce și-o ia natura.

Zece sau douăsprezece forturi înconjură Toulonul. În timpul asediului orașului din 1794 toate aceste puncte au fost împresurate fără succes, unul după altul, în afară de unul mic, plasat în fața portului, ce fusese neglijat ca neînsemnat. Un tînăr ofițer de artilerie, încă necunoscut în armată, a obținut de la reprezentantul poporului permisiunea să-l atace. L-a cucerit. Era cheia Toulonului. Odată fortul cucerit, englezii au plecat și Toulonul s-a deschis.

Acest bastion se numește astăzi fortul-*Împăratul*. Se vede la ieșirea din cheile Ollioules, strălucind în radă ca o stea la extremitatea unui cap. Acolo a plasat providența începutul lui Bonaparte. Caii coborau repede către Toulon și eu priveam punctul luminos de unde și-a luat zborul Napoleon și un stol de vulturi împreună cu el.

Toulon

NOTE

Toulon — Cariatide de Puget — Fîntînă în piaţa Foin, trei delfini. Admirabil.

Intrarea la Arsenal către seară ; arc de triumf rococo de un gust destul de libertin.

Vehicul celular : omnibus cu jaluzele galbene. Rău. Pedeapsa trebuie să aibă un aer sever ; mai puţin aspră înăuntru, mai întunecată în afară.

La cîţiva paşi sub locul unde se fac corzile, trei trăsuri ale regelui aşteaptă întoarcerea de la Alger a domnului duce de Orléans. Bătrîn ocnaş cu păr alb, aşezat pe o bornă, cu lanţul gros pus de o parte. Gînditor şi plictisit.

Muzeul Arsenalului. Modelele tuturor vaselor. Basoreliefuri aurite de Puget. Galere făcute de Ludovic al XIV-lea pentru cavalerii de Malta ; trei tunuri la provă ; două catarge, pînze mari, latine ; două sute de vîslaşi. Cîte patru pe bancă şi pe vîslă. Cale acoperite, şase etaje. Vase sub clopot, cum ar spune Méry. Această grilă enormă, o vergă ; această coloană mare de lemn, culcată pe pămînt cît vezi cu ochii, marele catarg (trei sute şaizeci de picioare înălţime şi trei picioare diametru la bază). Nu mai sînt cabluri, lanţuri. Grămadă de lanţuri ale unui vas de o sută de tunuri, patru picioare înălţime, douăzeci de picioare lăţime, opt picioare adîncime. Noi luăm modelul englezesc, englezii îl iau pe al nostru. Bordul nostru înaintează, al lor se retrage ; noi căutăm abordajul, ei fug de el, spune marinarul.

În rest urît pe dinafară. Negru şi alb. Unde sînt vasele purpurii şi aurii cu castelul de la pupa ! Progresul artileriei a stricat vasul ca şi fortăreaţa. Stupide şi plate sculpturile de la pupa şi prova.

Am văzut Bellone, care a primit o sută şaizeci de lovituri de tun în corpul corăbiei la St. Jean-d'Ulloa. Nici una nu a pătruns. Tunuri proaste sau fregată bună ?

Ocna de la Toulon

ALBUM

Intrarea la ocnă. Pod plutitor. Ocnaşi politicoşi oferind taburete şi perne. Ambarcaţiuni cu vîslaşi ocnaşi. Iuţi. Soare în asfinţit. O alee de vase mari acostate la cheiul ocnei. Cete de ocnaşi

întorcîndu-se la ponton, trăgînd lanțurile, urcînd scara îngustă, vîrîndu-se sub portița scundă a vasului. Temnițe plutitoare. Sînt două fregate fără catarge, *Thémis* și *Néréide*. Doi amorași sculptați greoi și vopsiți în galben se joacă în partea din spate a *Néréidei*. Defilarea ocnașilor la trecerea din port, în temniță.

Aspectul dormitoarelor în momentul cînd se reîntorc. Se trece o vergea de fier fixată de un lacăt la veriga de capăt a tuturor lanțurilor. Paturi de campanie. O ladă, o saltea, o cuvertură pentru cei buni. Patul unui călugăr trapist este un privilegiu pentru un ocnaș. Deasupra ușii o pictură reprezentînd un ocnaș sosind la temniță, jandarmul, criminalul întunecat, inocentul aruncîndu-se în genunchi etc. O altă pictură, într-o altă sală, reprezentînd crima. Un deșert, victima la pămînt, asasinul o privește înspăimîntat ; în fundul peisajului doi îngeri îl privesc (Prudhon).

Sala celor verificați. Nu au lanțuri. Merg cîteodată în oraș. Capătă un pic de carne și de vin.

Vizitarea temniței plutitoare *Thémis*. Scară bătută cu cuie mari ca și bocancii ocnașilor. Aspectul pontonului. Spațiile dintre cele două punți ale unui vas degarnisit, intrările pe corabie cu grile triple. Șapte noi veniți, dintre care trei arabi. Chipuri grave și priviri pătrunzătoare. Li s-au tăiat bărbile în ajun. Sînt răbdători și resemnați. Unul dintre ei, destul de înalt, slab, este un preot musulman. Își ține mătăniile în mînă.

Într-un colț, în fund, sub o lucarnă, trei grămezi de forme ciudate, acoperite cu o zdreanță de lînă. Din fiecare grămadă iese cîte un lanț ce se tîrîie pe pămînt și se va prinde ceva mai încolo de o bară de fier fixată în podea. Sînt trei oameni, trei ocnași, doi incurabili și un nebun. Un nebun la ocnă ! Cele trei grămezi rămîn nemișcate. Nu se vede nimic, nici capete, nici brațe, nici picioare.

Ieșind, un condamnat ne arată un cîine monstruos înlănțuit, într-o nișă ; este o sculptură primitivă în lemn pictat, făcută de un ocnaș.

La capătul unui dormitor sala lanțului dublu. Ferestruică cu gratii. Emană un miros infect. Sală lunguiață. În mijloc o muchie formată de două rînduri de paturi de campanie puse la cap la cap. De piciorul fiecărui pat, un om este înlănțuit. Lanțul său, de o greutate dublă față de celelalte lanțuri, îi permite o plimbare pe o rază de șase picioare. Trec prin mijlocul lor. Sînt respectuoși însă amenințători. Întunecați. Fac să le parvină niște bani. Nici o mulțumire. Sînt cei incorigibili. Unii sînt acolo pentru trei ani. „Ocnă în ocnă“, cum spune Méry.

La ușa sălii cu lanțul dublu un ocnaș mieros care ieșea mi-a șoptit : „*Asta-i prostimea*". Forja. Condamnații își forjează singuri lanțurile.

Capelă goală și tristă. Este în curs de reparație. Confesionalul este la dreapta și lîngă ușă. *Este vizitat ? Cîteodată.*

Spitalul. La fel cu toate spitalele. O sală lungă mărginită cu paturi de fier. Numai că se aude zgomot de lanțuri în paturile bolnavilor. Foarte curat.

Bărbat, zece ani de ocnă pentru *șase lețcaie false schimbate, știind că sînt false.*

Bărbat la ocnă pentru crimă de trafic cu femei. Acest făcător de sclavi nu a reușit decît să se facă ocnaș.

Condamnatul se scoală la cinci dimineața, la ivirea zorilor vara, e pus la muncile cele mai grele ; sub amenințarea bastonului, niciodată nu are o pauză ; nu se întrerupe decît să mănînce către prînz, se reîntoarce deîndată la lucru pînă noaptea, revine rupt de oboseală, mănîncă, se culcă pe o scîndură, doarme și reîncepe. Cîteodată pînă la moarte. — Niciodată nu există duminică —. Nu mănîncă decît pîine neagră și supă de bob, nu bea decît apă —. Nici vin, nici carne. Trăiește mult, este sănătos. În acest moment 37 de bolnavi față de 2 250 deținuți.

Acum, la Toulon sînt bonete *verzi ;* bonetele cu bandă galbenă înseamnă termen lung ; bandă galbenă la cămașă, recidivă. Literă pe cazacă indică locul de muncă : A, arsenal, P, port, C, locul de făcut corzile etc.

Pedepsele sînt formidabile : rebeliune sau tentativă, omorîrea sau rănirea unui camarad sau orice altă lovitură dată unui superior (de la supraveghetor pînă la amiral, de la cerșetor la nobil al Franței) : moartea. — Evadare sau doar tentativă, lovituri date unui camarad, injurii adresate unui superior, furt peste cinci franci : *trei ani de lanț dublu.* — Înjurături, fumatul, cîntatul, refuzul de a asculta, refuzul de a lucra, a nu te descoperi în fața unui superior (adică în fața oricăruia care trece) etc. : *carceră sau lovituri de baston.*

Oprimarea violentă exterioară îl închistează pe om în interior. Este bine ? este rău ? da, pentru unii, nu, pentru alții. Unora aceasta le creează obișnuința disciplinei incrustîndu-se chiar în spiritele cele mai revoltate. La alții trebuie că sapă hăuri de furie și de ipocrizie.

Nici o pedeapsă nu este pronunțată fără o anchetă sau un control. Toate pedepsele pronunțate și efectuate sînt înscrise într-un registru lîngă nume, cu motiv și circumstanțe. Foarte multă ordine în acest arbitrar. Condamnații au o cutie de scrisori aparte pentru temniță, unde-și pot arunca în secret plîngerile împotriva cui vor.

Ajung întotdeauna și cu totul secret la comisarul ocnei, care se informează și decide. Severitate, însă dreptate.

Vizită la carceri. — Oarecare ezitare. Insist, mi se deschide. O sală lunguiață. Două rînduri de compartimente, cîte patru de fiecare parte. Fiecare compartiment are șase picioare lungime, șapte înălțime și patru adîncime, o ușă de fier cu o mică ferestruică de opt degete pătrate. În interior un pat de campanie, un ulcior și un hîrdău. Este carcera. Se poate sta șapte sau opt zile. Penumbră. Aer puțin.

În timp ce vizitez două carcere ocupate, întorcîndu-mă, zăresc un cap ras și hidos la ghișeul din fund, deasupra capului meu. Este un condamnat la gaura ghilotinei. Oribil.

Temnița condamnaților la moarte. O sală boltită de aproximativ zece picioare pătrate ; nesănătoasă ; se află pe drumul patrulării și apa se prelinge peste tot.

Temnița condamnaților din Brest și mai îngrozitoare. — Un pat de campanie. O lucarnă cu gratii pe unde privește sentinela.

Nu au mai fost execuții de doi ani. Nu au mai fost evadări de opt luni. În această temniță s-a pus o scară veche, lăzi vechi etc. ca într-un pod.

Pe o celulă, într-o sală învecinată se poate citi : *Dispăruți*. Acolo se pun lucrurile nereclamate ale condamnaților morți sau evadați fără să se știe cum.

În fond o temniță curată, spălată și bine întreținută. De comparat cu cea din Brest. Trebuie cumpănite cele două climate.

De dezbătut marea întrebare : izolare celulară sau muncă în aer liber ?

Spiritul nou a și pătruns în temniță îmbunătățind-o. — De introdus distincția : *pasiune* sau *interes*. Trebuie ridicată infamia pasionaților. Cer să nu fie pronunțată decît în cazuri de recidivă și numai pentru anume crime precizate.

Munca moralizează. Oboseala corpului nu dă voie spiritului să gîndească strîmb. Temnița retușată poate să fie bună. Mai bună decît penitenciarele. La Brest condamnații sînt scoși afară și puși să lucreze. I-am văzut.

Drumul Draguignan

3 octombrie.

Am părăsit Marsilia dis-de-dimineață, în diligența văduvei Avon. Eram în partea din față a diligenței. Aveam în stînga un tînăr convalescent de tifos, iar la dreapta un ofițer sard. Fiecare

dintre ei vrînd să doarmă, au tras jos storul din dreptul lor. Prin lucarna din fața mea nu vedeam decît o zdravănă bucată din șezutul vizitiului ce-mi întorcea spatele. M-am decis atunci să trag și eu storul și să dorm.

La două leghe de Aix, vecinii mei au ridicat storurile și m-au trezit.

Ca și multe orașe din Provence, Aix este clădit în piatră cenușie confundîndu-se cu tonul prăfos al peisajului meridional. De departe, Aix se amestecă cu dealurile și îl distingi cu oarecare greutate.

Am remarcat puțini măslini în împrejurimile orașului untdelemnului. În schimb am cules de pe zidul unui han această inscripție în sanscrită, ale cărei litere intrau parcă unele în altele : ALALTEMILITERE. După o lungă chibzuință am priceput că era o sîcîială pentru soldații însetați.

Aix are două clopotnițe. Una nu este decît un turn pătrat fără nici o personalitate, cealaltă este o fleșă din secolul al XV-lea, destul de frumoasă ca stil.

La Aix am schimbat diligența și m-am îndreptat către Draguignan. După două ore am oprit vizitiul și am coborît. Eram pe cîmpul de luptă unde, acum douăzeci de secole, Marius [46] a exterminat formidabila gloată de teutoni și cimbri. Erau trei sute de mii.

Este o imensă cîmpie pașnică și liniștită, cultivată cu grijă, plantată cu viță de vie, măslini și duzi, tăiată ici și colo de cursuri de ape, secate în timpul verii. De cele două părți ale ei se tîrîie, la nord și la sud, ultimele vertebre ale Alpilor, formînd două șiruri paralele de dealuri atrăgătoare, destul de înalte ca să agațe norii.

Cerul era acoperit. Neguri încărcate de ploaie se așezau molatic în cheiurile colinelor. În același timp, de cealaltă parte a cîmpiei, raze puternice de soare făceau să strălucească o așezare mare, adunată pe o înălțime. M-am oprit lîngă o fermă prăpădită, la marginea unui pîrîu fără apă. Un țăran în cămașă albastră împingea, în cîmpul vecin, plugul înhămat cu un măgar. O fată cocoțată pe un catîr cu botniță mergea pe drumul către Aix, cu lucrul în mînă. Din partea opusă, o veche căruță, încărcată cu butoaie și mînată de un copil, trecea un pod hurducăindu-se. Curcanii și găinile ciuguleau pămîntul în jurul meu. La cîțiva pași de fermă, o femeie întindea ulciorul la o fîntînă de piatră, împodobită cu un bust cu perucă, al cărui chip, desfigurat cu un ciocan, amesteca urmele lui '93 cu amintirile despre Marius.

Eu îmi storceam mintea căutînd vechile texte și, confruntîndu-le cu împrejurimile, încercam să regăsesc, cînd în amintire, cînd la orizont, posturile de luptă ale legiunilor.

Însă o furtună se apropia. Un nor gros se înfiripa încet pe cea mai înaltă culme ce domina cîmpia la miazăzi. A trebuit să mă urc din nou în diligență. Vîntul sufla atît de puternic, încît un om, ce mergea în țarină cu furca pe spinare, de-abia putea înainta.

Restul cîmpiei l-am privit pe ploaie. Fundamentul calcaros mai ieșea la suprafață ici-colo, străpungînd stratul arabil și formînd plăci de grohotiș ce se întind peste nisipurile și aluviunile acoperite de mărăcinișuri.

Către răsărit am remarcat niște ridicături de o înfățișare ciudată. Negi și cucuie dintr-un pămînt moale și trandafiriu ce ai zice că pe alocuri este umflat și tumefiat cu niște strangulări ; vîntul, ploaia și vîrtejurile le-au modelat cu timpul în loburi și lobulețe săpînd nervuri și formînd tuburi ca de intestin. Dîre de nisip fac vine galbene iar ocrul desenează firicele roșcate. S-ar spune niște ficați și plămîni uriași, răspîndiți, ici și colo, pe pămînt.

Furtuna nu s-a întins pînă la Brignolle. Se culegea via. O mulțime gălăgioasă, unde era tot atîta veselie cît și muncă, mișuna în piață în jurul unui copac gros și al unei fîntîni încîntătoare, lăsată de arhitect goală și tristă și pe care natura a acoperit-o cu frunze și flori, așa cum ar fi făcut Benvenuto sau Jean Goujon. Pînă la Luc, totul era în sărbătoare. Grămezi mari de struguri negri și albi se adunau la marginea drumului. Auzeam cîntece pe sub bolțile de viță.

La Luc era o noapte întunecată. O diligență ce trecea fără lumini s-a lovit cu violență de un teasc ce-i tăia drumul și era cît pe ce să se răstoarne. Vizitiul poștalionului a fost cuprins de o adevărată furie provensală scuipată în înjurături nemaipomenite : Dumnezeul tău de canalie, pungaș și tîlhar. Niciodată nu l-am văzut pe Bunul Dumnezeu condimentat în felul acesta.

Draguignan

Album

4 octombrie.

Consiliul municipal din Draguignan ar merita să fie consiliul municipal al Parisului, atît este de nătîng în materie de artă și istorie. Profită de depărtarea și de lipsa sa de renume ca să dărîme vechile ziduri ale orașului, singurul lucru ilustru și monumental avut de Draguignan. Cu toată noaptea foarte întunecată și ploaia foarte deasă am deslușit, intrînd pe drumul de la Aix, o foarte frumoasă poartă fortificată. Nu mai e mult și n-o să mai fie.

Furtuna a continuat toată noaptea. Drumul traversa o pădure, cred că una din ramificațiile pădurii de la Estérel. Din timp în timp, pe jumătate adormit, deschideam ochii și, în rafale de apă și vînt, zăream în depărtare, printre ramuri, niște lumini nedeslușite. Pe urmă adormeam din nou iar aceste lumini se amestecau cu visele mele.

Odată — de data asta eram treaz — diligența, învăluită pînă atunci de copaci foarte negri, a ieșit brusc dintr-un luminiș. O licărire roșiatică, parcă tîrîndu-se printre tufișuri, m-a făcut să întorc capul.

În mijlocul luminișului ardea un mic edificiu alcătuit din crăci în formă de colibă. În interiorul colibei, era un rug aprins, iar pe vîrf, ca dintr-un enorm bol de punch, ieșe tresăltînd o flacără mare, albastră. Patru oameni, avînd pe cap pălării cu borurile mari, stăteau nemișcați în fața focului, bătuți de ploaie și îmbujorați de jăratic. Aceste fantome erau pur și simplu cărbunari.

Chiar pentru cei ce au văzut Elveția sau Savoia, muntele Fréjus, acoperit de verdele închis al Estérelului, este un lucru frumos. Era ora șase dimineața cînd atingeam culmea urcușului. Soarele urma să răsară, ploaia încetase. M-am așezat pe o piatră desprinsă din parapet.

În fața mea aveam o văgăună unde parcă se cufunda un nor, lăsîndu-mă să zăresc doar cîțiva pini de la marginea prăpastiei. Dincolo de pini doar un abur nesfîrșit, alburiu și fără luciu făcea ca pămîntul să pară prăbușit dintr-o dată în acest hău, lăsîndu-mă să văd dedesubtul lumii învăluit într-un cer de iarnă.

Din cînd în cînd vîntul mișca norul gros și muntele din partea cealaltă, cu pădurile și văile sale, tremura neprecis în ceață.

În spatele meu spectacolul era extraordinar.

Un nor uriaș și negru, conturat cu precizie pe toate părțile, ca un acoperiș, îmi ascundea cerul și orizontul, și sub marginea lui inferioară, cîmpurile, marea și munții, pădurile, satele și pînzele, un întreg peisaj magic, albit de lumina răsăritului, îmi apărea ca un decor de teatru întrevăzut pe sub cortina jumătate ridicată.

Încet, încet, norul s-a despicat, o rază de soare s-a împlîntat în spărtură, ca un braț de aur, împrăștiind cețurile și am putut admira fundul văgăunii alcătuit din dealurile în neorînduială.

Cea mai mare parte a acestor dealuri avea o înfățișare sinistră. Erau acoperite de trunchiuri de pini arși și negri, părînd de departe ca părul zbîrlit al unui mistreț. În această țară se întîmplă cîteodată ca un cioban să ardă douăsprezece leghe de pădure pentru ca patru capre să poată paște în voie.

Cîteva bucăți de granit ruginit și cîteva ferigi aurite de toamnă țineau fixată pe marginile văgăunii piatra pe care eram așezat.

Alpii mor aici cu demnitate. Pinii au înlocuit brazii, stejarii verzi au înlocuit zadele, însă frumoasa linie de granit, cu toate că este tocită, s-a păstrat. Aceste dealuri sînt încă niște munți.

Din locul unde mă aflam, zăream vîrfurile crestei secundare, ce merge de la Cannes la Digne și pe care Napoleon a traversat-o la întoarcerea din insula Elba.

Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi țesut un fel de armonie misterioasă între acest om și acești munți. Prima dată a traversat Alpii la Saint Bernard, el în plină ascensiune, munții în toată semeția lor ; a doua oară i-a traversat între Cannes și Digne, ei către împlinirea sfîrșitului, el în declin.

La Saint Bernard el mergea din Franța în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franța. La Saint Bernard avea o armată tînără, desculță, zdrențăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvîrșească ; la Cannes avea o mînă de veterani, triști, credincioși, copleșiți de lucrurile imense făptuite. La Saint Bernard era Bonaparte prefigurîndu-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Bonaparte. Norocul îi întorsese spatele.

Golful Juan

Album

Am scos capul pe fereastra diligenței și, atît de departe cît ochii puteau cuprinde, de la răsărit la asfințit, de la capul Antibes la capul Roux, priveam minunata mare, martoră a întregii istorii, de la flotele lui Salomon pînă la mașina de război a lui Hannibal, de la galera lui Pompei pînă la bricul lui Napoleon.

Se pare că oceanul este mult prea vast pentru om. Oceanul este plin de mister cînd este acoperit de neguri. Memoria umană nu-l poate pătrunde. El deținea secretul nedezvăluit al unei lumi, Cristofor Columb a trebuit să-i smulgă acest secret. Mediterana, din contră, este propice civilizației ; este marea ilustră și scînteietoare, luminată, dintr-o dată și în toate ascunzișurile, de istorie și de soare. Toate coastele sale au făcut cîte ceva și știu ce au făcut.

Urmam un drum la jumătatea unei pante de ocru roșu, printre pini și lăstăriși, traversat din loc în loc de mici torente. Sub noi, valurile se spărgeau în chip măreț, spumegînd pe stînci sculpturale și aspre.

Pe mare nu era nici o pînză. Un pescăruş zdravăn pescuia la oarecare distanță de coastă. Privirea mi se plimba la cîțiva stînjeni mai jos de drum, peste o incintă veche de piatră care era o baterie de coastă. Două tunuri mari de fontă erau culcate pe iarbă, cu gurile îndreptate către mare. O tufă de trandafir de Bengal, încîrcat de flori, astupa gura cuptorului de înroşit ghiulele.

Cîteva clipe mai tîrziu drumul s-a răsucit şi perspectiva s-a schimbat dintr-o dată. Aveam în fața ochilor golful Juan.

Golful Juan este un golf mic, melancolic şi încîntător, adăpostit la răsărit de capul Antibes, ale cărui far şi biserică veche se contopesc la orizont, la apus de capul Croisette, împovărat la extremitatea lui de ruinele unei fortărețe prăbuşite, amestecată cu stîncile. Un amfiteatru de coaste înalte şi verzi înconjură golful şi-l închid vînturilor de pe uscat.

M-am oprit şi am contemplat cum marea vine lin să-şi dea sfîrşitul în fundul golfului, pe un pat de nisip, la picioarele măslinilor şi duzilor. Ea l-a adus acolo pe Napoleon. Mai există încă cîteva vechi cocioabe, martorii acestui grandios spectacol, care privesc departe pe mare dacă nu cumva mai vor vedea ceva venind.

Cerul era întunecat. Către Nisa ploua. O corabie mică, cu pînzele strînse, era ancorată chiar în locul unde a tras la țărm şalupa împăratului. De altfel, nu am văzut nici o suflare omenească. Totul părea pustiu.

Împăratul a debarcat lîngă casa vamei, o clădire înaltă, albă şi pătrată, semănînd cu un turn proaspăt tencuit. Peste două sute de paşi a dat în drumul ce duce la Cannes, drum mic, prost pietruit şi acoperit de arbori. Acolo s-a aşezat sub unul din măslinii seculari ce umbresc drumul.

M-am plimbat mult în acest loc ilustru. Peste drum de acest drumeag, la marginea şoselei spre Cannes, pe un platou mic, în jurul căruia pămîntul s-a scurs, sînt doi duzi. Între ei s-a aşezat împăratul să treacă în revistă acel batalion ce va fi în istorie la fel de mare ca marea armată. Pe urmă s-a îndreptat către apus, a trecut pe lîngă acea veche baterie joasă, tocmai văzută de mine, a traversat torentele traversate de mine şi la o oră după debarcare intra în Cannes.

Acestea s-au petrecut la 24 februarie 1815. Toată scena parcă trăieşte acolo şi acum.

La oarecare distanță de cei doi duzi s-a construit o cîrciumă unde soldații vin să bea şi pe zidul căreia am descifrat această inscripție, aproape ştearsă de ploaie : *La debarcarea împăratului.*

Ajuns la Cannes, Napoleon a lăsat la stînga cetatea cu întăriturile dărîmate de la Montgrand, al cărei turn pătrat, cu toate că este crăpat de trăsnet, este încă în picioare pe colina ce domină

portul. Cel pe care-l aștepta închisoarea numită insula Sfînta Elena lăsa în spatele lui închisoarea numită insula Sfînta Margareta. Poate că s-a întors un moment, ca în trecere, să acorde un gînd Măștii de Fier, dar era prea preocupat de necunoscutele viitorului ca să zăbovească cu gîndul la cele ale trecutului, așa că și-a continuat drumul, a intrat drept printre munți în pămîntul Franței, și s-a cufundat cu îndrăzneală în necunoscut.

Necunoscutul pentru Napoleon, la acea vreme, erau trei luni de imperiu, șase ani de captivitate și un mormînt păzit de un soldat englez.

Timp de două ceasuri am mers pe nisipul unde acest om a călcat în urmă cu douăzeci și patru de ani, mi-am înmuiat picioarele în valurile în care și-a afundat gîndurile pline de neliniști ; marea arunca sub pașii mei trestii și alge. În spatele unei mici dune am cules o bilă de copil. Ziua se topea iar eu am părăsit această însingurare continuîndu-mi drumul către Antibes.

Ieșind dintre dealurile din jurul golfului Juan, am întîlnit în sfîrșit o ființă omenească. Era o femeie bătrînă ce-și punea rufele la uscat pe un aloes.

Insula Sfînta Margareta

Note

9 octombrie.

Pădure de pini. — Parfumuri. — Furnicar — Fort modern. Grămezi de ghiulele și proiectile de tun ; tunuri Ludovic al XV-lea (1746) ; toate turnurile au fost retezate. — Șase camere boltite către mare ale căror șase ferestre pot fi văzute de la Cannes.

Cea de a cincea, închisoarea măștii. Nu are horn. — Loc de ușurare de unde a aruncat farfuria de argint. — Trei rînduri de gratii autentice la fereastra de unde se vede golful Juan și casa albă. — Grosimea zidului — Porți *din acea vreme* sfîrtecate de englezi. O bucată tăiată de către caporal. — Închisoare pentru soldați. Unul din ei a desenat masca pe un zid. — Micsandre în fereastră — Zid văruit — Inscripție ștearsă pe zidul din curte.

Vedere minunată la ieșire. Soare în asfințit în spatele capului Roux. Corabie ancorată.

Mediterana are un flux mic de optzeci de centimetri, puternic unduit de vînt.

Pescarii napolitani se culcă pe vasul lor. — Cazane pentru vopsirea plaselor. — Focuri sub pini. — Lăcuste în stînci. — Un prigor aproape domesticit.

Fréjus

Album

10 octombrie.

Pentru călătorul sosit din direcţia Cannes, Fréjus apare de departe, în mijlocul cîmpiei sale ; era încă port pe vremea lui Cezar, cu toate că începuse deja să se înnămolească, şi îmi amintesc chiar că el a spus undeva : *Portul Fréjus este încă bun.* Astăzi Fréjus înseamnă cîteva case peste care se înalţă două sau trei turnuri mari, de culoare întunecată, dominate şi ele de o clopotniţă ascuţită. Marea este la o jumătate de leghe.

Cîmpia e fermecătoare, atît este de verde şi umbrită. Toţi acei arbori fac cîte ceva pentru om ; ei sînt folositori şi în acelaşi timp frumoşi. Măslinul îşi dă fructul, portocalul dă floarea, dudul frunza, stejarul de plută dă coaja, pinul seva.

Văzut în împrejurimile Marsiliei, unde este menţinut în starea tînără pentru a se putea recolta măslinele cu mîna, măslinul este urît. Un copac mic, rotund, pipernicit, aparent mereu acoperit de praf, murdărind parcă peisajul. Către Antibes şi Nisa, măslinul este un arbore măreţ. Acolo este lăsat să crească în voie. El creşte în păduri înalte, are un trunchi enorm, o coroană ciudată şi burzuluită, nişte frunze fine şi mătăsoase, părînd din depărtare, în pîlcuri, o blană de şinşila. El creşte dramatic pe coaste, ca şi castanul, îşi poartă ramurile şi fructele, ca şi cum ar sta cu braţele întinse, şi oferă, ca şi cedrul şi stejarul, acel amestec de graţie şi maiestate propriu tuturor arborilor cu trunchi întins şi frunze mici.

La trei sferturi de leghe de Fréjus, printre măslini, încep să apară enorme fragmente de ruine. Este apeductul roman.

Apeductul nou şi complet era fără îndoială frumos acum două mii de ani, dar nu era mai frumos decît această uriaşă prăbuşire, răspîndită pe toată cîmpia, alergînd, căzînd, ridicîndu-se, cînd profilînd unul după altul trei-patru arce, pe jumătate înfundate în pămînt, cînd înălţînd către cer un arc izolat şi frînt sau un contrafort monstruos stînd în picioare ca un menhir druidic, cînd înălţînd cu măreţie, la marginea drumului, o boltă mare sprijinită pe două masive cubice şi din ruină transformîndu-se dintr-o dată în arc de triumf. Iedera şi spinii atîrnă de toate aceste măreţii ale Romei şi ale timpului.

Lucru curios ce m-a făcut să visez, este faptul că un ţăran, sprijinit de hîrleţul său, mi-a arătat, spre răsărit, prin deschiderea unuia din acele melancolice arcuri de triumf, pe partea opusă

capului care mărgineşte golful Fréjus, Saint-Raphaël, micul port de unde s-a îmbarcat Bonaparte pentru insula Elba, în 1814, cu cîţiva soldaţi îmbătrîniţi, ca şi generalul lor, căzuţi, ca şi împăratul lor.

Saint-Raphaël este un sat vesel, semănat cu case albe şi înconjurat de pini de Italia, luminînd parcă peisajul cu veredele lor lucitor. Peste drum de Saint-Raphaël marea albeşte de spumă o insuliţă de stînci negre cărora le zice *leul de mare*.

Astfel, am văzut căderea lui Napoleon prin ruinele Romei. Întîmplarea aranjează cîteodată lucrurile mari cu pretenţiile unui artist.

Apropiindu-se de Fréjus apeductul se bifurcă ; o ramură îşi continuă drumul de partea oraşului, cealaltă se înfudă în cîmpie către ţărm.

Acum douăzeci de secole Fréjus era scăldat de o parte de un rîu adus de apeductul său, de cealaltă parte de mare. Marea s-a dus ; rîul a căzut în cîmpie, ca şi apeductul, iar Fréjus este acum pe uscat, ca şi o barcă eşuată pe plajă.

Înainte de a intra în oraş am zărit în mijlocul ogoarelor un fel de turn de piatră, cu un acoperiş conic. Era vechiul far roman, marcînd intrarea în port şi capătul stavilei de piatră. Altădată, îl scălda spuma, acum, îl umbresc măslinii.

Nu puteam petrece decît un ceas în Fréjus. Anemica clopotniţă ascuţită a catedralei lui Massillon nu-mi prea deschidea pofta să vizitez biserica ; m-am dus să văd, la *Hotelul Poştei*, camera unde s-a culcat împăratul în ajunul îmbarcării la Saint-Raphaël, la 26 aprilie 1814.

Este o cameră de han cu două paturi, mobilată cu fotolii cabriolete din timpul lui Ludovic al XV-lea.

Unul din paturi fusese scos. Cel în care a dormit împăratul este mai îndepărtat de uşă şi aşezat în faţa unei ferestre. Este un pat din lemn de cireş sălbatic cu coloane, aşa cum se făceau în timpul imperiului. Patul, ca şi camera erau tapisate cu damasc albastru şi englezii, în trecere prin Fréjus, mi-a spus gazda, l-au tăiat cu evlavie luîndu-l bucăţică cu bucăţică. Astăzi camera are un tapet de hîrtie şi patul are perdele albe. În spatele sobei de care s-a rezemat îndelung Napoleon, este o placă de fontă reprezentînd o păstoriţă, alături de un ghiveci de flori.

Împăratul s-a aşezat, ca să scrie şi să cineze, într-un fotoliu mare, cu braţe, tapiţat cu un material satinat în dungi roşii şi flori. I-a fost prezentată o masă mică din lemn vopsit, existentă şi acum într-un colţ al camerei, dar găsind-o prea îngustă el a scris pe o consolă rotunjită de marmură albastră, de lîngă pat. Deasupra consolei o oglindă cu cadru Ludovic al XV-lea este susţinută

de două brațe de fier. În timp ce scria, generalii Bertrand și Drouot stăteau în picioare nemișcați, lîngă ușă.

Napoleon scria repede și părea complet absorbit și nu a aruncat nici o clipă ochii în jurul lui. O singură dată, mi-a povestit gazda, el fusese de față, s-a ridicat, a mers pînă la fereastră, pe urmă a revenit să se așeze și a reînceput să scrie. Această revărsare de gînduri amare a durat două ceasuri. În două ceasuri a făcut două scrisori, le-a îndoit și le-a pecetluit singur.

Ce scria și cui îi scria ? Nimeni nu știe nici astăzi. Toate astea s-au dus. Cele două scrisori, cuprinzînd poate tot imperiul și tot împăratul nu mai sînt decît umbre. Cine le-a deschis ? Cine le-a citit ? Unde s-au dus ? Au fost adunate ? Întrebări poate niciodată rezolvate. Însă sufletul îți este înfricoșat gîndindu-te la toate lucrurile sfîșietoare și adînci cuprinse între acea dată : *Fréjus, 26 aprilie 1814* și acea semnătură : *Napoleon.*

Cum spuneam și adineauri, întîmplarea își dă mare osteneală să îmbine cu grijă marile evenimente. Ai zice că parcă ar vrea să-l oblige pe om să gîndească. Nu este ciudat că l-a adus pe împăratul, lipsit de coroană, în cetatea lipsită de întărituri, și ca ultimă etapă în Franța i-a fost dat lui Napoleon acest Fréjus, altădată oraș roman și oraș maritim, de unde Roma s-a retras ca și marea ?

Din toate locurile pline de amintiri iese un fel de visare, ce te amețește și te face să mergi pe urmă îndelung la întîmplare. După ce am părăsit Hotelul Poștei m-am găsit dintr-o dată afară din oraș, fără să știu prea bine pe ce drum am venit. Două sau trei arhivolte romane înfipte la dreapta mea în spatele unei colibe m-au trezit.

Am avansat sub această boltă și după cîțiva pași am intrat într-o incintă vastă, circulară, înconjurată din toate părțile de o îngrămădire măreață de trepte de amfiteatru desfundate, de arcade rupte, de intrări și ieșiri înfundate.

Sînt arenele de la Fréjus.

Între blocurile de piatră tăiată în formă de rețea cresc, unele peste altele, smochini sălbatici și terebint legate de ghirlande de spini. Cuștile animalelor sălbatice, închise cu împletituri de trestie, adăpostesc astăzi butoaie vechi. Am văzut un țăran coborînd treptele aproape încă noi ale scării împăraților. Mă aflam chiar pe locul unde se vînzoleau, acum două mii de ani, leii, gladiatorii și tigrii. Acum crește o iarbă înaltă păscută liniștit de o turmă de cai slabi, cu clopoței la gît, răzlețită prin circ.

Ce de sînge, și ce de sînge omenesc sălășluiește la rădăcina acestei ierbi !

Un sfert de oră mai tîrziu eram departe de Fréjus, casele păcătoase și ruinele grandioase dispăruseră în spatele măslinilor ; nu mai vedeam nimic din orașul mort ; totuși un zgomot nedeslușit și dulce mai ajungea încă pînă la mine ; clinchetul clopoțeilor ieșind astăzi din arenele umplute de aclamațiile mulțimii și de răcnetele panterelor.

Ronul — Saint-Andéol

pe Ron, 12 octombrie, ora 2 după-amiază.

Adela mea, cum sînt sigur că voi găsi la Chalon o scrisoare dragă de la tine, îți voi scrie și eu una la fel. După ce am vizitat Toulon, am mers de la Marsilia la Nisa prin Draguignan și Antibes. Eram atît de grăbit să mă reîntorc lîngă tine, încît doar am atins Nisa. Sosit pe data de 5 la ora 4 seara, am plecat pe 6 la ora 5 dimineața. O vizită la golful Juan, insula Sainte-Marguerite și insula Saint-Honorat m-a reținut două zile la Cannes. Alaltăieri, 10, am vizitat Fréjus și am ajuns la Aix, petrecînd o noapte în poștalion. Ieri, altă noapte în diligență și astăzi dimineață la ora 5 am debarcat la Avignon. Acum sînt pe vaporul *Aigle* și voi urca Ronul pînă la Lyon. Toate diligențele și poștalioanele sînt încărcate. Fiecare se grăbește ca și mine să ajungă la Paris.

Voi naviga astăzi 12, mîine 13, poimîine 14 și pe 15, iar miercuri 16 voi fi la Lyon. A doua zi, pe 17, contez să fiu la Chalonsur-Saône unde sînt nerăbdător să ajung nădăjduind în scrisorile tale.

La Chalon nu voi rămîne decît atît cît să ajung pînă la poștă, și dacă voi găsi un loc într-o diligență oarecare, fie chiar și pe imperială, cred totuși că voi putea fi la Paris pe 19 sau 20, cel mai tîrziu. — Iată itinerarul meu, cred bine calculat ; numai vremea l-ar mai putea modifica. — S-a stricat dintr-o dată și chiar în acest moment o furtună s-a abătut peste acest frumos loc unde nu a mai plouat de opt luni. Duminica trecută, Marsilia era sub o trombă, la Cañabière era un lac, iar la Avignon, Ronul a năvălit pe străzi. Ieri erau încă trei picioare de apă, prea mult pentru ca vapoarele să poată trece sub pod, astăzi de dimineață însă, Ronul scăzînd puțin, au putut veni să amareze la chei. Cel pe care sînt eu va pleca într-o oră, dar fluviul este atît de repede, încît căpitanul nu contează să poată depăși podul Saint-Esprit. Va trebui să petrec noaptea pe vapor pe o bancă. O plăcere mediocră. Însă, dacă aș fi așteptat un loc în diligențe, aș fi riscat să stau opt zile la Avig-

non. Acum cincisprezece zile coboram Ronul ca o săgeată, îl voi urca ca o broască țestoasă. Inversul lucrurilor rapide este totdeauna lent.

Folosesc, ca întotdeauna, orele de așteptare să-ți scriu. A trebuit să dau la o parte o grămadă de portocale și rodii de pe masa din cabină ; am pus în călimara uscată a căpitanului puțină apă din Ron și acum sînt al tău, Adela mea, primește această scrisoare așa cum ți-o scriu, din toată inima.

M-am gîndit mult la tine zilele acestea ; aveam atîtea griji cu întoarcerea la Paris ; acum sper că ești complet instalată și că nu te vei fi obosit prea tare. Și mai sper ca dragii noștri copii să nu-ți fi oferit decît bucurii ; îmi vei povesti toate astea la sosirea mea, nu-i așa ?

13. — Vom ajunge la Saint-Andéol. Alerg să pun scrisoarea la poștă și te îmbrățișez de mii de ori, și pe voi toți, dragi copii.

Saint-Andéol, 13 octombrie, ora 8 seara.

Dragă prietenă, vei primi această scrisoare, probabil în același timp cu cea dinainte. Vaporul este oprit la Saint-Andéol de Ronul revărsat. Căpitanul nu știe dacă va putea reporni înainte de ora patru dimineața. Le Vésuve, alt vapor, plecat din Avignon alaltăieri, este amarat la chei. Căpitanul nu mai știe dacă va ajunge la Lyon înainte de 18 sau 19. Deci, nu te îngrijora dacă sosirea mea va fi întîrziată cu două sau trei zile. Voi face tot ce va depinde de mine să sosesc cît mai repede. Am atîta nevoie să vă revăd pe toți.

Această întîrziere posibilă mă dezolează. Am făcut trei sferturi de leghe pe jos, pe ploaie, pentru a ajunge la drumul direct spre Paris, sperînd să găsesc un loc în diligențele de Lyon. Toate diligențele au trecut prin fața mea pline. La Montélimar sau la Valence, dacă voi putea să mă așez într-o haraba oarecare, voi părăsi vaporul și, în acest caz, poate că întoarcerea mea nu va fi întîrziată. Dar nu îndrăznesc să sper. Toată lumea se întoarce din vacanță și locurile sînt reținute cu opt sau zece zile înainte.

De altfel, dacă nu aș fi atît de necăjit, aș avea un spectacol admirabil în fața ochilor. Ronul este ca o mare. Cîmpiile sînt pe alocuri acoperite cît vezi cu ochii. Din cînd în cînd zărești trecînd vase răsturnate, purtate la întîmplare de curent.

Apa a săpat cu încetul una din culele podului suspendat de la Roduemaure, podul a căzut și astăzi dimineață am văzut jumătate din podeaua podului tîrîndu-se pe Ron.

Nu am văzut Saint-Andéol decît în trecere și alergînd aiurea. Însă este un oraș pe care l-aș vizita cu plăcere, dacă aș fi în altă stare de spirit. Plictisit și nerăbdător de a fi lîngă voi cum sînt,

lucrurile nu mai au frumusețe pentru mine. Pe curînd, dragă prietenă. Plînge-mă pentru această întîrziere și iubește-mă. Voi lupta din răsputeri împotriva vremii proaste și împotriva ghinionului. În rest, fii complet liniștită. Ronul nu este periculos decît pentru vasele cu fundul plat. Vapoarele nu întîmpină nici un pericol.

Este chiar o cauză a mersului lor încet. Sînt greoaie și mari, valurile le respectă, însă nu fac decît o leghe pe oră. La coborîre ele fac șapte.

Didine, te îmbrățișez, precum și pe Charlot, Toto și Dédé, toți iubiții mei. Pe curînd voi fi lîngă voi și voi fi fericit. Mă înțelegi, Adela mea ? Iubește-mă.

Al tău, Victor.

Album

Saint-Andéol, lîngă Avignon, este un crîmpei de oraș roman și bizantin, în crăpăturile căruia a crescut o sărmană așezare de pescari și luntrași.

Clopotnița păstrează unul dintre cele mai frumoase turnuri romanice octogonale, cu dantelură bizantină, văzut de mine, fără să pierd din vedere Tournus și Saint-Germain-des-Prés. O frumoasă turlă mică, de un gotic tîrziu, se ridică deasupra urîtului portal Ludovic al XV-lea. Interiorul bisericii este groaznic de sluțit.

Într-un colț întunecat, la stînga intrării mari unde lumina nu pătrunde niciodată, am văzut un frumos mormînt roman, cu epitaf și basoreliefuri. Din cauza locului unde este situat, epitaful este de necitit, de asemenea și basoreliefurile sînt invizibile. Nu aveam la dispoziție decît o clipă și îmi lipsea timpul pentru a putea aduce o lumină. Mormîntul este alipit, stupid zidit de-a lungul peretelui în așa fel, încît își ascunde două părți din patru. Stă acolo uitat ca un vechi cufăr mîncat de viermi.

Am mai remarcat la Saint-Andéol un frumos luminator de scară din secolul al XV-lea, un turn romanic, pătrat, ciuntit la vîrf și un vechi zid roman în formă de rețea în care se vîrîse o cocioabă locuită.

Album

15 octombrie.

Ieri, urcam Ronul revărsat. Soseam între Pouzin și Voulte. Înaintam încet ; curentul era atît de puternic, încît erau momente cînd vasul, cu tot efortul zbaturilor, rămînea nemișcat în mijlocul

fluviului. Era către seară. Minunata antiteză a lunii și a soarelui ocupa cele două extremități ale cerului. Pereții înalți, calcaroși, de pe malul drept, se ștergeau într-o ceață ușoară : frumoase licăriri purpurii se tîrau pe cîmpiile malului stîng și înroșeau minunat copacii, grațioși și superbi.

Ronul, murdar și galben pînă și în spumă, curgea furios în jurul nostru cărînd, într-un zgomot lugubru, arbori desrădăcinați, mobile rupte și bărci răsturnate. Pustiirea a cincizeci de sate se rostogolea învălmășită pe fluviu. În ajun, trei corăbii dispăruseră sub valuri, cu toți oamenii la bord, chiar în locul unde eram, lîngă gura rîului Ouvèze.

Nu era nici un nor deasupra capetelor noastre. Malul dinspre partea rîului Drôme era încîntător. O căruță mare, încărcată cu fîn, trecea drumul mărginind Ronul. Biciul căruțașului trosnea în liniștea cîmpiei gata să adoarmă. O femeie și un copil se jucau așezați în fîn și la fiecare zdruncinătură a căruței cele două chipuri îmi apăreau în licărirea asfințitului.

Chalon-sur-Saône

Chalon-sur-Saône, 18 octombrie.

Am sosit, am scrisorile tale. Îți mulțumesc, Adela mea, îți mulțumesc pentru cea pe care mi-ai scris-o direct aici. Dacă ai fi putut să mă vezi atunci cînd o citeam, ai fi avut inima împăcată și mulțumită.

După ce mi-ai spus despre toate aranjamentele tale (aprob tot ce ai făcut), suport cu mai puțină nerăbdare întîrzierea adusă întoarcerii mele de superaglomerarea diligențelor. Mai sînt reținut aici pentru o zi. Nu am putut găsi un loc decît într-o diligență care pleacă mîine dimineață și numai pînă la Dijon. Scrie-mi acum la *Fontainebleau, post-restant.* Cred că voi putea fi la Paris între 23 și 25.

Totuși, am urcat Ronul mai repede decît sperase la început căpitnaul vaporului. În fond ne-au trebuit patru zile întregi ca să ajungem de la Avignon la Lyon. Un alt vas cu aburi, *l'Hirondelle,* m-a adus într-o zi de la Lyon la Chalon. Voi profita de șederea mea forțată aici ca să fac o baie, de care am mare nevoie, și, bineînțeles, să vizitez orașul.

Am constatat cu bucurie că v-ați amuzat bine în timpul vacanței. Mulțumește-i din partea mea lui Vacquerie și minunatei sale familii. Mă gîndesc că i-ai dat scrisoarea mea. Nu te ocupa nici de academie, nici de teatru. Voi vedea eu singur ce este de

făcut cînd voi fi la Paris. Îmi închipui că băieţaşii mei buni s-au reapucat cu curaj de treabă şi că îţi dau deja toate satisfacţiile. Îmbrăţişează-i cu drag din partea mea, de asemenea şi pe bunul tău tată, acum întors acasă.

Am străbătut cu vaporul Ronul împreună cu un bătrîn de treabă, glumeţ, care îi seamănă. Este domnul Boury, fost pastor protestant. A fost odată să ne vadă la Paris, cu o scrisoare de la Lamartine. Eu îl uitasem, el m-a recunoscut. Este un om blînd şi fermecător şi am fost bucuros să-l regăsesc. Mi-a vorbit bineînţeles şi despre tine.

Adio, Adela mea, pe curînd. Scrie-mi încă o scrisoare pe cinste. Sînt însetat să vă revăd şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Al tău, pentru totdeauna

V.

Să mi se păstreze cu grijă scrisorile şi ziarele.

Album

18 octombrie.

Chalon-sur-Saône. — La început puţine lucruri. Cu toate astea trebuie căutat. Strada mare. — Casă zisă *jeu de paume*[47]. Din secolul al XIV-lea. Faţadă frumoasă. În dreptunghiurile superioare ale ferestrelor sînt înscrise, într-un chip graţios, ogive. Astăzi este o cocioabă locuită de tăbăcari. Piei de bou atîrnă de grinzile de sub poarta mare.

Catedrală. — I s-au construit două clopotniţe neogotice împodobite în chip de lucarne cu crucea templierilor de Tivoli de iarnă, strada Grenelle St. Honoré. Interior frumos din secolele XIII şi XIV, oribil zugrăvit, aici în galben, acolo în alb, dincolo în roz etc. Admirabilă tapiserie din secolul al XVI-lea folosită să ascundă lucrările. Patru panouri pe fond albastru cu flori de crin, cu armele Franţei în frunte. Desigur un dar regal. Primul panou : Melchissédech, misterioasă figură pe care biblia de-abia o lasă să se întrevadă, *preot şi rege ;* acoperămînt de cap făcut dintr-un turban, o coroană şi o mitră. Dînd vinul şi pîinea lui *Abraham.* Al doilea panou : Moise şi ploaia de mană peste evrei. Al treilea panou : mielul pascal împărţit tuturor. Al patrulea panou : Isus împărtăşind apostolii, toţi în genunchi împrejurul mesei, în afară de Iuda cînd pleacă cu punga în mînă. [...]

Un urît pod Ludovic al XV-lea, plin de obeliscuri. Dincolo, un nobil pinion din secolul al XIV-lea. Este spitalul miliar, un spital de dorit pentru poeţi. Interior admirabil. Cea mai frumoasă sală de spital văzută de mine. Două rînduri de paturi incastrate în minunate lambriuri Ludovic al XIV-lea, lucitoare ca bronzul. Lucrătura din lemn se continuă şi pe o treaptă purtînd pentru fiecare pat un scăunaş frecat şi strălucitor. Perdele mari, albe ca zăpada. Lîngă pat o uşă făcînd din fiecare alcov o cămăruţă. În fundul navei, capela separată de sală printr-o perdea mare, roşie. Cîteva obiecte frumoase şi severe mobilează spaţiul între cele două rînduri de paturi ; o mare fîntînă lavoar cu bazin de piatră, o sobă largă de aramă, un imens crucifix cu braţele întinse peste cele două rînduri de bolnavi. Un rînd de lămpi distanţate traversează sala în acelaşi sens şi leagă toate aceste obiecte de tavanul cu grinzile ieşite în afară. Pe rîndul din dreapta se reazemă un frumos amvon Ludovic al XIV-lea aproape demn de Verbruggen, susţinut de o figură umană tăiată energic în stejar masiv. Un dublu rînd de ferestre ogivale luminează sala de sus de deasupra paturilor. Două sau trei ferestre cu vitralii s-au păstrat. [...] Capela strălucitoare de curăţenie, pavată cu morminte frumoase, dintre care unul de aramă, strălucind ca aurul. Într-adevăr, el conţine aur, rămăşiţele celor doi binefăcători ai spitalului, un gentilom din Chalon şi soţia lui. Abigael Mathieu. Plăci de aramă pe ziduri. — Bustul lui Pius al VII-lea.

Dijon

Note

19 octombrie.

Totul în Chalonnais, Beaunois, Dijonnais este arhitectură romanică. Deseori, într-o localitate mică un frumos turn bizantin, demn de o metropolă. După Chagny, la marginea drumului, un portal romanic cu această inscripţie : *Vin bun, locuinţă bună.* Vai, aceeaşi casă dădea pe vremuri ospitalitatea sufletelor ! La Chagny o remarcabilă clopotniţă romanică, turn pătrat larg, scund, gras şi superb.

Beaune, o fermecătoare grămadă de case gotice de piatră printre copaci. Turn de pază al oraşului din secolul al XV-lea, frumoasă navă din secolul al XIV-lea cu tindă acoperită de ardezie servind drept şopron diligenţelor. Biserică cu turn romanic, învelit cu un ridicol acoperiş în formă de caschetă.

O vatră mare cu foc în ea. Un bătrîn viticultor îmi explică culesul viei. Bătrîn din Galèse. Butucul de vie tînăr dă mai mulți struguri, calitatea însă mediocră ; mai tîrziu, sînt mai puțini, dar mai buni ; bătrîn, un ciorchine sau doi, însă excelenți. Atunci este smuls, viticultorul găsind că nu are suficient profit. Deci butucul se coace ca și ciorchinele. Să nu se culeagă strugurele în timpul ploii, nici cu rouă ; el va putrezi. Boabele verzi acresc vinul, deci înlăturate imediat, de asemenea boabele putrede pentru gustul rău și boabele uscate care îl sug. Deci, într-un singur ciorchine, trei elemente rele, din care unul atacă vinul în păstrarea lui, altul în calitate și cel de al treilea în cantitate.

După Nuits, la stînga drumului, un șir lung de dealuri scunde și golașe către vîrf, avînd deasupra podișuri mari, întretăiate de văi înguste, verzi și adînci. La gura fiecărei văiugi cîte un cătun. Vii peste tot.

Pentru cine sosește de la Chalon, amplasarea Dijonului amintește puțin pe cea a Parisului, dacă sosești din bariera Maine. Cîmpie mare înconjurată de dealuri, drum mărginit de ulmi, la stînga, două dealuri imitînd, în mic, una muntele Valérien, cealaltă movila Montmartre.

20 octombrie.

Oraș plăcut, de altfel melancolic și liniștit. Plimbare pe vechile ziduri de apărare. Toamna le avantajează. Anotimp fermecător. Copacii sînt frumoși ; frunzișul arată ca vara și ramurile ca iarna.

Saint-Bénigne, catedrală de gradul al treilea. Cu toate acestea ansamblul este frumos. Secolele XIII și XIV. Drept fațadă, două turnuri. Un turn (de ardezie) pe încrucișare. Ferestrele ce încadrează deschiderile au fost corectate într-un gust îndoielnic. Sub portal, ogiva domnului Soufflot. Era un portal romanic. Nedemn desfigurat.

Interiorul : la dreapta și la stînga portalului principal, două nobile morminte Ludovic al XIII-lea. Legoux, senior de Bercherie. Bărbatul și femeia, fiecare cioplit în marmoră, în genunchi pe mormîntul său. Statui frumoase pline de visare. 1631. *Quos edem quondam thalamus, idem quoque tumulus excepit* *.

Interiorul bisericii este astăzi neînsemnat. Nici un tablou de valoare, nici un vitraliu, nici o capelă păstrată.

---

* Pe aceia pe care i-a adăpostit odinioară aceeași locuință, îi adăpostește și același mormînt (trad. din lat.).

Către 1820, episcopul de atunci, domnul de Boisville, a refuzat mormintele celor doi duci de Bourgogne, aflaţi acum la muzeu, negăsindu-le loc în biserica sa. Sărman om care a expulzat din catedrala sa nu numai pe Filip cel Îndrăzneţ [48] şi Ioan Neînfricatul [49], doi mari prinţi morţi, dar şi pe Jean de la Huerta şi Claus Sluter [50], doi mari artişti, mereu vii.

Lîngă Saint-Bénigne, Saint-Philibert, frumoasă fleşă de piatră din secolul al XIII-lea, astăzi magazie de furaje ; am privit prin gura cheii, în cor, grămadă de fîn.

Saint-Jean, altă magazie de furaje.

La Vieux-Palais, turn din secolul al XII-lea, astăzi casă de amanet ; la parter, Robin, tîmplar.

Poarta fortăreaţă este cazarmă pentru jandarmerie.

Turnul incintei, sală publică de pansamente.

Saint-Étienne, patronul Burgundiei, veche catedrală, navă : hală de grîu. Absida : magazie de decoruri de teatru. Vitraliile atîrnă desfundate.

Notre-Dame, secolele XIII şi XIV. Faţadă remarcabilă, zid înalt făcînd un portic şi avînd în unul din colţuri un orologiu cu figuri mişcătoare în lemn pictat : într-o colivie de fier un ţăran, o ţărancă şi copilul lor. Tatăl, cu un ciocan mare, sună orele, femeia, jumătăţile, şi copilul, sferturile. Pe acest zid, două galerii ogivale, cu colonete suprapuse. În deschiderea din dreapta am văzut *Fecioara neagră,* care a primit toate gloanţele elveţienilor în şorţul său, atunci cînd a fost asediat oraşul. Era îmbrăcată într-o rochie de saten verde, cu un lanţ mare de aur la gît, ce tocmai îi fusese dăruit pentru o minune săvîrşită luna trecută. Sub portic, rămăţişele unui admirabil portal romanic, complet smuls. Clopotniţa principală este chiar pe transept, iar deasupra lui la cele două extremităţi au nişte turnuleţe romanice. Văzută prin absidă, biserica are o înfăţişare frumoasă. Interior foarte devastat, în cor vitralii frumoase ; admirabile ferestre cu vitralii din secolul al XII-lea în partea stîngă a transeptului. Preotul ţinînd o predică învăţată pe de rost ; o lua de la început, reîncepînd aceleaşi fraze etc.

Saint-Michel. — Portic — Renaştere Francisc I. Fermecătoare şi devastată. Faţadă Henri al III-lea, frumoasă şi amuzantă. Portale laterale de un gotic înflorit. Foarte frumoase. Interiorul distrus. Nu mai sînt vitralii.

Palatul ducilor transformat în primărie, nişte resturi admirabile. Văzută din spate oferă privirii patru arhitecturi ca şi curtea castelului Blois, mai puţin remarcabile ; un turn însoţit de un alt turn mai mic din secolul al XII-lea, turnul mare din secolul al

XV-lea, cu un corp de locuințe cu ferestre și cu un acoperămînt gotic înflorit ce i se adaugă ; un corp de locuințe Henri al IV-lea cu o frumoasă poartă, un altul Ludovic al XIV-lea, cu trofee pe partea superioară a construcției, ca și la Invalides. Interior : o curte frumoasă, cu scară din timpul Renașterii, devastată. Se poate citi : *Școală de arte frumoase.*

Muzeu : Cămin 1504, după incendiul din 1502, „făcut de Jean Dangers, zidar, pentru 120 franci cu pietrele deja procurate". Din cei 120 de franci, doi solzi pe zi pentru lucrători. Scene din viața lui Ioan fără Frică incrustate pe cămin. Consolă de piatră cu ariciul lui Ludovic al XII-lea și cornul lui Henri al II-lea susținînd grinzile.

Mormîntul lui Filip cel Îndrăzneț, sfîrșitul secolului al XIV-lea. Pictat și aurit, culcat pe mormîntul său ; doi îngeri la cap, un leu la picioare. Nas cîrn. Mormînt de marmură neagră, figurine de alabastru. Patruzeci de statuete dau ocol mormîntului sub o frumoasă galerie ; naive ; călugăr curățindu-și urechea cu unghia ; călugăr ce-și suflă nasul cu degetele. Rușine ! pare să spună o călugăriță lîngă el. Lucrare de Claus Sluter din Olanda.

Mormîntul lui Ioan fără Frică și al soției sale Margareta de Bavaria. Pictat și aurit. Se aseamănă cu primul, mai înflorat, mai ornat, mai secolul al XV-lea. Patruzeci de figurine, patru îngeri, cu aripile desfășurate, cele două mari statui, doi lei, douăzeci și opt de îngerași ; galeria este o bijuterie de alabastru. A fost plătită 4 000 de livre, adică 28,500 franci aproximativ, lui Jean de la Huerta, zis d'Aroca, din regiunea Aragon, *cioplitor de chipuri.*

Francisc I a cerut să i se deschidă acest mormînt, l-a găsit pe Ioan fără Frică cu craniul larg despicat de lovitura de secure a lui Tanneguy-Duchâtel pe podul Montereau. S-a minunat de mărimea găurii : *„Sire,* i-a spus starețul de la Chatreux, care-l însoțea, *prin această gaură au intrat englezii în Franța".*

Pe îmbrăcămintea ducelui, *rindeaua* luată de el ca emblemă, ducele de Orléans luînd *un baston noduros.*

Nu sînt decît treizeci și nouă de figurine, cea de a patruzecea fiind înlocuită de un domn în redingotă, cel mai nostim din lume. Cine este acest domn ? În timpul Revoluției, poporul a cerut distrugerea mormintelor. Au fost sparte cu grijă în patru blocuri și au fost ascunse. A fost simplu apoi să fie restaurate. Pot fi urmărite pe marmura neagră urmele faptelor revoluționarilor.

Patru duci de Burgundia. Primul este Filip cel Îndrăzneț, ultimul este Carol Temerarul. Într-adevăr îndrăzneții întemeiază dinastiile, temerarii le duc la pieire.

Carol al X-lea este și el un Carol Temerarul.

Rămășițe romane și romanice sub scara muzeului. În casa scării admirabil mormînt din secolul al XIV-lea, provenit dintr-o biserică dărîmată. Frumoasă tapiserie din secolul al XVI-lea reprezentînd asediul Dijonului de către elvețieni în 1513.

21 octombrie.

Acum o lună, la 21 septembrie, eram la Lausanne. Era ora cinci după-amiază. Urcam încet pe străzile strîmte ale orașului. Ora cinei se apropia pentru burghezii grăbiți să se întoarcă la ei acasă. Vedeam prin lucarnele parterului flăcările în vetrele bucătăriilor, iar gospodinele și servitoarele zorindu-se în jurul cazanelor și frigărilor. Fumul ieșea prin mai multe ferestre și mirosul zemii de sub frigare umplea străzile. Auzeam pe la toate ușile izbucnirile de rîs binevoitor și grosolan al poftei de mîncare.

Un sfert de oră mai tîrziu am ajuns la esplanada înaltă ce înconjură biserica. Tot orașul era la picioarele mele. Fumul se juca pe acoperișuri, o rază a soarelui în asfințit îl străpungea și forma un admirabil nor de aur destrămat în dreptul coșurilor și pinioanelor ca în jurul unor insule. Era un spectacol încîntător și nobil.

Amestecați o idee măreață, luminoasă și sfîntă cu lucrurile vulgare ale vieții, precum soarele cu fumul oalelor voastre, și aceste lucruri vulgare vor deveni niște lucruri sublime.

Sena

Album

21 octombrie.

Val-Suzon ; fermecător și sălbatic, amintește Jura. Platoul Langres, un podiș mare golaș. Saint-Seine, o așezare frumoasă între două coline verzi. Biserică din secolul al XV-lea cu absidă pătrată cu rozasă, lucru rar.

Două leghe mai departe se traversează o altă așezare, la poalele unei alte văi. Acest sat se numește Coursault. O casă destul de mare, ruinată, așezată de-a curmezișul pe fundul rîpei, mărginește drumul. Sub casă este străpunsă o plăpîndă boltă de piatră, lăsînd să treacă un pîrîiaș. Acest pîrîu este Sena. Ea izvorăște la un sfert de leghe de acolo, dintre dealuri. La Coursault ea întîlnește primul ei pod, bolta de sub această cocioabă. Copiii o sar. Un tufiș o ascunde. Abia poți deosebi, între două pante verzi, în umbra

a trei sau patru plopi, subțirele fir de apă ce va avea o lățime de două leghe la Quilleboeuf.

Șase leghe după Coursault, la Aizay-le Duc, se găsește al doilea pod. Pîrîiașul este deja un rîu, și se presimte că rîul va deveni un fluviu. Al doilea pod are patru arcade. Curentul are douăsprezece picioare adîncime. Niciodată morile nu duc lipsă de apă. Un fluviu mic, ca și un stejar mic, are imediat ceva voinic.

Să vorbim puțin despre Jean.

Jean este factotum-ul diligenței ce merge de la Dijon la Châtillon-sur-Seine și pe care o iei de pe strada Château, la *Clef de France*. Jean cumulează ; este totodată vizitiu, surugiu și conducător. Voinic, zdravăn, de vreo treizeci de ani, încălțat cu saboți și cu capul acoperit de o pălărie plină de panglici și șireturi de toate felurile ; țăran la picioare și lacheu la cap, bînd la toate cîrciumile, înghesuind bucuros de contrabandă sub coviltirul imperialei, dacă întîmplarea îi aduce, șase sau șapte călători, urînd jandarmii, fiindu-i groază de vameși, altminteri băiat de treabă. Dă brînci cailor, vorbește, înjură, improvizează. Nu-i lipsește o oarecare imaginație ; copacii pe care ți-i arată la capătul orizontului îi aseamănă cu niște oameni care se ceartă sau cu recruți mergînd cu ranița în spate. Își botează caii mînați cu numele stăpînilor de poștalioane. Vai, domnule, les Bossu nu prețuiesc cît les Chaudron. Moș Chaudron are un aer puțin cam prostănac, dar cumpără cai buni. Pe cînd domnul Bossu nu se pricepe la chestia asta. El a plătit pentru un cal mare roșcovan 500 de franci și nu face nici 12 scuzi. Are o înfățișare falnică, stă drept între hulube, merge la trap, dar nu vrea să tragă. Spunînd asta, Jean își biciuie caii. Jean dă, una peste alta, zece lovituri de bici pe minut, ceea ce face șase sute de lovituri pe oră, repartizat la trei cai. Caii tropăie trei ore de la un popas de poștă la altul și primesc fiecare, în felul acesta, șase sute de lovituri de bici. Ei sînt folosiți de două ori în cursul unei zile, ceea ce le face o rație de o mie două sute lovituri de bici pe zi. Lui Jean îi trebuie cincisprezece ore să ajungă de la Dijon la Châtillon ; o oră pentru masă, o oră pentru schimbarea cailor. Jean biciuiește treisprezece ore în șir și distribuie regește șapte mii opt sute de lovituri de bici de la Dijon la Châtillon. A doua zi o ia de la început. Adăugați înjurăturile, blestemele și hu-ho și dia-hu, și imaginați-vă ce poate deveni creierul lui Jean. Nu mai este o ființă omenească, ci o coadă de bici vie. Jean, de cîte ori întîlnește un căruțaș, își manifestă cordialitatea printr-o puternică lovitură de bici, magistral aplicată pe unul din caii de la căruță. În felul acesta, el face cadou cîte o lovitură de bici fiecărui căruțaș ce trece. Calul nechează, omul salută, lovitura este totdeauna bine primită, iar atenția, în general, apre-

ciată. Cîteodată căruțașul replică în aceeași clipă printr-o lovitură similară, dată cu tot brațul calului lui Jean înhămat la oiște; cîteodată se mulțumește numai cu un surîs amabil adresat lui Jean.

Troyes

ALBUM

Troyes, 22 octombrie.

Am vrut să văd locul unde a fost executat Claude Gueux. Un copil m-a condus la Piața Veche numită acum Hala de Grîu.

Este o piață triunghiulară lipită de capătul unei străzi lungi, ca și fierul unei halebarde de capătul cozii. Această formă triunghiulară sugerează ideea groaznică a unui satîr, și am mai observat că întîmplarea a dat-o mai multor pieți fatale.

Piața Veche este în pantă, pavată cu gresie, ca și străzile din Paris, înveselită de prăvălii, înconjurată de case vechi cu pinioane ascuțite și acoperișuri contra vîntului, astupată tocmai la mijloc de o magazie veche de lemn cu o înfățișare groaznică, la capătul căreia se sprijină un vechi puț absolut obișnuit, împodobit cu șănțulețe verticale răsucite. În fața acestei magazii a fost ridicat eșafodul lui Claude Gueux și se mai ridică încă pentru alții, de cîte ori legea își comite omorurile la Troyes.

De acolo condamnatul poate distinge, pe fața de miazăzi a Pieții Vechi, chipul Sfîntului Nicolae, sculptat în grinzile unei case din secolul al XV-lea. Pe vremea cînd a fost executat Claude Gueux, el putea să vadă, dacă se întorcea puțin, chiar și biserica Sfîntului Nicolae, a cărei absidă gotică ocupa una din marginile de apus ale pieții. Astăzi biserica stă ascunsă după o clădire mare și urîtă a halei de grîu construită acum doi ani ce dă Pieții Vechi noul său nume, complet albă, după gustul jalnic, oficial, de acum.

Ziua se stingea, am intrat înăuntru, era plină de întunecime; o lampă lumina două sau trei arcuri enorme devorate de umbră la fiecare legănare a micuței flăcărui pierdută în nava mare. [...]

Cînd am ieșit era o noapte adîncă. Cerul era acoperit de nori, sfera lunii apărea nedeslușit printre nori. M-am întors lîngă vechea magazie, la locul lugubru unde se sprijineau cele patru picioare ale eșafodului ; acolo m-am gîndit îndelung la acel sărman lucrător inteligent și nobil, mort acum șapte ani în același loc, din vina unei societăți incapabile să crească un copil și să îndrepte un om. O forjă mare căscată, aprinsă într-un parter, la dreapta mea, lumina nedeslușit toată piața și arunca o lumină roșiatică

asupra acelui sinistru caldarîm. Am făcut cîţiva paşi să mă îndepărtez şi, cum plecam, un amestec de lumină de lună şi de reflex al forjei mi-a arătat la colţul unei străzi, dînd în Piaţa Veche, această inscripţie : *Rue des Trois-Têtes* *.

Villeneuve-l'Archevèque

Villeneuve-l'Archevêque, 23 octombrie.

Mă aflu la Villeneuve-l'Archevéque şi sper să ajung la Sens în noaptea asta ; nu fără strădanie, dragă prietenă, pentru că lumea se bate la uşile diligenţelor, îmbulzeala este de nedescris. Adineauri eram cincisprezece pe o îngrozitoare cabrioletă, *şapte pe imperială.*

Socotesc că voi fi la Paris pe 27 sau 28, către ora două după-amiază. Voi face tot posibilul să fie 27, pentru că nu-ţi pot spune cît sînt de nerăbdător să sosesc şi să vă îmbrăţişez pe toţi.

Mă gîndesc cu bucurie că voi găsi la Fontainebleau o scrisoare lungă de la tine şi de la tine, Didina mea, nu-i aşa ?

Dragă prietenă, te rog să ai grijă ca în toate micile tale amenajări interioare să nu se deranjeze nimic în cabinetul meu. Cînd am plecat am pus în dulapurile mele şi în sertare, toate închise, manuscrisele mele, care sînt foi volante, cum prea bine ştii. Am închis într-unul din dulapurile din perete sertarul mesei de scris, cu tot ce conţine. Te rog să ai grijă să nu se deschidă nimic şi să nu se deplaseze nimic pentru că o singură hîrtie pierdută ar fi ceva ireparabil.

Este ultima dată cînd îţi scriu. De acum veştile ţi le voi aduce eu însumi, Adela mea. Deci, vă voi revedea pe toţi, mult iubiţii mei. Fiţi fericiţi, aşa cum sînt şi eu. Pe curînd. Vă îmbrăţişez pe toţi cu duioşie, şi pe tine în primul rînd, dragă prietenă. Al tău.

V.

[...]

* Strada celor trei capete (trad. din fr.).

PIRINEII

1843

Loara — Bordeaux

Bordeaux, 20 iulie.

Tu, care nu călătorești niciodată altfel decît cu gîndul, mergînd din carte în carte, din gînd în gînd și niciodată din țară în țară, tu, care îți petreci toate verile la umbra acelorași copaci și toate iernile la colțul aceleiași sobe, tu vrei, de cum am părăsit Parisul, să-ți spun, eu, vagabondul, ție, singuraticei, tot ce am făcut și tot ce am văzut. Fie. Mă supun.

Ce am făcut de alaltăieri 18 iulie ? O sută cincizeci și cinci de leghe în treizeci și șase de ore. Ce am văzut ? Am văzut Étampes, Orléans, Blois, Tours, Poitiers și Angoulême.

Vrei și mai mult ? Dorești descrieri ? Vrei să știi ce sînt aceste orașe, în ce chip mi-au apărut, ce comori de istorie, artă și poezie am cules de pe drum, pe scurt, tot ce am văzut ? Fie. Mă supun încă o dată.

Étampes. Este un turn masiv întrezărit la dreapta, în amurg, deasupra acoperișurilor unei străzi lungi unde auzi surugii spunînd : *„Încă o nenorocire cauzată de calea ferată !, două diligențe au fost sfărîmate și călătorii uciși. Locomotiva cu aburi a bușit convoiul între Étampes și Etrechy. Cel puțin, noi, ăștilalți, nu bușim nimic.“*

Orléans. Este o lumînare pe o masă rotundă, într-o sală scundă, unde o fetișcană palidă îți servește o supă chioară.

Blois. Este un pod la stînga, cu un obelisc pompadour. Călătorul bănuiește că în partea dreaptă pot fi niște case, poate chiar un oraș.

Tours. Iarăși un pod, o stradă mare, largă, și un cadran ce marchează ora nouă dimineața.

Poitiers. O supă grasă, o rață cu napi, țipari cu sos de vin, un pui fript, pește fript, fasole verde, o salată și căpșuni.

Angoulême. Este un felinar luminat cu gaz, cu un zid purtînd inscripția : CAFÉ DE LA MARINE, și la stînga un alt zid, împodobit cu un afiș albastru, pe care poți citi : STRADA LUNII, *vodevil.*

Iată ce este Franța văzută din poștalion. Ce va fi cînd o vei vedea din tren ?

Am impresia că am mai spus-o și în alt loc, Loara și Touraine au fost prea mult lăudate. Este timpul să se facă dreptate. Sena este cu mult mai frumoasă decît Loara ; Normandia este o grădină cu mult mai frumoasă decît Touraine.

O apă lată și galbenă, maluri joase și peste tot plopi, iată Loara. Plopul este singurul copac cu alură de prost. El astupă toate orizonturile Loarei. De-a lungul apei, în insule, la marginea zăgazurilor, în depărtări, nu se văd decît plopi. În mintea mea există nu știu ce legătură lăuntrică, ce negrăită asemănare, între un peisaj compus din plopi și o tragedie scrisă în versuri alexandrine. Plopul este ca și alexandrinul, una din formele clasice ale plictiselii.

Ploua, am petrecut o noapte fără somn ; nu știu dacă asta m-a indispus, dar totul pe Loara mi s-a părut rece, trist, metodic, monoton, țeapăn și solemn.

Întîlnești, din cînd în cînd, convoaie de cinci sau șase bărci, urcînd sau coborînd fluviul. Fiecare barcă are numai un catarg și o pînză pătrată. Cel cu pînza mai mare se află în față, trăgîndu-le pe celelalte, iar convoiul este astfel alcătuit, încît pînzele se micșorează la prima barcă și la ultima, cu un fel de descreștere simetrică, neîntreruptă de nici o proeminență și de nici o fantezie. Fără voie îți amintești de caricatura unei familii engleze și crezi că vezi plutind, cu toate pînzele desfășurate, o gamă cromatică. Nu am văzut așa ceva decît pe Loara, dar prefer, mărturisesc, micile corăbii cu un singur catarg și ambarcațiunile normande de toate formele și de toate mărimile ce zboară ca niște păsări de pradă, amestecîndu-și pînzele lor galbene și roșii, atît pe timp de vijelie cît și pe ploaie și soare, între Quilleboeuf și Tancarville.

Spaniolii numesc fluviul Manzanarès vicontele fluviilor ; eu propun ca Loara să fie numită nobila doamnă a rîurilor.

Loara nu are, ca Sena și Rinul, mulțimea de orașe plăcute și sate frumoase, clădite chiar la țărmul fluviului, în apa căruia să se oglindească pinioanele, clopotnițele și fațadele. Loara traversează doar ținutul numit Sologne, imensa îngrămădire de mîl adusă de inundații ; apele ei cară nisipul ce-i astupă și îi înfundă deseori patul. De aici, în acele cîmpii joase au loc frecvente viituri și

inundații ce împing în depărtare satele. Pe malul drept ele se adăpostesc în spatele digului, fiind aproape ascunse privirii ; trecătorul nu le vede.

Totuși, Loara are frumusețile ei. Madame de Staël, exilată de Napoleon la cincizeci de leghe de Paris, a aflat că exact la cincizeci de leghe de Paris, pe malul Loarei, se află un castel, numit, mi se pare, Chaumont. Acolo s-a dus, nevrînd să-și mai îngreuieze exilul cu încă un sfert de leghe. Nu o plîng, Chaumont este un lăcaș nobil și seniorial. Castelul, probabil din secolul al XVI-lea, este arhitectonic frumos ; turnurile sînt impozante. Satul, la poalele dealului acoperit de arbori, are o înfățișare aproape unică pe Loara ; aspectul unui sat de pe Rin, un front de case desfășurat la malul apei.

Amboise este un orășel vesel și plăcut, încununat de o construcție minunată. La o jumătate de leghe de Tours, față în față cu cele trei prețioase arcuri ale vechiului pod ce vor dispărea probabil, într-una din zile, în vreo operă de înfrumusețare municipală, se află un lucru frumos și măreț, ruinele mănăstirii Marmoutier. În special, la cîțiva pași de drum, se înalță o construcție din secolul al XV-lea, cea mai originală pe care am văzut-o ; casă, prin dimensiune, fortăreață, prin metereze, primărie, prin turnul de pază, biserică, prin portalul ogivă. Această construcție însumează și face cunoscut ochiului, ca să spun așa, felul de autoritate hibridă și complexă care, în timpuri feudale, era legată de mănăstiri, în general, și de mănăstirea Marmoutier, în special.

Însă ce are Loara mai pitoresc și măreț este imensul zid calcaros, învrîstat cu gresii, cuarțite și argile, ce mărginește și închide malul drept desfășurîndu-se privirii de la Blois la Tours cu o varietate și o veselie de nespus ; cînd stîncă sălbatică, cînd grădină englezească, acoperită de copaci și flori, încununată de viță de vie care ruginește și de hornuri fumegînde, găurită ca un burete și locuită ca un furnicar.

Acolo sînt peșteri adînci, unde se ascundeau falsificatorii de bani, pentru a contraface E-ul monedei din Tours, inundînd provincia cu falsuri. Astăzi, zgrunțuroasele pervazuri ale acestor vizuini sînt închise cu frumoase cercevele, potrivite cu grijă în stîncă, și, din cînd în cînd, zărești prin geam grațiosul profil al unei tinere, cu ceva bizar pe cap, ocupată să pună în cutii anasonul, angelica și coriandrul. Cofetarii au luat locul falsificatorilor de bani.

Și pentru că tocmai înșiram ce are Loara mai fermecător, mulțumesc întîmplării de a mă fi adus să-ți vorbesc și despre fru-

moasele fete care lucrează și cîntă în mijlocul acestei frumoase naturi.

La terra molle, e lieta, e dilettosa,
Simili a se gli habitatori produce *.

Contrar Loarei, Bordeaux nu a fost destul de lăudat sau cel puțin a fost prost lăudat.

Bordeaux este lăudat tot așa cum este lăudată și strada Rivoli ; regularitate, simetrie, fațade mari și albe și toate la fel unele cu altele etc., ceea ce pentru un om sensibil înseamnă arhitectură insipidă, oraș plictisitor de văzut. Or, pentru Bordeaux e tot ce poate fi mai inexact.

Bordeaux este un oraș ciudat, original, poate unic. Luați Versailles și amestecați-l cu Anvers și veți avea Bordeaux.

Ca să fiu drept, trebuie să înlăturăm din amestec cele două mari frumuseți din Versailles și din Anvers, castelul unuia și catedrala celuilalt.

Sînt două orașe Bordeaux ; cel nou și cel vechi.

În partea modernă totul respiră măreția, ca la Versailles, în cea veche, totul amintește istoria, ca la Anvers

Fîntînile, coloanele rostrale, aleile întinse și atît de bine trasate, piața Regală, pur și simplu jumătate din piața Vendôme așezată la marginea apei, podul de o jumătate de sfert de leghe, minunatul chei, străzile largi, teatrul enorm și monumental, iată lucruri ce nu diminuează nici una din splendorile de la Versailles, dar care înseși în Versailles ar înconjura cu demnitate marele castel, găzduitor al marelui secol.

Răspîntiile încîlcite, labirintele de străduțe și clădiri, strada Lupilor, amintind de vremurile cînd lupii veneau pînă în mijlocul orașului să sfîșie copiii, casele-cetate, altădată bîntuite de demoni atît de supărător, încît o ordonanță a Parlamentului a declarat, în 1596, că era de ajuns ca o casă să fie bîntuită de diavol, pentru ca învoiala de închiriere să fie reziliată de drept, fațadele culoare de iască atît de fin sculptate de către minuțioasele dălți ale Renașterii, portalurile și scările ornate cu balustri și stîlpi în spirală, vopsiți în albastru după moda flamandă, fermecătoarea și gingașa poartă Caillau, ridicată în amintirea bătăliei de la Fornoue[51], cealaltă poartă frumoasă de la primărie lăsînd să se zărească turnul de pază atît de mîndru suspendat sub o arcadă perforată, crîmpeie fără formă ale lugubrului fort Hâ, vechile bi-

* Ținutul blînd și vesel și îmbietor
Locuitori aidoma lui naște (trad. din it.).

serici : Saint-André, cu cele două fleșe, Saint-Seurin, ai căror canonici pofticioși au vîndut orășelul Langon pentru douăsprezece mrene pe an, Sainte-Croix, arsă de normanzi, Saint-Michel arsă de trăsnet, toată adunătura de porticuri, pinioane și acoperișuri vechi, amintiri întrupate în monumente, construcții consfințind date, toate acestea ar fi demne, desigur, să se oglindească în Escaut, tot așa cum se oglindesc în Gironde și să se afle printre cele mai fantastice căsuțe flamande din jurul catedralei de la Anvers.

Adaugă la asta, dragă prietene, minunata Gironde încărcată de vapoare, un orizont blînd de dealuri verzi, un cer frumos, un soare cald, și vei iubi orașul Bordeaux, chiar și tu cel ce nu bei decît apă și nu te uiți la fetele frumoase.

Ele sînt drăguțe aici, cu basmalele lor portocalii și roșii, ca și cele din Marsilia cu ciorapii lor galbeni.

În toate țările femeile, cu instinctul lor, îmbină cochetăria cu natura. Natura le dă părul, dar asta nu le ajunge și ele îi adaugă pălăria ; natura le dă un gît alb și mlădios, dar este prea puțin, ele îi agață o salbă ; natura le dă un picior mic și fin, nu este destul, ele îl înalță cu pantoful. Dumnezeu le-a făcut frumoase, asta nu le ajunge, ele se fac și mai frumoase.

Și în spatele cochetăriei există un gînd, un instinct dacă vrei, datînd de la mama noastră Eva. Permite-mi un paradox, un lucru nelegiuit, ce conține, mă tem, un adevăr : Domnul a făcut femeia frumoasă, însă dracul a făcut-o și mai frumoasă.

Vai, mi se pare că predic. Asta nu mi se potrivește, căci iubesc femeia, chiar și cu ce a adăugat dracul.

Să revenim, dacă nu-ți e cu supărare, la Bordeaux.

Bordeaux cu dubla lui fizionomie este foarte ciudat ; este opera timpului și a întîmplării și nu trebuie ca oamenii să o strice. Ori nu se poate ascunde că mania străzilor bine trasate, cum se spune, și a construcțiilor de bun gust, cîștigă în fiecare zi teren și șterge de pe pămînt vechea cetate istorică. Cu alte cuvinte, Bordeaux-Versailles tinde să devoreze Bordeaux-Anvers.

Locuitorii din Bordeaux să ia aminte ! Anvers, la urma urmei, este mai interesant pentru artă, istorie și gîndire decît Versailles. Versailles nu reprezintă decît un om și o domnie ; Anvers reprezintă un popor întreg și mai multe secole. Mențineți echilibrul între cele două cetăți ; puneți capăt gîlcevei între Anvers și Versailles ; înfrumusețați orașul nou, păstrați orașul vechi. Ați avut o istorie, ați făcut o națiune, amintiți-vă și fiți mîndri !

Gustul de a dărîma este funest și reprezintă micime. Cine își dărîmă casa își dărîmă familia, cine își dărîmă orașul își dărîmă

patria, cine își distruge locuința își distruge numele. În aceste bătrîne pietre este cuprinsă întreaga glorie străbună.

Toate aceste dărăpănături disprețuite sînt celebre ; ele vorbesc, ele au o voce ; ele dovedesc ceea ce părinții voștri au făcut.

Amfiteatrul lui Gallienus [52] spune : l-am văzut pe Tetricus guvernatorul Galilor proclamat împărat ; l-am văzut pe Ausone născîndu-se, cel ce a fost poet și consul roman ; l-am văzut pe Sfîntul Martin prezidînd primul sinod ; l-am văzut trecînd pe Abdérame [53] ; l-am văzut trecînd pe Prințul Negru [54]. Sainte-Croix spune : l-am văzut pe Ludovic cel Tînăr luînd de soție pe Eléonore de Guyenne, pe Gaston de Foix luînd de soție pe Madeleine de France, pe Ludovic al XIII-lea, pe Ana de Austria. Peyberland spune : am văzut pe Carol al VII-lea și pe Caterina de Medicis. Turnul de pază al orașului spune : Sub bolta mea și-a avut reședința Michel Montaigne, fost primar și Montesquieu, fost președinte. Zidul vechi spune : prin spărtura mea a intrat conetabilul de Montmorency, toate acestea fac cît o stradă trasată cu sfoara ? Ele reprezintă trecutul ; trecutul, un lucru mare, venerabil și fecund.

Am spus, în alt loc, să respectăm edificiile și cărțile ; numai acolo trecutul trăiește, oriunde în altă parte el este mort. Or, trecutul reprezintă o parte din noi înșine, poate cea mai importantă. Tot valul ce ne poartă, toată seva ce ne dă vigoare ne vin din trecut. Ce este un copac fără rădăcină ? Ce este un fluviu fără izvorul său ? Ce este un popor fără trecutul său ? [...]

De la Bordeaux la Bayonne

Bayonne, 23 iulie.

Trebuie să fii un călător călit și îndîrjit ca să te poți simți bine pe imperiala diligenței Dotézac, de pe ruta Bordeaux-Bayonne. În viața mea nu am întîlnit o banchetă îndesată cu atîta cruzime. De altfel acest divan ar putea face un seriviciu literaturii oferind o metaforă nouă celor care au nevoie. Se va renunța la anticile comparații clasice menite de trei mii de ani să exprime duritatea unui obiect. Oțelul, bronzul și inima tiranilor vor fi lăsate să se odihnească. În loc să se spună :

Caucazul mîniat.

Fără milă, ți-a făurit inima mai tare decît pietrele ! poeții vor spune : *Mai tare decît bancheta diligenței Dotézac.*

În plus, nici nu te poți cățăra pe acest loc înalt și aspru, fără oarecare dificultate. Întîi și întîi trebuie să plătești paisprezece

franci, asta fără doar şi poate ; pe urmă trebuie să-ţi spui numele conductorului, ceea ce am şi făcut.

Atunci cînd în birourile diligenţelor sînt întrebat de nume, omit cu bună ştiinţă prima silabă şi răspund „domnul Go", lăsînd ortografia pradă fanteziei întrebătorului. Cînd sînt întrebat cum se scrie, răspund : „nu ştiu". De cele mai multe ori răspunsul mulţumeşte pe scribul de la registru ; el apucă silaba încredinţată şi brodează pe simpla temă, cu mai multă sau mai puţină imaginaţie, după cum este un om de gust sau nu. Acest fel de a proceda mi-a dat în diferitele mele plimbări satisfacţia de a-mi vedea numele scris în fel şi chip :

Domnul Go — Domnul Got — Domnul Gaut — Domnul Gault — Domnul Gaud — Domnul Gauld — Domnul Gaulx — Domnul Gaux — Domnul Gau.

Nici unuia dintre redactori nu i-a trecut prin minte să scrie Domnul Goth. Pînă în prezent nu am constatat această nuanţă, decît în satirele domnului Viennet [55] şi în foiletoanele *Constitutionalului.*

Scribul de la biroul Dotézac a scris la început Domnul Gau, pe urmă a ezitat o clipă, a privit numele tocmai scris şi, găsindu-l fără îndoială searbăd, i-a mai adăugat un x. Deci, sub acest nume, Domnul Gaux, m-am urcat pe temutul scăunaş, pe care Domnii fraţi Dotézac îşi plimbă pacienţii timp de cincizeci şi cinci de leghe.

Am mai observat şi altădată că imperiala diligenţelor este dragă cocoşaţilor. Nu vreau să adîncesc aceste potriveli, dar sigur este că, pe imperiala diligenţei de la Meaux, am întîlnit unul şi, pe imperiala diligenţei de la Bayonne, am găsit doi. Ei călătoreau împreună şi ceea ce făcea ca perechea să fie şi mai ciudată, era faptul că unul era cocoşat în spate şi celălalt în faţă. Primul părea să aibă un nu ştiu ce fel de ascendent asupra celui de al doilea, care avea vesta întredeschisă şi în dezordine, iar în momentul sosirii mele, i-a spus cu autoritate : *Dragul meu, încheie-ţi diformitatea.*

Conductorul privea pe cei doi cocoşaţi cu un aer de umilinţă. Acest om cumsecade semăna perfect cu Domnul de Rambuteau [56]. Privindu-l, îmi spuneam că probabil ar fi suficient să fie bărbierit, pentru a face pe prefectul de Sena şi ar fi de asemenea de ajuns ca domnul Rambuteau să nu se bărbierească ca să devină un excelent conductor de diligenţă.

Asimilarea, cum se spune astăzi în vocabularul politic, nu are de altfel nimic supărător, nici jignitor. O diligenţă este mai mult decît o prefectură ; este imaginea perfectă a unei naţiuni cu constituţia şi guvernul său. Diligenţa are trei compartimente ca

și statul. Aristocrația este în partea din față ; burghezia în mijloc, iar poporul în spate. Regele este conductorul luat adesea drept tiran, primul ministru este surugiul schimbat la fiecare poștă. Cînd poștalionul este prea mult încărcat cu bagaje se aseamănă cu societatea ce pune mai presus de toate interesele materiale și riscă să se răstoarne.

Pentru că sîntem pe cale să întinerim învechitele metafore eu sfătuiesc pe onorații învățați, împotmoliți atît de des în propriul lor stil, ca în loc de *căruța statului* să spună de acum încolo *diligența statului*. Va fi mai puțin nobil, dar mai exact.

Cît privește drumul, era foarte frumos și înaintam repede. Asta din cauza unei lupte ce se da la un moment dat între diligența Dotézac și o altă diligență, numită de oamenii de la Dotézac, cu dispreț, *concurența,* fără să-i spună altfel. Vehiculul mi s-a părut însă bun ; era nou, cochet și frumos. Din cînd în cînd ne întrecea și, atunci, mergea la douăzeci de pași în fața noastră, timp de o oră sau două, pînă cînd făceam și noi același lucru. Era foarte neplăcut. În vechile lupte clasice dușmanul era făcut să muște pămîntul, în cea de aici se mulțumeau să-l facă să înghită praful.

Landele, de la Bazas la Mont-de-Marsan, nu sînt altceva decît o nesfîrșită pădure de pini, împestrițată ici și colo de stejari mari și întretăiați de luminișuri întinse acoperind, cît vezi cu ochii, pămînturile verzi, grozama galbenă și mărăcinișul violet. Prezența omului se face simțită și în părțile cele mai pustii ale acestei păduri prin fîșiile lungi de scoarță decupată de pe pini, pentru scurgerea rășinii.

Nici un sat, numai din timp în timp cîte două sau trei case cu acoperișuri mari, cu olane scobite, după moda spaniolă, adăpostite sub pîlcuri de stejari și castani. Cîteodată peisajul se înăsprește, pinii se pierd la orizont, și nu rămîne decît mărăciniș sau nisip ; cîteva colibe joase, ascunse sub un fel de blană de ferigi uscate așezate pe zid, apar ici și colo, pe urmă nu se mai văd de loc, și nu mai întîlnești nimic la marginea drumului decît coliba de pămînt a unui cantonier și cîteodată cîte un cerc mare de iarbă arsă și cenușă neagră, indicînd urma unui foc de noapte.

Tot felul de turme pasc pe pămînturile acoperite de mărăciniș, turme de gîște și de porci mînate de copii, turme de oi negre și roșcate mînate de femei, turme de boi cu coarne mari mînate de bărbați călare. Cum e turma și păstorul.

Fără să-mi dau seama, crezînd că descriu un deșert, am scris o maximă de stat.

Și apropo de asta, poate nu crezi, dar traversînd Landele totul îmi vorbea de politică. Asta nu se potrivește cu un asemenea

peisaj, nu-i așa ? Ei bine, un suflu revoluționar părea să miște bătrînii pini.

Era exact momentul în care Espartero[57] se prăbușea în Spania. Nu se știa încă nimic, se presimțea totul. Surugiii spuneau conductorului urcîndu-se pe locul lor : *Este la Cadix. — Nu, s-a îmbarcat. — Da, pentru Anglia. — Nu, pentru Franța. — Nu-i trebuie nici Franța, nici Anglia. Se duce într-o colonie spaniolă. — Pfii !*

Cei doi cocoșați amestecau politica lor cu politica surugiului, și cocoșatul cu cocoașa în față spunea cu grație : *Espartero a pris Lafuite et Caillard.*

Pe măsură ce ne apropiam de Mont-de-Marsan, drumurile se acopereau de spanioli călare, pe jos, în trăsuri, călătorind în grup sau singuri. Pe o căruță, încărcată cu oameni în zdrențe, am văzut o tînără țărancă îmbrăcată într-un fel grațios avînd pe capul său serios și blînd cea mai delicată pălărie posibilă : ceva negru, brodat cu ceva roșu ; era încîntător. Ce politică mai e și asta ale cărei rafale de vînt sînt în stare să alunge din țara sa o biată fată frumoasă, atît de bine împodobită ?

În timp ce noii refugiați soseau, cei vechi plecau. În două droște de poștă galopînd în sens invers și probabil încrucișîndu-se am văzut pe doamna ducesă de Gor mergînd spre Madrid și pe doamna ducesă de San Fernando mergînd către Paris. Două diligențe pline de spanioli s-au încrucișat la jumătatea drumului între Captieaux și Traverses, și, conform unui obicei al poștalioanelor, în astfel de cazuri, și-au schimbat caii între ei. Aceiași cai care tocmai aduseseră către patrie proscrișii de ieri, duceau în exil proscrișii de azi.

Dar, oricare ar fi fost revoluția, săvîrșită atît de aproape de noi, ea nu tulbura decît la suprafață severa și liniștita natură. Vîntul ce dislocă puterile și clatină tronurile nu face să cadă mai repede din pom conul de pin tremurînd la capătul ramurii. Carele, trase de boi, treceau cu gravitate printre poștalioanele puse pe fugă și diligențele înspăimîntate.

Nimic mai straniu, fie spus în treacăt, decît aceste care cu boi. Ele sînt din lemn, cu patru roți la fel de mari, ceea ce înseamnă că nu pot coti fiind obligate să meargă totdeauna drept înainte. Boii sînt acoperiți în întregime de o pînză mare, albă, ce se tîrîie pe jos ; între coarne au un fel de perucă făcută dintr-o blană de miel și pe bot un fel de plasă cu franjuri parodiind de minune o barbă. Cîteva ramuri de stejar înfășurate în jurul capului completează împopoțonarea. Boii, astfel gătiți, au aerul unor mari preoți dintr-o tragedie, semănînd pînă la identificare cu fi-

guranții de la Comedia Franceză, deghizați în preoți romani și în druizi.

La Bazas, cînd tocmai ne dăduserăm jos, unul din boi a trecut pe lîngă noi cu un aer atît de maiestuos și pontifical, încît am fost tentat să-i spun :

Preoții sînt cu totul altceva decît își închipuie ușuratica mulțime.

Cred că i-am și spus-o. Trebuie să adaug, ca să fiu exact, că el nu mi-a mugit nici un răspuns.

Dincolo de Roquefort, landele sînt înveselite de țiglăriile vizibile ici și colo, unele foarte vechi și abandonate, datînd încă din timpul lui Ludovic al XIII-lea, vechime dovedită de cheia de boltă de la ciubucul arcadelor, altele în plină activitate și în plină producție, fumegînd din toate părțile, ca vreascurile verzi pe un foc mare.

Acum treizeci de ani, copil fiind, am mai călătorit în această regiune. Îmi amintesc cum căruțele mergeau la pas, roțile fiind înfundate în nisip pînă la butuc. Nu era trasat nici un drum. Din timp în timp, dădeai peste o bucată de drum format din trunchiuri de pin puse alături și legate împreună ca tablierul unui pod țărănesc. Astăzi, aceste nisipuri sînt traversate, de la Bordeaux la Bayonne, de un drum lat, mărginit de plopi avînd aproape frumusețea unei pietruiri romane.

După un anume timp drumul, efort al industriei și al perseverenței, va coborî pînă la nivelul nisipurilor unde va dispărea. Pămîntul are tendința să se scufunde sub drum și să-l înghită, tot așa cum a înghițit și drumul militar făcut de Brutus între capul Breton, *Capul Bruti*, la Boies, astăzi Buch, precum și cealaltă cale, opera lui Cezar, care traversa Gamarde, Saint-Géours și Saint-Michel din Jourare.

Notez în treacăt că aceste două perechi de cuvinte, *Jovis ara* și *ara Jovis*, au dat naștere la o mulțime de denumiri de sate, care în ciuda originii etimologice comune, nu mai au astăzi nici o asemănare, precum Jouarre în Champagne, Jouarare în Landes și Aranjuez în Spania.

De la Roquefort la Tartas pinii cedează loc unei mulțimi de alți arbori. O vegetație variată și puternică pune stăpînire pe cîmpii și dealuri și drumul aleargă printr-o grădină încîntătoare. La tot pasul treci rîuri fermecătoare peste poduri vechi cu arcuri ogivale. Întîi Douze, pe urmă Micou, pe urmă Midouze, format așa cum arată și numele din Douze și Midou, pe urmă Adour. Silaba *dour* sau *dou*, comună în toate aceste denumiri, vine desigur de la cuvîntul celtic *our*, care înseamnă curs de apă.

Toate aceste rîuri sînt adînc zăgăzuite de maluri înalte, sînt limpezi, verzi și vesele. Tinerele fete își spală rufele la malul apei, sticleții cîntă în tufișuri ; o viață fericită respiră în toată această natură blîndă.

Uneori, printre două ramuri îndepărtate glumeț de vînt se văd în zare mărăcinișurile și pădurile de pini învăluite în roșeața asfințitului și-ți dai seama că ești în Landes. Te gîndești că dincolo de vesela grădină, presărată cu frumoase sate precum Roquefort, Mont-de-Marsan, Tartas, brăzdată de toate aceste ape răcoroase : Adour, Douze, Midou, la cîteva ore de mers este pădurea, și dincolo de pădure sînt mărăcinișurile, landa și deșertul, întunecata pustietate unde cîntă greierele, unde pasărea tace, unde orice așezare omenească dispare, traversată în tăcere, la intervale lungi, de turme de boi mari acoperiți de lințolii albe ; îți închipui că dincolo de aceste deșerturi de nisip sînt bălțile, singurătate de ape, Sanguinet, Parentis, Mimizan, Léon, Biscarosse, cu populația lor sălbatică de lupi, de dihori, mistreți și veverițe, cu vegetația lor încîlcită de stejari, leandri, salcîmi, cist cu frunze de salvie, lauri enormi, moșmoli uriași, drobiță înaltă de douăzeci de picioare, pădurile virgine unde nu te poți încumeta fără o secure și o busolă ; îți închipui în mijlocul acestor uriașe păduri marele Cassou, misteriosul stejar a cărui coroană groaznică a scuturat asupra întregii regiuni superstiții și teamă, și te gîndești că dincolo de bălți sînt dunele, munții de nisip umblător, ce gonesc din fața lor bălțile, înghit pădurile de pin, satele și clopotnițele și cărora vijeliile le schimbă forma ; și îți spui că dincolo de dune se află oceanul. Dunele mistuie bălțile și oceanul mistuie dunele.

Landele, bălțile, dunele, marea, iată cele patru zone străbătute cu gîndul. Ți le imaginezi în succesiune, una mai sălbatică decît cealaltă. Vezi vulturii rotindu-se deasupra landelor, cocorii deasupra lagunelor și pescărușii deasupra mării. Privești tîrîndu-se pe dune broaște țestoase și șerpi. Îți apare năluca unei naturi posomorîte. Visarea îți cuprinde ființa. Peisaje necunoscute și fantastice tremură și scînteiază în fața ochilor. Oameni sprijiniți pe un lung toiag, cocoțați pe picioroange pășesc prin cețurile orizontului, pe crestele dealurilor, ca niște păianjeni uriași ; ți se pare că vezi înălțîndu-se, printre mlădierile dunelor, piramidele enigmatice de la Mimizan și ciulești urechea parcă pentru a asculta cîntecul sălbatic și dulce al țărăncilor din Parentis, iar privind în depărtări parcă ai vedea, mergînd desculțe pe valuri, frumoasele fete din Biscarosse cu flori pe cap.

Căci gîndul are nălucirile lui. Călătoriile pe care nu le face diligența Dotézac le face imaginația.

Ajungem la Tartas, fosta reședință a tarasaților [58], frumoasă așezare pe Midouze. În evul mediu ea era una din cele patru pro-

vincii ale ducatului Albret conduse de un seneşal. Celelalte trei erau Nérac, Castel-Moron şi Castel-Jaloux. Trecînd, am salutat la stînga drumului o bucată, încă în picioare, din vechiul zid care a rezistat în 1440 temutului căpitan de Buch şi i-a lăsat timp lui Carol al VII-lea să ajungă. Oamenii din Tartas fac, din zidul ce le-a asigurat o patrie, hanuri şi cîrciumi.

Cum ieşeam din Tartas, un iepure uriaş a ţîşnit dintr-un tufiş învecinat şi a trecut drumul, pe urmă s-a oprit la o bătaie de pistol într-un luminiş şi a privit cu îndrăzneală diligenţa. Această vitejie a iepurilor din regiune este explicată, fără îndoială, de faptul că ei ştiu că au dat numele lor casei de la Albret. Mîndria i-a cuprins şi se comportă, cînd e cazul, ca iepurii gentilomi.

Dar noaptea se lăsa. Înserarea ce i-a prilejuit lui Virgiliu atît de frumoase versuri, toate asemănătoare ca idee, dar diferite ca formă, arunca umbre asupra peisajului şi somn pe pleoapele călătorilor. Pe măsură ce întunecimile se îngroşau şi estompau siluetele informe ale orizontului, mi se părea — sau era o iluzie a nopţii — că regiunea devenea mai sălbatică şi aspră, că pădurile de pini şi luminişurile reapăreau şi că făceam acum în realitate, într-o întunecime adîncă, acea călătorie în Lande făcută de mine în imaginaţie, cu cîteva ore mai înainte ? Cerul era înstelat şi pămîntul nu oferea ochiului decît o întindere întunecoasă unde tremurau, ici-colo, nu ştiu ce licăriri roşietice, ca şi cum focuri ale păstorilor erau aprinse în mărăciniş ; se auzea, fără să se vadă, fără să se deosebească nimic, acel ţiuit subţire şi ascuţit al clopoţeilor, asemănător cu o furnicătură armonioasă, pe urmă totul era cufundat în tăcere şi în noapte. Diligenţa părea că merge orbeşte într-o singurătate întunecată, unde, numai din timp în timp, pete mari de lumină apăreau în mijlocul copacilor negri trădînd prezenţa bălţilor.

Mă simţeam fericit, traversasem de mai multe ori mireasma volburei amintindu-mi de copilărie, mă gîndeam la toţi cei ce mă iubesc, îi uitam pe cei ce mă urăsc şi cu privirea pierdută în întunecime lăsam să se amestece cu visările mele chipurile nedefinite ale nopţii perindate haotic prin faţa ochilor.

Cei doi cocoşaţi m-au părăsit la Mont-de-Marsan rămînînd singur pe banchetă. Frigul m-a cuprins, m-am înfăşurat în haină şi, încet, încet, am adormit.

Somnul într-o diligenţă pornită în galop este limpede şi te lasă să simţi şi să auzi. La un moment dat conductorul a coborît din diligenţă, s-a oprit spunînd : Domnilor călători, iată-ne la podul Dax. Apoi uşile s-au deschis şi s-au închis, ca şi cum călătorii ar fi coborît, pe urmă diligenţa s-a zdruncinat şi a plecat. Cîteva clipe mai tîrziu copitele cailor răsunau ca şi cum ar fi mers pe

lemn ; diligența, dintr-o dată înclinată înainte, a avut o tresărire violentă ; am deschis un ochi ; surugiul, aplecat pe caii săi, privea în față cu o precauție îngrijorătoare. Am deschis amîndoi ochii.

Diligența încărcată greu, trasă de cinci cai înhămați cu lanțuri, mergea la pas pe podul de lemn, un fel de cale îngustă mărginită la stînga de un parapet foarte jos și la dreapta de o îngrămădire de grinzi și cherestea ; sub pod, un rîu destul de larg curgea la o adîncime relativ mărită încă de nesiguranța nopții. În unele locuri diligența se apleca, în altele parapetul lipsea. M-am ridicat în capul oaselor. Eram singur pe imperială, conductorul nu se mai urcase la locul lui, diligența continua să meargă, surugiul, aplecat peste caii de-abia luminați de felinarul cupeului, bombănea nu știu ce fel de exclamații energice. În sfîrșit, caii au urcat o pantă mică, din nou o zdruncinătură a clătinat diligența, pe urmă s-a oprit. Eram pe caldarîm.

Călătorii trecuseră podul pe jos înaintea diligenței și acum își reluau locurile în cele trei compartimente. Tot deschizînd și închizînd ușile l-am auzit pe conductor zicînd : Al dracului pod ! Mereu în reparație ! Cînd o să fie oare întărit ? Poliția nu este bine organizată la Dax. Dulgherii își lasă sculele în calea diligențelor gata să le răstoarne. Am fost la un pas de răsturnarea diligenței în rîu — Nici nu se poate închipui pericolul prin care am trecut. Nu-i așa domnilor călători că am făcut bine că v-am dat jos ?

Spunînd asta s-a urcat și zărindu-mă a tras un țipăt : Vai, domnule ! V-am uitat !

Bayonne — Osuarul

26 iulie.

Am intrat în Bayonne cu emoție. Pentru mine Bayonne înseamnă o amintire din copilărie. Am venit aici pe cînd eram foarte mic, de șapte sau opt ani, prin 1811 sau 1812, în vremea marilor războaie. Tatăl meu își făcea în Spania meseria de soldat al împăratului și ținea la respect două provincii — Ávila și Guadalajara ca și întreg cursul rîului Tajo răsculate de Empecinado [59].

Mama, vrînd să ajungă la el, s-a oprit la Bayonne să aștepte un convoi, căci pe atunci, ca să faci călătoria de la Bayonne la Madrid, trebuia să fii însoțit de trei mii de oameni și precedat de patru tunuri. Într-o bună zi voi scrie despre această călătorie interesantă măcar pentru a oferi istoriei documente.

Mama a luat pe cei doi frați ai mei, Abel și Eugen, și pe mine, mezinul.

Îmi amintesc că, a doua zi după sosirea noastră la Bayonne, un fel de „signor" burtos, împodobit exagerat cu brelocuri, bolborosind italienește, s-a prezentat în fața mamei. Acest om, privit prin glasvand, ne-a făcut nouă, copiilor, impresia unui șarlatan de piață. Era directorul teatrului din Bayonne.

El venise să o roage pe mama să ia o lojă la teatrul său. Mama a închiriat o lojă pentru o lună. Cam atît cît trebuia să stăm la Bayonne.

Închirierea lojii ne-a făcut să sărim în sus de bucurie. Noi, copiii, să mergem la teatru în fiecare seară, timp de o lună, noi, care nu intrasem într-un teatru decît o dată pe an, și care nu aveam în minte altă amintire dramatică decît *Contesa d'Escarbagnas* [60] !

Chiar în seara aceea am hărțuit-o pe mama să ne ducă la teatru. Ne-a ascultat, așa cum fac mamele întotdeauna. Controlorul ne-a instalat într-o lojă măreață, centrală, împodobită cu draperii de pînză roșie cu trandafiri galbeni șofran. Se juca *Ruinele Babilonului,* o faimoasă melodramă de mare succes în acel moment în toată Franța.

Era grandios, cel puțin la Bayonne. Cavaleri în portocaliu și arabi acoperiți de zale din cap pînă în picioare se iveau în fiecare clipă, apoi la jumătatea unei fraze teribile se cufundau în ruinele de carton, pline de capcane. Era califul Harun și eunucul Giafar. Eram plini de admirație !

A doua zi, îndată ce a sosit seara, am hărțuit-o din nou pe mama, care iarăși ne-a dat ascultare. Iată-ne la spectacol în loja noastră cu trandafiri. Ce spectacol va fi ? Eram plini de neliniște. Cortina se ridică. Apăru Giafar. Se juca *Ruinele Babilonului.* Fie ! Eram mulțumiți să vedem din nou frumoasa piesă amuzantă pentru noi și de data asta.

A treia zi, mama a fost minunată, ca întotdeauna, și ne-am dus din nou la teatru. Se juca *Ruinele Babilonului.* Am văzut piesa cu plăcere, cu toate că am fi preferat alte ruine.

A patra zi, cu siguranță că spectacolul trebuia să fie schimbat ; am mers din nou ; mama nu s-a opus și ne-a însoțit zîmbitoare. Se juca *Ruinele Babilonului.* De data asta am adormit.

A cincea zi am trimis de dimineață pe Bertrand, valetul mamei, să vadă afișul. Se juca *Ruinele Babilonului.* Am rugat-o pe mama să nu ne mai ducă. A șasea zi se juca iarăși *Ruinele Babilonului.* Și așa a durat toată luna. Într-o bună zi afișul s-a schimbat. În ziua aceea plecam.

Această amintire m-a făcut să vorbesc undeva despre „*ce hasard taquin qui joue avec l'enfant*“ ! *

De altminteri, în afară de *Ruinele Babilonului,* îmi amintesc cu bucurie de luna petrecută la Bayonne.

La malul apei, sub copaci, era un loc de plimbare foarte frumos, unde mergeam în fiecare seară. Ne strîmbam cînd treceam pe lîngă teatru, unde nu mai călcam, căci ne inspira un fel de plictiseală amestecată cu groază. Ne așezam pe o bancă, priveam vapoarele și o ascultam pe mama povestind, sfîntă și nobilă femeie, astăzi doar un chip în memoria mea, dar care va străluci în sufletul și asupra vieții mele pînă la sfîrșitul zilelor.

Casa unde locuiam era veselă. Îmi amintesc că de fereastra mea atîrnau niște coceni frumoși de porumb copt. Pe toată durata acestei nesfîrșite luni, nu a existat nici o clipă de plictiseală exceptînd, desigur, *Ruinele Babilonului.*

Într-o zi ne-am dus să vedem un vapor de linie ancorat la gura Adourului. O escadră engleză îl urmărise și după o bătălie de cîteva ceasuri se refugiase acolo, iar englezii îl țineau blocat. Îl am încă prezent, ca și cum ar fi în fața ochilor acest minunat vas vizibil la o jumătate de leghe de coastă, luminat de o rază frumoasă de soare, cu toate pînzele strînse, mîndru sprijinit pe valuri, părîndu-mi-se amenințător, pentru că de-abia ieșise din bătaia focului, urmînd poate să intre din nou.

Casa noastră era alipită de zidurile de apărare. Acolo, pe taluzul de gazon verde, printre tunurile cu țeava răsturnată pe iarbă și mortierele cu gura întoarsă la pămînt, mergeam să ne jucăm dis-de-dimineață.

Seara, Abel, bietul Eugen și cu mine, adunați în jurul mamei, combinînd culorile unei cutii de acuarele, mînjeam care mai de care în chip feroce gravurile unui vechi exemplar din *O mie și una de nopți.* Acest exemplar îmi fusese dat în dar de generalul Lahorie, nașul meu, mort pe cîmpia de la Grenelle, la cîteva luni după întîmplările povestite aici.

Eugen și cu mine cumpăram de la băieții din oraș toți sticleții și presurile aurii aduse de ei. Noi puneam sărmanele păsări în colivii de răchită. Cînd o colivie era plină, cumpăram alta. Aveam astfel cinci colivii pline. Cînd a trebuit să plecăm, am dat drumul tuturor acestor frumoase păsărele. A fost pentru noi o bucurie și o amărăciune în același timp.

Cred că o femeie din oraș, o văduvă, închiriase mamei casa. Ea locuia într-o căsuță vecină cu locuința noastră. Avea o fată

---

* Acest destin ghiduș care se joacă cu copilul (trad. din fr.).

de paisprezece, cincisprezece ani. Memoria mea, după treizeci de ani, nu a pierdut nici o trăsătură din angelicul ei chip.

Încă o mai văd. Era blondă și zveltă și mi se părea înaltă. Avea o privire blîndă și umbrită, un profil virgilian, viziune a mitologicelor Amarylis și Galateea [61] alergînd să se pitească printre sălcii. Avea gîtul minunat prins de trup și de o puritate fermecătoare, mîna mică, brațul alb și cotul puțin roșu din cauza vîrstei, amănunt necunoscut de mine atunci. De obicei purta pe cap o basma de culoarea ceaiului, tivită cu verde, strînsă din creștet pînă în ceafă, în așa fel, încît să lase fruntea descoperită și să nu ascundă decît jumătate din păr. Nu-mi amintesc rochia ce-o purta.

Frumoasa făptură venea să se joace cu noi. Cîteodată, Abel și Eugen, mai mari și mai serioși decît mine, și făcînd pe bărbații, cum spunea mama, mergeau pe metereze, să vadă exercițiile de trageri, sau se urcau în camera lor, ca să studieze pe Sobrino sau să răsfoiască pe Cormon [62]. Atunci, rămînînd singur, simțeam cum mă cuprinde plictiseala, ce să fac ? Ea mă striga și îmi zicea : *Vino să-ți citesc ceva !*

În curte cîteva trepte duceau la o poartă închisă cu un zăvor mare și ruginit. Parcă-l văd încă, un zăvor rotund, cu mînerul răsucit ca o coadă de porc, cum întîlnești cîteodată prin pivnițele vechi. Pe aceste trepte mergea ea să se așeze. Eu stăteam în picioare, în spatele ei, cu spinarea rezemată de poartă.

Îmi citea din nu știu ce carte, deschisă pe genunchi. Deasupra capului era un cer strălucitor și un soare frumos umplînd teii cu lumină, schimbînd frunzele verzi în frunze de aur. Un vînticel călduț trecea prin crăpăturile vechii porți și ne mîngîia obrazul. Ea era aplecată pe carte și citea cu voce tare.

În timp ce citea, eu nu ascultam sensul cuvintelor, ci melodia glasului ei. Uneori ochii îmi coborau și, privind prin băsmăluța ușor desfăcută, vedeam, cu o tulburare amestecată de o fascinație ciudată, pieptul ei rotund și alb ridicîndu-se și coborînd liniștit în umbra ușor aurită de o caldă rază de soare.

Se întîmpla, cîteodată, ca ea să-și ridice brusc ochii mari albaștri și să-mi spună : Ei bine, Victor, nu asculți ?

Eram zăpăcit, mă roșeam, tremuram și mă făceam că mă joc cu zăvorul mare.

Niciodată nu o îmbrățișam din inițiativa mea ; ea mă chema și îmi spunea : Hai, îmbrățișează-mă !

În ziua în care am plecat am avut două mari supărări : să o părăsesc și să dau drumul păsărelelor.

Ce însemnau toate acestea, prietene ? Ce simțeam eu, atît de mic, pe lîngă această fetișcană frumoasă și inocentă. Nu știam, dar de atunci m-am gîndit mereu la acele clipe.

Bayonne a rămas în memoria mea ca un loc înfloritor și surîzător. Acolo se afla cea mai veche amintire a inimii mele. O, ce epocă naivă și deja atît de blînd agitată ! Acolo am văzut luînd naștere, în colțul cel mai întunecos al sufletului meu, întîia licărire inexprimabilă, zorii divini ai dragostei.

Nu găsești, dragă prietene, că o asemenea amintire este o legătură, o legătură ce nu poate să fie distrusă de nimic ?

Ce curios, două ființe să-și înlănțuie viețile pentru totdeauna, fără ca să-și lipsească, fără ca să se caute, să fie străini unul pentru altul și nici măcar să se cunoască ! Lanțul care mă leagă de această dulce copilă nu s-a frînt, dar firul s-a rupt.

De-abia ajuns la Bayonne am făcut înconjurul orașului, urmînd linia meterezelor, căutînd casa, căutînd poarta, căutînd zăvorul ; nu am regăsit nimic ori cel puțin nu am recunoscut nimic.

Unde este ? Ce face ? A murit ? Mai trăiește încă ? Dacă trăiește este desigur măritată și are copii. Poate este văduvă și a îmbătrînit la rîndul ei. Cum se poate ca frumusețea să treacă și femeia să rămînă ? Oare femeia de acum este una și aceeași cu fetișcana de altădată ? Poate că am și întîlnit-o ? Poate-i chiar femeia căreia adineauri i-am cerut lămuriri asupra drumului, dar care m-a privit ca pe un străin oarecare.

În toate astea nu-i decît o tristețe amară ! Noi nu sîntem deci decît niște umbre. Trecem unii după alții și ne risipim ca niște fumuri în cerul adînc și albastru al eternității. Oamenii în spațiu sînt ca orele în timp. Cînd au sunat au și dispărut. Unde se duce tinerețea noastră ? Unde se duce copilăria noastră ! Vai, unde este fetișcana din 1812 ? Unde este copilul de atunci ? În acea vreme ne atingeam poate, ne mai atingem și acum și totuși e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frîntă între ea și mine. Ea nu ar cunoaște chipul meu și eu nu aș recunoaște sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaște numele, iar eu nu-l știu pe-al ei.

27 iulie.

Am puține lucruri să-ți spun despre Bayonne. Orașul e cît se poate de plăcut, situat în mijlocul dealurilor verzi la confluența rîului Nive cu Adour, care face acolo o mică Gironde. Păcat însă că din orașul frumos și locul acesta plăcut a trebuit să se facă o fortăreață.

Vai de peisajele fortificate ! Am mai spus-o odată și nu pot să mă împiedic s-o mai spun ; ce tristă văgăună este un șanț în zigzag ! Ce urîtă este o colină cu pantă și contrapantă ! Așa arată o capodoperă a lui Vauban[63]. [...]

Catedrala din Bayonne este destul de frumoasă, din secolul al XIV-lea, culoare de iască și complet roasă de vîntul mării. Nicăieri nu am văzut în interiorul ogivelor cercevele mai bogate și mai capricioase. Aici se îmbină toată vigoarea secolului al XIV-lea cu fantezia secolului al XV-lea fără ca ea să fie zgîrcită. Ici și colo mai sînt cîteva ferestre frumoase cu vitralii, aproape toate din secolul al XVI-lea. La dreapta fostului mare portal am admirat un mic ochi de fereastră al cărui desen se compune din flori și frunze, minunat încolăcite într-o rozasă. Ușile au mult stil ; lame mari, negre, presărate de cuie enorme cărora un ciocan de fier aurit le dă și mai multă strălucire. Nu a mai rămas decît un singur ciocan, o minunată lucrătură bizantină.

Biserica este alipită către sud de o mănăstire mare din aceeași epocă. În momentul de față în curs de restaurare cu destulă pricepere. Cîndva comunica cu corul printr-un măreț portal, astăzi zidit și văruit, a cărui ornamentație și statui amintesc prin stilul lor grandios de Amiens, Reims, Chartres.

În biserică și în mănăstire au fost odinioară multe morminte, astăzi distruse.

Totuși, cîteva sarcofage mutilate mai sînt încă prinse de ziduri. Ele sînt goale. Nu știu ce fel de praf, groaznic de privit, a înlocuit pulberea omenească. Păianjenul își țese pînza în întunecatele lăcașe ale morții.

M-am oprit într-o capelă unde nu a mai rămas nici un mormînt, ci numai locul de unde au fost smulse din zid ; și totuși mortul și-a luat toate precauțiile ca să-și păstreze mormîntul. *Acest mormînt îi aparține*, așa cum mai spune încă și astăzi inscripția de pe marmura neagră pecetluită în zid. „La 22 aprilie 1664" dacă dai crezare aceleiași inscripții ce spune textual : „E. Reboul, notar regal și epitrop, a dat lui Pierre de Baraduc, burghez și oștean la castelul vechi din acest oraș, titlul și posesia acestei cripte de care să beneficieze el și ai săi."

Și în legătură cu asta îmi vine în gînd vizita la Saint-Michel de la Bordeaux.

Tocmai ieșisem din biserica din secolul al XIII-lea, remarcabilă mai ales prin portaluri și conținînd o încîntătoare capelă sculptată a Fecioarei, ar trebui de fapt să spun înflorită de minunații meșteri din timpul lui Ludovic al XII-lea. Priveam campanila alături de biserică avînd în vîrf un telegraf. Altădată, era o minu-

nată fleșă înaltă de trei sute de picioare, astăzi este un turn cu un aspect cît se poate de ciudat și original.

Pentru cei care nu știu că un trăsnet a lovit fleșa în 1786 prăbușind-o într-un incendiu ce a mistuit și acoperișul bisericii, uriașul turn militar și ecleziastic, greoi ca un donjon și împodobit ca o clopotniță, este o adevărată dilemă. Ferestrele superioare nu mai au apărători de ploaie. Nu mai sînt clopote, nici carilon, nici talgere, nici ciocane, nici orologiu. Turnul, cu toate că este încă încununat de un bloc cu opt fețe și opt pinioane, rămîne șters și ciuntit la vîrf. Trăiești însă simțămîntul că este decapitat și mort. Vîntul și lumina zilei trec prin lungile ogive fără ferestre, fără cercevele la ferestre, ca niște uriașe oseminte. Nu este o clopotniță, ci scheletul ei.

Eram singur în curtea cu cîțiva copaci, unde se înălța campanila izolată. Curtea este vechiul cimitir. Cu toate că eram puțin jenat de strălucirea soarelui, contemplam posomorîta și minunata hardughie și încercam să-i citesc istoria în arhitectură și nenorocirile în răni. Pe mine un edificiu mă interesează tot atît de mult ca și un om mare. Într-un fel este o ființă și încerc să-i aflu povestea vieții.

Eram acolo foarte visător, cînd deodată am auzit la cîțiva pași de mine : Domnule, Domnule ! Întorc capul. Nimeni. Curtea era pustie. Cîteva vrăbii sporovăiau în bătrînii copaci din cimitir. O voce mă strigase, o voce stinsă, dulce și spartă, ce răsuna încă în urechile mele.

Fac cîțiva pași și aud din nou vocea : Domnule ! De data asta mă întorc repede și zăresc, în colțul curții, lîngă poartă, chipul unei bătrîne ieșind printr-o lucarnă. Lucarna, îngrozitor de dărăpănată, lăsa să se întrevadă interiorul unei camere jalnice.

Lîngă bătrînă era un bătrîn.

Perechea aceasta era tot ce am văzut mai învechit în fața mea. Interiorul cocioabei era văruit, în albul ce amintește giulgiul, și nu vedeam alte mobile decît cele două scăunașe pe care erau așezați, privindu-mă cu ochii lor mici cenușii ; două chipuri tăbăcite, zbîrcite, parcă acoperite cu funingine și smoală, mai curînd înfășurați decît îmbrăcați, în vechi giulgiuri cîrpite.

Eu nu sînt ca Salvatore Rosa [64] care spunea :

Me figuro il sepulcro in ogni loco. *

Totuși, în plină zi, la prînz, sub lumina soarelui cald și viu, apariția m-a surprins pentru moment și mi se părea că sînt strigat din fundul unei cripte antideluviene de către două spectre bătrîne de patru mii de ani.

---

* Peste tot îmi imaginez morminte (trad. din it.).

După cîteva secunde de gîndire, le-am dat cîte 15 bani. Erau pur și simplu portarul și portăreasa cimitirului. Philemon și Baucis.

Philemon, ameţit de moneda de cincisprezece bani, s-a strîmbat de mirare și bucurie punînd-o într-un vechi buzunar de piele bătut în ţinte pe zid, *autre injure des ans* *, cum ar spune La Fontaine, iar Baucis spuse cu un zîmbet amabil : Doriţi să vedeţi osuarul ?

Acest cuvînt osuar a trezit în mintea mea nu știu ce ștearsă amintire despre un lucru pe care într-adevăr credeam că-l știu și am răspuns. Cu plăcere, doamnă. Mi-am închipuit, a reluat bătrîna. Și a adăugat : Iată-l pe clopotar, el vă va conduce, este foarte frumos de văzut. Vorbind astfel și-a pus prietenos, pe mîna mea, mîna ei diafană, palpitantă, păroasă și rece, ca aripa unui liliac.

Noul personaj care tocmai apăruse și care fără îndoială simţise mirosul monedei de cincisprezece bani, clopotarul, stătea în picioare, la cîţiva pași, pe scara exterioară a turnului a cărui ușă o lăsase întredeschisă.

Era un tînăr vînjos de vreo treizeci și șase de ani, robust, gras, îmbujorat și proaspăt, avînd aerul unuia căruia îi place să trăiască, așa cum îi stă bine celui ce trăiește pe spinarea morţilor. Spectrele mele se completau cu un vampir.

Bătrîna m-a prezentat clopotarului cu o oarecare ceremonie : Iată un domn englez care dorește să vadă osuarul.

Vampirul, fără să spună un cuvînt, a urcat din nou cele cîteva trepte pe care le coborîse, a împins ușa turnului și mi-a făcut semn să-l urmez. Am intrat.

Fără să spună un cuvînt, a închis ușa în spatele meu. Ne-am pomenit într-o întunecime adîncă. Totuși exista o candelă pe un colţ de treaptă după o piatră mare. În licărirea ei, l-am văzut pe clopotar aplecîndu-se și aprinzînd o lampă. Cu lampa aprinsă a început să coboare treptele unei înguste scări în spirală și eu la fel.

După vreo zece trepte, cred că m-am aplecat ca să trec printr-o ușă ascunsă și să urc două sau trei trepte, fiind condus tot de clopotar, în sfîrșit nu mai am în minte toate detaliile, căci, cufundat într-un fel de visare, eu mergeam ca prin somn. La un moment dat clopotarul mi-a întins mîna lui mare, osoasă : am simţit că pașii noștri răsunau pe o podea ; ne aflam într-un loc foarte întunecos, un fel de cavou, în beznă.

Nu voi uita niciodată ce am văzut atunci.

** O altă ocară adusă de ani (trad. din fr.).

Clopotarul, mut și nemișcat, stătea în picioare în mijlocul cavoului, rezemat de un stîlp înfipt în podea, ridicînd cu mîna stîngă lampa deasupra capului. Am privit în jurul nostru. În lumina cețoasă, difuză și vagă a cavoului, am deslușit bolta ogivală.

Dintr-o dată, ațintindu-mi ochii pe zid, am observat că nu eram singuri.

Chipuri ciudate, în picioare și rezemate de zid ne înconjurau din toate părțile. La lumina lămpii le întrezăream nelămurit prin ceața, care umplea locurile joase și întunecoase.

Închipuie-ți un cerc de arătări înfricoșătoare, în mijlocul căruia mă aflam. Corpurile negricioase și goale se cufundau și se pierdeau în noapte, dar le vedeam totuși deslușit ieșind afară din umbră și aplecîndu-se într-un fel către mine, înghesuite unele într-altele, o mulțime de capete sinistre sau groaznice, chemîndu-mă parcă cu guri mari deschise, însă fără de voce, și privindu-mă cu orbite fără ochi.

Ce erau aceste chipuri ? Statui, fără îndoială. Am luat lampa din mîinile clopotarului și m-am apropiat. Erau cadavre.

În 1793, în timp ce era violat cimitirul regilor la Saint-Denis, a fost violat și cimitirul poporului la Bordeaux. Regalitatea și poporul sînt două suveranități, gloata le-a insultat în același timp. Ceea ce dovedește, fie spus în treacăt, celor care nu știu gramatica aceasta, că *popor* și *gloată* nu sînt sinonime.

Cimitirul Saint-Michel din Bordeaux a fost devastat ca și celelalte. Coșciugele au fost smulse din pămînt, iar tot acel praf aruncat în cele patru vînturi. Cînd sapa a ajuns aproape de fundația turnului, spre surprinderea tuturor nu s-au mai întîlnit nici coșciuge putrede, nici vertebre rupte, ci doar corpuri întregi, uscate și conservate de argila acoperitoare de atîția ani. De aici ideea pentru crearea unui muzeu-osuar. Ideea se potrivea epocii.

Copiii din strada Montfaucon și din drumul Bègles jucau arșice cu resturile răspîndite prin cimitir. Le-au fost luate din mîini și împreună cu toate oasele ce s-au mai putut găsi s-au strîns și îngrămădit în cavoul inferior al campanilei Saint-Michel. Peste grămada de șaptesprezece picioare, s-a făcut o podea cu balustradă.

Totul a fost încununat cu cadavrele, atît de ciudat de intacte, recent dezgropate. Erau șaptezeci. Au fost așezate în picioare, rezemate de zid, în spațiul circular rezervat între balustradă și zid. Această podea răsuna sub pașii mei, pe aceste oase am mers, acestea erau cadavrele care mă priveau.

Clopotarul, numai după ce-și jucă rolul, căci acest artist regiza melodrame, s-a apropiat de mine și a binevoit să-mi vorbească. Mi-a dat explicații despre acești morți. Vampirul a de-

venit cicerone. Aveam impresia că vorbește un ghid de muzeu. Cîteodată avea limbuția unui ursar. — Priviți-l pe acesta, domnule, este numărul unu. Are toți dinții. Priviți cît de bine este conservat numărul doi, deși are aproape patru sute de ani. În ce privește numărul trei, s-ar spune că respiră și că ne aude. Nu este de mirare. Nu sînt decît șaizeci de ani de cînd a murit. Este unul din cei mai tineri de aici. Mai știu încă persoane din oraș care l-au cunoscut.

Și-a continuat astfel turneul, trecînd cu grație de la un spectru la altul, debitîndu-și lecția cu o memorie imperturbabilă. Dacă-l întrerupeam cu o întrebare în mijlocul unei fraze, îmi răspundea cu vocea sa naturală, pe urmă își relua fraza, exact de unde l-am întrerupt. Ținînd în mînă o baghetă, el lovea din cînd în cînd în cadavrele care răsunau ca pielea unui geamantan gol. De altfel, ce altceva decît un geamantan gol rămîne din trupul unui om, după ce spiritul l-a părăsit ?

Nu cunosc o trecere în revistă mai înfricoșătoare. Nici Dante și Orcagna [65] nu au visat ceva mai lugubru. Dansurile macabre de pe podul din Lucerna și din Campo-Santo din Pisa nu sînt decît umbra acestei realități.

Era o negresă agățată de un cui, cu o frînghie trecută pe sub subțiori, rîzînd hidos. Într-un colț fusese adunată o familie întreagă, care murise otrăvită cu ciuperci ; erau patru. Mama, cu capul plecat, părea că încearcă să aline pe cel mai mic dintre copii, în agonie pe genunchii ei, iar fiul cel mare, al cărui profil păstrase ceva tineresc, își sprijinea fruntea de umărul tatălui. O femeie, moartă de un cancer la sîn, își îndoia în chip ciudat brațul, ca și cum ar fi vrut să-și arate rana, mărită de îngrozitoarea operă a morții. Alături de ea, se ridica un hamal uriaș, care pariase, într-o zi, că va căra două mii de livre de la poarta Caillou la Chartrons. Le-a dus, a cîștigat pariul și a murit. Omul ucis de un rămășag stătea cot la cot cu unul ucis într-un duel. Gaura de sabie, pe unde a intrat moartea, se putea încă vedea la dreapta, pe pieptul lui descărnat.

La cîțiva pași se răsucea un sărman copil, despre care se spune că fusese îngropat de viu. Culmea groazei. Acest spectru suferă. El se luptă încă, după șase sute de ani, împotriva sicriului lui dispărut. Ridică capacul cu craniul și cu genunchiul ; împinge scîndura de stejar cu călcîiul și cu cotul ; cu disperare își rupe unghiile de pereți, pieptul se dilată, mușchii gîtului se umflă într-un fel înspăimîntător, el urlă. Strigătul lui nu se mai aude, dar se vede. Este cumplit.

Ultimul din cei șaptezeci este cel mai vechi. Datează de opt sute de ani. Clopotarul m-a făcut să remarc, cu oarecare cochetărie, dinții și părul său. Alături era un copilaș.

Cum reveneam, pe urma pașilor mei, am remarcat una din fantome așezată pe jos, lîngă ușa de intrare. Avea gîtul întins, capul ridicat, gura lamentabilă, mîna deschisă, o cîrpă în mijlocul corpului, un picior cu laba goală și din celălalt șold ieșind o tibie dezgolită, așezat pe o piatră, ca un picior de lemn. Părea să-mi ceară de pomană.

Nimic mai curios și mai misterios decît un asemenea cerșetor, la o asemenea ușă.

Ce să-i dai ? Ce pomană să-i faci ? Care este banul care le trebuie morților ? Am rămas mult timp nemișcat în fața acestei apariții și visarea mea a devenit încet-încet o rugăciune.

Cînd îți spui că toate aceste larve, astăzi încătușate într-o tăcere glaciară, într-o atitudine sfîșietoare, au trăit, au palpitat, au suferit, au iubit, cînd îți spui că au avut spectacolul naturii, arborii, cîmpul, florile, soarele, bolta albastră a cerului, în loc de această boltă palidă, cînd îți spui că au avut tinerețe, viață, frumusețe, bucurie, plăceri și că au rîs ca și noi la petreceri, cu un hohot plin de nesocotință și uitare, cînd îți spui că și ele au fost ceea ce sîntem noi și că și noi vom fi ce sînt ele, cînd te trezești așa, față în față cu viitorul, un gînd trist îți vine în inimă, cauți în zadar să te agăți de lucrurile omenești dobîndite și care toate se prăbușesc ca nisipul, sub mîinile tale, și te simți căzînd într-o prăpastie.

Pentru acela care privește aceste resturi umane cu ochiul cărnii nimic nu este mai înfricoșător. Giulgiuri în zdrențe de-abia le acoperă. Coastele apar dezgolite, de-a curmezișul unor diafragme sfîșiate, dinții sînt galbeni, unghiile negre, părul rar și creț, pielea este o meșină roșcată, care secretă un praf cenușiu, mușchii și-au pierdut orice relief, viscerele și intestinele s-au transformat într-o cînepă roșcată, din care atîrnă niște fire groaznice, care deapănă în tăcere, în această întunecime, invizibilul caer al morții. În fundul burții deschise, se zărește coloana vertebrală.

— Domnule, îmi spune omul, ce bine sînt conservați !

Pentru cel ce privește toate astea, cu ochii spiritului, nimic nu este mai formidabil.

Clopotarul, văzînd că visarea mea se prelungește, a ieșit în vîrful picioarelor și m-a lăsat singur. Lampa rămăsese pe jos. Cînd acest om nu a mai fost acolo, mi s-a părut că cineva, care mă încurca, a dispărut. Mă simțeam, ca să spun așa, în comunicare directă și intimă cu posomorîții locuitori ai cavoului.

Priveam cu un fel de ameţeală hora care mă înconjura, nemişcată şi frămîntată în acelaşi timp. Unii îşi lasă braţele să cadă, alţii şi le răsucesc, cîţiva îşi împreunează mîinile. Este sigur că o expresie de groază şi grijă este întipărită pe toate feţele, care au văzut interiorul mormîntului. În orice chip l-ar trata mormîntul, corpul morţilor este teribil.

Pentru mine, aşa cum aţi putut înţelege deja, nu erau mumii, erau fantome. Vedeam toate aceste capete întoarse unele către altele, toate aceste urechi, care păreau să asculte, aplecate peste gurile, care păreau că şoptesc, şi mi se părea că toţi aceşti morţi, smulşi pămîntului şi condamnaţi la dăinuire, trăiau în această noapte o viaţă cumplită şi veşnică, că îşi vorbeau în ceaţa groasă a închisorii lor, că îşi povesteau întunecatele întîmplări ale sufletului, în mormînt, şi că îşi spuneau în şoaptă lucruri de negrăit.

Ce dialoguri înfricoşătoare ! Ce-şi pot spune ? O, abisuri în care se pierde gîndul ! Ei ştiu ce se află în spatele vieţii. Ei cunosc secretul călătoriei. Au depăşit promontoriul. Norul cel mare pentru ei s-a deşirat. Noi sîntem încă pe ţărmul ipotezelor, al speranţelor, al ambiţiilor, al pasiunilor, al tuturor nebuniilor, numite înţelepciune, al tuturor himerelor, numite adevăruri. Ei au intrat pe tărîmul infinitului, al nemişcării, al realităţii. Ei cunosc lucrurile care sînt şi singurele lucruri care ar fi. Toate întrebările ce ne preocupă zi şi noapte pe noi, visătorii, pe noi, filozofii, toate subiectele meditaţiilor noastre fără sfîrşit şi ţel, despre viaţă, obiectul creaţiei, persistenţa eului, starea ulterioară a sufletului, ei le ştiu miezul, toate enigmele noastre, ei le cunosc. Ei cunosc sfîrşitul tuturor începuturilor noastre. De ce au acest aer teribil ? De ce au acest chip disperat şi de temut ?

Dacă urechile noastre nu ar fi prea grosolane pentru a le putea auzi sunetele, dacă nu s-ar fi pus între ei şi noi zidul de netrecut al cărnii şi al vieţii, ce ne-ar putea ei oare spune ? Ce revelaţii ne-ar face ? Ce sfaturi ne-ar da ? Din mîinile lor am ieşi înţelepţi sau nebuni ? Ce aduc ei din mormînt ?

Eram adîncit în acest haos de gînduri. Morţii care se întreţineau între ei nu mă mai înspăimîntau, aproape că mă simţeam în largul meu. Dintr-o dată, nu ştiu cum, mi-am amintit că tocmai în acel moment, în înaltul turnului Saint-Michel, la două sute de picioare deasupra capului meu, deasupra acestor spectre, ce-şi şoptesc în noapte misterios, un telegraf, sărmană maşină de lemn, mînuită de o sfoară, se agita în ceaţă şi arunca unul după altul, prin spaţiu, tot într-un limbaj misterios, aceste lucruri imperceptibile, care mîine vor fi un jurnal.

Niciodată nu am simţit mai bine, decît în acel moment, zădărnicia pasiunilor noastre. Ce poemă acest turn Saint-Michel,

ce contrast și ce învățătură ! Pe vîrful său, în lumină și în soare, în mijlocul cerului albastru, în ochii mulțimii preocupate mișunînd pe străzi, un telegraf gesticulează și se zbate, ca Pasquin [66] pe scena lui de saltimbanc, spune și detaliază cu minuțiozitate toate lipsurile întîmplărilor zilei și ale politicii sfertului de oră, Espartero care cade, Narváez [67] care apare, Lopez [68] care îl gonește pe Mendizabal [69], marile evenimente microscopice, infuzorii care fac pe dictatorii, volvocinele fac pe tribuni, vibrionii [70] fac pe tiranii, toate micimile din care se compune omul trecător și clipa fugitivă, și în acest răstimp, jos, în mijlocul masivului pe care turnul se sprijină, într-o criptă neatinsă de nici o rază, nici un zgomot, un consiliu de spectre, așezate în cerc, în întunecime, vorbește în șoaptă de morminte și de eternitate.

Biarritz

25 iulie.

Dragă prietene, cunoști cele trei puncte ale coastei normande, atît de dragi mie, Bourg-d'Ault, Tréport și Étretat ; Étretat, cu arcurile imense, tăiate în faleză de valuri, Tréport, cu biserica veche, cu bătrîna cruce de piatră și vechiul său port înțesat de vase pescărești, Bourg-d'Ault, cu marea sa stradă gotică, care te duce brusc spre largul mării. Ei bine, adaugă și Biarritz alături de Tréport, Étretat și Bourg-d'Ault printre locurile pe care le-aș alege *pour le plaisir de mes yeux* *, cum spune Fénelon.

Nu cunosc loc mai fermecător și mai minunat decît Biarritz. Unii oameni obișnuiți să critice totul chiar și pe bunul Dumnezeu, în ceea ce a făcut mai frumos, spun că nu sînt copaci, însă trebuie să știi să alegi : ori oceanul, ori pădurea. Vîntul mării seceră copacii.

Biarritz este o așezare albă cu acoperișuri ruginii și obloane verzi, unduind peste coame îmbrăcate de iarbă și tufișuri. Ieși din sat, cobori duna, nisipul se năruie sub călcîie și dintr-o dată te găsești pe un țărm blînd și neted, în mijlocul unui fabulos labirint de stînci, de camere, arcade, grote și peșteri, arhitectură stranie, aruncată de-a valma în mijlocul valurilor, scăldată de albastrul cerului, de lumina și umbra soarelui, de spuma mării și freamătul vîntului.

Nu l-am văzut nicăieri pe bătrînul Neptun s-o ruineze pe bătrîna Cibèla [71] cu mai multă forță, satisfacție și măreție. Întreaga

* Pentru plăcerea ochilor mei (trad. din fr.).

coastă este plină de vuiete. Marea Gasconiei o roade și o sfîșie prelungind printre stînci nețărmuritele-i șoapte. Totuși, ori de cîte ori rătăcesc pe acest țărm pustiu, indiferent de momentul zilei, o liniște deplină îmi cuprinde inima. Tumulturile naturii nu tulbură singurătatea.

Nu-ți poți imagina ce viață intensă palpită și veghează în aparenta dezordine a unui mal năruit. O pojghiță de scoici vii acoperă stîncile, zoofitele și moluștele înoată și plutesc, ele însele transparente, în transparența valurilor. Așa se infiltrează, picătură cu picătură, și plouă cu perle mari din bolta peșterilor ; crabii și melcii se cațără printre alge și iarbă de mare, conturînd pe nisipul ud forma valurilor care i-au adus. Deasupra grotelor crește o vegetație ciudată și aproape unică, astragalul de Bayonne, garofița galică, inul de mare, trandafirul cu frunze de sîngerică, gura leului cu frunze de cimbru.

În golfuri înguste, bieții pescari, ghemuiți în jurul unor bărci vechi, despică și curăță, în zgomotul asurzitor al fluxului ce se ridică sau coboară printre stînci, peștele pescuit în timpul nopții. Fetele tinere, desculțe, merg să spele în valuri pieile de focă și de fiecare dată cînd marea albită de spumă se avîntă pînă la ele, ca un leu care se mînie și se întoarce, ele își ridică fustele și se dau înapoi în hohote mari de rîs.

Te scalzi la Biarritz, ca și la Dieppe, ca și la Le Havre, ca și la Tréport, însă cu o anume libertate pe care ți-o inspiră acest frumos cer și pe care ți-o îngăduie climatul atît de blînd. Femei, gătite cu ultimul model de pălărie venit de la Paris, înfășurate din cap pînă în picioare într-un uriaș șal, cu un voal de dantelă pe față, intră cu ochii plecați, într-una din acele barăci de pînză, presărate pe întreaga plajă ; o clipă mai tîrziu, ele ies cu picioarele goale, îmbrăcate numai cu o ușoară cămașă de lînă cafenie, care de multe ori de-abia coboară sub genunchi, și aleargă rîzînd, să se arunce în mare. Această libertate, plăsmuită din bucuria omului și măreția naturii, își are măreția ei.

Fetele din sat și drăguțele lucrătoare din Bayonne se scaldă cu cămășuțe de serj, adesea foarte găurite, fără să se prea sinchisească de ce lasă găurile să se vadă sau de ce ascund cămășile.

A doua zi, ducîndu-mă la Biarritz, cum mă plimbam în timpul refluxului printre grote, căutînd scoici și speriind crabii, care fugeau pieziș, ascunzîndu-se în nisip, am auzit din spatele unei stînci, un glas care cînta următorul cuplet, oarecum în dialect, dar nu destul ca să mă împiedice să-i înțeleg cuvintele :

Gastilbelza, omul cu carabina
Cînta așa :

A cunoscut-o cineva pe dona Sabina,
Cineva de aici ?
Dansați, cîntați, săteni, noaptea pătrunde
Pe Muntele Falù.
Vîntul care vine dinspre munte
Mă va face nebun.

Era o voce de femeie. Am ocolit stînca. Cîntăreața se scălda. O fată tînără și frumoasă, cu cămașă albă și fusta scurtă, înota într-un mic golf prins de două stînci la intrarea unei peșteri. Hainele ei de țărancă zăceau pe nisip în fundul peșterii. Zărindu-mă, a ieșit pe jumătate din apă și a început să cînte a doua strofă și văzînd că o ascultam nemișcat, în picioare pe stîncă, ea îmi spuse surîzînd într-un jargon amestecat francez și spaniol :

— Domnule străin, cunoști dumneata acest cîntec ?

— Cred că da, i-am răspuns. Puțin.

Pe urmă m-am îndepărtat fără ca ea să mă fi gonit.

Nu găsești în asta o anume asemănare cu Ulise ascultînd sirena ? Natura ne reîntoarce și ne redă fără încetare, reîntinerindu-le, nenumăratele teme și motive pe care imaginația oamenilor a construit toate vechile poezii și toate vechile mitologii.

Pe scurt, Biarritz este un loc minunat, cu populația sa prietenoasă, cu casele albe atît de frumoase, dunele mari, nisipul fin, peșterile uriașe, marea strălucitoare.

Nu am decît o singură teamă, să nu ajungă la modă. Deja vine lumea de la Madrid, în curînd va veni și de la Paris.

Atunci Biarritz, acest sat, atît de rustic, de sălbatic și cinstit încă, va fi cuprins de pofta primejdioasă a banilor ; *sacra fames* *. În Biarritz se vor pune plopi pe coline, rampe pe dune, scări în prăpăstii, chioșcuri pe stînci, bănci în peșteri, și pantaloni frumoaselor care se scaldă. Biarritz va deveni pudic și lacom. Smerenia, *qui n'a dans tout le corps de chaste que les oreilles* ** cum spune Molière, va înlocui libera și inocenta familiaritate a tinerelor femei, în jocul lor cu marea. Și pe urmă va exista un cabinet de lectură și teatru. La Biarritz se va citi ziarul, se vor juca melodrame și tragedii. O, Zaïre, ce vrei de la mine ? Seara se va merge la concert, căci vor fi concerte în fiecare seară, iar un cîntăreț cu triluri de privighetoare burtoasă în jur de cincizeci de ani va cînta cavatine de soprane, aici, la cîțiva pași de bătrînul ocean, care cîntă muzica veșnică a fluxurilor, uraganelor și furtunilor.

---

* Sfînta foame (trad. din lat.).
** Care n-are neprihănit în tot corpul ei decît urechile (trad. din fr.).

Atunci Biarritz nu va mai fi Biarritz. Va fi ceva decolorat și bastard ca Dieppe ori Ostende.

Nimic nu este mai măreț decît un cătun de pescari, așezat la țărmul oceanului, plin de obiceiuri străvechi și naive ; nimic nu este mai mare decît un oraș, care pare să aibă menirea augustă să gîndească pentru întregul gen uman, și să propună lumii noutățile, de multe ori grele și de temut, pe care civilizația le pretinde. Nimic nu este mai mărunt, mai meschin și mai ridicol, decît un fals Paris.

Orașele care sînt scăldate de mare ar trebui să-și păstreze ca pe o comoară înfățișarea dată de poziția lor. Oceanul are toate darurile, toate frumusețile, toată măreția. Cînd ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul ?

La Biarritz, cîteva simptome par deja să anunțe apropiata transformare. Acum zece ani se venea de la Bayonne pe șa, acum doi ani se venea în cabrioletă, acum se vine în trăsură publică. Acum o sută de ani, ca și acum douăzeci de ani, se făcea baie în vechiul port, un mic golf străjuit de două turnuri năruite. Astăzi se face baie în noul port. Acum zece ani la Biarritz era doar un han, astăzi sînt trei sau patru „hoteluri".

Asta nu pentru că aș dezaproba trăsura publică, nici portul nou, unde valurile se sparg mai cu putere ca în cel vechi, și în consecință baia este mai eficace, nici „hotelurile" care nu au alt păcat decît că nu au ferestre către mare ; dar mă tem de alte perfecționări posibile și aș vrea ca Biarritz să rămînă Biarritz. Pînă acum totul este bine, dar să ne oprim aici.

De altfel trăsura publică de la Bayonne la Biarritz nu se împămîntenește fără o oarecare rezistență. Cabrioleta se luptă cu trăsura, iar cu zece ani în urmă șaua se lupta cu cabrioleta. Toți cărăușii din oraș s-au revoltat contra a doi șelari, Castex și Anatol, inventatorii trăsurilor publice. Este complot, concurență, asociație. Este o iliadă a birjarilor de trăsuri care expun punga călătorului la niște tresăriri ciudate.

După ce am sosit la Bayonne, a doua zi am vrut să merg la Biarritz. Necunoscînd drumul, m-am adresat unui trecător, un țăran navarrez, costumat frumos, pantalon larg de catifea măslinie, brîu roșu, cămașă cu guler mare desfăcut, prins într-un inel de argint, vestă de postav gros, cafeniu, toată brodată cu mătase maronie, și o pălărie mică à la Henri al II-lea, tivită cu catifea și înălțată de o pană de struț neagră și ondulată. Am întrebat pe acest falnic trecător despre drumul la Biarritz.

— Luați-o pe strada Pont-Mayour pînă la Porte d'Espagne, îmi spuse el.

— Găsești ușor cu ce să te duci la Biarritz ?

Navarrezul m-a privit, surîzînd grav și îmi spuse, cu accentul regiunii sale, aceste vorbe memorabile, al căror înțeles adînc nu l-am priceput decît mai tîrziu :

— Domnule, este ușor să te duci, mai greu este să te întorci.

Am luat-o pe strada Pont-Mayour.

În timp ce o urcam am întîlnit mai multe afișe de culori diferite, prin care cărăușii ofereau publicului vehicule pentru Biarritz la diferite prețuri cinstite ; am remarcat, în trecere, că toate aceste anunțuri se terminau printr-o invariabilă formulă : Prețurile vor rămîne astfel fixate pînă la ora opt seara.

Am ajuns la Porte d'Espagne. Acolo se grupau și se înghesuiau unele într-altele o mulțime de trăsuri de toate felurile, platforme cu bănci, cabriolete, gondole, calești, cupeuri. Abia am aruncat o privire pe această îmbulzeală de atelaje, că o altă mulțime mă și înconjura. Erau birjarii. În acel moment am fost asurzit. Toate vocile, toate accentele, toate dialectele, toate înjurăturile și toate ofertele deodată.

Unul m-a apucat cu brațul drept.

— Domnule, sînt vizitiul domnului Castex, urcați în cupeu, un loc pentru cincisprezece parale. Celălalt mi-a apucat brațul stîng.

— Domnule, sînt Ruspil, am și eu un cupeu, un loc pentru douăsprezece parale. Un al treilea mi-a ținut drumul.

— Domnule, eu sînt Anatol. Uitați caleașca mea, vă duc pentru zece parale.

Un al patrulea îmi vorbea în urechi :

— Domnule, veniți cu Momus, eu sînt Momus, mergem ca gîndul pînă la Biarritz pentru șase parale.

Cinci parale, strigau alte capete împrejurul meu.

— Vedeți, domnule, trăsura frumoasă : Sultana din Biarritz ! un loc pentru cinci parale !

Primul care mi-a vorbit și care îmi ținea brațul drept a dominat, în fine, tot acest vacarm.

— Domnule, eu v-am vorbit primul. Vă cer să mă preferați.

— Vă cere cincisprezece parale, au strigat ceilalți birjari.

— Domnule, reluă rece omul, vă cer trei parale.

S-a așternut o tăcere deplină.

— Eu am vorbit domnului, primul, adăugă omul.

Pe urmă, profitînd de stupoarea celorlalți combatanți, a deschis repede ușa cupeului împingîndu-mă înăuntrul și, înainte de a avea timp să mă desmeticesc, a închis cupeul, s-a urcat pe capră și a plecat în galop. Trăsura sa era plină. Ai fi zis că mă aștepta numai pe mine.

Trăsura era nouă și foarte bună ; caii excelenți. În mai puțin de o jumătate de oră eram la Biarritz.

Odată ajuns, nevrînd să abuzez de situația mea, am scos cincisprezece parale din pungă și i-am dat vizitiului. Tocmai mă îndepărtam, cînd m-a apucat de braț.

— Domnule, nu face decît trei parale.

— Nici vorbă, mi-ai spus la început cincisprezece parale, atît rămîne.

— Păi, nu, domnule, am spus că vă voi duce pentru trei parale. Rămîne trei parale.

Mi-a dat diferența silindu-mă aproape s-o primesc.

— Pe Dumnezeul meu, mi-am zis îndepărtîndu-mă, iată un om cinstit.

Ceilalți călători dăduseră ca și mine numai trei parale.

Toată ziua m-am plimbat pe plajă, și o dată cu lăsarea serii m-am gîndit să mă reîntorc la Bayonne. Eram ostenit și-mi reaminteam cu o oarecare plăcere de trăsura excelentă și de virtuosul birjar care m-adusese. Am început să urc coasta vechiului port. În depărtări, ceasurile din cîmpie băteau ora opt. Nu am luat în seamă o mulțime de plimbăreți, care alergau din toate părțile și păreau să se grăbească către intrarea în sat, unde se opreau cărăușii.

Seara era minunată, cîteva stele începuseră să împungă, cu strălucirea lor, cerul limpede al amurgului, marea încă netulburată avea lucirea opacă și grea a unei uriașe pînze de ulei.

În dreapta mea tocmai se aprinsese, pe un promontoriu învecinat, un far cu lumină rotitoare ; strălucea, apoi se stingea, iar se aprindea aruncînd brusc o lumină orbitoare, ca și cum încerca să se lupte cu veșnicul Sirius strălucitor, în ceață, în celălalt capăt al orizontului. M-am oprit din drum și cîtva timp am contemplat acest melancolic spectacol ce-mi sugera imaginea efortului omenesc [...]

Noaptea se adîncea, deodată contemplarea mea a fost fulgerată de gîndul la Bayonne și la hanul meu. Am pornit din nou și am ajuns în piața unde de obicei stăteau trăsurile. Nu mai era decît una singură ; un felinar pus pe jos mi-o arăta. Era o caleașcă cu patru locuri ; trei locuri erau deja ocupate.

În timp ce mă apropiam :

— Hei, domnule, veniți o dată, îmi strigă o voce, este ultimul loc și sîntem ultima trăsură.

Am recunoscut vocea birjarului meu de dimineață. Reîntîlneam pe acel om de modă veche. Întîmplarea mi s-a părut providențială. Am binecuvîntat momentul. O clipă mai tîrziu și aș fi fost obligat să fac tot drumul pe jos.

— Zău că ești un birjar cumsecade. Mă bucur să te revăd.

— Urcați repede, domnule, reluă omul.

M-am instalat în grabă în caleașcă.

După ce m-am așezat, birjarul, cu mîna pe clanță, mi-a spus :

— Domnul știe că a trecut ora ?

— Care oră ?

— Ora opt.

— Așa e, am auzit eu ceva bătînd.

— Domnul știe că după ora opt prețurile se schimbă ? Noi venim aici să luăm călători, ca să le facem un serviciu. Obiceiul este să se plătească înainte de plecare.

— Minunat, răspund eu scoțînd punga. Cît face ?

Omul reluă cu blîndețe :

— Doisprezece franci, domnule.

Am înțeles numaidecît afacerea. Dimineața se anunță că pentru trei parale de persoană, curioșii vor fi duși la Biarritz ; sînt o mulțime ; seara aceeași mulțime este adusă înapoi la Bayonne, pentru doisprezece franci de persoană.

Probasem de dimineață rigiditatea stoică a birjarului meu ; nu am replicat nici un cuvînt și am plătit.

Mergînd către Bayonne în galop, frumoasa maximă a țăranului navarrez mi-a revenit în minte, și pentru inițierea călătorilor am făcut această traducere în limba vulgară : TRĂSURI PENTRU BIARRITZ. Preț de persoană — la dus trei parale, la întors, doisprezece franci. Nu găsești că-i sucită bine ?

La o oarecare distanță de Bayonne, unul din tovarășii mei de drum îmi arătă în umbră, pe o colină, castelul Marrac sau cel puțin ceea ce a mai rămas astăzi din el.

Castelul Marrac este celebru, pentru că în 1808, în timpul întrevederii de la Bayonne, a fost locuit de împărat. Napoleon a avut cu această ocazie un gînd mare, însă providența nu i l-a acceptat ; și cu toate că Iosif I a cîrmuit Castilia ca un prinț bun și înțelept, ideea, atît de utilă pentru Europa, mai ales pentru Franța și Spania, de a da o dinastie nouă Spaniei,a fost funestă lui Napoleon, ca și lui Ludovic al XIV-lea.

Josefina, care era creolă și superstițioasă, îl însoțea pe împărat la Bayonne. Ea pare să fi avut nu știu ce fel de presentiment și ca Nuñez Saledo, în romanța spaniolă, repeta adeseori : *Il arrivera malheur de ceci* *.

Astăzi, cunoscîndu-se cealaltă față a acestor evenimente, deja cufundate în istorie de treizeci de ani, distingem în cele mai mici detalii tot ce-au avut mai sinistru, prin fatalitatea care a tras toate sforile.

---

* Din asta o să iasă o nenorocire (trad. din fr.).

Şi iată acel ceva total necunoscut şi care merită să fie pomenit.

În timpul şederii la Bayonne, împăratul a vrut să viziteze lucrările de la Boucaut. Bayonezii, tineri pe atunci, îşi amintesc că împăratul, într-o dimineaţă, a traversat pe jos drumul către mare pentru a ajunge la o corabie mică acostată în port şi care trebuia să-l ducă pînă la gurile fluviului Adour.

Josefina îl ţinea de braţ. Ca peste tot, avea şi aici o întreagă suită de regi care, în această conjunctură, erau prinţii din sud şi Burbonii din Spania, bătrînul rege Carol al IV-lea cu soţia ; prinţul de Asturia, care după ce a fost rege şi s-a numit Ferdinand al VII-lea, don Carlos, astăzi pretendent sub numele de Carol al V-lea.

Toată populaţia din Bayonne era pe străzi înconjurîndu-l pe împărat, care mergea fără pază. Curînd, mulţimea a devenit atît de numeroasă şi stînjenitoare în curiozitatea ei meridională, încît Napoleon a grăbit pasul. Bieţii Bourboni, gîfîind, îl urmau cu greu.

Împăratul a ajuns la barca corabiei atît de precipitat, încît Josefina, la intrare, vrînd să apuce în grabă mîna pe care i-o întindea căpitanul vasului, a căzut în apă pînă la genunchi. În orice altă împrejurare ea ar fi rîs. Ar fi fost pentru ea, îmi spune, doamna ducesă de C..., povestindu-mi întîmplarea, o ocazie să-şi arate picioarele care erau frumoase. De data aceea însă, s-a remarcat că a scuturat trist din cap. Semnul era rău.

Toţi cei care au asistat la această întîmplare au avut un sfîrşit trist. Napoleon a murit proscris. Josefina a murit repudiată. Carol al IV-lea şi soţia au murit detronaţi. Cît despre tinerii prinţi de atunci, unul este mort, Ferdinand al VII-lea ; celălalt, don Carlos, este prizonier. Corabia care l-a dus pe împărat s-a pierdut doi ani mai tîrziu, cu oameni şi bunuri, sub capul Ferret, în golful Arcachon ; căpitanul, care a dat mîna împărătesei şi care se numea Lafon, a fost condamnat pentru acest lucru şi a fost împuşcat. În fine, castelul Marrac, unde locuise Napoleon, transformat succesiv în cazarmă şi seminar, a dispărut într-un incendiu, iar în 1820, în timpul unei nopţi cu furtună, o mînă, rămasă necunoscută, a pus foc la toate cele patru colţuri.

Căruţa cu boi

San Sebastián, 28 iulie.

În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece şi jumătate dimineaţa, cînd să intru în Spania, între Bidart şi Saint-Jean-de Luz, în faţa

porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învîrtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte.

Dragă prietene, să nu zîmbești de grija duioasă cu care înregistrez atît de minuțios această amintire. Dacă ai ști cît de încîntător este pentru mine acest zgomot, îngrozitor pentru alții. Îmi amintește de ani binecuvîntați.

Eram mic de tot cînd am traversat acești munți și cînd l-am auzit pentru prima oară. Ieri, cînd mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte ; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încîntător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri.

Oh, ce timpuri frumoase ! Ce ani blînzi și strălucitori ! Eram copil, eram micuț, eram iubit. Nu aveam experiență și o aveam pe mama !

Călătorii în jurul meu își astupau urechile, eu purtam încîntarea în inimă. Niciodată un cor de Weber, niciodată o simfonie de Beethoven, niciodată o melodie de Mozart nu au făcut să înflorească într-un suflet tot ce a trezit în mine atît de îngeresc, de negrăit, scîrțîitul furios și bizar al celor două roți prost unse pe un drum prost pietruit.

Căruța s-a îndepărtat, zgomotul a slăbit încetul cu încetul, și, pe măsură ce se stingea în munți, strălucitoarea apariție a copilăriei mele se stingea din memoria mea ; pe urmă totul s-a decolorat și cînd ultima notă a acestui cîntec, armonios numai pentru mine, s-a topit în depărtări, m-am simțit readus încet la realitate, în prezent, în viață, în noapte.

Fie binecuvîntat bietul căruțaș necunoscut, care a avut puterea misterioasă de a-mi reînvia amintirile și care fără să știe a săvîrșit această miraculoasă evocare în sufletul meu ! Fie în paza cerului cel ce revarsă o lumină neașteptată în cugetul visătorului !

Dragul meu prieten, această întîmplare mi-a cuprins în întregime sufletul. Nu îți voi mai scrie nimic astăzi.

De la Bayonne la San Sebastián

29 iulie.

Am plecat din Bayonne în zorii zilei. Drumul este fermecător ; aleargă pe un platou înalt, avînd la dreapta Biarritz şi la orizont marea ; aproape un munte şi, mai aproape, o baltă mare, sărată şi verde. Un copil gol, goluţ, adapă o vacă. Peisajul este minunat, cerul albastru, marea albastră, soarele strălucitor. De pe înălţimea unui deal, un măgar priveşte toate astea

În molatica delăsare
A unui mandarin învăţat, care mănîncă scaieţi

O cetăţuie Ludovic al XII-lea, ultima pe care o are Franţa în partea asta, la miazăzi.

La Bidart, se schimbă caii. La uşa bisericii, un fel de idol ciudat, venerat astăzi ca şi pe vremuri. Destinul acestei pietre este să fie adorată ; idol pentru păgîni, sfînt pentru creştini. Fetişurile sînt trebuincioase celor ce nu gîndesc.

Apoi urmează Saint-Jean-de-Luz, sat aruncat într-un cotlon de munte. Braţ de mare în nisipuri. Băltoace de apă verde-albăstruie mirosind a peşte ; spălătorese. Cîntec de bucurie. Un mic palat cu turnuleţe în genul palatului d'Angoulême în Marais, construit fără îndoială pentru Mazarin cu ocazia căsătoriei lui Ludovic al XIV-lea.

Bidassoa, rîu frumos cu nume basc, ţinînd loc de hotar între cele două limbi, ca şi între cele două ţări şi păstrînd neutralitatea între franceză şi spaniolă.

Traversez podul. La capătul de miazăzi, diligenţa se opreşte. Ni se cer paşapoartele. Un soldat, cu pantaloni de pînză zdrenţuiţi şi în haină verde cîrpită cu albastru la cot şi guler, apare la uşa diligenţei .Este santinela ; sînt în Spania.

Iată-mă în ţara unde se pronunţă *b* în loc de *v ;* fapt ce-l extazia pe beţivanul de Scaliger : *Felices populi,* exclamă el, *quibus VIVERE est BIBERE* *.

În insula Fazanilor, un fel de podiş verde, nu sînt fazani. Sînt reprezentaţi de o vacă şi trei raţe, fără îndoială, figuranţi închiriaţi pentru a juca acest rol spre satisfacţia trecătorilor.

Este o regulă generală. La Paris, în Marais, nu există mlaştini ; pe strada celor Trois-Pavillons, nu sînt pavilioane ; pe strada de la Perle, sînt prostituate : în insula des Cygnes naufragiază

* Fericite popoarele pentru care a trăi înseamnă a bea (trad. din lat.).

ghete vechi şi cîini morţi. Cînd un loc se numeşte Insula „des Faisans", acolo găseşti precis raţe. O, călători, curioşi, obraznici, să nu uitaţi acest fapt !

Nu m-am împiedicat totuşi să privesc Insula Fazanilor. Acolo unde Casa de Franţa a luat în căsătorie Casa de Austria, unde Mazarin, campion al vicleniei, s-a luptat corp la corp cu Louis de Haro [72], campion al mîndriei, o vacă paşte iarba. Spectacolul este mai puţin măreţ ? A decăzut poiana ? Machiaveli ar spune da ; Hesiod ar spune nu.

Sîntem la Irún.

Ochii mei îl caută cu nesaţ. Acolo mi s-a înfăţişat pentru prima dată Spania, uimindu-mă atît de mult, cu casele ei negre, străzile înguste, balcoanele de lemn şi cu porţile de cetate, pe mine, copilul francez, crescut în mahonul imperiului. Ochii mei, obişnuiţi cu paturi înstelate, cu fotolii cu mînere în formă de gît de lebădă, cu suporturi pentru susţinerea lemnelor în cămin în formă de sfinx, cu bronzuri aurite şi marmură albastru peruzea, priveau cu un fel de groază sipetele mari sculptate, mesele cu picioare răsucite, paturile cu baldachin, argintăriile schimonosite şi îndesate, geamurile ferecate în plumb, toată această lume veche şi nouă ce mi se înfăţişa.

Vai, Irún nu mai este Irún. S-a transformat, mai mult decît Parisul, în stil empire şi în mahon. Nu vezi decît case albe cu obloane verzi. Se simte că Spania, totdeauna înapoiată, citeşte de-abia acum pe Jean-Jacques Rousseau. Irún şi-a pierdut toată fizionomia. O, sate, care sînteţi înfrumuseţate, ce urîte deveniţi ! Unde este istoria ? Unde este trecutul ? unde este poezia ? unde sînt amintirile ? Irún seamănă cu Batignolles.

Greu mai întîlneşti două sau trei case negre, cu balcon suspendat. Cred că am recunoscut-o şi am salutat-o din adîncul sufletului casa pe care o vedeam din locuinţa mamei, acea veche casă, contemplată cu uimire şi cu un fel de simpatie de mine ceasuri întregi, cu toate că eram copil francez, hrănit în mahon. Casa în care a locuit mama mea a dispărut.

În piaţă mai există o coloană veche cu armele Spaniei, din timpul lui Filip al II-lea. Împăratul Napoleon, trecînd prin Irún, s-a rezemat de această coloană.

Ieşind din Irún, am recunoscut forma drumului cu o parte în suiş şi alta în coborîş. Mi-l amintesc ca şi cum l-aş vedea. Era dimineaţă. Soldaţii din escorta noastră, veseli cum sînt totdeauna soldaţii în timp de război, atunci cînd pleacă cu hrană pentru trei zile, urcau pe drumul de sus, iar noi urmam drumul de jos.

Fontarabie mi-a lăsat o impresie luminoasă. El a rămas în amintirea mea ca silueta unui oraş de aur, cu o clopotniţă ascu-

ţită, orizontul îndepărtat al unui golf albastru. Nu l-am mai revăzut ca atunci. Fontarabie este un sat destul de frumos, așezat pe un podiș cu o promenadă umbrită de copaci, cu marea alături, și aproape de Irún, la numai o jumătate de leghe.

Drumul pătrundea în munți, minunați prin formă și încîntători prin verdeață. Dealurile sînt îmbrăcate în catifea verde, uzată ici și colo. Apare o casă, mare, de piatră, cu balcon, cu un blazon mare, luat, la început, drept blazonul Spaniei, atît este de pompos și de imperial bălțat. O inscripție anunță : *Estas armas de la casa Solar. Año 1759* *.

Un torent curge de-a lungul drumului. Foarte des întîlnești poduri cu arcuri acoperite de iederă ce se clatină la trecerea căruțelor cu boi. Țipăt îngrozitor al roților la vale.

De cîtva timp, un om înarmat cu o durdă aleargă lîngă diligență îmbrăcat ca un mahalagiu din Paris, o vestă rotunjită și pantaloni largi de catifea de bumbac în culoarea pielei, cu cartușiera pe burtă, cu pălărie rotundă și ceruită ca a birjarilor de trăsuri, cu inscripția : Cazadores de Guipuzcoa. Este un jandarm. Escortează diligența.

Oare sînt hoți ? Imposibil. Ieșim din Franța. Ridicăm din umeri. Totuși sosim într-un sat. Cum se numește acest loc ? Astigarraga. Ce caută la poarta hanului acea trăsură lungă, vopsită în verde ? Este poștalionul. De ce este oprită, deshămată și descărcată ? Este descărcată pentru că nu mai are încărcătură ; deshămată pentru că nu mai are cai ; oprită pentru că a fost oprită. Oprită ? De cine ? De tîlharii care au ucis surugiul, au luat caii și au jefuit călătorii. Și săracii diavoli, care sînt acolo pe pragul hanului, cu aerul acela vrednic de milă ? Sînt călătorii. Ah, într-adevăr ? Ne trezim. Deci un asemenea lucru este posibil. Sigur vedem că am ieșit din Franța.

Jandarmul ne părăsește. Un altul se prezintă. Cel care ne-a părăsit vine la ușa diligenței și cere de pomană. Este plata lui.

Te gîndești la banii de aur din buzunar și dai un ban de argint. Săracii dau un gologan, avarii o lețcaie. Jandarmul primește peseta, ia gologanul și acceptă lețcaia. Jandarmul nu știe altceva decît să alerge pe drum, să poarte o pușcă și să ceară de pomană. Asta-i toată osteneala lui.

Mi-am pus problema : ce s-ar face jandarmul dacă nu ar exista tîlhari ? Frumoasă întrebare ! S-ar face tîlhar.

Mi-e teamă că-i așa. Și jandarmul trebuie să trăiască ! Două treimi din sate sînt ruinate. „Carliștii“ și „cristinos“. Acum șase

---

* Aceste arme ale casei Solar. Anul 1759 (trad. din sp.).

ani încă mai bîntuia războiul civil [73] în Guipuzcoa și Navara. În Spania drumul mare aparținea războiului civil, din timp în timp, iar tîlharilor dintotdeauna. Tîlharii fac parte din decor.

Cînd să intri în Ernani, drumul o cotește dintr-o dată la dreapta. Trotuarul pentru pietoni, paralel cu drumul. O mulțime de țărani cu berete, mergînd la tîrg să-și vîndă vitele.

Cum diligența cobora o coastă în galop, un biet bou, înspăimîntat, s-a aruncat în mărăciniș. Un băiețel de patru, cinci ani, care-l mîna, i-a luat capul ascunzîndu-i-l la piept și mîngîindu-l ușor cu mîna. Îi făcea boului ceea ce îi făcea și lui, fără îndoială, mama. Boul tremura din toate încheieturile, își înfunda cu încredere căpățîna, împodobită cu coarne uriașe, între plăpîndele brațe ale copilului, și arunca pieziș o privire înspăimîntată către diligența trasă de șase catîri, cu un zgomot îngrozitor de clopoței și lanțuri. Copilul zîmbea și îi vorbea încetișor. Nimic mai înduioșător și mai minunat decît să vezi forța brutală și oarbă, gingaș liniștită de slăbiciunea inteligentă.

Diligența ajunge în vîrful dealului ; spectacol măreț.

Un promontoriu la dreapta, un promontoriu la stînga, două golfuri ; un istm la mijloc, un munte în mare ; la piciorul muntelui un oraș. Iată San Sebastián.

La prima vedere este minunat, la a doua, amuzant. Un far vechi pe promontoriul din stînga. O insulă în golf, sub far. O mănăstire ruinată. O plajă de nisip. Căruțele cu boi descarcă pe plajă vasele încărcate cu minereu de fier. Portul San Sebastián, curioasă încîlcire de zăgazuri complicate.

La dreapta, valea Loyola, plină de păsărele, unde Urumea, rîu frumos de culoarea oțelului, desenează o potcoavă uriașă. Pe promontoriul nordic, cîteva bucăți de ziduri dărîmate, resturile fortului de unde Wellington a bombardat orașul, în 1813. Marea își sparge admirabil valurile.

Intrare în oraș. Pod ridicător. Cetate. Pe poarta orașului o frumoasă cartușă deteriorată, din timpul lui Filip al II-lea, conținînd, fără îndoială, armele orașului, armele orașului distruse de vreo revoluție în stil francez. În interiorul aceleiași porți, deasupra gardianului și a santinelei, un Crist mare de lemn, pictat, sîngerînd, cu picături mari, de sub coroana sa de spini. Alături, vasul cu agheasmă. Soldații de gardă cîntă la chitară și din castaniete. Un caldarîm îngrozitor, din pietre mici.

San Sebastián are înfățișarea unui oraș reclădit, regulat și trasat în pătrate, ca o tolbă de șah.

În timp ce mîncam, am auzit în stradă rîsete și sunet de castaniete. Ies afară, o ceată de oameni ciudați mă înconjură, jerpeliți, înfășurați în zdrențe, mîndri și eleganți ca și chipurile lui

Callot [74] ; pălării extravagante din timpul Directoratului, mustăcioare ; aer nobil, spiritual și îndrăzneț. În jurul meu se strigă : *los estudiantes ! los estudiantes !* * Sînt școlarii de la Salamanca în vacanță. Unul dintre ei se apropie de mine și îmi întinde pălăria. Arunc o peseta. El se ridică. Toți strigă : *Viva !* Străbat astfel regiunea cerînd de pomană. Unii dintre ei sînt bogați. Acest lucru îi amuză. În Spania cerșitul nu este ofensator. Este un lucru obișnuit.

Intru la un bărbier. Acest artist locuiește într-un fel de peșteră. Trei pereți mari și un tavan, fără ferestre ; în fund o ușă, Locuința este mobilată cu o superbă oglindă Ludovic al XV-lea, două gravuri colorate reprezentînd Austerlitz [75] și Marengo [76], un copilaș și patru sau cinci roți, cum probabil existau altădată în locuința călăului. Vorbește patru limbi, miroase foarte urît și bărbierește admirabil.

Iată povestea lui. S-a născut la Aix-la-Chapelle, drept care vorbește germana. Împăratul l-a făcut francez și imperiul soldat, deci vorbește franceza. Spaniolii l-au făcut prizonier în 1811, vorbește spaniola. S-a însurat în regiune și a luat în căsătorie o *basquaise* **, după cum spune el. Vorbește basca. Iată ce înseamnă să ai aventuri în patru limbi diferite.

Mănăstire ruinată lîngă San Sebastián. Ruină destul de frumoasă, cel puțin de departe. Biserica este din secolul al XV-lea. Turnul se năruie. Pietrele din boltă se desprind și cad la picioarele mele în timp ce desenez. O familie sărmană s-a instalat într-un colț acolo unde a fost o grădină pe vremuri. Ea a zidit pe jumătate intrarea unei capele făcînd un staul. Pe pereți sînt pictați îngeri. Ca și în scena nașterii se văd ieslea, boul și măgarul.

Auster Oyarbide, un basc spiritual, se angajează să-mi transporte bagajul. El îl cîntărește. — Este greu ! — Cît vrei ? — O peseta. — S-a făcut. Încarcă totul pe creștetul capului și se preface că geme sub greutate. La poarta orașului, în timp ce ieșeam. întîlnește o femeie, bătrînică, desculță și deja împovărată. Merge către ea, îi spune ceva în bască ; femeia se oprește. El îi încarcă toată povara în coșul mare de pe cap, deja umplut pe jumătate, apoi vine lîngă mine. Femeia, cu pași mărunți, o ia înainte. Auster, cu mîinile la spate, merge alături de mine și îmi vorbește. Are un cal. Mi-l oferă pentru o excursie la Renteria și la Fontarabie, o zi opt pesetas. Sosim. Bătrîna depune pachetul la picioarele lui Oyarbide făcîndu-i o reverență. Îi dau lui Oyarbide peseta promisă. Îmi zice : Acestei sărmane femei nu-i dați nimic ?

---

* Studenții, studenții ! (trad. din sp.).
** De origine bască (trad. din fr.).

San Sebastián

San Sebastián, 2 august.

Sînt în Spania. Cel puţin cu un picior. Ţară de poeţi şi contrabandişti. Natura este minunată ; sălbatică, cum le trebuie visătorilor, şi aspră, cum le trebuie tîlharilor. Un munte în mijlocul mării. Urmele bombelor pe toate casele, urmele furtunilor pe toate stîncile, urmele puricilor pe toate cămăşile, iată San Sebastián.

Dar sînt într-adevăr în Spania ? San Sebastián ţine de Spania, aşa cum Spania se ţine de Europa printr-o limbă de pămînt. Este o peninsulă într-o peninsulă ; şi aici, ca într-o mulţime de alte lucruri, aspectul fizic este oglinda stării morale. La San Sebastián nu prea eşti spaniol, eşti basc.

Aici este Guipuzcoa, străvechea vatră locuită de judecători, sînt vechile provincii libere vascongadas *. Se vorbeşte într-adevăr puţin castiliana, dar se vorbeşte mai ales *bascuence* **. Femeile poartă eşarfe de dantelă, dar nu au rochii cu volan ; şi chiar această eşarfă, pe care madrilenele o poartă cu atîta cochetărie şi graţie pînă pe ochi, cele din Guipuzcoa o pun pe partea dinapoi a creştetului, ceea ce nu le împiedică de altfel să fie foarte cochete şi foarte graţioase. Seara se dansează pe iarbă bătîndu-se din palme ; nu-i decît umbra castanietelor. Dansatoarele se leagănă cu o supleţe armonioasă, însă fără vervă, fără impeutozitate, fără furie, fără voluptate ; nu-i decît umbra dansului andaluz.

În schimb francezii sînt peste tot, în oraş, din doisprezece negustori care ţin *boticas* ***, trei sînt francezi. Nu mă plîng, constat numai faptul. Bineînţeles, dacă nu ţineam seama decît de moravuri, toate aceste oraşe de aici sau de dincolo, Bayonne şi San Sebastián, Oloron, ca şi Tolosa nu sînt decît ţinuturi mixte. Se simte mişcarea popoarelor care se amestecă. Sînt guri de fluvii. Nu este nici Franţa, nici Spania, nici mare, nici rîu.

Aspect deosebit şi demn de studiu. Mai adaug că, aici, o legătură secretă şi profundă, care nu a putut să fie ruptă de nimic, uneşte, în ciuda tratatelor, frontiere diplomatice, şi în ciuda Pirineilor, frontierele naturale, pe toţi membrii misterioasei familii basce. Vechiul cuvînt *Navarre,* nu este un cuvînt. Te naşti basc, vorbeşti basc, trăieşti basc şi mori basc. Limba bască este o patrie, aproape că am spus o religie. Spune un cuvînt basc

---

* Basce (trad. din sp.).
** De fapt — vascuense — limba bască (trad. din sp.).
*** Prăvălii (trad. din sp.).

unui muntean în munte ; înainte de acest cuvînt de-abia erai om pentru el, după cuvîntul pronunțat, iată-te fratele său. Limba spaniolă este aici o străină, ca și limba franceză.

Fără îndoială că această unitate vascongada tinde să descrească și va sfîrși prin a dispărea. Satele mari trebuie să absoarbă pe cele mici, este legea istoriei și a naturii. Însă este remarcabil că această unitate, atît de plăpîndă în aparență, a rezistat atît de mult timp. Franța a luat o parte a Pirineilor, Spania pe cealaltă, nici Franța nici Spania nu au putut dezagrega grupul basc. În timpul noii istorii, care se suprapune de patru secole, este încă perfect vizibil fenomenul, ca un crater sub un lac.

Niciodată legea de unire moleculară, sub imperiul căreia se formează națiunile, nu a luptat mai energic împotriva a mii de cauze de tot soiul care dizolvă și recompun aceste mari formațiuni naturale. Aș vrea, fie zis în treacăt, ca aceia care fac istoria și aceia care fac tratatele să studieze, mai mult decît au obiceiul, această misterioasă chimie după care se face și se desface omenirea.

Din această unitate bască rezultă niște date ciudate. Astfel Guipuzcoa este o veche regiune de comune. Spiritul antic republican din Andorra și Bagnères s-a răspîndit timp de secole în munții Jaitzquivel, care sînt într-un fel Jura Pirineilor. Aici se trăia sub o cartă, în timp ce Franța era sub monarhia absolută prea creștină și Spania sub monarhia absolută catolică. Aici, din vremuri imemoriale, poporul alege alcadele și alcadele guvernează poporul. Alcadele este primar, alcadele este judecător și el aparține poporului. Preotul aparține papei. Ce îi rămîne regelui ? soldatul. Dar dacă este un soldat castilian, poporul îl va alunga ; dacă este un soldat basc, preotul și alcadele îi vor avea inima, iar regele numai uniforma.

La prima vedere s-ar părea că o astfel de națiune ar fi admirabil pregătită pentru a primi noutățile franceze. Eroare. Vechile libertăți se tem de noua libertate. Poporul basc a dovedit-o din plin.

La începutul acestui secol, adunarea reprezentativă din Spania, aproape de orice și pentru orice traduceri ale Constituantei, decretă unitatea spaniolă. Unitatea bască s-a revoltat. Unitatea bască, afundată în munții săi, a întreprins războiul nordului contra sudului. În ziua în care tronul a rupt-o cu Adunarea, regalitatea s-a refugiat la Guipuzcoa, speriată și urmărită. Țara drepturilor, națiunea de fueros* a strigat : *Viva el rey neto !* ** [...].

---

* Partidul privilegiilor (trad. din sp.).
** Trăiască regele cel adevărat (trad. din sp.).

În schimb, mica revoluţie antiesparteristă, care se numeşte *el pronunciamiento* *, s-a făcut la San Sebastián în chipul cel mai paşnic din lume. San Sebastián nu se mişca, lăsînd celelalte oraşe din provincie să se pronunţe după bunul lor plac. Dintr-o dată, soseşte o ameninţare de la locuitorii din Pamplona că trebuie negreşit un *pronunciamiento* la San Sebastián, altminteri ei vor coborî. San Sebastián nu cunoaşte frica, dar acest sărman oraş este obosit. Războiul civil Espartero, după războiul civil al lui don Carlos, este prea mult. Fruntaşii oraşului s-au reunit la ayuntamiento ** ; s-au convocat cei doi ofiţeri ai companiei miliţiei orăşeneşti ; într-o sală s-a pregătit o masă cu un covor verde, pe această masă s-a redactat o proclamaţie oarecare, care a fost pe urmă citită, de la o fereastră, trecătorilor din piaţă, cîţiva copii, care jucau şotron, s-au întrerupt pentru o clipă şi au strigat : Vivat. În aceeaşi seară evenimentul a fost adus la cunoştinţa garnizoanei, care era în castillo ***. Garnizoana a aderat la proclamaţia scrisă pe masa primăriei şi citită la fereastra din piaţă. A doua zi, generalul a luat poşta, iar ziua următoare, şeful politic a luat diligenţa, două zile mai tîrziu, colonelul a plecat. Revoluţia era înfăptuită.

Iată cel puţin povestea, aşa cum mi-a fost istorisită.

Eram tovarăş de drum, cocoţat pe imperiala de *las diligencias peninsulares* ****, de la Bayonne, cu un fost căpitan carlist, şi traversam acest frumos ţinut devastat. Căpitanul era un om cu maniere distinse, tăcut, gînditor. L-am întrebat, pe neaşteptate, în spaniolă : *Que pensa usted de don Carlos ?* Ce părere aveţi de don Carlos ? El mi-a răspuns pe loc, în franceză : *Este un imbecil.* Imbecil trebuie luat în sensul de *imbecillis,* adică debil. Veţi avea o părere justă, care nu va viza omul, ci momentul dat, în care omul a trăit.

Războiul din 1833—1839 a fost sălbatic şi violent. Ţăranii au trăit cinci ani împrăştiaţi prin păduri şi munţi, fără să pună piciorul în casele lor. Triste clipe pentru o naţiune, cînd noţiunea de „la tine acasă“ dispare. Unii erau înrolaţi, alţii erau fugari. Trebuia să fii carlist sau cristino. Partidele vor să faci parte dintr-un partid. Cristinos dădeau foc carliştilor şi viceversa. Vechea lege, vechea poveste, vechiul spirit omenesc.

Cei care se abţineau erau goniţi de carlişti şi împuşcaţi a doua zi de cristinos. În permanenţă, la orizont, fumega cîte un

---

* Lovitură de stat militară în Spania (trad. din sp.).
** Primărie (trad. din sp.).
*** Castel mai mic (trad. din sp.).
**** Diligenţele peninsulare (trad. din sp.).

incendiu. Națiunile în război cunosc dreptul oamenilor, în schimb partidele nu le cunosc.

Aici natura face tot ce poate ca să însenineze omul și omul face tot ce poate ca să întunece natura.

Don Carlos, el însuși, nu lua în nici un fel parte la război. El stătea cînd la Tolosa, cînd la Ernani. Cîteodată, se ducea dintr-un oraș în altul cu cîțiva curteni trăind după cea mai strictă etichetă spaniolă. Cînd sosea în cîte un sat, în care nu mai fusese, i se alegea cea mai bună casă, mulțumindu-se cu puțin. De obicei, mergea îmbrăcat cu o redingotă de culoare închisă, fără epoleți și broderii, cu decorațiile Lîna de aur și însemnele lui Carol al III-lea [77]. Fiul lui, prințul de Austria, purta bereta bască cu multă eleganță. Don Carlos, prințesă de Beïra, soția lui, și prințul de Austria călătoreau călare ; prințesa de Beïra dădea exemplul de curaj, cînd era pericol, și de veselie, la oboseală. De mai multe ori grupul regal era să fie surprins de Espartero ; prințesa atunci încăleca repede și spunea rîzînd : *Vamos* *.

Ferdinand al VII-lea [78] nu-l iubea pe don Carlos și se temea de el. Îl acuza de uneltiri, în timpul domniei lui, ceea ce nu era adevărat. Cu toate acestea, ultima persoană pe care regele Ferdinand o vedea în fiecare seară, înainte de a adormi, era fratele său. La miezul nopții, don Carlos intra, săruta mîna regelui și ieșea, adeseori fără ca cei doi frați să fi schimbat vreo vorbă.

Gărzile aveau ordin să nu lase să intre la acea oră în camera regală, decît pe don Carlos și pe faimosul părinte Cyrillo. Acest părinte Cyrillo avea judecată și era învățat. Avea un profil care merita să fie desenat alături de asemenea prinți și frați. Partidele l-au ponegrit cu o imaginație și cu o furie ciudată.

Erau mulți englezi printre gărzile personale ale lui Ferdinand al VII-lea. Lor le vorbea regele cu deosebită plăcere, cînd, după slujbă, mergea să joace acea partidă de biliard, principala lui ocupație, ce dura aproape toată ziua. Atunci cînd era bine dispus le dădea și țigări de foi.

La drept vorbind, don Carlos a fost eliminat ca pretendent în ziua în care Zumalacarragui a murit. Zumalacarragui era un adevărat basc. Era nodul mănunchiului carlist. După moartea sa, armata lui „Carol al V-lea“ nu a mai fost decît un *mănunchi dezlegat*, după spusele marchizului de Mirabeau. În jurul lui don Carlos erau două partide, partidul curții, *el rey neto*, și partidul drepților, *los fueros*. Zumalacarragui era omul *„drepților“*. El neutra-

---

* Să mergem (trad. din sp.).

liza pe lîngă prinț influența preoților ; adeseori, el spunea : *El demonio los frayles !* *. Îi ținea piept părintelui Larranaga, duhovnicul lui don Carlos. Navarra îl adora pe Zumalacarragui. Datorită lui, armata lui don Carlos a numărat, la un moment dat, 30 000 de luptători permanenți și 250 000 de răsculați auxiliari, răspîndiți în cîmpie, în pădure și în munți.

Generalul basc se purta, de altfel, „cu regele său", cu destulă trufie. El era acela ce deplasa, după bunul lui plac, piesa principală a partidei de șah care se juca atunci în Spania. Zumalacarragui scria pe un petec de hîrtie : *Hoy su magestad ira a tal parte !* ** Și don Carlos se ducea.

Războiul Navarrei s-a terminat dintr-o dată, în 1839. Trădarea lui Maroto, plătită, se spune, cu un milion de piaștri, a frînat armata carlistă. Don Carlos, obligat să se refugieze în Franța, a fost condus pînă la frontieră cu împușcături.

În acea zi, cîteva familii din Bayonne s-au dus să petreacă exact în punctul de frontieră unde întîmplarea l-a dus pe Carlos. Ei au fost de față la intrarea prințului și la ultima luptă a micului grup de credincioși care îl înconjurau. De îndată ce prințul a pus piciorul pe teritoriul francez, împușcăturile au încetat.

Era acolo o sărăcăcioasă colibă a unui păstor de capre. Don Carlos a intrat. Intrînd, el spuse prințesei de Beïra, care-l însoțea: V-a fost frică ? Nu, răspunse ea.

Apoi prințul a cerut un scaun și capelanului să-i țină slujba. După ce a ascultat slujba, și-a băut ciocolata și a fumat o țigară.

Mîna de oameni care au luptat pentru el pînă în ultimul moment se compunea numai din navarrezi. Ei au fost înconjurați și prinși de un detașament francez. Bieții soldați au plecat într-o parte în timp ce don Carlos pleca într-alta. El nu le-a adresat nici un cuvînt, nici măcar nu i-a privit. Prințul s-a despărțit de armată, fără să-și fi luat rămas bun.

Elio, care a petrecut șaptesprezece ani în închisoare din ordinul lui don Carlos, făcea parte din acea trupă. Cînd a sosit la Bayonne, generalul Harispe i-a spus : — Generale Elio, am ordin să fac o excepție pentru dumneavoastră. Cereți-mi tot ceea ce vreți. Ce doriți pentru dumneavoastră și pentru familia dumneavoastră? — Pîine și încălțăminte pentru soldații mei, a spus Elio. Și pentru familia dumneavoastră ? — Acum v-am spus. — Nu ați vorbit

* La naiba cu călugării (trad. din sp.).
** Azi maiestatea sa o să meargă în cutare loc (trad. din sp.).

decît de soldații dumneavoastră, a reluat generalul Harispe. — Soldații sînt familia mea, a răspuns Elio. Elio era un erou.

San Sebastián a văzut toate aceste evenimente și încă multe altele. El a fost bombardat de francezi în 1719 și ars de englezi în 1813.

Sînt anunțat că pleacă poșta. Arunc într-un plic, fără să recitesc, toate aceste mîzgăleli. Mi se pare că pot să termin scrisoarea printr-un bombardament și un incendiu.

Pasajes

Ieri, la ora fluxului, eram deja plecat din San Sebastián. Am luat-o la stînga, pe podul de lemn de pe Urumea, aflat la capătul promenadei, pod care nu poate fi trecut decît de patru persoane în același timp. A apărut apoi un drum, l-am acceptat la voia întîmplării și m-am dus mai departe. Mergeam în munte fără să știu pe unde mă aflu ; încetul cu încetul, peisajul exterior, pe care de-abia il priveam, a stîrnit în mine celălalt peisaj, pe cel interior, numit visare ; aveam privirea întoarsă și deschisă către mine, și nu mai vedeam natura, îmi vedeam numai spiritul. Nu aș putea spune ce făceam în această stare, care știi că mă cuprinde adesea ; de-abia îmi aduc aminte cum m-am oprit cîteva minute în fața unei volbure pe care mergea, în zigzag, o furnică. În visarea mea, acest spectacol a dat naștere următoarei reflecții : O furnică într-o volbură. Munca și mireasma. Două mari mistere, două mari povețe.

Nu știu de cît timp mergeam așa, cînd, dintr-o dată, un zgomot ascuțit, compus din o mie de țipete ciudate, m-a trezit. Am privit în jur ; eram între două dealuri, avînd la orizont munți înalți, și mergeam drept către un braț de mare la care drumul meu ajungea brusc după vreo patruzeci de metri. Iar în locul unde drumul ajungea, chiar se scufunda în bătaia valurilor, am văzut ceva neobișnuit în mare.

Vreo cincizeci de femei, așezate pe un singur rînd, ca o companie de infanterie, păreau să aștepte pe cineva, și-l strigau, și-l chemau, cu niște țipete ascuțite, formidabile. Lucrul m-a minunat foarte mult, însă ceea ce a dublat mirarea mea a fost faptul că, după cîteva clipe, mi-am dat seama că persoana, atît de așteptată, de chemată și strigată, eram eu. Drumul era pustiu și eram singur și toată această vijelie de țipete mi se adresa într-adevăr mie.

M-am apropiat și mirarea mi s-a mărit și mai mult. Aceste femei îmi aruncau toate deodată cuvintele cele mai colorate și

promițătoare. *Señor frances, venga usted con migo ! — Con migo, caballero ! — Ven, hombre, muy bonita soy !**

Mă strigau cu diferite mimici foarte expresive, dar niciuna nu înainta către mine. Păreau niște statui vii, înrădăcinate în pămînt, cărora un vrăjitor le-ar fi spus : Faceți toată larma, faceți toate gesturile, dar nu faceți nici un pas. De altfel ele erau de toate vîrstele, de toate înfățișările, tinere, bătrîne, urîte, frumoase ; frumoasele, cochete și împodobite, urîtele în zdrențe. În acest ținut rustic, femeia este mai puțin fericită decît fluturele de pe cîmp. El începe prin a fi omidă ; aici prin asta femeia se sfîrșește.

Toate vorbeau deodată, nu auzeam pe nici una și mi-a trebuit cîtva timp pînă să înțeleg. În sfîrșit, bărcile legate la țărm, mi-au explicat totul. Eram în mijlocul unui grup de luntrași, care se ofereau să mă treacă apa.

Dar de ce luntrașii erau femei și nu bărbați ? Ce însemna această obsesie atît de arzătoare, care părea să aibe o frontieră, pe care nu o treceau niciodată ? Unde vroiau să mă conducă ? Cîte enigme tot atîtea motive ca să înaintezi.

Am întrebat-o de nume pe cea mai frumoasă ; se numea Pepa. Am sărit în barca ei.

În acel moment am zărit un pasager deja instalat în altă barcă; riscam să așteptăm mult și bine fiecare în parte ; reunindu-ne puteam pleca îndată. Cum eram ultimul sosit, trebuia să mă alătur celuilalt. Am părăsit deci barca lui Pepa. Pepa a făcut botișor ; i-am dat o peseta ; ea a luat banii, dar a continuat să fie încruntată, ceea ce m-a măgulit în mod special ; pentru că o peseta era, după cum mi-a explicat tovarășul meu de drum, dublu decît prețul *maxim* pentru o trecere. Deci ea avea banii, fără nici o osteneală.

Părăsisem țărmul și pluteam într-un golf unde totul era verde, valul și dealul, pămîntul și apa. Găoacea noastră era condusă de două femei, una bătrînă și alta tînără, mama și fata. Fata, foarte frumoasă și foarte veselă, se numea Manuela și era poreclită Catalana. Cele două luntrașe vîsleau în picioare, împingînd apa înainte, fiecare cu o singură vîslă, într-o mișcare înceată, mlădioasă și grațioasă. Amîndouă vorbeau destul de bine franțuzește. Manuela, cu pălăriuța ei de pînză cerată, împodobită cu un trandafir mare, cu coada împletită fluturîndu-i pe spate după obiceiul locului, basmaua de un galben aprins, cu fusta scurtă, piciorul bine făcut, arăta cei mai frumoși dinți din lume, rîdea mult și era fermecătoare. În ce privește mama, vai, și ea a fost cîndva un fluturaș.

---

* Domnule francez, veniți cu mine — Cu mine cavalere ! Hai, bre, că sînt drăguță (trad. din sp.).

Tovarăşul meu de drum era un spaniol tăcut, care, găsindu-mă mai tăcut decît el, a luat hotărîrea, aşa cum se întîmplă întotdeauna, să-mi vorbească. A început, bineînţeles, prin a-şi termina ţigara. Apoi s-a întors către mine. În Spania, terminarea ţigării însemna începerea conversaţiei. Eu, cum nu fumez, nici nu vorbesc. Nu am niciodată marele pretext, care face începutul unei conversaţii, terminarea ţigării.

— Seniore, îmi spune omul meu în spaniolă, l-aţi mai văzut?

I-am răspuns în spaniolă :

— Nu, seniore.

Remarcă acest nu şi admiră-l. Dacă aş fi spus : Ce anume ? ceea ce ar fi fost firesc, aş fi avut parte de o explicaţie şi, probabil, aş fi avut de îndată cheia enigmelor mele, or, eu am vrut să păstrez micul meu mister cît mai mult posibil, şi ţineam foarte mult să nu ştie unde mă duc.

— În acest caz, seniore, a continuat tovarăşul meu, veţi vedea ceva foarte frumos.

— Într-adevăr ? am spus.

— Acesta este foarte lung.

— Foarte lung ! mă gîndeam, ce ar putea fi ?

Spaniolul a reluat : Este cea mai lungă din acest ţinut.

— Bine, mi-am spus în sinea mea, acel ceva este de genul feminin.

— Seniore, a continuat tovarăşul meu, aţi mai văzut şi altele?

— Cîteodată, am zis. Alt răspuns în spiritul primului.

— Pariez că nu aţi mai văzut una mai lungă.

— O-ho ! aţi putea pierde.

— Ia să vedem care sînt acelea pe care seniorul cavaler le-a văzut deja ?

Întrebarea devenea apăsătoare. Am răspuns : Cea de la Bayonne, fără să ştiu la ce mă refeream.

— Oh, cea de la Bayonne, a exclamat omul meu, cea de la Bayonne ! Ei bine, domnule, cea de la Bayonne are trei sute de picioare mai puţin decît asta. Aţi măsurat-o ?

Am răspuns cu acelaşi sînge rece : Da, seniore.

— Ei bine, măsuraţi-o pe asta.

— Desigur, o voi face.

— Veţi fi lămurit. Un escadron de cavalerie ar putea sta înşiruit pe o singură linie.

— Imposibil.

— Aşa cum îţi spun cavalere... Văd că seniorul cavaler este un amator.

— Un apucat.

— Sînteţi francez, a reluat omul meu şi, luminîndu-se la faţă, a adăugat :

— Poate că veniţi din Franţa tocmai ca s-o vedeţi.

— Exact. Am venit acum.

Spaniolul meu strălucea de bucurie şi înveselindu-se a adăugat :

— Ei bine, domnule (a spus cuvîntul domnule în franceză, mare politeţă), veţi fi mulţumit. Este drept ca un I, este tras cu sfoara, este măreţ.

— Drace, m-am gîndit, oare acest frumos golf ar avea ca prelungire o stradă Rivoli ? Ce amară ironie, să fugi de strada Rivoli pînă în Guipuzcoa şi să o găseşti împlîntată într-un braţ de mare, ar fi trist !

Cu toate acestea barca noastră continua să înainteze. A depăşit un mic cap dominat de o casă mare, patru pereţi găuriţi cu locuri de uşi, fără uşi, şi de ferestre, fără giurgiuvele.

Dintr-o dată, ca print-o vrajă, şi fără să aud fluierul maşinistului, decorul s-a schimbat şi a apărut o privelişte încîntătoare.

O perdea de munţi înalţi şi verzi decupîndu-şi vîrfurile pe un cer strălucitor ; la picioarele lor, un rînd de case suprapuse strîns ; toate casele zugrăvite în alb, galben, verde, cu două sau trei etaje, balcoane mari adăpostite de prelungirea acoperişurilor întinse, cu olane ruginii ; la toate balcoanele fîlfîie o mie de lucruri, rufe puse la uscat, plase, zdrenţe roşii, galbene, albastre ; la picioarele caselor, marea, la dreapta mea, la jumătate înălţime, o biserică albă; la stînga mea, în primul plan, la picioarele altui munte, un alt grup de case cu balcoanele, care dau către un vechi turn dărîmat : vase de toate formele şi ambarcaţiuni de toate mărimile orînduite în faţa caselor, ancorate sub turn sau mişcîndu-se în golf ; pe toate bărcile, pe turn, pe case, pe zdrenţe, pe biserică, pe munţi şi pe cer o viaţă, o mişcare, un soare, un azur, o atmosferă şi o veselie inexprimabile, iată ce avem sub ochii mei.

Acest loc măreţ şi fermecător, ca tot ce are dublu caracter de bucurie şi măreţie, acest loc inedit, care este unul din cele mai frumoase, văzute de mine, şi pe care nici un „turist“ nu-l vizitează, acest unic colţ de pămînt şi de apă admirat, dacă ar fi fost în Elveţia, şi celebru, dacă ar fi fost în Italia, este cunoscut pentru că este în Guipuzcoa, acest mic eden strălucitor, unde am sosit întîmplător şi fără să ştiu încotro mergeam şi unde mă aflam, se numeşte în spaniolă *Pasajes* şi în franceză *le Passage*.

Refluxul lasă jumătate din golf pe uscat separîndu-l de San Sebastián, el însuşi parcă despărţit de lume. Fluxul restabileşte „le Passage“ (trecătoarea). De aici îi vine numele.

Populația acestei așezări nu are decît o singură industrie, munca pe apă. Cele două sexe și-au repartizat munca după puterile lor. Bărbatul are corabia, femeia are barca ; bărbatul are marea, femeia are golful ; bărbatul merge la pescuit și iese din golf, femeia rămîne în golf și îi „trece“ pe toți cei pe care vreo afacere sau vreun interes îi aduce de la San Sebastián. De aici au apărut „bateleras“ *.

Bietele femei au atît de rar cîte un pasager, încît au trebuit să se învoiască între ele pentru trecerea lui. Altminteri, la fiecare pasager s-ar fi devorat și poate ar fi devorat și pasagerul. Ele și-au fixat o limită, pe care nu o depășesc, și o cartă, pe care nu o violează. Este un ținut extraordinar.

De îndată ce crește fluxul ele își aduc bărcile în locul unde drumul se inundă și se aciuiesc acolo între stînci, torcînd fuiorul, așteptînd.

De fiecare dată cînd sosește cîte un străin, ele aleargă la limita fixată încercînd să-și atragă alegerea celui sosit. Străinul alege. Odată alegerea făcută, se așterne tăcerea. Străinul care a ales este tabu. Este lăsat celei alese. Trecerea nu costă mult. Săracii dau o para, burghezii un real, seniorii o jumătate de peseta, iar împărații, prinții și poeții o peseta.

Între timp barca a ajuns la debarcader. Eram atît de uluit de acel loc, încît i-am aruncat în grabă o peseta Manuelei și am sărit pe țărm, uitînd tot ce îmi spusese spaniolul, și chiar pe spaniol însăși, care, mă gîndesc acum, trebuie să mă fi privit cu un aer uimit, cum plecasem.

Odată pe uscat, am luat-o pe prima stradă zărită, metodă excelentă ce te duce întotdeauna unde vrei să ajungi, mai ales în localități precum Pasajes, care nu au decît o stradă.

Am parcurs această stradă unică pe toată lungimea ei. Se compune din munte la dreapta, iar la stînga din spatele tuturor caselor, care au fațada spre golf.

Aici altă nouă surpriză. Nimic nu este mai vesel și mai proaspăt decît Pasajes văzut dinspre apă, nimic nu este mai sumbru și mai sever decît Pasajes văzut de pe partea muntelui.

Casele, atît de cochete, de vesele, de albe și luminoase către mare, nu mai oferă, văzute de pe strada strîmtă, sucită și pavată ca un drum roman, decît ziduri înalte, dintr-un granit negricios, străpuns ici și colo de cîteva ferestre pătrate, impregnate de emanațiile umede ale stîncii, posomorît șir de clădiri ciudate, pe care se profilează, sculptate în relief, blazoane enorme, purtate de lei

* Luntrașe (trad. din sp.).

și herculi și împodobite cu coifuri uriașe. Din față par *cabane*, din spate, adevărate citadele.

Îmi puneam mii de întrebări. Ce este acest loc extraordinar ? Ce poate să însemne o stradă împodobită cu blazoane de la un capăt la altul ? Asemenea străzi nu se mai găsesc decît în orașele cavalerilor ca Rodos și Malta. De obicei blazoanele nu stau cot la cot. Ele doresc o izolare, au nevoie de spațiu, ca tot ce este mare. Unui blazon îi trebuie un donjon întreg, tot așa cum îi trebuie un munte unui vultur. Ce sens poate avea un sat plin de blazoane ? Din față, cabane, iar din spate, palate, ce poate să însemne asta ? Cînd sosești dinspre mare, ți se umflă pieptul, crezi că vezi o bucolică, exclami : Oh, blîndă, curată la suflet și neștiutoare populație de pescari ! Cum intri, ești la hidalgos, respiri aerul Inchiziției, vezi înălțîndu-se la celălalt capăt al străzii spectrul palid al lui Filip al II-lea. [79]

La cine ești cînd te afli la Pasajes ? Ești la țărani ? Ești la mari seniori ? Ești în Elveția sau în Castilia ?

Locul este unic pe lume, căci în acest colț mic din Spania se întîlnește istoria cu natura și construiesc fiecare o parte a aceluiași oraș, natura cu ce are mai grațios, istoria cu ce are mai sinistru.

Sînt trei biserici la Pasajes, două negre și una albă.

Cea mai importantă, cea neagră, este cu totul ieșită din comun. La exterior este un bloc de piatră, în interior are goliciunea unui sarcofag. Numai că pe aceste ziduri posace, care nu atrag atenția prin nici o sculptură, care nu sînt înveselite de nici o frescă, și traversate de nici un vitraliu, vezi dintr-o dată lucind și scînteind un altar, el însuși cît o întreagă catedrală.

Este o uriașă lucrătură în lemn, aplicată pe zid, cizelată, pictată, subțiată, lucrată, aurită, cu statui și statuete, coloane răsucite, ramuri încolăcite, arabescuri, volute, relicve, trandafiri, lucruri din ceară, sfinți, sfinte, imitații strălucitoare. Totul pleacă de la podea și nu se oprește decît la boltă. Nu este nici o tranziție între goliciunea zidurilor și podoaba altarului. Este o minunată arhitectură înflorată care vegetează, nu se știe cum, în întunericul acestei pivnițe de granit și cînd te aștepți mai puțin face în colțuri întunecoase o încîlcitură de aur bătut cu pietre.

Există patru sau cinci asemenea altare în biserica din Pasajes. Această modă este, de altfel, caracteristică tuturor bisericilor din provincie ; dar la Pasajes contrastul este mai evidențiat.

Primul lucru care mi-a atras atenția cînd am ieșit, a fost un cap sculptat într-un zid, vizavi de portal. Pictat în negru, cu ochi albi, dinți albi și buze roșii, privește biserica cu un aer uimit. Cum

examinam sculptura misterioasă a trecut *el senor cura* * ; s-a apropiat de mine, l-am întrebat dacă știe ce semnificație are această mască de negru, din fața pragului bisericii lui. Nu știa nimic și mi-a spus că nimeni nu a știut niciodată.

După două ceasuri, văzînd tot, sau cel puțin aruncînd o privire peste tot, m-am reîmbarcat. Manuela mă aștepta. Căci s-a sfîrșit, a pus stăpînire pe mine, îi aparțineam, eram proprietatea ei.

Cum încălecam marginea bărcii, cineva m-a apucat de braț ; m-am întors. Era bărbatul acela onorabil cu care trecusem dimineața brațul de mare. Uitînd să-i fac portretul, repar acum greșeala ; o pălărie ponosită, înaltă și cu margini înguste, redingotă albastră uzată la cusături, închisă cu doi nasturi, lanț gros pentru ceas, cu cheie de cornalină, figură de evreu, fără o para, mijlocind afaceri dubioase. Iată acum dialogul nostru la marginea bărcii. Închipuiți-l în castiliana cea mai rapidă posibil.

— Ei bine, senior francez ?

— Ei bine ?

— Ce spuneți ?

— Despre ce ?

— Ați văzut-o ?

— Ce ?

— Ați măsurat-o ?

— Ce ?

— Nu este cea mai lungă din ținut ?

— Din care ținut și ce este lung ?

— Doamne ferește, fabrica de frînghii !

— Care fabrică de frînghii ?

— Fabrica de frînghii pe care tocmai ați văzut-o. Fabrica de frînghii de aici !

— Este o fabrică de frînghii aici ?

— Ah, seniorul cavaler francez este bine dispus și vrea să se distreze, dar el știe bine că există o fabrică de frînghii, pentru că a făcut dinadins două sute de leghe ca să o vadă.

— Eu, în nici un caz.

— Nu-i așa că este frumos ? trasă cu sfoara ? lungă ? măreață ? dreaptă ca un I ?

— Ei asta, reluă omul, privindu-mă direct în ochi, serios, cavalere, precis nu ați văzut-o ?

— Ce ?

— Fabrica de frînghii ?

---

* Domnul preot (trad. din sp.).

— Află, seniore, am replicat cu multă preţiozitate, că urăsc în mod special lucrurile lungi, măreţe şi trase la sfoară. Şi că aş face două sute de leghe ca să nu văd o fabrică de frînghii.

Am spus aceste cuvinte memorabile într-un mod atît de solemn şi cu un accent atît de profund, că omul meu s-a dat înapoi. M-a privit cu un aer speriat şi, în timp ce barca se îndepărta de ţărm, l-am auzit spunînd celorlalte bateleras rămase pe scară, şi arătîndu-mă cu o ridicare din umeri : *Un loco !* un nebun.

Întors la San Sebastián, am anunţat la hanul meu că a doua zi mă voi duce să mă instalez în Pasajes.

Această declaraţie a produs o spaimă generală.

— Ce veţi face acolo, domnule ? Este o gaură. Un pustiu. Un ţinut de sălbatici. Nu veţi găsi nici măcar un han !

— Mă voi instala în prima casă ce îmi va ieşi în cale. Se găseşte întotdeauna o casă, o cameră, un pat.

— Dar casele nu au acoperiş, camerele nu au uşi, paturile nu au saltele.

— Trebuie să fie foarte ciudat.

— Dar ce o să mîncaţi ?

— Ce voi găsi.

— Nu va fi decît pîine mucegăită, cidru oţeţit, ulei rînced şi vin în piele de ţap.

— Voi încerca din ceea ce se găseşte.

— Cum, domnule, sînteţi decis ?

— Hotărît.

— Faceţi un lucru pe care nimeni nu ar îndrăzni să-l facă aici.

— Într-adevăr ? asta mă tentează.

— Să mergi să te culci la Pasajes, aşa ceva nu s-a mai pomenit.

Aproape că se închinau.

Nu am vrut să aud nimic şi a doua zi, la ora fluxului, am plecat la Pasajes.

Şi acum vreţi să cunoaşteţi rezultatul ? Iată unde m-a condus imprudenţa.

Încep prin a-ţi povesti ce am în faţa ochilor, în clipa în care îţi scriu.

Sînt pe un balcon lung cu vedere spre mare. Mă reazem de o masă pătrată acoperită cu un covor verde. În dreapta am o uşă cu geam, ce se deschide în camera mea, căci am o cameră şi această cameră are o uşă. În stînga este golful. Sub balconul meu sînt ancorate două vase. Unul vechi, în care lucrează şi cîntă, de dimineaţă pînă seara, un marinar din Bayonne. În faţă, cam la două-

zeci de metri, un alt vas, complet nou și foarte frumos urmînd să plece în India. Dincolo de acest vas, vechiul turn dărăpănat, grupul de case care se numesc *el otro Pasajes* *, și tripla șa a unui munte. De jur-împrejurul golfului, un larg semicerc de coline, ale căror ondulații se pierd la orizont, dominate de culmile descărnate ale muntelui. Arun.

Golful este înveselit de bărcuțele luntrașelor, care se duc și vin încontinuu, strîngîndu-se dintr-o parte în alta, cu chiote asemănătoare unui cîntec de cocoș. Vremea este minunată, cu cel mai frumos soare din lume. Aud cum fredonează marinarul meu, cum rîd copiii, cum se strigă luntrașele, cum lovesc rufele de pietre spălătoresele, după obiceiul locului, carele cu boi scîrțîind în vale, caprele behăind în munți, ciocanele răsunînd pe șantier, cablurile desfășurîndu-se pe cabestane, vîntul care suflă, marea care crește. Toată această rumoare plină de veselie e ca o muzică.

Dacă mă aplec peste balcon, văd la picioarele mele o terasă îngustă de piatră unde crește iarbă, o scară neagră ce coboară în mare și unde fluxul urcă treptele, o ancoră veche înfiptă în mîl, și un grup de pescari, bărbați și femei, în apă pînă la genunchi, care își scot, cîntînd plasele.

În sfîrșit, ca să spun tot, acolo, sub ochii mei, pe terasă și pe scară, constelații de crabi, cu o încetineală solemnă, toate dansurile misterioase visate de Platon.

Cerul are toate nuanțele de albastru, de la peruzea pînă la safir, iar golful, toate nuanțele de verde de la smarald la verdele calcedoniei.

Golful este plin de grație, cînd privesc orizontul care-l împresoară, este un lac, cînd privesc fluxul care crește, este o mare.

Ce ai de spus ? Și referitor la acest subiect, mă gîndesc, și îmi amintești chiar tu, în scrisoare, că de trei săptămîni, de cînd călătoresc, am fost necredincios maniei mele de a-ți descrie priveliștea de la fereastră. Repar de îndată această uitare. La Bordeaux, fereastra mea dădea spre un zid mare ; la Bayonne, pe o stradă plantată cu arbori ; la San Sebastiàn, aveam în față o femeie bătrînă care își omora purecii. Cred că ești mulțumit. Mă reîntorc în grabă la Pasajes.

Casa în care locuiesc este una dintre cele mai solemne, cînd privești strada, și una din cele mai vesele, cînd privești golful. Deasupra acoperișului, văd în stînci scări cățărîndu-se printre tufele de verdeață pînă la vechea biserică albă. Parcă ar fi o juncă sus pe un munte, ce-și clatină clopotul de la gît. Pentru că în bisericile

---

* Celălalt Pasajes (trad. din sp.).

din Guipuzcoa clopotul stă liber, suspendat la marginea acoperișului bisericii sub un fel de arcadă asemănătoare unui jug.

Casa în care mă aflu are două etaje și două intrări. Este ciudată și unică între toate, avînd, în mod special, dublul caracter atît de original al caselor din Pasajes, adică monumentalul cîrpit cu rusticul. O cabană vîrîtă și lipită de un palat.

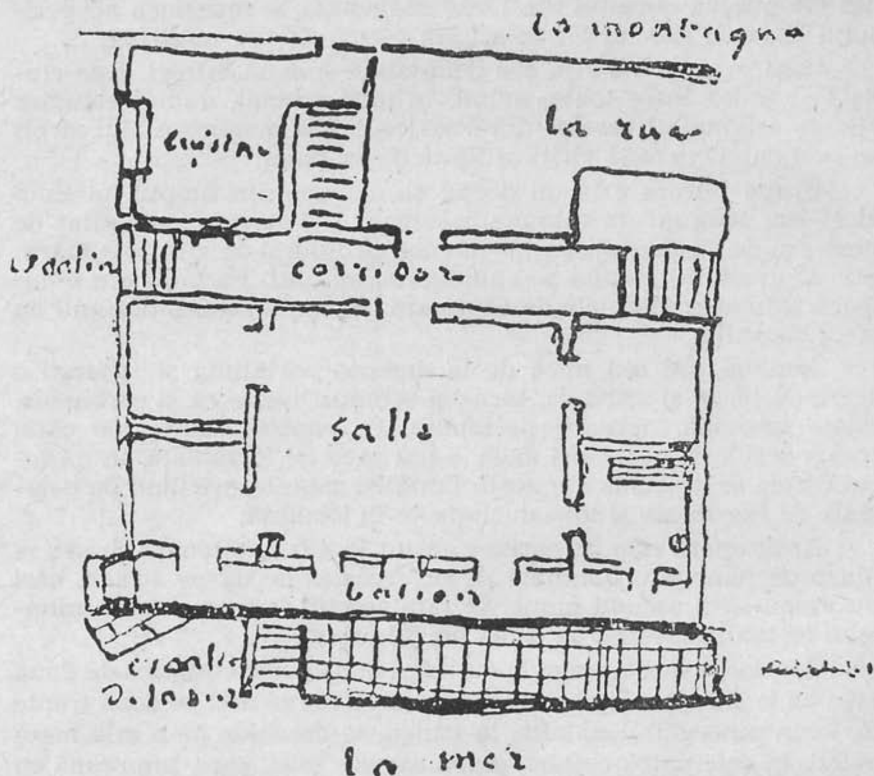
Prima intrare este un portal cu coloane din timpul lui Filip al II-lea, sculptat de minunații artiști ai Renașterii, mutilat de vreme și de joaca copiilor, ros de ploi, de lună și de vînturile mării. Știi că gresia neșlefuită se ruinează admirabil. Portalul are o culoare frumoasă, de piele de căprioară. Stema a rămas, dar anii au șters blazonul.

Împingi ușa cea mică de la dreapta portalului și găsești o scară de bîrne și scînduri, bîrne și scînduri negre ca și cărbunele, tăiate grosolan, aproape necioplite. La capătul scării, ale cărei trepte seculare au lipsuri mari, o ușă grea de fortăreață, în mijlocul căreia se deschide o îngustă fantă cu zăbrele, scîrțîind pe balamale de fier masiv și introducîndu-se în locuință.

Anticamera este un coridor văruit în alb, capitonată cu uriașe pînze de păianjen, luminată de o fereastră ce dă pe stradă, căci nu vreau să-ți ascund nimic. În fața acestei ferestre, coasta muntelui își înalță, cît vezi cu ochii, un zid uriaș.

Coridorul care ajunge la etajul al doilea este străpuns de două uși, una la dreapta, ce duce la bucătărie, unde te urci pe două trepte de lemn mucegăit ; cealaltă, la stînga, se deschide pe o sală mare avînd, în cele patru colțuri, patru camere mici, care, împreună cu cele patru cabinete de toaletă și bucătăria, compun primul etaj al casei. Două din aceste cămăruțe sînt întunecoase și nu au altă deschidere decît ușa pe coridor. Cu toate acestea servesc la dormit. Celelalte două camere sînt, ca și sala, pe același nivel cu balconul cu care comunică prin niște uși vopsite în verde, cu ochiuri mici de sticlă apărate de obloane. Fiecare cameră are o asemenea ușă. Sala mare are două, între el deschizîndu-se o frumoasă fereastră aproape pătrată.

Interioarele sînt văruite în alb ca și fațada dinspre lac ; parchetele sînt negre și putrede, ca și scara, se aseamănă cu tablierele de lemn ale unui pod rustic ; ușile sînt ca și parchetul. O masă rotundă, cîteva sipeturi, cîteva scaune de pai, cam asta ar fi mobilierul sălii mari. Un blazon, foarte puțin heraldic de altfel, este pictat grosolan deasupra ușii din mijloc. Nu există sobe. Din cauza climei nu sînt necesare. Zidurile sînt din piatră și au grosimea unui donjon.

Eu ocup camera cu balconul din unghiul stîng al sălii. Celelalte cămăruțe sînt celulele diverșilor locatari ai casei, despre care îți voi povesti de îndată.

Etajul al doilea e la fel cu primul. Numai că în locul bucătăriei este o cameră de dormit. Balconul de la etajul al doilea adăpostește balconul de la primul etaj și este el însuși apărat de streașina mare a acoperișului, înconjurată și înveselită de frumoase grinzi cioplite. Balcoanele sînt pardosite cu cărămidă roșie și vopsite în verde.

Dar ai impresia că totul se va prăbuși. Zidurile au crăpături, pe unde poți să admiri peisajul ; prin cărămizile de la balconul de sus se vede balconul de jos ; podelele camerelor tremurau sub picioare.

Deosebit de ciudată este și scara ce duce de la etajul întîi la al doilea.

Toată scara se clătina de sus pînă jos, spune Régnier despre nu știu ce locuință. Scara aceasta este în același timp tremurătoare și masivă. Dulapii mari de stejar, scîndurile groase, cuiele mari, potrivite și asamblate într-un chip sălbatic cu trei sute de ani în urmă, tremură de bătrînețe, dar, în același timp, au o aparență puternică și de temut. Amenințare în dubla accepție a cuvîntului. Nici o ferestruică, cel mult cîte o rază piezișă de sus. Treptele reparate grosolan, cu scînduri de-a curmezișul, ca și cum ar fi fost puse la întîmplare pentru capcane de lupi. Este în același timp dărăpănat și formidabil. Păianjeni uriași forfotesc în această încîlceală întunecoasă. O ușă de stejar groasă de patru degete, împodobită cu armături trainice, deși mîncate de rugină, închide scara și izolează, în caz de nevoie, etajul al doilea, de primul. Regăsești mereu fortăreața în cabană.

Ce spui de acest ansamblu ? Este trist ? Respingător ? Teribil ? Ei bine, nu, este încîntător.

De fapt nimic nu trebuie să te surprindă căci este o casă cum nu mai vezi nicăieri. În clipa în care te crezi într-o cocioabă, o sculptură, o frescă, un ornament inutil și distins te avertizează că te afli într-un palat ; te extaziezi asupra acestui detaliu de un lux plin de grație, zgomotul răgușit al unui zăvor te face să te crezi într-o închisoare ; mergi la fereastră, iată balconul, iată lacul, te afli într-o cabană la Zug sau la Lucerna.

Și apoi mai are ceva. O lumină strălucitoare pătrunde și umple această ciudată locuință ; împărțeala este veselă, comodă și originală, aerul sărat al mării o însănătoșește ; soarele curat de la amiază o usucă, o încălzește și îi dă viață. Totul devine vesel în lumina jucăușă.

Oriunde în altă parte, praful arată murdăria. Aici praful înseamnă vechime. Praful de ieri este dezgustător, cenușa de trei sute de ani este venerabilă. Și, în sfîrșit, ce să-ți mai spun ? în acest ținut de pescari și de vînători, păianjenul care vînează și își întinde pînzele are dreptul să fie burghez. Este la el acasă. Pe scurt, accept această locuință așa cum este.

Am cerut numai să mi se mături camera concediind păianjenii care o ocupau înaintea mea.

Ceea ce completează aspectul ei ciudat este faptul că nu am văzut nici un bărbat. Este locuită de patru femei și de un copil ; stăpîna casei, cele două fiice ale sale, servitoarea Inacia, o frumoasă fată bască cu picioarele goale, și nepotul ei, un plod frumos de optsprezece luni.

Gazda, doamna Basquetz, este o femeie minunată, cu ochi spirituali, atrăgătoare, prietenoasă și veselă, la origine puțin franceză,

dar după inimă este în întregime, vorbind foarte bine franţuzeşte. Cele două fiice nu vorbesc decît spaniola şi basca.

Cea mai mare este o tînără femeie bolnavă, blîndă şi gînditoare. Mezina se numeşte Pepa, ca toate spaniolele. Are douăzeci de ani, talia zveltă, bustul mlădios, mîna bine făcută, piciorul mic, lucru rar întîlnit în Guipuzcoa, ochii mari şi negri, părul minunat stînd tristă seara, rezemată pe balcon. Dacă este chemată de mama ei se întoarce cu o iuţeală bucuroasă. Este la vîrsta cînd nepăsarea tinerei fete începe să dispară uşor umbrită de melancolia femeii.

Copilul, care se tîrăşte de la un etaj la altul, merge încoace şi încolo toată ziua, rîde, umple casa şi o încălzeşte cu inocenţa, cu graţia şi naivitatea lui. Un copil într-o casă este o sursă de veselie.

Este culcat lîngă camera mea şi seara îl aud gîngurind încetişor, în timp ce toate cele patru femei îl adorm cu un cîntecel.

Ţi-am spus că există o altă intrare în casă. O scară fără rampă formată din pietre mari de construcţie, care urcă din stradă pînă la bucătărie şi de acolo merge să întîlnească alte scări de piatră care străbat muntele pe sub frunzişuri.

Casa este aşezată de-a curmezişul străzii ca şi castelul Chenonceaux pe rîul Cher. De fapt strada trece pe sub un fel de arc lung de pod, îngust, boltit şi întunecos. Noaptea arde un felinar, într-o mică ocniţă, lîngă o răsuflătoare, închisă cu un grilaj din secolul al XV-lea, pîlpîie o lumînare binecuvîntată luminînd următoare inscripţie ce stă în atenţia bieţilor mateloţi :

VNA LIMOSNA PARA
ALVMBRAR AL S C
D.BVEN BIAJE
AÑO 1756

[...]

Acum cunoşti casa şi pe locuitorii ei. Ţi-am spus unde este camera mea, dar nu ţi-am spus ce este.

Închipuieşte-ţi patru pereţi albi, două scaune de paie, un spălător pe un trepied, o pălărie de copil împodobită cu pene şi mărgele, atîrnată de un cui, o măsuţă pe care sînt cîteva borcănaşe de cremă şi trei volume desperecheate de Jean-Jacques Rousseau, un pat cu un vechi baldachin persan, două saltele tari ca marmura şi un căpătîi de lemn pictat, cel mai frumos din lume, o oglindă înclinată, cu ramă minunată, agăţată de zid, şi o uşă de pivniţă, care nu se deschide niciodată. Iată camera mea. Mai adaugă uşa cu geam, de care ţi-am mai vorbit, şi masa mea, care este pe balcon. Din pat văd marea şi muntele.

Deci, în ciuda tuturor pronosticurilor sinistre ale oamenilor civilizaţi din Saint Sebastiàn, am reuşit să mă găzduiesc la neciopliţii din Pasajes.

Dar cum am reuşit să trăiesc ? Apreciază.

Pe masa cu covor verde din balcon, graţioasa Pepa, care se trezeşte o dată cu zorile, vine să pună, către ora zece, un ştergar alb, pe urmă îmi aduce stridii dezlipite chiar în acea dimineaţă de stîncile golfului, două cotlete de miel, un peşte fript, delicios, ouă ochiuri cu zahăr, cremă de ciocolată, pere, piersici, o ceaşcă de cafea foarte bună şi un pahar de vin de Malaga. De altfel eu beau cidru, neputînd să mă obişnuiesc cu vinul păstrat în burduf de piele de ţap. Acesta este dejunul.

Iată şi cina, care are loc seara către ora şapte, după ce m-am întors din drumurile mele din golf sau de pe coastă. O supă excelentă, puchero * cu slănină şi mazăre mare, fără şofran şi ardei, bucăţi de peşte prăjit în ulei, un pui fript, o salată de creson culeasă din pîrîul în care se spală rufele, mazăre mică cu ouă tari, o prăjitură de porumb cu lapte şi flori de portocal, piersici, fragi şi un pahar de vin de Malaga.

În timp ce Pepita, agitîndu-se în jurul meu, mă serveşte cu toate aceste lucruri care stîrnesc pofta mea de mîncare de muntean, soarele apune, luna răsare, o barcă de pescuit iese din golf, toate priveliştile oceanului şi ale muntelui se desfăşoară în faţa mea înmănunchiate cu toate priveliştile cerului. Cu Pepita vorbesc spaniola şi basca. Îi spun poveşti de necrezut cu vrăjitori, pe care le inventez avînd aerul că le şi cred, ea rîde şi încearcă să mă convingă că sînt numai poveşti, în depărtare aud cîntînd luntraşele şi nu îmi dau seama că porţelanul este faianţă şi că argintăria este de cositor.

Totul mă costă cinci franci pe zi.

Cei din San Sebastián mă cred probabil mort de foame şi devorat de sălbateci.

De altfel nimic nu a fost mai uşor decît să mă instalez aici. Am întrebat-o pe Manuela dacă cunoaşte la Pasajes o casă unde aş putea să mă găzduiesc pentru cîteva zile. Ideea a surprins-o la început, dar am insistat şi m-a condus aici, unde sînt. Demna doamnă Basquetz m-a primit cu un surîs ; i-am dat preţul pe care mi l-a cerut. Este foarte simplu, după cum vezi.

Golful Pasajes, adăpostit din toate părţile şi de toate vînturile ar putea fi un port extraordinar. Napoleon s-a gîndit la asta şi, cum era un foarte bun inginer, a schiţat el însuşi un plan de lucrări ce ar trebui făcute. Golful are un contur de mai multe leghe

---

* Tocană (trad. din sp.).

și intrarea în mare este atît de îngustă, încît nu poate trece decît un singur vas. Această trecere, strînsă între două stînci înalte, este ea însăși împărțită în trei bazine mici, despărțite de gîtuiri ușor de fortificat și de apărat.

În secolul al XVI-lea compania din Caracas, fuzionată de atunci cu cea din Filipine, avea antrepozitele și magaziile la Pasajes. Ea a construit, ca să protejeze golful, frumosul turn rămas astăzi ca ornament. Acest turn a fost dărîmat acum cîțiva ani de către carliști.

Carliștii, fie spus în treacăt, au lăsat urme destul de triste la Pasajes. Au dărîmat și au ars mai multe case. Cea în care locuiesc nu a fost decît prădată. Ce mare fericire ! îmi spunea gazda mea, împreunîndu-și mîinile.

Englezii au ocupat și ei Pasajes în diverse epoci, și chiar destul de recent.

Ei au construit, pe înălțimile coastei, cîteva forturi, astăzi distruse. Ele au fost arse de locuitori. Și, dacă trebuie să spui tot, aceste incendii au fost focuri de bucurie. Englezii nu sînt iubiți în Guipuzcoa. Debarcarea lordului Wellington, cu portughezii, în 1813, dăinuie ca o sinistră amintire pentru basci. Inima acestor munteni are, ca și munții, lungi și profunde ecouri, iar bombardamentul de la San Sebastián mai răsună încă.

Englezii nu au lăsat în orășelul Pasajes alte urme decît două silabe OLD și COLD, rămășițe ale unor firme de negustori, ce mai pot fi citite lîngă portalul lui Filip al II-lea, de pe zidul casei în care locuiesc.

Acum portul Pasajes este aproape pustiu. Au rămas numai vasele pescărești. Armatorii din Bayonne construiesc sub nume spaniole, împrumutate la Bilbao sau la Santander, vase destinate comerțului Spaniei, și care nu ar fi putut beneficia de scutiri de impozite, dacă nu ar fi fost construite în Spania. Pasajes este folosit în acest scop. Și iată pentru ce a fost construită în 1842, cred, Fabrica mare de frînghii, situată în șantierul naval, atît de mult disprețuită de mine. Fabrica de frînghii este un maț lung, dar ca fabrică este frumoasă. Pînă la urmă am vizitat-o. Vezi că am început să mă civilizez.

Astăzi, drept apărare militară, portul nu are decît o mică fortăreață instalată pe o stîncă în vecinătate, la intrarea celei de a doua articulații a cheilor. La rîndul ei, fortăreața este apărată de o mulțime de purici precum și de cîțiva soldați.

Pasajes, de altfel, s-ar apăra aproape singur. Natura l-a întărit minunat. Intrarea în port este de temut. În fiecare an dispar cîteva vase. Anul trecut, un vas încărcat cu scînduri, în valoare de cincizeci de mii de franci, încercînd să se refugieze în timp de

furtună, a fost prins de-a curmezişul în momentul în care intra în cel de al doilea bazin al strîmtorii şi aruncat de un val pe o stîncă, la mai mult de şaizeci de picioare deasupra mării. Nu a mai căzut de acolo. Ghearele stîncii l-au înşfăcat din toate părţile. O cruce de fier, ce tremură în vînt, marchează locul unde marele vas a rămas pironit.

Vrei să ştii acum viaţa pe care o duc aici ? Nu închid nici fereastra, nici uşa şi atunci mă trezesc în zori, soarele care străluceşte şi copilul care gungureşte. Aici nu am cîntecul cocoşilor, în schimb am strigătele luntraşelor, ceea ce este aproape acelaşi lucru. Dacă este flux, cînd mă scol, le văd de la balconul meu cum se grăbesc către capătul golfului.

Ele sînt întotdeauna cîte două în barcă, poate şi din cauza lestului, dar mai ales din cauza geloziei soţilor şi a amanţilor. Se formează perechi, fiecare cu numele ei ; Catalana şi mama ei, Maria Juana şi Maria Andres, Pepa şi Pepita, las campaneras şi las evaristas. Evaristas sînt foarte frumoase. Ofiţerii din garnizoana San Sebastián se lasă bucuroşi plimbaţi de ele, dar ele sînt cuminţi şi, într-adevăr, numai îi plimbă pe ofiţeri. Au întotdeauna un buchet de flori pe pălăriuţa lor cerată şi cînd se apleacă pe vîslă, fusta scurtă de ţesătură neagră, cu cute mari, lasă să se vadă piciorul bine făcut şi bine încălţat. Ele fac parte din puţinele care poartă ciorapi ; sînt aristocraţia luntraşelor.

Pepa şi Pepita, cele două surori, sînt poate şi mai frumoase decît celelalte.

Nimic nu este mai viu şi mai curat decît acest golf în lumina dimineţii. Aud răsunînd în spatele meu clopotele de la cele trei biserici ; soarele accentuează crăpăturile bătrînului turn. Fiecare barcă brăzdează pe apele golfului tîrînd parcă un brad lung de argint, cu toate ramurile lui.

Înainte de prînz dau un ocol în sat, sau în orăşel, cum doreşti să-i zic, pentru că nu ştiu ce nume să dau acestui loc cu totul aparte. De fiecare dată descopăr cîte ceva nou, nevăzut în ajun. Sînt magazii construite sub stînci care străpung strada şi se deschid între case. În aceste magazii este adăpostită provizia de lemne, buturugi zbîrlite ca nişte castane coapte, rupturi de corăbii, schelete de vase. O femeie toarce în faţa porţii ; firul pleacă din mîna ei, se înalţă pînă la acoperişul casei, de unde cade, avînd la capăt fusul, care atîrnă în faţa torcătoarei. Obloane orientale acoperă ferestrele gotice, iar în spatele ochiurilor mici de lemn negru se văd chipuri poaspete. Sînt fetişcane, cu picioarele goale deja bronzate de climă, care dansează şi cîntă :

Gentil muchacha,
Toma la derecha.
Hombre de noda,
Toma la izquierda.

Ceea ce aş traduce bucuros astfel, mai mult după sens decît după cuvinte :

Fată deşteaptă
Ia-o la dreapta.
Bărbat nătîng
Ia-o la stînga.

La Pasajes se lucrează, se dansează, se cîntă. Cîţiva muncesc, mulţi dansează şi toţi cîntă.

Ca în toate locurile primitive şi rustice, la Pasajes nu există decît tinere fete şi femei bătrîne, mai bine zis, flori şi... caută celălalt cuvînt din Ronsard. Femeia propriu-zisă, acel trandafir minunat deschis de la douăzeci şi cinci de ani la patruzeci de ani, este un produs ales şi rar al civilizaţiei perfecte, al civilizaţiei elegante şi nu există decît în oraşe. Pentru a forma femeia este necesară cultura, trebuie, scuză-mi expresia, acea operaţie de grădinărie numită de noi spiritul societăţii.

Acolo nu există un spirit al societăţii, nu vei găsi femeia. Vei avea o Agnès, o Gertrude, dar nu o vei avea pe Elmire.

La Pasajes există mereu fete care spală şi rufe care se usucă, fetele spală în rîu, iar rufele se usucă pe balcoane. Asta înveseleşte ochiul şi urechile.

Balcoanele sînt cele mai curioase lucruri de privit şi de studiat din lume. Nu îţi poţi închipui tot ce există pe un balcon la Pasajes, în afară de rufele puse la uscat în bătaia vîntului.

Numai balustrada în sine, aproape întotdeauna veche, adică răsucită şi cizelată, merită să fie privită şi studiată mai de aproape. Pe urmă, de tavanul balconului, pentru că orice balcon are un tavan, format de balconul superior sau de streaşina acoperişului, se leagănă undiţe, verşe, plase, legături de frînghii, bureţi, un papagal într-o colivie de lemn, lăzi agăţate, pline de garoafe roşii sub care se încîlcesc noduri de frînghii, mici grădini suspendate, care te fac să te gîndeşti la Semiramis. Pe perete, între ferestre, se agaţă buchete de imortele legate în cruce, zdrenţe, haine vechi brodate, cîrpe şi lucruri fantastice a căror utilitate n-o poţi bănui, existente acolo numai ca podoabă, patru scînduri legate într-un pătrat, un fir de fier făcut cerc, o tobă bască, spartă. Cîteva desene măzgălite cu cărbunele pe zidul văruit, hîrdaie cu cercuri de fier

lucitor pentru scoaterea apei și o tînără fată rezemată de balustradă, completează mobilierul balconului.

În vechiul Pasajes, de cealaltă parte a golfului, am văzut o casă din secolul al XV-lea, al cărei balcon gemea de lucruri, fiind mai încărcat decît o ogradă din Normandia. Este încadrat între două profiluri aspre de cavaleri, sculptate pe scînduri mari de stejar.

În ziua în care am sosit, o fustă veche, compusă din mai multe feluri de zdrențe de toate culorile, cusute împreună, fîlfîia ca un steag, la unul din aceste balcoane, cu un aer sărbătoresc arborat parcă anume în cinstea mea.

Această bălțătură strălucitoare se umflă în vînt cu o mîndrie și o pompă de nedescris. Nu am văzut niciodată un costum de arlechin mai minunat.

La amiază, soarele împrăștie, pe sub toate acoperișurile și pe sub toate balcoanele, fîșii late de umbră orizontală, ce scot în evidență albeața fațadelor și fac ca orașul, văzut de departe, să se detașeze pe fondul verde și întunecat al muntelui și să pară că trăiește o viață luminoasă, extraordinară.

În special piața este strălucitoare. Pentru că există o piață la Pasajes, care, ca toate piețele spaniole, se numește *plaza de la Constitucion*. În pofida acestui nume parlamentar și ploios, piața din Pasajes strălucește și scînteiază cu o vervă admirabilă. Ea nu este decît prelungirea străzii, lărgită și deschisă către mare. Cîteva din casele înalte, care o înconjură, sînt cocoțate pe niște arcade uriașe. La parter sînt magazine. Casa centrală poartă pe fațadă blazonul colorat al orașului.

În anumite duminici, orașul își face singur cinste cu o luptă de tauri, și atunci piața îi servește de amfiteatru, faptul remarcîndu-se și din asamblarea de grinzi, înfipte în caldarîm, în lungul parapetului. Piața taurilor, sau piața constituției, în sfîrșit, repet, este spectacolul cel mai vesel, mai ciudat și mai captivant posibil pentru ochi.

Viața clocotitoare ce animă satul Pasajes se limitează la această piață, atingînd aici paroxismul. Luntrașele stau de-o parte majos * și mateloții pe cealaltă parte ; copii se tîrăsc, se cațără, merg, se clatină, strigă și se joacă pe tot caldarîmul ; fațadele zugrăvite etalează toate culorile papagalului, galbenul cel mai țipător, verdele cel mai crud, roșul cel mai aprins. Magazinele și încăperile sînt ca peșterile pline de un clarobscur magic, unde întrezărești printre licăriri și reflexe de toate felurile, un mobilier

---

* Filfizoni (trad. din sp.).

fantastic, cufere cum nu se văd decît în Spania, oglinzi, cum nu se întîlnesc decît la Pasajes.

Chipuri cinstite și prietenoase înfloresc pe toate pragurile.

Adineauri ți-am vorbit de *Vechiul Pasajes*, care se mai numește *el otro Pasajes*. Există într-adevăr două Pasajes, unul tînăr și unul bătrîn. Tînărul are trei sute de ani. Este cel în care locuiesc.

Deunăzi, am vrut să trec apa și să văd pe cel vechi. Este un fel de Bacharach meridional.

Acolo, ca și la Bacharach, cel de pe Rin, „străinul este străin". Copii scofîlciți și bătrîne străvezii te privesc trecînd, cu uimire.

Una mi-a strigat, cînd m-am oprit în fața casei sale : *Hijo, dibuja eso. Viejas cosas, hermosas cosas.* (Fiule, desenează asta. Lucruri vechi, lucruri frumoase.) Casa era într-adevăr o minunată cocioabă din secolul al XIII-lea, una dintre cele mai dărăpănate, văzute vreodată, gata să se surpe.

Strada din vechiul Pasajes este o adevărată stradă arabă ; case albe, masive, zdruncinate și de-abia străpunse de cîteva găuri. Dacă nu ar fi fost acoperișurile, te-ai fi putut crede la Tétuan. Această stradă, unde iedera trece dintr-o parte în alta, este pavată cu dale, solzi mari de piatră, care ondulează ca pe o spinare de șarpe.

Biserica strică tot acest ansamblu. Este modernă și reconstruită în ultimul secol. Pentru o jumătate de peseta mi-a fost deschisă. O inscripție de orgă indică data, care, de altfel este prea evidentă în arhitectură :

MANUEL MARTIN
Carrera me hizo
Año 1774

Construcția este posomorîtă, vechiul Pasajes trist. Total nepotrivit, căci posomoreala este tristețea celui umil, or vechiul Pasajes are măreție.

Drag prieten, după cum vezi, plimbarea mea de dimineață este fructuoasă. Odată terminată, mă reîntorc, prînzesc și o pornesc pe drumuri de munte. Dimineața o consacru orașului, după-amiaza muntelui.

Urc muntele pe scări verticale, cu trepte foarte înalte și înguste, trainic zidite în coasta abruptă și amestecate cu vegetația aspră a stîncii. Ajuns la capătul unei scări, găsești alta. Astfel se înnădesc cap la cap, și se înalță către cer, precum înfricoșătoarele scări pe care le vezi tremurînd în arhitectura imposibilă și misterioasă a lui Piranesi. Totuși scările lui Piranesi se pierd în infinit, pe cînd scările lui Pasajes au un sfîrșit.

Ajuns sus, la capătul scărilor, găsesc de obicei o cornișă, o potecă de capre, un fel de jgheab, scobit de torenți și ploi formînd brînă. Merg pe acolo cu riscul de a pica pe acoperișurile satului, ori, printr-un coș, direct într-o oală, și astfel să mă adaug ca o mirodenie în plus vreunei *olla-podrida.* *

Vîrfurile munților sînt pentru noi un fel de tărîmuri necunoscute. Acolo vegetează, înflorește și palpită o natură refugiată trăind o viață aparte. Acolo se împerechează, într-un fel de nuntă misterioasă, înfricoșătorul cu încîntătorul, sălbaticul cu pașnicul. Omul este departe, natura este liniștită. O încredere care *modifică omul* și liniștește instinctul animalelor, nu ca în cîmpie unde răsună pașii omului. Natura aici nu mai este speriată și neliniștită. Fluturele nu mai fuge, lăcusta se lasă prinsă, șopîrla, care este pentru pietre ceea ce pasărea este pentru frunze, iese din ascunzătoarea ei și te privește trecînd. Nici un alt zgomot, decît vîntul, nici o altă mișcare decît pe jos iarba și sus norii. Pe munte sufletul se înalță, inima se purifică ; gîndul își are partea lui din această pace profundă. Ai impresia că simți prin apropiere ochiul deschis al lui Jehova.

Munții de la Pasajes au pentru mine două atracții speciale. Prima, că ating marea și în fiecare clipă fac din văile lor golfuri și din coastele lor, promontorii. A doua, că sînt din gresie.

Gresia este destul de disprețuită de geologi, care o clasează, cred, printre paraziții regnului mineral. În ceea ce mă privește, fac mare caz de ea.

Știi, dragă prietene, că, pentru spiritele gînditoare, toate părțile naturii, chiar cele mai desperecheate la prima vedere, se leagă între ele printr-o mulțime de armonii secrete, fire invizibile ale creației, pe care visătorul le zărește, făcînd din marele tot o rețea încîlcită, trăind o singură viață, hrănindu-se dintr-o singură sevă, unul în diversitate, și care sînt, ca să vorbesc așa, rădăcinile aceleiași ființe. Astfel, pentru mine, este o armonie între stejar și granit, care trezește, unul în regnul vegetal, celălalt în cel mineral, aceleași idei ca și leul și vulturul, între animale, putere, măreție, forță, perfecțiune.

Pentru mine există încă o armonie între ulm și gresie, mai ascunsă, dar tot atît de evidentă.

Gresia este piatra cea mai amuzantă și cea mai ciudat frămîntată, fiind printre stînci ceea ce ulmul e printre arbori. Ea îmbracă toate hainele, își permite toate capriciile, își împlinește toate visele, luînd toate înfățișările posibile și strîmbîndu-se în

* Mîncare (ghiveci) — (trad. din sp.).

toate chipurile. Pare să fie animată de un suflet generos. Iartă-mi acest cuvînt.

În marea dramă a peisajului, ea joacă rolul năbădăios, cîteodată mare și aspru, cîteodată măscărici, se apleacă ca un luptător, se ghemuiește ca un clovn, este burete, budincă, cort, cabană, buturugă, apare pe cîmp, prin iarbă, la rasul solului, ca niște mici cocoașe roșcate și flocoase, imită o turmă de oi adormită ; uneori, chipul ei rîde, ochii privesc, fălcile par să muște și să pască feriga ; alteori, apucă buruienile ca un pumn de uriaș ieșit brusc din pămînt. Antichitatea iubitoare de alegoriile complete ar fi trebuit să facă statuia lui Proteu din gresie.

O poiană presărată de ulmi nu este niciodată plictisitoare, un munte de gresie este întotdeauna plin de surprize și de interes. De cîte ori natura moartă pare să trăiască, ea ne mișcă cu o emoție ciudată.

Seara, îndeosebi la ceasul neliniștitor al amurgului, începe să prindă formă înfățișarea sa fantomatică. Sumbră și misterioasă transfigurație.

Ai remarcat la căderea nopții, pe drumurile mari din împrejurimile Parisului, profilurile monstruoase și supranaturale ale ulmilor cum îți apar și dispar din față în galopul trăsurii ? Unii cască, alții se răsucesc către cer ca o fiară ce urlă îngrozitor, iar alții rîd cu un rîs înfricoșător și hidos, caracteristic tenebrelor ; vîntul îi agită. Îi vezi cum se răstoarnă înapoi cu zvîrcoliri de osîndiți ori se apleacă unii către alții spunîndu-și încetișor la urechile lor uriașe de frunziș cuvinte din care auzi, în treacăt, doar cîteva silabe ciudate. Sînt unii care au sprîncene din cale afară de stufoase, nasuri caraghioase, pieptănături zbîrlite, ori peruci formidabile, asta neștirbindu-le cu nimic din aspectul lugubru și înfricoșător al prezenței lor fantastice. Par caricaturi, dar rămîn spectre. Unii sînt grotești, dar aproape toți te îngrozesc. Visătorul crede că vede aliniindu-se la marginea drumului în șiruri amenințătoare și diforme larvele necunoscute și posibile ale nopții care se apleacă la trecerea lui.

Ești tentat să te întrebi dacă nu cumva sălășluiesc acolo acele ființe misterioase care au drept mediu întunericul și se compun din umbre, după cum crocodilul se compune din piatră, iar colibriul din aer și soare.

Toți gînditorii sînt visători ; visarea este gîndul în stare fluidă și mobilă. Nu există nici un spirit mare pe care să nu-l fi chinuit, încîntat, speriat sau cel puțin mirat nălucirile stîrnite de natură. Unii au vorbit și au prezentat în lucrările lor, pentru dăinuirea în veci a trăirii nemuritoare a stilului și a gîndirii lor, formele extraordinare și efemere, lucrurile fără nume întrezărite „în

obscuritatea nopţii." *Visa sub obscurum noctis.* Cicero le numeşte *imagines,* Cassius, *spectra,* Quintilinus, *figurae,* Lucreţiu *effigies,* Virgiliu, *simulacra,* Carol cel Mare, *masca.* În Shakespeare, Hamlet îi vorbeşte lui Horaţiu. Gassendi s-a preocupat şi el de asta, iar Lagrange [81] le-a visat după ce l-a tradus pe Lucreţiu şi l-a aprofundat pe Gassendi.

Dragul meu prieten, tu îmi inspiri gînduri înalte. Trec de la o idee la alta şi mă las dus. Eşti bun şi simpatic şi indulgent. Te-ai obişnuit cu ritmul meu şi mă laşi să-mi dau frîu liber gîndurilor. Dar iată-mă destul de departe de gresie, cel puţin în aparenţă. Revin.

Aspectele prezentate de gresie, copiile ciudate făcute miilor de lucruri au această particularitate că lumina zilei nu le alungă şi nu le şterge. Aici la Pasajes, muntele, sculptat şi lucrat de ploi, mare şi vînt, este populat de gresie cu o mulţime de locuitori de piatră, muţi, nemişcaţi, nemuritori şi aproape înfricoşători. Un pustnic cu glugă, aşezat la intrarea golfului, în vîrful unei stînci inaccesibile, cu braţele întinse, care după cum este cerul, albastru sau furtunos, pare să binecuvînteze marea sau să înştiinţeze matelotii. Sînt pitici cu pliscuri de pasăre, monştri cu forme omeneşti cu două capete din care unul rîde şi altul plînge, în apropierea cerului, pe un platou pustiu, în ceaţă, acolo unde nimic nu te face să rîzi, unde nimic nu te face să plîngi. Sînt membre de uriaşi, *disjecti membra gigantis,* aici genunchiul, dincolo trunchiul şi omoplatul, capul ceva mai departe. Un idol burtos, cu bot de bou, cu coliere la gît şi două perechi de braţe scurte, în spatele cărora se agită mărăcinişurile ca şi cum ar goni muştele. O broască uriaşă, ghemuită pe vîrful unui deal, marmorată de licheni, cu pete galbene şi vineţii, deschide o gură groaznică gata să sufle furtuna peste ocean.

NOTE

Pasajes. Seara, dansuri, rîsete, chitare. Dintr-o dată un sunet de clopoţel şi o voce care spune : *paralme almas del purgaterio* *. Toată lumea cade în genunchi.

Duminica, muzică plătită de oraş. Doi bieţi lăutari în zdrenţe cîntă la vioară şi bat într-o tobă bască. Aceeaşi cadenţă ; dansul urşilor. Pe această muzică dansează într-o beatitudine serioasă şi profundă cele mai frumoase fete din lume, Pepa şi Pepita, cele două luntraşe, cele două surori, frumoase, amîndouă avînd ceva

* Suflete ale purgatoriului (trad. din sp.).

pur şi nobil. Cea mai mare are un aer cast, mezina un aer virginal. Parcă ai vedea dansînd o madonă faţă în faţă cu o diană.

Păstori frumoşi, pescari frumoşi, bruni, bronzaţi, robuşti. Respectuoşi şi tandri în gesturile lor cu aceste fete pudice. Acest dans seamănă totuşi cu dansurile noastre interzise.

Copiii dansează şi ei ; pici de doi ani bălăngănindu-se într-un fel care ar speria şi pe sergenţii de stradă parizieni.

Aceşti ţărani dansînd astfel cu costumele lor pitoreşti, cămăşi albe, centuri roşii, berete albastre, haină pe umăr, sînt frumoşi, nobili, graţioşi, aproape antici.

Gnomi burtoşi, cu feţe largi şi plate, în redingote şi jobenuri, îi privesc cu un aer dispreţuitor. Sînt burghezii.

Plimbare pe munte. Scris în mers

3 august — ora 3 după-amiaza

Plimbîndu-mă în rada portului, am zărit un fel de ruină sus pe un munte. Ea nu are înfăţişarea unei ruine vechi. Este o dărîmătură modernă şi probabil recentă. Englezii, în timpul şederii lor la Pasajes, carliştii şi cristinos în timpul ultimului război, au construit forturi pe înălţimi ; desigur, unul dintre aceste forturi a fost dărîmat. Îl voi vizita.

Escaladez muntele. Se pare că există o cărare, însă eu nu o cunosc. Merg la întîmplare printre flori. Urcuşul este lung, foarte înclinat, destul de greu. La jumătatea drumului mă aşez între gresii.

Orizontul s-a ridicat, marea a reapărut acolo jos, clinchetul de clopoţel al caprelor care pasc în prăpastie ajunge pînă la mine. Văd lîngă piciorul meu un frumos gîndac, verde, smălţuit cu pete de aur.

Reiau urcuşul muntelui, vîrful se rotunjeşte, drumul devine mult mai uşor.

Sosesc la ruină. Un coş de piatră, înnegrit de fum, se ridică deasupra zidului.

Grămadă uriaşă de pietre din dărîmături. Şanţ de moloz. Încalec pietrele. Sînt amestecate cu ţigle şi cărămizi sparte. Mă aflu pe platou.

Drumul de tras tunurile este pavat cu dale, complet nou, ca şi cum ar fi fost ieri construit. Totuşi iarba creşte în rosturile dintre dale.

Intru în prima cocioabă. — Cameră pătrată din piatră. — Ziduri groase. — În ele, trei deschizături mici pentru lansarea proiectilelor asupra caselor din Pasajes. — În mijloc un cămin enorm din piatră şi cărămidă, cel căruia i-am zărit coşul, complet

prăbuşit şi foarte ciudat. — Mai multe compartimente cubice şi circulare din cărămidă, probabil un cuptor pentru înroşirea ghiulelelor. Interiorul nu este decît o grămadă de dărîmături. Nici un zgomot omenesc nu ajunge pînă aici. Nu se aud decît vîntul şi marea. Începe să plouă. Pietrele se rostogolesc sub picioarele mele. Ies cu greutate.

A doua cameră pătrată, de aproximativ zece picioare în ambele sensuri, este asemenea celei dintîi. Alte ferestruici de tragere asupra satului. O fereastră către mare. Rămăşiţa unei grinzi în dreptul unei deschideri ; este putredă ; iau o bucată. Alte două camere mici fără fereastră ; una complet înnegrită de fum. Desenez planul, rezemat de partea superioară a zidului. Lemn ars, amestecat cu dărîmăturile. Cele trei camere nu mai au acoperiş ; n-a rămas nici măcar o urmă.

Intru în a doua cocioabă. O cameră mare cu mai puţine ruine şi o mică vatră de fund. Alături, o cameră mai micuţă, ambele pătrate. Totul este smuls, distrus, năruit. Insecte hidoase mişună sub pietrele pe care le ridic cu vîrful bastonului. Ploaia se înteţeşte. Ceaţa acoperă marea şi muntele. Voi coborî.

Mă decid să mă sui şi pe restul ruinei. Aglomerare de pietre, probabil al treilea corp de casă. În spatele acestei grămezi, un mic cîmp cultivat, de douăsprezece picioare pătrate, acoperit de bucăţi de lemn ars. Şanţul mărgineşte cîmpul şi înconjură cele trei cocioabe. — Plouă torenţial. Se lasă un fel de noapte. Ceaţa se îndeseşte din ce în ce. Totul dispare în jurul meu. Nu mai văd decît cocioabele, drumul pietruit şi platoul. Nu voi mai putea să-mi recunosc drumul şi mă voi pierde printre rîpe. Mă las în paza Domnului !

Un fluture minunat, gonit de ploaie, a venit să se refugieze în spatele meu, pe o piatră. Îi este mai puţin frică de mine decît de furtună. Are dreptate, îl las în pace. Cobor la întîmplare. S-a luminat puţin. Ploaia s-a rărit. Ziua a revenit. — Zăresc micul port. — Este populat de luntrile pescăreşti cu patru vîsle care aleargă pe apă. De la înălţimea unde sînt, rada plină de aceste luntre pare o băltoacă acoperită de păienjeni de apă.

4 august, pe munte, ora 2 şi jumătate.

Natură jalnică. — Vînt puternic. — Un golf mic strîns între cele două capete ale satului. Marea îşi sparge valurile cu furie de stîncile ce închid pe jumătate golful. În larg marea este agitată şi neagră. Cer de plumb. Soarele şi umbra rătăcesc pe valuri. În depărtare o barcă din Fontarabie avînd cele două pînze desfăşurate în vînt se luptă să intre în port. Se îndreaptă către strîmtoare. Ta-

lazurile o scutură din faţă către spate. Cu puţin înainte, un păstor de la munte mi-a spus : *Iguraldia gaiztoa* *. Iată barca ; ea aproape că atinge stîncile pline de spuma mării. Trece. A trecut. — Un greiere cîntă în iarbă alături de mine.

ora 3, pe panta prăpastiei

Stînci costelive ca nişte capete de mort. Mărăciniş. Înfig bastonul în pămîntul moale, el rămîne în picioare. Flori peste tot şi lăcuste în mii de culori şi cei mai frumoşi fluturi din lume. Din prăpastie răzbat rîsete de tinere fete, dar de văzut nu le văd.

Una din stîncile din faţa mea are un profil uman. Îl desenez. Obrazul pare să fi fost devorat, la fel şi ochiul şi urechea şi ai impresia că vezi dezgolit interiorul pavilionului trompei.

În faţa acestei stînci, o alta reprezintă un cîine. Ai spune că latră către largul mării.

ora 5

Mă aflu pe un vîrf de stîncă la capătul unui promontoriu. M-am învîrtit în jurul ei urcînd povîrnişul. Pentru a mă căţăra am pus mîinile şi picioarele în ciudatele găuri aidoma unor urme lăsate de tălpi uriaşe care ciuruiesc stîncile acestui mal. Am ajuns pe un fel de consolă cu spătar proeminînd deasupra prăpastiei. Mă aşez, picioarele îmi atîrnă în gol.

Mare, numai mare. — Minunat şi nemuritor spectacol ! Acolo, jos, ea albeşte stîncile negre. Orizontul este înceţoşat, cu toate că soarele mă dogoreşte. Vîntul puternic nu a încetat. — Un pescăruş trece maiestuos deasupra golului, la o sută de stînjeni sub privirea mea. — Zgomotul este continuu şi grav. Din cînd în cînd se aud vuiete neaşteptate, un fel de căderi iuţi şi îndepărtate, ca şi cum ceva s-ar prăbuşi, pe urmă sînt zgomote nedesluşite semănînd cu o sumedenie de voci omeneşti ; ai impresia că auzi o mulţime vorbind.

O panglică de argint, subţire şi strălucitoare, şerpuieşte cît vezi cu ochii la poalele coastei. În spatele meu, o stîncă mare, în picioare, întruchipează un vultur uriaş, care se apleacă către cuibul său, cu cele două gheare înfipte în munte. Întunecată şi minunată sculptură a oceanului.

---

* Timp rău (trad. din bască).

Ora 6.

Iată-mă chiar pe vîrful unui munte semeţ, pe piscul cel mai înalt pe care l-am atins astăzi. Şi aici a trebuit să mă caţăr cu mîinile şi cu genunchii.

Descopăr un orizont imens. Toţi munţii pînă la Roncevaux. Toată marea de la Bilbao la stînga, toată marea de la Bayonne la dreapta. Scriu aceste rînduri rezemat de un bloc în formă de creastă de cocoş, care formează muchia cea mai înaltă a muntelui. Pe această stîncă au fost cioplite adînc cu un piolet trei litere la stînga :

L.R.H.

şi două litere la dreapta.

V.H.

Împrejurul acestei stînci este un mic platou triunghiular acoperit de pămînt sterp şi înconjurat de un fel de şanţ foarte abrupt. Cu toate acestea, într-o crăpătură zăresc un mic mărăcine roz, înflorit. Îl culeg.

Ora 7.

O fortăreaţă mult mai mare decît cea de ieri. Mii de insecte mă necăjesc. Mă aflu în incintă, după ce am escaladat şanţul. Un pătrat mare de ziduri de piatră, peste care se ridică un zid de pămînt, încă în picioare, ici şi colo acoperit cu iarbă. Patru păstori basci, cu berete şi haine roşii, dorm la umbră în şanţ. Un cîine mare alb doarme sus pe zid.

Urme de încăperi. Într-una din ele se vede încă foarte bine locul de unde a fost smuls un coş. În mijlocul incintei mari, una mai mică cu un colţ ars şi înnegrit de fum. În spatele acestei mici incinte o terasă la care te conduce o scară de patru trepte.

Unul din păstori s-a trezit şi s-a apropiat de mine. I-am spus cu un aer serios : Jaincoa berorrecrequin *. Se îndepărtează mirat. — I-a trezit şi pe ceilalţi ; — îi văd printr-o deschidere cum mă privesc într-un fel neobişnuit. Îngrijorare ? ameninţare ? nu ştiu ; poate şi una şi alta. Nu am altă armă decît bastonul. S-a trezit şi cîinele şi mîrîie.

---

* Expresie de salut în dialect basc.

Un covor minunat de iarbă verde, deasă ca o blană, smălţuită de mii de părăluţe şi muşeţel în floare îmbracă toată ruina pînă la ultimul colţişor. Mă urc pe terasă.

Am ajuns. Mă aşez în partea de sus a zidului de cărămidă necimentată. În spatele meu marea, în faţa mea o cunună de munţi. La stînga, zăresc în depărtare, pe o muchie care atinge norii, fortul năruit vizitat ieri ; la dreapta şi ceva mai departe, fortul Wellington, şi vechiul turn al farului, dincolo de San Sebastián. Într-o adîncitură, valea Loyola ; în altă adîncitură, valea Ernani.

Unul din păstori s-a mai apropiat şi mai mult de mine ; l-am privit fix, a luat-o la fugă strigînd : — Ahuatlacouata ! ahuatlacuata ! *

Voi coborî.

La coborîre.

Spectacolul cel mai straniu din lume. Un mic triunghi de apă într-un uriaş cerc de munţi, în această apă cîţiva puricei. Apa este golful, puriceii, vapoarele.

5 august, la prînz.

Urmînd în continuare drumul la jumătatea pantei, după ce am trecut de fortăreaţă, de gheretea sa şi de santinelă, întîlnesc un loc de spălat rufe.

Acest „spălător" este cea mai fermecătoare peşteră existentă. O stîncă uriaşă, una din crestele ascuţite ale muntelui, se prelungeşte pe deasupra capului meu şi formează aici un fel de peşteră naturală. Prin crăpăturile tavanului se scurge, picătură cu picătură, apa unui izvor puternic. Parcă ar fi o ploaie de perle. Intrarea în peşteră este căptuşită cu o vegetaţie atît de bogată şi deasă alcătuind o enormă arcadă de verdeaţă plină de flori. În mijlocul crăcilor şi al frunzelor, un fir lung de iarbă formează un fel de apeduct microscopic conducînd un firicel de apă. Ea îl parcurge pe toată lungimea şi cade la capăt, rotunjindu-se pe fundalul întunecat al peşterii, ca un fir de argint. O pînză de apă limpede, îndiguită de un parapet, umple toată peştera. Pietrele, necimentate, lasă apa să se scurgă printre ele.

Cărarea trece la o oarecare distanţă de parapet, despărţită de o peluză lată şi proaspătă de creson. Vezi apa printre frunze şi

* Expresie în dialect basc.

auzi murmurul izvorului pe sub verdeață. Dacă te întorci, zărești golful Pasajes, iar la orizont largul mării.

Trei femei, cu picioarele în apă pînă la genunchi, își spală rufele, la „spălător". Nu se poate spune că le bat, dar le lovesc. Procedeul lor este să biciuiască violent piatra parapetului cu rufele. Una dintre femei e bătrînă. Celelalte două sînt fetișcane. Ele se opresc cîteva clipe, mă privesc, apoi își reiau treaba.

După puțină tăcere : — Domnule, îmi spuse bătrîna, vorbind prost franțuzește, veniți de la munte ? Eu îi răspund într-o bască mediocră : — Buy, bicho nequesa. Fetișcanele se privesc pe sub sprîncene și încep să rîdă.

Una e blondă, alta e brunetă. Blonda este cea mai tînără și cea mai frumoasă. Părul ei, împletit într-o singură coadă, lăsată pe spate după portul locului, devine roșcat spre creștetul capului, ca și jurubițele de mătase lăsate la lumină și a căror culoare s-a fanat. De altfel tînăra spălătoreasă e plină de grație, cu fusta ei roșie și bluza albastră, cele două culori preferate ale bascilor.

Mă apropii de ea și încep să-i vorbesc în spaniolă :

— Cum te numești ?

— Maria Juana, gata să te slujesc, cavalere.

— Cîți ani ai ?

— Șaptesprezece ani.

— Ești din partea locului ?

— Da, seniore.

— Ești fiică de burghez ?

— Nu, seniore, sînt luntrașă.

— Luntrașă ! și nu ești pe mare ?

— Este reflux. Și pe urmă mai trebuie să-ți speli și rufele.

Deodată, codana prinse curaj și continuă de la sine :

— Eram pe mal, cavalere, în ziua cînd ați sosit. V-am văzut. Ați luat-o întîi pe Pepa, ca să vă treacă apa, însă cum erați cu seniorul Leon, și dînsul era deja în barcă, și cum Manuela, catalana, era luntrașa lui, ați trecut și dumneavoastră la Manuela. Săraca Pepa ! Totuși i-ați dat un bănuț. — Îți mai amintești, spuse ea întorcîndu-se către tovarășa ei, îți mai amintești Maria-Andres ? Seniorul cavaler a ales-o întîi pe Pepa.

— Și pentru ce am ales-o ?

Tînăra fată m-a privit cu ochii ei mari și naivi și mi-a răspuns, fără nici o ezitare :

— Pentru că e cea mai frumoasă.

Apoi a reînceput să-și bată rufele. Bătrîna, care își terminase treaba și pleca, a spus, pe cînd trecea pe lîngă mine :

— Muchacha * are dreptate, seniore.

Şi spunînd asta şi-a pus coşul jos şi s-a aşezat pe marginea drumului aţintindu-şi asupra celor două fete şi asupra mea, ochii săi mici şi cenuşii, sfredeliţi ca de un burghiu în mijlocul zbîrciturilor.

— Vreţi să vă ajut să vă puneţi coşul pe cap ?

— Mii de mulţumiri, cavalere, nimeni nu m-a ajutat ieri, nimeni nu mă va ajuta mîine, este mai bine ca nimeni să nu mă ajute nici astăzi.

— Cum numiţi această iarbă în spaniolă ? i-am spus arătîndu-i cresonul cu vîrful bastonului.

— Verros, seniore.

— Şi în bască ?

Ea mi-a răspuns cu un cuvînt foarte lung, de care nu îmi amintesc suficient pentru a-l putea scrie.

M-am întors către fete :

— Maria Juana, cum se numeşte drăguţul tău ?

— Nu am.

— Dar Maria Andres ?

— Maria Andres are unul.

Fetişcana spune asta cu hotărîre, fără să şovăie, fără să pară surprinsă de întrebare nici încurcată de răspuns.

— Cum se numeşte drăguţul Mariei Andres ?

— O, este un pescar, un biet adolescent. E foarte gelos. Uitaţi-l în golf, în barca sa, îl putem vedea de aici.

Bătrîna reluă din nou.

— Şi din fericire el nu vă vede pe dumneavoastră ! Ar fi mulţumit să o vadă pe Maria Andres rîzînd şi discutînd cu seniorul ! Să vorbeşti cu un francez, Isuse Cristoase ! Mai bine ar fi să sporovăieşti cu cei patru draci, de la răsărit şi asfinţit, de la miazănoapte şi miazăzi.

A trecut un soldat ; le-am făcut fetelor un semn de salut cu mîna ; ele mi l-au întors cu un surîs şi mi-am urmat drumul.

6 august, ora 3.

Auzeam un cocoşel cîntînd în depărtare şi continuam să merg. Am ajuns aici pe un drum abrupt, tăiat în stîncă pentru carele de boi, pînă la o văgăună ciudat de sălbatică. Stîncile care ies dintre

* Fata (trad. din sp.).

mărăcinişuri pe pantele repezi ale muntelui întruchipează nişte capete uriaşe ; sînt capete de mort, profile egiptene, bărboşi care rîd în iarbă, trişti cavaleri cu măşti severe. Aşa e pînă la Odry, care chihoteşte sub o perucă de mărăcini.

Prin spărtura dintre doi munţi, la dreapta, zăresc un braţ de mare, trei sate, două ruine, dintre care o mănăstire, o vale minunată, vîrfuri înalte acoperite de nori.

Satul Leso, cel mai apropiat dintre cele trei sate, are o frumoasă biserică gotică, masivă, dar simplă şi grandioasă, s-ar spune o fortăreaţă. În această ţară războiul nu s-a stins niciodată într-un colţ al orizontului fără să nu se aprindă într-altul ; [...]

Ora 5 şi jumătate.

Aici spectacolul este de o măreţie nemaipomenită. Orizontul este alcătuit din două părţi, mare şi munte. Ţărmul se prelungeşte în faţa mea cît vezi cu ochii. Are forma unei imense pante ale unui uriaş meterez, acoperit de mărăciniş.

Înspre ţărm marea asediază cu furie şi sparge acest meterez, pe coama căruia natura a aşezat un parapet, trasat parcă cu un echer. Meterezul se prăbuşeşte ici şi colo în mari felii căzînd ca un bloc unitar în ocean. Închipuie-ţi plăci de ardezie lungi de optzeci de picioare. În locul unde mă aflu asaltul a fost cumplit şi distrugerile teribile. A rămas o spărtură înspăimîntătoare.

Stau la capătul stîncii pe surplomba ce domină spărtura. O pădure de ferigi acoperă partea de sus a prăbuşirii. O mulţime de stejari pitici, seceraţi de vîntul mării la înălţimea ierbii, creşte împrejurul meu. Rup o frunză roşie, frumoasă.

Jos, în prăpastia de la picioarele mele, plutesc, de-abia zărite, bărci pescăreşti ; scrumbiile şi sardelele strălucesc în soare, pe fundul bărcilor, ca o grămadă de stele. Norii dau mării reflexe arămii.

Ora 7.

Soarele apune. Cobor. Un copil cîntă pe munte. Îl văd cum trece printr-o viroagă, mînînd în faţa lui şase vaci. Umbrele crenelate ale crestei muntoase se decupează pe un cîmp roşcat, unde pasc oile.

Marea are o culoare verde de calcedonie. Ea devine tot mai întunecată. Cerul se stinge.

Leso

8 august.

De mai multe zile am remarcat între munţi un sat cu o înfăţişare ciudată şi severă. Cred că se numeşte Leso. Este aşezat în extremitatea braţului de mare de la Pasajes, într-un loc care rămîne uscat după retragerea lui. Ieri, în timp ce soarele apunea, am luat-o pe la jumătatea dealului pe un drum de care ce te duce acolo.

Drumul deseori foarte abrupt, este pavat pe alocuri cu dale de gresie şi dale de marmură, tăiat ici şi colo de un fel de scări înclinate formate din dalele prăbuşite. În rest drumul aleargă pe pantele celor doi munţi acoperiţi de mărăcini violeţi şi grozamă galbenă care, în acest moment, îmbracă muntele cu o uriaşă glugă de flori.

Am lăsat în dreapta mea o fermă mare, clădită din piatră, cu o poartă ogivală ; apoi, la stînga, o strîmtoare foarte sălbatică, unde un torent îşi face loc atît de mînios şi ciudat printr-o cocioabă, care a fost cîndva o casă. Am trecut torentul pe un mic pod aruncat şi am urcat pe povîrnişul celuilalt munte.

Femeile cîntau, copiii se bălăceau în ochiuri de apă ; muncitorii francezi veniţi de la Bayonne, constructorii clădirii din golf, treceau într-o vale, cărînd, toţi şapte, o grindă lungă ; auzeam tălăngile vitelor şi foşnetul copacilor ; peisajul era nemaipomenit de vesel ; vîntul făcea totul să trăiască ; soarele aurea totul.

Am întîlnit mai multe ruine la dreapta, la stînga, în spatele unui pîlc de arbori şi dintr-o dată m-am trezit la cîţiva paşi de sat.

Folosesc în chip nepotrivit cuvîntul „ruină“ ; n-ar fi trebuit să folosesc decît cuvîntul cocioabă. Aceste „ruine“ se compun, de obicei, din patru pereţi găuriţi de cîteva ferestre, marea majoritate astupate de un şorţ de cărămizi, transformate în metereze, peste tot cu urme de foc, iar înăuntru cîte o vacă sau o capră păscînd netulburată iarba de pe caldarîm şi iedera de pe zid. Aceste cocioabe sînt opera ultimului război.

În timp ce intram în sat, o cerşetoare cu o înfăţişare solemnă, cel puţin centenară, s-a ridicat la colţul unui zid şi mi-a cerut de pomană, cu un minunat gest protector. Am dat un ban acestui secol.

Am intrat pe o stradă lugubră, mărginită de case mari, negre, toate din piatră, unele cu balcoane de fier masiv, cu lucrătură veche, altele cu uriaşe blazoane sculptate în relief la mijlocul faţadelor.

Feţe palide, parcă trezite brusc din somn, apăreau pe praguri la trecerea mea. Aproape toate ferestrele aveau, în loc de perdele,

uriașe pînze de păianjen. Prin aceste ferestre lungi și înguste, priveam în case și vedeam interioare de morminte.

Într-o clipă, la toate ferestrele a apărut cîte un cap, dar un cap mult mai bătrîn decît fereastra. Toate aceste capete posomorîte, cadaverice, orbite parcă de o lumină prea puternică, se agitau, se aplecau, șușoteau. Venirea mea a pus întregul furnicar de spectre în mișcare. Mi se părea că sînt într-un sat de larve și monștri, și că toate umbrele priveau cu înciudată groază un om viu.

Strada pe care am intrat era întortocheată și tăiată, ca să spun așa, în două etaje. Partea dreaptă se rezema de munte, partea stîngă se înfunda în vale.

Erau multe case din secolul al XV-lea, cu două porți mari ; pe cheia bolții primei porți era sculptat, într-un chip nespus de delicat și elegant, numărul casei amestecat cu cîteva semne de credință, o cruce, un porumbel, o ramură de crin ; pe cheia bolții celei de a doua porți erau cizelate în piatră atributele meseriei celui care o locuia, o roată pentru rotar, secure pentru tăietor de lemne. În acest sat totul avea o întunecată și ciudată măreție. O firmă era un basorelief.

Era o sărăcie cumplită, însă nu o sărăcie vulgară. Era o sărăcie în case de piatră cioplită, o sărăcie care avea balcoane de fier, lucrate ca și cele de la Luvru, și steme pe bucăți de marmură, ca și la Escurial. O mulțime de nobili în zdrențe, în cabane de granit.

Nu vedeam nici o fată tînără afară de niște copii în zdrențe care mă urmăreau de departe, și care, cum mă întorceam, se dădeau înapoi ca niște lupi tineri, înfometați.

Din două în două case era cîte o ruină, de cele mai multe ori acoperită de iederă și astupată de mărăcini, cîteodată veche, de cele mai multe ori recentă.

Încălecînd peste un zid, am ajuns pînă la o casă care părea nelocuită. Toată fațada, dinspre partea a ceea ce a fost o stradă, avea aspectul trist al unei case fără stăpîni, ușile închise cu grijă, la ferestre obloanele verzi din lemn lucrat de pe timpul lui Ludovic al XIII-lea, erau blocate. Am sărit peste o mică împrejmuire pentru a da roată casei, găsind-o deschisă, în partea opusă, însă deschisă într-un chip îngrozitor, deschisă de sus în jos prin smulgerea unei întregi fațade al cărei zid zăcea la pămînt într-o singură bucată, pe un cîmp de porumb strivit. Am mers pe acest zid ca pe un caldarîm și am intrat în casă.

Ce pustiire ! Dintr-o singură privire vedeam cele patru etaje spintecate. Scara a fost arsă. Casa scării nu mai este decît o gaură mare în care răspund toate camerele. Zidurile înroșite și hidoase arată peste tot urmele flăcărilor.

Nu am putut parcurge decît parterul, scara lipsind.

Casa era foarte mare și înaltă ; ea nu mai este susținută decît de cîțiva stîlpi și grinzi subțiate de foc. Le vedeam atîrnînd și tremurînd deasupra capului meu ; din cînd în cînd, cîte o piatră, o cărămidă sau o bucată de moloz se desprindeau și cădeau la picioarele mele, zgomot sinistru de viață într-o casă moartă. La etajul trei o scîndură pe jumătate arsă, a rămas agățată de un cui ; vîntul o agită și o face să scrîșnească trist. Revedeam în camere obloanele bine ferecate. Mai erau cîteva fîșii de tapet pe pereți. O cameră este zugrăvită în roz. În bucătărie, într-un loc acum inaccesibil, am remarcat pe pervazul alb al căminului înalt un vaporaș desenat cu cărbune de o mînuță de copil.

Dintr-o ruină seculară ieșea sufletul înălțat și dilatat. Dintr-o ruină de ieri ieșea inima strînsă. În ruina antică îmi închipui fantoma ; în ruina recentă mi-l închipui pe proprietar. Fantoma este mai puțin tristă.

O biserică uriașă de granit, înaltă și lugubră, domină acest sat neînsuflețit.

De departe nu pare o astfel de construcție, ci un bloc. Apropiindu-te, se disting cîteva găuri în zid, iar la absidă trei sau patru ogive din secolul al XV-lea. Considerîndu-se probabil că prin ele intra prea multă lumină în cutia de piatră, au fost zidite și în centrul fiecăreia a fost lăsată numai o mică ferestruică. Zidul este roșcat, aspru și ros de licheni.

Fațada este un zid mare croit pătrat, fără rosasă, fără fereste, oferind ochiului numai o deschidere, aceea a portalului, care este scund și trist, cu două coloane șterse și fronton simplu. Două șiruri lungi de pietre negre smulse, crestează fațada de sus în jos. Ea se sprijină la dreapta de un turn lung și îngust ce depășește cu puțin coama edificiului.

În jurul bisericii, stăteau ghemuite șapte sau opt bătrîne hidoase, izolate una de alta. Nu știu dacă acest aranjament era o pură întîmplare, dar fiecare dintre ele făceau pereche cu garguiele ce-și întindeau gîtul deasupra capului lor, la marginea acoperișului. Cîteodată bătrînele își ațînteau ochii în sus, spre cer, schimbînd parcă priviri duioase cu ele.

Una din aceste cerșetoare sălbatice ațînti asupra mea o privire mai fixă și mai fioroasă decît a celorlalte. Am mers drept la ea, ceea ce a cam mirat-o, pe urmă i-am arătat biserica și i-am spus : *Guiltza,* în bască însemnînd cheie. Garguia vie, îmblînzită de acest cuvînt magic și de un bănuț pe care i l-am aruncat în poală, s-a ridicat în picioare și mi-a spus : Buy, adică da. Imediat a dispărut în spatele bisericii.

Am rămas singur în fața ușii. Celelalte s-au ridicat și s-au adunat într-un colț, de unde mă priveau.

Cîteva clipe mai tîrziu, cea care s-a îndepărtat a reapărut, ținînd o cheie. A deschis ușa bisericii și am intrat.

Era ora tîrzie sau apropierea nopții ? starea mea sufletească sau suflul însuși al clădirii ? niciodată nu m-a trecut un fior mai rece decît atunci cînd am pătruns în această biserică.

Era o navă înaltă, goală pe dinăuntru, tot așa cum era și pe din afară, întunecată, rece, sărăcăcioasă și mare, abia luminată de palide luciri pămîntii ale unei zile în amurg.

În fund, în spatele tabernacolului, pe o estradă de piatră, se desfășura de la podea pînă la boltă o uriașă cupolă de altar, încărcată de statui și basoreliefuri aurite, acum ruginite, etalînd în trepte, pe o suprafață de șaizeci de picioare înălțime, năprasnicii sfinți ai Inchiziției, amestecați cu arhitectura tragică și sinistră a lui Filip al II-lea. Acest altar, întrezărit în lumina mohorîtă, avea ceva nemilos și crud.

Bătrîna a aprins o feștilă, ce scînteia într-o lampă mare de metal, de bun gust, atîrnată în fața altarului. Feștila nu reușea să spargă întunericul, dar amplifica groaza.

Preotul urca la acest altar pe trepte spațioase, închise de o rampă de piatră masivă admirabil lucrată în gustul mohorît și elegant al lui Carol Quintul, corespunzînd la ceea ce numim noi, în Franța, stilul Francisc I, iar în Anglia, arhitectură Tudor.

Am urcat această scară, și de acolo am privit biserica, care este într-adevăr maiestuoasă și funebră.

Bătrîna se afla pe undeva, printr-un colț întunecos.

Ușa rămăsese întredeschisă și vedeam în depărtare cîmpia deja acoperită de umbră, cerul întunecat, brațul de mare, imensa plajă uscată în acest moment ; în primul plan, o ruină care era o cabană ; în planul al doilea, o ruină care era o primărie, în fund, o ruină, care era o mănăstire. Cabana ruinată, primăria ruinată, mănăstirea ruinată, cerul din care fuge lumina, plaja de unde se retrage marea, nu reprezintă un simbol complet ? Mi se părea că din fundul acestei misterioase biserici vedeam nu o cîmpie oarecare, ci însăși chipul Spaniei.

În acel moment un zgomot ciudat ajunse pînă la mine. Am ascultat, neputînd să dau crezare urechilor și din nou am ascultat. Lucru surprinzător și care prevestește cît de adîncă este deja revoluția care se face în această țară ; ceata de copii, care m-a urmărit de departe, a văzut ușa bisericii deschisă ; s-au instalat la intrare și copiii cîntau cît îi ținea gura, în derîdere și cu lungi hohote de rîs, slujba și vecernia, imitîndu-l cu gesturi schimonosite pe preot în altar și pe cantori în cor. [...]

Era noapte cînd am ieşit din biserică. Toate ferestrele şi toate uşile erau ferecate în sat. Nici o lumină, nici un locuitor. S-ar putea spune că mormintele s-au reînchis şi că spectrele au readormit.

Totuşi, într-o piaţă am zărit o licărire. M-am îndreptat într-acolo. Un oblon era întredeschis la parter şi am văzut, într-o cameră joasă, o femeie bătrînă stînd pe vine, nemişcată, rezemată de un zid proaspăt văruit. Deasupra capului ei ardea o lampă agăţată de un cui, vechea lampă spaniolă, care are forma unui felinar de mormînt. Am crezut că o văd visînd pe lady Macbeth.

Licărirea lămpii mi-a permis să citesc pe uşa casei din faţă această inscripţie :

POSADA
LHABIT

Mă aşteptam la orice, afară de faptul că aş putea găsi acolo un han.

Luna se ridica în spatele munţilor Jaitzquivel, tocmai cînd plecam din sat. Mi-a fost uşor să-mi regăsesc drumul. Cu toate că în starea de spirit în care mă lăsase vizita prin aceste locuri ciudate îmi era greu să recunosc cîmpia care mă fermecase cu cîteva ceasuri mai devreme. Acel peisaj, atît de vesel în soare, devenise lugubru la lumina lunii. Singurătatea nopţii umplea orizontul.

Mă apropiam de Pasajes. Cîţiva trecători începuseră să se arate pe drum.

Aveam privirea aţintită pe ruina unei cetăţui, care se desena în depărtare, în lumina lunii, pe culmea unui munte destul de înalt, în fundul unei văi înguste, sălbatice şi pustii.

Ceea ce mă preocupa era o lumină care tocmai apăruse în această ruină, la extremitatea pinionului. Ea avea ceva inexplicabil şi bizar, întîi, din cauza locului unde strălucea, pe urmă, din cauza felului în care strălucea. Ea se comporta ca un far, aprinzîndu-se, stingîndu-se şi iar reaprinzîndu-se. Apoi dintr-o dată strălucea ca o mare stea. Ce era acest foc şi ce semnificaţie avea ?

Cum am ajuns la cheiurile unde este podul, o cerşetoare ce obişnuia să stea la intrarea fabricii de frînghii, şi căreia îi dau o pomană aproape în fiecare dimineaţă, trecea drumul pentru a se duce acasă la jumătatea dealului. Zărindu-mă, s-a întors, a făcut semnul crucii şi mi-a arătat lumina spunîndu-mi : Los demonios *. Am trecut mai departe.

---

* Diavolii (trad. din sp.).

Puţin mai încolo, la începutul pantei cu lespezi care coboară în Pasajes, un bărbat, un pescar, stătea în picioare pe un bloc de marmură roşie şi, ca şi bătrîna, privea lumina. Que es eso ? * i-am spus eu apropiindu-mă. Omul nu a pierdut nici un moment lumina din ochi, şi mi-a răspuns : Contrabandistas **.

Cum am urcat scara, gazda mea, excelenta madame Basquetz, a venit către mine :

— Ah, domnule, cît de tîrziu aţi sosit. Aţi cinat oare ? De unde veniţi ?

— De la Leso.

— Ah, aţi mers la Leso ?

— Da, doamnă.

Un moment mai tîrziu, ea a repetat cu un aer gînditor :

— De la Leso ?

— Da, desigur, am reluat eu. Dumneavoastră nu aţi fost niciodată acolo ?

— Nu, domnule.

— De ce ?

— Pentru că aici, la noi, nu se merge niciodată la Leso.

— Şi pentru ce nu se merge ?

— Nu mai ştiu.

Pamplona

11 august.

Sînt la Pamplona şi nu aş putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraş, dar mi se părea că recunoşteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare uşă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca şi în ziua cînd am auzit trecînd prima căruţă cu boi, treizeci de ani se şterg din viaţa mea ; redevin copil, micul francez, el niño, el chiquito frances, cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezeşte, retrăieşte şi mişună în memoria mea. O credeam aproape ştearsă şi iat-o mai strălucitoare ca oricînd.

Aceasta este, cu siguranţă, adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarîmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pînză, case pictate cu ornamente pretenţioase şi dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce

* Ce e asta ? (trad. din sp.).
** Contrabandişti (trad. din. sp.).

dă pe o mică scară ; am cumpărat, într-o duminică, mergînd la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atîrnau piei de ţap pentru transportul vinului ; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sînt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile.

Există ziduri cu postamente colorate marmorat şi extravagant care îmi încîntă inima. Am petrecut două ore faţă în faţă cu un oblon vechi, verde, cu panouri mici ce se deschide în ambele părţi, în aşa fel încît să formeze o fereastră, dacă se deschide pe jumătate, şi un balcon, dacă se deschide în întregime. Acest oblon se găsea, de treizeci de ani, într-un colţ ascuns al memoriei fără să fi bănuit măcar. Am spus : Ia te uită ! Iată bătrînul meu oblon !

Ce mister mai este şi trecutul ! Şi cît de adevărat este că lăsăm o parte din noi în obiectele care ne înconjură ! Le credem neînsufleţite, dar ele totuşi trăiesc ; trăiesc din viaţa misterioasă pe care le-am insuflat-o. În fiecare fază a vieţii noastre ne despuiem fiinţa în întregime şi o uităm în cîte un colţ de lume. Tot acest ansamblu de lucruri negrăite, care au făcut parte din noi, rămîn în umbră, făcînd una cu acele lucruri pe care ne-am lăsat pe nesimţite pecetea. Într-o zi, dintr-o întîmplare, revedeam aceste lucruri, ele răsar în faţa noastră, şi iată-le dintr-o dată, cu toată puterea realităţii, ne dau înapoi trecutul. Este ca o lumină neştearsă, neaşteptată ; ne recunosc, le recunoaştem, ne aduc, întreg şi strălucitor, sacul amintirilor noastre şi ne redau o încîntătoare fantomă a noastră înşine, copilul care se juca, tînărul care iubea.

Am părăsit, deci, ieri San Sebastián.

Munţii dau naştere la două feluri de drumuri : cele care şerpuiesc pe pămînt, ca viperele, şi cele care şerpuiesc ondulîndu-se prin tresăriri, ca şerpii boa. Treci cu vederea aceste două comparaţii, care îmi sensibilizează gîndirea. Drumul de la San Sebastián la Tolosa este din ultima categorie, cel de la Tolosa la Pamplona este din prima. Adică drumul de la San Sebastián la Tolosa urcă şi coboară pe spinarea dealurilor şi drumul de la Tolosa la Pamplona urmează şerpuirea văilor. Unul este încîntător, altul este sălbatic.

Plecînd din San Sebastián am aruncat o ultimă privire peninsulei, mării, care spumega atît de frumos pe nisipul muntelui Urgoll, şi celor trei mănăstiri de la porţile oraşului arse, una de către cristinos şi două de către carlişti.

Ernani nu are monumente [...] o primărie neînsemnată, dar Ernani are o vedere minunată şi o stradă, care valorează cît o

catedrală. Strada mare din Ernani, mărginită de blazoane în relief, de balcoane ca niște bijuterii, de portaluri senioriale, închisă de o veche portiță ruinată, care are în acest moment, în loc de creneluri, tufe de călțunași înfloriți, este o carte minunată, unde poți citi pagină cu pagină, casă cu casă, arhitectura a patru secole.

Am regretat, traversînd orașul, că nimic nu indica trecătorului casa în care s-a născut Juan de Urbuta, acel căpitan spaniol, căruia i-a fost hărăzit, în ziua de la Pavia [82], să aibă onoarea de a-l face prizonier pe Francisc I. Urbuta a făcut acest lucru ca un gentilom, iar Francisc I s-a supus ca un rege. Spania îi datorează lui Urbuta o placă de marmură, pe strada mare din Ernani.

De altfel acești munți sînt plini de nume celebre. Motrico este patria lui Churruca [83], mort la Trafalgar. Sebastian de Elcano, care a făcut ocolul lumii în 1519 (notați data !) și Alonzo de Ercilla [84], care a făcut un poem epic, s-au născut, unul la Guetaria, celălalt la Bermeo. Valea Loyola l-a văzut născîndu-se, în 1491, pe Ignațiu [85], care din paj s-a făcut sfînt, și portul Loredo a văzut debarcînd pe Carol Quintul, care venea din Germania, ca să meargă la San Juan, și care din împărat s-a făcut călugăr.

Tolosa, vechea Iturissa, are mai multă grație decît Ernani, și mai multă viață și bogăție, dar mai puțină măreție și solemnitate.

Cu toată ploaia măruntă, ce cădea încă din zori, am văzut tot orașul. Cîteva case vechi, dintre care una construită în timpul lui Alfonso Înțeleptul [86], regele astronom ; o biserică destul de frumoasă, transformată în pătul pentru nutreț ; cele două rîuri frumoase Oria și Araxa, iată ce am avut pentru osteneala mea.

Pe fațada unei case de pe strada mare, la primul etaj, există o inscripție pe marmură neagră, care începe cu *Sic visum superis* * și care se termină cu *el emperator le armo caballero* **. Începusem să o copiez, însă acest fapt neobișnuit a produs o asemenea învălmășeală în jurul meu, că am renunțat la inscripție. În acest moment, cînd primăriile tremură ca frunza, mi-a fost teamă ca, fără voie, să nu provoc o revoluție la Tolosa.

Ernani, pe unde am trecut fiind copil, și a cărui amintire nu mi s-a șters, are fizionomia spaniolă mai mult decît Tolosa. Cele paisprezece diligențe care pleacă zilnic din Tolosa iau cu ele, în fiecare dimineață, cîte ceva din vechile obiceiuri, din vechile gînduri, din vechile datini, din ceea ce este, în fond, alcătuită vechea Spanie.

---

* Așa au hotărît cei de sus (trad. din lat.).
** Împăratul l-a făcut cavaler (trad. din sp.).

Dar se mai și lucrează la Tolosa. Este fabrica de pălării de la Urbieta, o manufactură de hîrtie, mai multe curelării, mai multe fabrici de cuie, de potcoave, de tingiri din fier ciocănit, de zăbrele de balcon din fier lustruit, de săbii și de puști ; tot muntele este plin de forje. Or, dacă ceva poate să deformeze Spania, asta este numai munca.

Spania este prin excelență un popor de gentilomi care, timp de trei secole, s-a lăsat hrănită, fără să facă nimic, de India și de America. De aici străzile cu blazoane. În Spania erau așteptate corăbiile, tot așa cum în Franța se votează bugetul. Tolosa, cu activitatea ei, cu industria, morile, torenții, cu zonele umbroase, cu nicovalele și zgomotele lor, seamănă mai mult cu un orășel francez frumos. Se pare că prin zumzetul ei a stingherit pe vecina ei, Castilia Veche și că aceasta a fost, nu numai o dată, tentată să se întoarcă, așa cum era pe jumătate, și să-i spună : Ia mai taci din gură !

În momentul în care coboram la Tolosa, sub poarta de la fonda, un stol de servante cu fuste scurte și picioare goale, pline de rîvnă, prietenoase și cîte unele chiar frumoase, m-au înconjurat, și mi-au înhățat bagajele. Toate încercau să-mi spună cîteva cuvinte în franceză.

Astăzi de dimineață, la ora trei, deci, după cum vedeți, înainte de mijirea zorilor, m-am instalat în cupeul diligenței *Coronilla de Aragon* și am plecat din Tolosa.

Am traversat strada și podul și am ajuns la drumul mare pe o noapte neagră și în galopul furios a opt catîri grăbiți, excitați, biciuiți, îmboldiți, împinși, exasperați de trei oameni.

Unul din cei trei era un copil, dar el singur făcea cît ceilalți doi.

Nu părea să aibă mai mult de opt, nouă ani. Acest puști sălbatic pe care l-am întrezărit înainte de a pleca sub lămpașul de la grajd, cu pălăria à la Henric al II-lea, cu bluza de măscărici și ghetrele din piele, avea un profil arab, ochii migdalați și cea mai grațioasă înfățișare din lume. Imediat ce a încălecat, s-a transfigurat ; mi s-a părut că am văzut un duh transformat în vizitiu. Pe catîrul lui mare, mărunțel cum era și parcă înșurubat în șa, învîrtea deasupra capului un bici îngrozitor, ținut de micuța lui mînă, iar la fiecare lovitură făcea să salte atelajul și, încovoiat din mijloc cu capul plecat înainte, zvîrlea parcă în neguri tot acest echipaj sunător, zdruncinat, săltat, care se rostogolea peste poduri și drumuri cu zgomotul unui cutremur de pămînt. Era ca o muscă nepoftită, dar ce muscă formidabilă !

Închipuie-ți un diavol trăgînd după el un tunet.

Mayoralul * — bățos, stătea pe capră în dreapta serios ca un episcop, scuturînd ca pe un sceptru un bici uriaș al cărui vîrf atingea cel de al optulea catîr, tocmai la extremitatea atelajului, și a cărei înțepătură părea de foc. Din timp în timp el striga : *Anda niño !*, haide, copile, și micul surugiu se îndoia furios pe catîrul lui și totul sălta, ca și cum diligența urma să-și ia zborul.

La stînga mayoralului stătea un mare coate-goale, de vreo douăzeci de ani, aproape la fel de fantastic ca și surugiul. Era *sagalul* **. Ciudatul voinic, încins cu o frînghie, îmbrăcat cu o zdreanță, încălțat cu niște rupturi, și pe cap cu o bască, își risca viața de douăzeci de ori pe oră : la fiecare minut se zvîrlea la pămînt, sărea dintr-o dată în fruntea echipajului, insulta catîrii, îi striga pe numele lor cu țipete groaznice : *La capitana ! la Gaillarda !, la generale ! Leona ! la carabinera ! la collegiana ! la carcera !* biciuia împungea, ciupea, mușca, lovea cu pumnul și cu picioarele, antrena într-un triplu galop diligența, pe care părea că nici nu o mai poate urmări, și care îl depășea cu iuțeala fulgerului, iar în clipa în care îl credeai la o leghe în urmă, în clipa cea mai vijelioasă a cursei, un om parcă lansat de o bombă, cădea deodată pe capră alături de mayoral. Era sagalul care se reașeza. Dar cum ? cel mai liniștit din lume, fără să fie emoționat, fără să gîfîie, fără o picătură de nădușeală pe frunte. Un zgîrcit care tocmai a dat un bănuț unui sărac fără îndoială își pierde mai mult răsuflarea. Cine nu a văzut alergînd un sagal navarrez pe drumul Tolosa—Pamplona, nu știe tot ce conține faimosul proverb : *a alerga ca un basc.*

Aveam capul îngreuiat de acel soi de somn în care se cufunda călătorul prins de oboseala unei nopți proaste, aerul proaspăt al dimineții și hurducuiala diligenței. Cunoașteți acel fel de somnolență în același timp opacă și transparentă în care spiritul plutește, pe jumătate înecat, unde realitățile pe care le percepi confuz, tremură, se măresc, se clatină, se înspăimîntă, își devin vise, în același timp rămînînd lucruri reale. O diligență devine un vîrtej și rămîne o diligență. Gurile oamenilor, care vorbesc, sună ca niște trîmbițe ; la popasul de poștă, felinarul diligenței strălucește ca Luceafărul ; umbra proiectată pe caldarîm pare un uriaș păianjen, care apucă diligența și o scutură între antene. Prin acest vis ce se amplifică, îmi apăreau cei opt catîri și cei trei surugii.

Nu se întîmplă însă cîteodată ca halucinațiile să pară raționale și visele să conțină și adevăruri ? și stările ciudate ale sufletului nu sînt cîteodată pline de revelații și ele ?

---

* Surugiu (trad. din sp.).
** Ajutorul surugiului (trad. din sp.).

Ei bine, îți voi putea spune ? în această situație în care atîția filozofi au încercat în zadar să se studieze pe ei înșiși, niște îndoieli neobișnuite, niște întrebări ciudate și noi au răsărit în mintea mea. Mă întrebam : ce se poate petrece și ce se petrece în acești sărmani catîri, care în felul acela de somnambulism în care trăiesc, de-abia luminați de niște licăriri pîlpîinde ale instinctului, asurziți de sute de clopoței la urechi, aproape orbiți de apărătoarea de la ochi, încătușați de hamuri, îngroziți de zgomotul lanțurilor, al roților, al caldarîmului, care îi urmăresc neîncetat, simt că se înverșunează împotriva lor, în această beznă și agitație, trei demoni, pe care nu-i cunosc, nu-i văd, dar pe care îi aud ? Ce înseamnă pentru ei acest vis, această nălucire, această realitate ? Este o pedeapsă ? dar nu au făcut nici un fel de crimă. Oare ce gîndesc ei despre om ?

Dragă prietene, zorile au început să se ivească ; un colț de cer se albea de acea albeață sinistră a primelor licăriri ale dimineții ; tot ce trăia, cu o viață curată și adevărată, dormea încă, în cuiburile pierdute pe sub frunziș și în adăposturile ascunse în pădure ; dar mi se părea că natura nu dormea ; copacii întrezăriți în întuneric, ca niște fantome, se desprindeau, încetul cu încetul, de brumele din cheile adînci de la Tolosa și apăreau deasupra noastră la marginea cerului, ridicîndu-și capetele deasupra culmilor dealurilor ; ierburile se înfiorau la marginea drumului ; pe stînci mărăcini negri și încîlciți se răsuceau parcă cu disperare ; nu auzeam nici un zgomot, nici o voce, nici un vaiet ; însă îți spun, mi se părea că natura nu dormea ; mi se părea că încetul cu încetul se trezește în jurul nostru și că, în acești copaci, în acele ierburi, în acei mărăcini, era ea, mama tuturora, care se apleca cu o durere nespusă, cu o milă de nedescris, de la marginea drumului, și din culmile munților, ca să vadă trecînd și suferind acei sărmani catîri înfricoșați, acele animale abandonate și nenorocite, care sînt copiii ei ca și noi, și care trăiesc mai aproape de ea decît noi.

Oh, prietene, dacă natura, într-adevăr ne privește în anumite ceasuri, dacă vede ce acțiuni sălbatice săvîrșim fără să fim siliți, aproape din plăcere, dacă ea suferă din cauza lucrurilor rele pe care oamenii le fac, de aceea purtarea îi este de nepătruns și cumplită îi este tăcerea.

Nimeni nu a cercetat aceste întrebări. Filozofia omenească s-a ocupat prea puțin de om în afara omului și nu a examinat decît superficialul și aproape cu un surîs de dispreț raporturile omului cu lucrurile și cu animalele, care în ochii lui nu sînt decît lucruri. Nu sînt astea abisuri pentru cugetător ?

Înseamnă oare că ești nebun dacă ai sădit în suflet sentimentul milei universale ? Nu există anumite legi misterioase de

dreptate, care se desprind din ansamblul lucrurilor și care sînt rănite de actele de violență stupide și inutile făcute de om animalelor ? Cert este că superioritatea omului asupra lucrurilor nu poate fi negată, însă... [...]

În ce mă privește, eu gîndesc că mila este o lege, ca și dreptatea, că bunătatea este o datorie, ca și cinstea. Cel slab are dreptul la bunătatea și mila celui puternic. Animalul este slab pentru că e lipsit de inteligență. Să fim deci cu el buni și miloși.

În raporturile omului cu animalele, florile, cu obiectele creației, există o morală profundă, de-abia întrezărită, dar care va reuși să se afirme devenind corolarul și complementul moralei umane. Admit excepțiile și restricțiile, care sînt nenumărate, însă pentru mine este sigur că în ziua în care Isus a spus : Să nu faci altuia ce nu vrei să ți se facă ție, în gîndul său *„altuia"* era ceva imens, *„altuia"* depășea omul și îmbrățișa universul.

Scopul principal pentru care a fost creat omul, țelul său măreț, menirea sa mare, este să iubească. Înțelegerea vine după aceea. [...] Omul care nu iubește este sub omul care nu gîndește. Cu alte cuvinte, egoistul este inferior imbecilului, omul rău este pe scara omenească mai jos decît idiotul.

Fiecare lucru în natură îi dă omului rodul pe care-l poartă, binefacerea pe care o generează. Toate lucrurile servesc omului după niște legi care îi sînt proprii ; soarele își dă lumina, focul își dă căldura, animalul, instinctul, floarea, parfumul. Este felul lor de a iubi omul. Își urmează legile proprii, nu refuză și nu se dau în lături, niciodată ; omul trebuie să se supună legilor sale. El trebuie să dea umanității și să restituie naturii lumina lui, căldura, simțăminte și parfumul, cu alte cuvinte dragostea.

Fără îndoială, era prima lui îndatorire — cu asta ar fi trebuit să înceapă, iar diferiții legiuitori ai spiritului omenesc au avut dreptate să-i omită orice alt aspect de aceea trebuia civilizat omul pe latura omeniei. Această sarcină este deja avansată și face progrese în fiecare zi. Însă trebuie civilizat omul și față de natură. Aici este încă mult de făcut.

Iată cugetarea mea. Ia-o așa cum este, însă, orice ai zice, eu declar că ea vine dintr-un sentiment profund, pe care-l am în mine. Acum să gîndim și să nu mai vorbim. Trebuie să arunci sămînța și să lași brazda să o dezvolte.

12 august.

Ce aș putea să-ți spun ? sînt fermecat. Este un ținut minunat, foarte frumos și foarte curios și foarte amuzant. În timp ce la

Paris te plouă, eu beneficiez de soare aici, și cerul este albastru, şi exact atîţia nori cît să facă munţii să fumege.

Totul este aici capricios, contradictoriu și deosebit, este un amestec de obiceiuri primitive și de obiceiuri degenerate ; naivitate și corupţie ; nobleţe și corcire ; viaţă pastorală și război civil ; cerşetori care au aere de eroi și eroi care au mutre de cerșetori ; o veche civilizaţie, care este pe cale să-și desăvîrșească putrezirea, în mijlocul unei naturi tinere și a unei naţiuni noi ; este vechi și nou, rînced și proaspăt, este inexprimabil. Și mai ales este amuzant.

Este o ţară unică unde incompatibilul se potrivește în orice moment, la orice cap de ţarină, la orice colţ de stradă. Servitoarele de la han se apleacă asemenea unor ducese pentru a primi niște bănuţi. Privește această fată de la ţară care tocmai trece ; este frumoasă ca o minune, pieptănată încîntător, cochetă și împodobită ca o madonă, coboară-ţi ochii, vei vedea o fustă zdrenţăroasă, îngrozitoare, de sub care ies niște picioare mari, urîte și murdare. Madona se termină în catîrcă. Vinul este mizerabil, miroase a piele de ţap ; uleiul este scîrbos, miroase a nu știu ce ; firmele tuturor prăvăliilor îţi oferă vin și ulei : *Vino y aceyte.* Drumurile mari au trotuare, cerșetorii au bijuterii, colibele au blazoane, populaţia nu are pantofi. Toţi soldaţii cîntă la chitară în toate corpurile de gardă. Preoţii se caţără pe imperială, fumează ţigări, privesc picioarele femeilor, mănîncă ca niște tigri și sînt slabi ca niște piroane. Toate drumurile sînt semănate de pungași pitorești.

O, Spanie decrepită ! O, popor nou ! Istorie mare ! trecut glorios ; viitor mare ! prezent slut și păcătos ! O, ticăloșii ! O minune ! Ești respins și în același timp atras. Îţi spun, este ceva inexprimabil.

Seara, revezi pe aceiași pungași, în picioare, pe culmile dealurilor, cu o pușcă pe spate, decupînd pe cer siluete.

La urma urmei este o ţară admirabilă.

Cheile care te conduc de la Tolosa la Pamplona ar fi celebre dacă s-ar vedea. Dar este unul din acele drumuri pe care nimeni nu-l ia. O călătorie în zigzag în Spania ar fi o călătorie de descoperiri. Există șapte sau opt drumuri mari, toată lumea merge pe ele. Nimeni nu cunoaște locurile intermediare.

De altfel Europa este ameninţată de un lucru asemănător. Ocolirea regiunilor intermediare este unul din rezultatele posibile și de temut ale drumului de fier. Civilizaţia va găsi desigur un remediu, dar pentru asta trebuie să-l caute.

Există o categorie de oameni, de minţi, dacă vrei, care sînt obosiţi și depășiţi de entuziasm, și o scot la capăt în faţa tuturor

frumuseţilor artei sau creaţiei, cu această frază gata ticluită : „Mereu acelaşi lucru". Pentru aceşti profunzi contemplatori ce este marea ? O faleză ori o dună şi o linie mare albastră sau verde, foarte monotonă. Ce este Rinul ? Apă, stîncă şi o ruină ; apoi apă, stîncă şi o ruină ; şi aşa mai departe de la Maienţa la Colonia. Ce este o catedrală ? O fleşă, un arc butant, ogive şi vitralii. Ce este o pădure ? Copaci şi iar copaci. Ce sînt nişte chei ? Un torent între doi munţi. „Mereu acelaşi lucru".

Imbecili de treabă, care nu bănuie rolul imens pe care-l joacă în lumea asta detaliul şi nuanţa. În natură e viaţă, în artă e stilul. Mîndri nătărăi, dispreţuitori, care nu ştiţi că aerul, soarele, cerul cenuşiu sau senin, o adiere de vînt, o scînteiere de lumină, o licărire, anotimpul, [...] fantezia poetului, fantezia peisajului sînt adevărate lumi. Acelaşi subiect îl reprezintă şi golful Constantinopol şi golful Napoli şi golful Rio de Janeiro. Acelaşi schelet o susţine şi pe Venus şi pe Sfînta Fecioară. Toată creaţia, de fapt acel spectacol bogat, variat, strălucitor şi melancolic, pe care toţi gînditorii îl studiază de la Platon şi pe care toţi poeţii îl contemplă de la Homer, se poate reduce la două lucruri : la verde şi la albastru. [...] Cu verde s-a făcut pămîntul şi cu albastru cerul.

Cheile de la Tolosa sînt nişte chei ca toate cheile „mereu la fel", un torent între doi munţi, dar acest torent mugeşte atît de îngrozitor, aceşti munţi au o atitudine atît de mîndră, încît omul, pătrunzînd în inima lor, se simte mic şi neputincios. O pădure se amestecă printre stînci şi întinse suprafeţe de stîncă, presărate de stejari uriaşi, coboară, aproape inexplicabil, din vîrfurile cele mai înalte. Vezi copacul, vezi stînca şi te întrebi unde este rădăcina şi din ce se hrăneşte.

Ca peste tot unde natura creează locuri înfricoşătoare sînt şi colţuri încîntătoare cu păşuni şi pîrîiaşe, care se desprind din torent şi care murmură alături, ciripind cu acele sunete pe care trebuie să le scoată puii de vultur în cuibul părintesc ; pajişti pline de flori şi de miresme, mii de locuri plăcute şi odihnitoare pentru ochi şi pentru minte. Numai, singur, omul, rămîne posac. Ţăranii care trec par să aibă un aer visător ; nu sînt sate ; ici şi colo case înalte din piatră, găurite de trei sau patru ferestruici, care şi aşa, părîndu-li-se oamenilor că sînt prea mari, au fost zidite pe jumătate.

În acest ţinut, sînt obligat să o repet, fereastra nu mai este fereastră, este un meterez. Casa nu mai este casă, este o fortăreaţă. La fiecare pas cîte o ruină. Pentru că, de patru secole, toate războaiele civile ale Navarrei s-au desfăşurat în această vale, amestecate cu torentul. Şi de multe ori această apă, învolburată, înălbită de spumă, a fost înroşită de sînge. Iată, poate, de ce to-

rentul urlă atît de sfîșietor. Și iată, desigur, de ce este și omul atît de visător.

Un munte înalt, un urcuș pieptiș, după limbajul călătorilor, o coastă rea, după limbajul surugiilor, taie în două aceste cheiuri. Drumul, foarte frumos de altfel, se răsucește, ajungînd pînă la marginea prăpastiei după ce face niște cotituri înfricoșătoare. La cei opt catîri ai diligenței noastre, au fost adăugați doi boi și, remorcată cu acest imens atelaj, diligența urca la pas. În mijlocul urcușului, o bornă mare de piatră te anunță că ești la șase leghe de Pamplona, *seis leguas a Pamplona*. Munții formează în jurul prăpastiei minunate îngrămădiri de stînci. În fundul ei, cosași, mari cît niște furnici, își coseau grîul.

Am coborît din diligență și, tot mergînd așa, în zgomotul lanțurilor de la boi și catîri, am cules un buchet de flori sălbatice. Sus, în munte, am întîlnit un cerșetor și i-am dat un real. Pe urmă am întîlnit o mică cascadă și mi-am aruncat buchetul în ea. Trebuie să fii milostiv și cu naiadele.

Acolo, m-am urcat din nou pe imperială. Boii au fost desjugați. În acea clipă, cei șase catîri, simțindu-se liberi, au luat-o la galop. Cei trei surugii au pornit, înjurînd, după catîri lăsînd pe loc diligența. Dar diligența stătea încă pe un platou foarte înclinat. Cei doi catîri rotași, rămași singuri, nu au mai avut puterea să rețină diligența și au început să dea îndărăt, iar diligența a început să alunece încetișor către prăpastie. Călătorii foarte înspăimîntați au început să-i strige pe conducători, care nici nu-i mai auzeau. Roata dindărăt era la cîteva degete de marginea prăpastiei, cînd cerșetorul, sărman bătrîn, încovoiat tot și aproape paralitic, s-a apropiat și a împins o piatră cu piciorul. Atît a fost de ajuns. Piatra a constituit un obstacol pentru roată și diligența s-a oprit.

Alături de mine, pe banchetă era un preot. Și-a făcut semnul crucii și mi-a spus : Domnul a salvat douăzeci de suflete. Eu i-am răspuns : Cu ajutorul unei pietre și a unui bătrîn.

Conducătorii au readus catîrii, care ajunseseră deja departe.

O oră mai tîrziu, ieșeam din strîmtoare, între două promontorii uriașe, ultimele turnuri ale muntelui pe această parte înainte de cîmpia de la Pamplona.

Pamplona este un oraș care oferă mai mult decît promite. De departe, dacă înalți capul, nu vezi apărînd nici un profil monumental ; cînd ești în oraș însă, îți schimbi impresia. Pe străzi interesul ți se stîrnește la fiecare pas. Pe zidurile de apărare ești încîntat.

Poziția este minunată. Natura a făcut o cîmpie rotundă ca un circ și a înconjurat-o de munți ; în mijlocul acestei cîmpii, omul a făcut un oraș. Este Pamplona.

Oraş vascon, după unii, cu numele antic de Pampelon, oraş roman, după alţii, avînd pe Pompei [87] ca fondator. Pamplona este astăzi o cetate navarreză, din care Casa d'Evreux [88] a făcut un oraş gotic, Casa de Austria [89], un oraş castilian şi soarele face aproape un oraş oriental.

De jur-împrejur, munţii sînt golaşi şi cîmpia uscată. Un rîu frumos, Arga, hrăneşte cîţiva plopi. Unduirile molcome care se ridică de la cîmpie către munte sînt acoperite de fabrici. Nu este numai o cîmpie vastă, este şi un peisaj măreţ.

Văzut de aproape, oraşul are aceleaşi caracteristici. Străzile cu case negre, înveselite de picturi, balcoanele, perdelele fluturînde, toate laolaltă sînt surîzătoare şi în acelaşi timp severe.

Un minunat turn pătrat din cărămizi necimentate, cu linie simplă şi totuşi semeaţă, domină promenada plantată cu copaci. Este arhitectura secolului al XIII-lea modificată de gustul arab, tot aşa cum în Germania şi în Lombardia este modificată de gustul bizantin. Un portal, în stilul lui Filip al IV-lea, împodobeşte bogat partea inferioară a acestui turn, care, fără el, ar fi fost puţin cam golaş. Acest portal, care nu are nimic ţipător sau de prisos, este adăugat acolo în chip fericit. Este aproape rococo, şi totuşi este încă Renaştere.

De altfel rococoul spaniol este un rococo înapoiat, ca tot ce produce Spania ; el ia ceva secolului al XVI-lea, păstrînd, din secolul al XVII-lea pînă în secolul al XVIII-lea, micimea coloanelor şi spărtura complicată a frontoanelor, acea graţie deosebită a stilului lui Henric al II-lea. Aceste forme ale Renaşterii, amestecate cu stilul rocaille, dau rococoului castilian un fel de originalitate, care se compune din nobleţe şi fantezie.

Acest turn măreţ este o clopotniţă. Biserica veche de care era legat a dispărut. Cine a distrus-o ? Nu cumva a fost incendiată într-unul din numeroasele asedii la care a fost supus Pamplona ?

Îmi puneam asemenea întrebări cînd tocmai un colţ al clopotniţei, unde o spărtură adîncă părea săpată de bombe, îmi confirma în minte această ipoteză. Am împins o uşă la baza turnului şi am intrat într-o construcţie îngrozitoare ce vroia să fie de bun gust, în stilul cel mai anemic şi sărăcăcios, gen Madeleine şi al corpului de gardă din bulevardul cu Temple. Am rămas nedumerit. Oare nu pentru a construi o asemenea platitudine împodobită cu ornamente de friză dorică şi archivolte a fost dărîmată vechea biserică, jumătate romană, jumătate maură din secolul al XIII-lea ?

Din păcate „şcoala bună“ a pătruns pînă în Spania, şi această ispravă este demnă de ea. Ea a reuşit să sluţească bătrînele ce-

tăţi mai mult decît toate asediile şi incendiile. Aş dori unui monument mai curînd o ploaie de bombe, decît mîna unui arhitect din această minunată şcoală. Fie-vă milă, bombardaţi vechile edificii, nu le restauraţi ! Bomba nu este decît brutală, zidarii clasici sînt proşti. Venerabilele noastre edificiii înfruntă cu mîndrie obuzele, grenadele, ghiulelele şi rachetele, dar se cutremură pînă în temelii în faţa domnului Fontaine. Cel puţin detonatoarele, ghiulelele, grenadele şi obuzele nu sculptează capiteluri corintiene, nu scobesc caneluri pe pilaştri şi nu fac să înflorească în jurul unui arc în plin cintru roman, ove proaspăt cioplite însoţite de un ciubuc compus dintr-un şir de mărgele mari.

Saint-Denis tocmai a fost restaurată şi nu mai este Saint-Denis. Partenonul a fost bombardat şi continuă să fie Partenon.

Casele, aproape toate, clădite din cărămizi galbene, acoperişurile teşite din olane scobite, praful care pluteşte în aer, cîmpiile roşcate şi, la orizont, munţii arşi dau acestui oraş un fel de înfăţişare prăfoasă, care la prima vedere îţi întristează ochiul, însă, aşa cum îţi spuneam, în oraş totul îl încîntă. Acest gust ciudat pentru ornamente, specific popoarelor meridionale, îşi ia revanşa pe faţadele tuturor caselor. Împestriţarea zugrăvelilor, veselia frescelor, grupurile de femei frumoase, pe jumătate aplecate peste stradă şi conversînd prin semne de la un balcon la altul, expunerea variată şi bizară a magazinelor, zgomotul vesel şi îmbulzeala continuă de la răscruci, au ceva viu şi strălucitor.

În fiecare clipă descoperi acel gust, în acelaşi timp sălbatic şi elegant, specific naţiunilor pe jumătate civilizate. Un puţ obişnuit, ale cărui ghizduri de piatră, de-abia cioplite, suportă şase colonete de marmură albă, peste care se ridică o cupolă care serveşte de piedestal pentru statuia unui sfînt ; este o madonă păpuşă, pictată, încărcată cu tot felul de flecuşoare, de zdrăngănele şi de paiete, aşezată sub un baldachin de damasc roşu, situată în colţul unui loc de plimbare, acoperit cu arcade văruite.

Acest gust îşi pune pecetea în decorarea şi mobilarea bisericilor ; dă o notă de graţie şi lumină. La Pamplona arhitectura exterioară a monumentelor fiind foarte austeră, încearcă în interior să nu fie plicticoasă. În ce mă priveşte, eu îi sînt recunoscător şi, după părerea mea, cel mai mare merit al artei rocaille, şi pentru care trebuie să i se ierte toate păcatele, este efortul continuu pe care îl face de a place şi de a amuza.

Lăsînd de o parte catedrala, despre care îţi voi vorbi de îndată, bisericile din Pamplona, cu toate că aproape toate au navele vechi, au păstrat puţine urme despre originea lor gotică. Cu toate acestea am remarcat într-una din ele, în mijlocul unui zid înalt, deasupra unei uşi, un basorelief din secolul al XIV-lea, repre-

zentînd un cavaler care pleacă într-o cruciadă. Omul şi calul aproape dispar sub veşmintele de război. Cavalerul, mîndru, cu coiful pe cap, cu crucea pe scut, îşi îndeamnă calul, care se grăbeşte şi merge înainte. În spatele baronului, pe un deal, se zăreşte castelul cu turnurile crenelate, cu grilajul încă ridicat, cu poarta încă deschisă, pe care de-abia a ieşit şi poate că nici nu se va mai întoarce vreodată. Deasupra donjonului este un nor des, întredeschis, ce lasă să treacă o mînă, atotputernică şi fatală, al cărui deget întins îi arată cavalerului drumul şi ţelul. Castelanul îi întoarce spatele acestei mîini nevăzute, dar ghiceşte că o simte. Ea îl împinge, îl ţine. Acest lucru este plin de mister şi măreţie. Am crezut că retrăiesc, viguros şi minunat cioplită în piatră, frumoasa romanţă castiliană ce începe aşa : „Bernard, cu lancea în mînă, urmează alergînd, malurile Arlanzei. A plecat spaniolul voinic, viteaz şi hotărît.“

[...] Pamplona este cel mai vechi oraş creştin din Spania, de care este foarte mîndră, dacă asta poate vreodată să constituie o mîndrie. Aceste două nume : Saturnin şi Firmin nu sînt numai în toate bisericile, dar sînt şi pe toate prăvăliile. La fiecare colţ de stradă poţi citi : SATURNINO ROPERO *, FIRMIN SASTRE **.

Există, nu îmi mai amintesc pe care stradă, un portal de hotel, ce mi-a atras atenţia. Închipuie-ţi o arhivoltă mare în jurul căreia se tîrăsc, se caţără şi se răsucesc, ca o vegetaţie de piatră, toate lalelele ciudate şi toţi lotuşii extravaganţi, pe care rococoul le amestecă cu scoici şi volute, fac acum să iasă din aceşti lotuşi şi lalele, în loc de sirene solzoase şi de nimfe goale, toboşari, cu tricornuri pe cap şi halebardieri mustăcioşi, înveşmîntaţi ca infanteriştii cavalerului de Folard [90] ; adaugă pietricele şi ghirlande, din mijlocul cărora tunarii îşi încarcă tunurile şi arabescuri, care poartă delicat, la extremitatea lor, tobe, baionete şi grenade care explodează ; şi mai adaugă, acestui ansamblu, stilul rotunjit şi masiv, dar destul de suplu din timpul lui Carol al II-lea, şi vei avea o sumară idee despre micul poem militar şi pastoral cizelat pe această uşă. Este o eglogă ornată cu ghiulele de tun.

Primul lucru, pe care îl cauţi cu privirea cînd vezi pentru prima dată un oraş, este catedrala. Sosind la Pamplona, am zărit din depărtare două îngrozitoare clopotniţe din timpul lui Carol al III-lea, epocă, corespunzînd la noi cu cel mai urît Ludovic al XV-lea. Aceste două turnuri, cu intenţia de-a fi fleşe,

* Negustor de haine „de gata“ (trad. din sp.).
** Croitor (trad. din sp.).

sînt identice. Dacă ţii neapărat să realizezi mintal una dintre aceste fleşe, imaginează-ţi patru mari sfredele, suportînd un fel de vas burtos şi umflat, încununat de una din acele oale clasice, numite vulgar urne, care au aerul de a se fi născut din încrucişarea unei amfore cu un ulcior. Toate din piatră. Eram de-a dreptul furios.

Cum se poate, îmi spunea, iată ce au făcut din această catedrală aproape romană din Pamplona, care a văzut construindu-se cetatea lui Filip al II-lea, care a văzut o archebuză franceză rănind pe Ignaţiu de Loyola, şi pe care Carol d'Evreux, regele Navarrei, a găsit-o atît de frumoasă, încît a vrut să-şi aşeze mormîntul.

Eram tentat să nu o vizitez. Însă, ajuns la Pamplona şi zărind la capătul unei străzi aspectul vrednic de milă al celor două turnuri, m-a cuprins o remuşcare şi m-am îndreptat către portal.

Văzut de aproape este şi mai groaznic. Cele două excrescenţe, tăiate ca nişte cotoare de varză şi împodobite cu numele de fleşă pe care ţi le-am schiţat, sînt susţinute de o colonadă, care nu poate fi comparată cu nimic sau cel mult cu colonada de la Saint-Denis du Saint-Sacrement, de pe strada noastră, Saint-Louis, de la Paris. Şi aceste ruşini sînt prezentate în şcoli drept artă grecească şi romană. O, dragă prietene, cît de urît poate fi urîtul, cînd are pretenţia de-a fi frumos.

M-am dat îndărăt în faţa acestei arhitecturi şi eram să las acolo biserica, cînd, întorcîndu-mă la stînga, am zărit în spatele faţadei, zidurile înalte şi negre, ogivele ferestrelor strălucitoare, turnuleţele delicate, contraforţii puternici ai venerabilei catedrale din Pamplona. Am recunoscut biserica visată.

Ea stătea acolo, ca şi cum ar fi ispăşit nu ştiu ce pedeapsă, ascunsă, întunecată, tristă, umilită, în spatele odiosului portal, cu care a împopoţonat-o „bunul gust". Ce mască această faţadă ! Ce căciulă de măgar aceste două turnuri !

Împăcat şi mulţumit, am intrat în clădire printr-un portal lateral, din secolul al XV-lea, simplu, puţin împodobit, dar elegant. Uşile sînt presărate de cuie şi flori de crin, iar ciocanul de fier, compus din dragoni care se muşcă, are o frumoasă formă bizantină.

Interiorul ei m-a încîntat. Este gotic, cu imense vitralii.

Îţi vorbeam adineauri de intrarea unui hotel, care este un mic poem frumos. Catedrala din Pamplona este şi ea un poem, însă un poem mare şi frumos şi, pentru că am ajuns să fac această asimilare, născută atît de firesc între lucrurile din arhitectură şi cele din poezie, permite-mi să adaug că acest poem este în pa-

tru cînturi, pe care le-aş intitula : altarul, corul, galeria acoperită care înconjura curtea interioară şi sacristia.

În momentul în care pătrundeam, era puţin peste ora cinci dimineaţa. Tocmai se deschisese, dar era încă pustie şi întunecată. Primele raze ale soarelui care răsărise traversau orizontal vitraliile navei înalte şi aruncau, de la o ogivă la alta, grinzi de aur, decupîndu-se clar pe fondul închis şi strălucind în întuneric. Un preot bătrîn, gîrbovit, oficia prima slujbă în faţa altarului. [...]

Corul catedralei din Pamplona, înaltă şi întunecată zidărie din secolul al XVI-lea, se compune din două rînduri de strane, care ocupă cele trei laturi ale unui patrulater lung, cea de a patra latură fiind completată şi închisă de o grilă de fier, minunată lucrătură de lăcătuşărie din aceeaşi perioadă. În spatele fiecărei strane este sculptat în masivul stejarului cîte unul din sfinţii liturghiei. Tot acest lemn este tăiat de dalta suplă şi spirituală a Renaşterii. În mijlocul laturii mici a dreptunghiului din faţa grilei şi în consecinţă a altarului, se înalţă tronul episcopului, acoperit de o mică turlă perforată. Actualul episcop de Pamplona, care trăia în dezacord cu Espartero, se află în acest moment în Franţa, cred că la Pau, unde s-a refugiat de doi ani.

Totă dimineaţa am umblat şi, fiind obosit, m-am aşezat pe acest tron vacant. Un tron ! nu găseşti acest loc de odihnă ciudat ales ? Şi totuşi l-am ales.

Grilajul corului, pe care îngerii zboară şi şerpii se încolăcesc ca într-un frunziş magic, e faţă în faţă cu grilajul de la altar. Arta secolului al XV-lea şi arta secolului al XVI-lea sînt de faţă, amîndouă cu caracterele lor cele mai hotărîte şi mai contrare, una mai delicată, cealaltă mai îmbelşugată ; nu ştii care este mai încîntătoare.

În mijlocul corului, alt grilaj de fier, semănînd cu o mare colivie, acoperă şi protejează, lăsînd totuşi să fie văzut cenotaful lui Carol al III-lea d'Evreux, rege al Navarrei.

Este un mormînd minunat din secolul al XV-lea, care ar fi fost demn să fie la Brugge, alături de mormintele Mariei de Flandra şi Carol Temerarul, la Dijon, de mormintele ducilor de Bourgogne, sau la Brou, de mormintele ducilor de Savoia. Tema ornamentală este mereu aceeaşi, însă foarte simplă şi frumos executată. Regele cu leul său, regina cu ogarul sînt culcaţi unul lîngă altul, cu coroanele pe cap, pe un pat de marmură, înduioşător pat conjugal, în jurul căruia se învîrteşte, sub mici edificii minunat lucrate, o procesiune de figurine îndurerate. Această parte a mormîntului este îngrozitor de mutilată. Aproape toate statuetele sînt din două bucăţi.

Şapte sau opt uriaşe cărţi de liturghie, de acel format infortiat, care i-a dat prilejul lui Boileau pentru o rimă atît de frumoasă şi un vers atît de încîntător, legate în pergament şi întărite cu colţuri de aramă, sînt orînduite în jurul cenotafului şi aşezate pe pămînt ca nişte scuturi ale unor soldaţi la odihnă. Se pare că nu întîmplător s-au sprijinit cărţile de mormînt.

Orga, foarte bogat decorată în gustul secolului trecut şi puternic aurită, domină corul. Deasupra se poate citi acest verset care de altfel este scris pe aproape toate orgile în Spania : *Laudate Deum in chordis et organo.* Mai jos este data : AÑO 1742.

Capelele care înconjură altarul şi corul sînt decorate, s-ar putea spune chiar încărcate, de acele acoperăminte de altar sculptate şi aurite, care au fost totdeauna iubite de această veche ţară catolică. Moda este în stilul vechi. Am văzut într-una din capele unul din aceste acoperăminte de altar care era din secolul al XV-lea şi, într-un colţ mai ferit, un altul din secolul al XIII-lea. În mijlocul acestei catapetesme stătea atîrnat în trei cuie, un Crist bizantin, înnegrit, cu barba buclată şi coaste proeminente, împopoţonat cu o fustă largă de dantelă albă. Unde dracu se va mai cuibări dantela ?

Steaguri bisericeşti aplicate pe ziduri, madone aşezate în nişe căptuşite cu damasc roşu şi morminte sculptate în zid, la diverse înălţimi, completează decorarea.

Ieşind din cor, un fel de efect de clarobscur m-a atras spre dreapta, către uşa laterală, vizavi de cea prin care am intrat, şi m-am găsit, dintr-o dată, într-una din cele mai frumoase curţi interioare pe care am văzut-o în viaţa mea.

Este un vast patrulater înconjurat de ogive, ai căror montanţi şi traverse desenează bogate şi solide ferestre din secolul al XIV-lea. Cîte una din aceste ogive poartă numele unor restaurări recente, dar inteligente, mă grăbesc să spun asta. Deasupra galeriei ogivale se află o a doua galerie, mai joasă, cu grinzi sculptate, susţinînd acoperişul cu olane scobite, de unde se înalţă, ici şi colo, turnuleţe de piatră neagră, încîntătoare ca formă. Curtea galeriei este de fapt o grădină foarte bine întreţinută, unde buxuşi tăiaţi formează acele graţioase arabescuri ale grădinilor din secolul al XVII-lea.

Totul este frumos în această curte interioară, dimensiunea şi proporţia, forma şi culoarea, ansamblul şi detaliul, umbra şi lumina ; apar cînd o veche frescă ce animă şi face să trăiască zidul, cînd un mormînt de marmură, ros de ani, sau o uşă de stejar, reparată şi cîrpită în aşa mod, că face să se amestece curios toate felurile de lucru în lemn din toate epocile.

În timp ce treceam, vîntul clătina, pe împrejmuirea de fier a grădinii, vechi flori de crin navarrezi, pe jumătate smulse, lîngă care înfloreau în toată splendoarea și cu toate miresmele, nemuritoarele flori de crin [...]

Pardoseala pe care se merge este formată din dale lungi de piatră neagră. Fiecare dală poartă un număr și acoperă un mort. Ce stupid și ostil fel de a eticheta morții. Accept să devin pulbere, cenușă, o umbră, dar îmi este silă să devin o cifră. Neantul fără poezia lui ; prea mult neant.

Într-unul din unghiurile galeriei, cîteva ogive alungite, în parte zidite, se desfășurau în jurul unui fel de camere misterioase. Era o capelă. Dar de ce să fi fost separată de biserică ?

Nu am văzut decît o mobilă destul de delabrată, un crucifix, un altar din lemn, o lampă din tinichea, imprimată în relief. Admiram grilajul de fier, care închide cele două laturi ale capelei deschise către curtea cu galerie, prețioasă mostră a lăcătușeriei viguroase și complicate a secolului al XIV-lea. Acest grilaj este curiozitatea capelei și prin lucrătură și prin materialul folosit. Cu toate că nu este decît fier, este un fier vestit.

La bătălia de la Tolosa, comandantul a înconjurat cîmpul de luptă cu un lanț de fier pe care regele Navarrei l-a sfărîmat cu o lovitură se secure. Ca și părul Berenicei care a luat loc printre stele, acest lanț a devenit una din constelațiile blazonului. Ea a compus stema regatului Navarrei și odinioară avea încă jumătate din scutul Franței. Or, tocmai cu fierul acestui lanț a fost făcut grilajul. Iată cel puțin ce i se descoperă trecătorului și ce afirmă într-o inscriere plasată deasupra grilajului acest catren, într-o latină puțin barbară și enigmatică : CINGERE QUE CERNIS CRUCIFIXUM FERREA VINCLA BARBARICAE GENTIS RUPTA MANENT.

SANCTIUS EXUVIAS DISCERPTAS VINDICE FERRO HUC, ILLUC SPARSIT STEMATA FRUSTA PIUS.

ANO 1212 *

Nu am nimic de replicat acestui catren, decît cel mult că lucrătura grilajului dă pe față arta secolului al XIV-lea și nicidecum a secolului al XIII-lea.

Ceea ce aparține tot secolului al XIV-lea pe de-a întregul este portalul interior prin care am intrat [...] în curtea interioară.

* Lanțurile de fier pe care le vezi că înconjură crucifixul rămîn rupte de pieirea unui neam barbar. Rămășițele sfîșiate de fierul răzbunător le-a împrăștiat bucățile cu sfințenie, încoace și încolo (trad. din lat.).

Acolo, timpanele, arcurile bolţii, capitelurile, colonetele, medalioanele, statuetele sînt din cel mai frumos stil al acelei frumoase epoci. Adaugă la astea că, apărat de galeria grădinii interioare, contra acţiunii aerului, şi de întîmplare, contra zugravilor, acest portal a conservat în toată strălucirea şi aproape în toată prospeţimea, aurăria şi pictura timpului. Eram uimit. [...]

Oh, într-adevăr era acolo o sacristie după inima unei frumoase credincioase spaniole. Închipuie-ţi un imens budoar rocaille aurit, deformat, înflorat, cochet, parfumat, încîntător. Tapetul imită damascul pe care l-a înlocuit ; pardoseala, în cărămidă şi piatră, imită mozaicul. Peste tot crişti frumoşi de fildeş, Magdalene leşinate, oglinzi înclinate, canapele cu perne umflate, toalete cu picioare de ţap, colţare cu poliţe din spărturi de Alep, o lumină strălucitoare, unghere misterioase, mobile necunoscute şi variate ; un du-te-vino de preoţi ; patrafire sclipitoare în sertare întredeschise ; un nu ştiu ce fel de parfum de marchizi, un nu ştiu ce fel de parfum de călugăr, iată sacristia din Pamplona.

Un demn episcop, cardinalul Antonio Zapata, a făcut acest cadou catedralei. Tranziţia este bruscă, aproape un şoc. Dante este în curtea interioară, doamna de Pompadur în sacristie.

La urma urmei, şi acolo un lucru completează pe altul iar armonia se află la mijloc. Sacristia te invită la păcat, curtea interioară la pocăinţă.

Deja se ţineau slujbe în toate capelele şi biserica se umplea de credincioşi, în special de femei. Am înconjurat-o pentru o ultimă dată.

Dinspre partea marelui portal, corul este apărat de un zid gros, de care este alipit un mormînt de marmură albă. Epitaful, cu litere de aur aproape şterse, arată că acolo sînt rămăşiţele viteazului Jean Bonaventure Dumont, conte de Gages, care a bătut în o mulţime de ocazii pe soldaţii imperiului germanic şi pe domnul de Savoia în persoană.

Una din aceste întîlniri a fost o foarte frumoasă bătălie, care se vede sculptată în basorelief deasupra epitafului. Sînt acolo tunuri îndreptate către cîmpul de luptă, cai care se cabrează, ofiţeri care comandă batalioane compacte ce-şi încrucişează suliţele şi care seamănă cu nişte tufişuri zăpăcite de un vînt furios. Este atît de stranie această încăierare pietrificată şi mută, nemişcată pentru totdeauna în această biserică întunecată, unde se aude din cînd în cînd morişca slabă şi intermitentă a copilului care-l ajută pe preot la oficierea slujbei.

Marele tumult creat de bătălie și tăcerea deplină creată de mormînt îți sădește în inimă o gravă povață. Iată ce înseamnă gloria războinicilor în moarte ! Ea tace. Gloria poeților și a gînditorilor cîntă și vorbește în eternitate.

Pe cînd nici eu nu mai știu ce visam în fața acelui mormînt, un zgomot de orgă și un cîntec violent, lugubru și sălbatic răsunînd dintr-odată, la stînga mea, într-o capelă învecinată, m-au făcut să întorc capul.

Un coșciug, care tocmai fusese adus; era așezat pe jos, pe dale. Se vedea lemnul, abia ascuns de o pînză neagră și găurită. Patru lumînări ardeau în preajmă, trei pîini rotunde erau așezate pe jos, pe o scîndură, lîngă capul sicriului. La cîțiva pași, către dreapta, ardeau patru torțe mari de rășină, a căror sclipiri îmi arătau confuz, într-o capelă întunecată, pe preotul cu patrafir negru, cu cruce albă, recitînd slujba morților. Cîntecul de orgă venea de sus, ca un zgomot supranatural. Nu se putea distinge de unde pleca. În jurul meu o mulțime de femei de toate vîrstele, așezate într-un fel de semicerc la oarecare distanță de sicriu, toate grațios coafate și înfășurate în eșarfe de mătase neagră, stînd pe vine pe pardoseala bisericii, după moda spaniolă, în molatica și fermecătoarea atitudine a femeilor de serai, cu privirea mai mult ridicată decît plecată, își făceau vînt cu evantaiul, ascultau slujba și priveau trecătorii.

Urmăream, pe rînd, cînd mormîntul contelui de Gages, cînd această sărăcăcioasă înmormîntare a unui necunoscut, două neanturi, unul onorat, altul disprețuit. Oh, dragă prietene, dacă lucrurile pe care noi le numim neînsuflețite ar putea dintr-o dată vorbi, ce dialog între acest mormînt de marmură și acest sicriu de brad !

Seara m-am plimbat pe zidurile de apărare, singur și gînditor.

Sînt zile în viață care mișcă în noi tot trecutul. Eram plin de idei inexprimabile. Iarba de pe fortificații agitată de vînt șuiera ușurel la picioarele mele. Tunurile își arătau gîturile între creneluri, ca și cum ar fi vrut să privească cîmpia. Munții de la orizont, estompați de asfințit, luaseră forme mărețe ; cîmpia era întunecată ; Arga încrețită de mii de reflexe luminoase aluneca sub copaci, ca o șopîrlă de argint.

Trecînd prin fața intrării orașului, am auzit scîrțîitul lanțurilor podului ridicător și zdruncinătura surdă a grilajului care cădea. Tocmai se închidea poarta. În acel moment se ridica luna. Atunci, iartă-mi ridicolul de a mă cita pe mine, căci aceste versuri pe care le-am scris acum cincisprezece ani mi-au revenit în minte:

Totdeauna gata de luptă, întunecata Pamplona,
Înainte de a adormi în razele lunei,
Își închide salba de turnuri.

August.

În orașele spaniole sînt multe *ventas*, adică multe cabarete, cîteva *posadas*, adică cîteva hanuri, şi foarte puţine *fondas*, adică hoteluri. La San Sebastian nu era decît *fonda Isabel*, numit astfel pentru a se deosebi de hoteluri „à la française", ţinut de un vrednic, numit Laffitte. La Tolosa și la Pamplona, *fonda* nu are nici nume și nici firmă. Se numeşte pur și simplu fonda, ceea ce spune clar că este unicat.

Camera pe care o ocup în fonda din Pamplona, *al segundo piso*, la al doilea etaj, are două ferestre mari, care dau spre piaţa mare.

Această piaţă nu are nimic deosebit. În acest moment, la una din extremităţi, la est, se construieşte ceva hidos, nu ştiu ce, care seamănă cu un teatru, și va fi din piatră cioplită. Recomand această construcţie primului om cu minte, care va bombarda Pamplona.

Iartă-mi, prietene, această lugubră glumă. Nu o șterg, pentru că ea reiese din însăşi natura lucrurilor. Nu este destinul tuturor orașelor din Spania să fie periodic bombardate ? Anul trecut Espartero a bombardat Barcelona. Anul acesta, Van Halen a bombardat Sevilla. Unde va mai bombarda anul viitor și ce va mai bombarda ? Nu ştiu. Dar fii sigur că va fi un bombardament. Așa fiind situaţia, mă rog pentru locuitori, pentru case, și pentru catedrale, dar cum și bombele trebuie să aibă partea lor, le las cu bucurie toate copiile întîlnite de mine ale urîtei și idioatei noastre Burse de la Paris.

Acestea fiind zise, să ne reîntoarcem la Pamplona și să ne urcăm în camera mea.

Este un fel de hală văruită, cu două paturi, dintre care unul lat, pe care servitoarele îl numesc *el matrimonio* *. Pe perete cîteva cadre colorate reprezentînd niște amanţi surîzători și soţi bosumflaţi. O masă mică, două scaune de paie, o ușă uriașă din panouri, întărită cu un schelet de stejar, cu zăvoare de pușcărie și cu închizătoare de cetate.

Se pare că în Spania, cazul unui asalt este prevăzut la fiecare etaj al fiecărei case. Să-ţi înarmezi fereastra și balconul cu obloane cu ochiuri strînse, pentru ca să-ţi aperi nevasta de galanţi,

* Pereche conjugală (trad. din sp.).

și ușa cu ferecături solide, pentru ca să-ți aperi casa de jaf, iată dubla grijă a burghezilor în Spania ; gelozia face fereastra și teama face ușa.

Jumătate din piața mare din Pamplona este ocupată în acest moment, mai bine zis năpădită de o uriașă schelă, ridicată pentru cursele de tauri, care trebuie să aibă loc peste zece zile, și care neliniștește întreg orașul. Această *coridă* * va dura patru zile de la 18 la 22 august. În prima zi va fi o cursă de *novillos* ** și în ultima zi o *espada* *** renumită în tot ținutul, cînd Muchares va ucide taurul.

Amfiteatrul este pătrat, el acoperă parterele de pe cele două laturi ale pieții, făcînd din balcoane și ferestre, în ziua în care se va desfășura *corrida,* tot atîtea loji de rangul întîi și doi ; podurile vor fi paradisul. Acest teatru, pentru că este într-adevăr unul, este construit numai din schelet de lemn cu numeroase trepte acoperite cu scînduri, cele mai rudimentare posibil, iar de la fereastra mea, pot distinge numerotarea scîndurilor.

La acest ansamblu adaugă două sau trei diligențe deshămate și un corp de gardă, al cărui soldat se plimbă în fața *fondei,* și vei avea „peisajul" ce se va vedea de la fereastra mea.

Primăria din Pamplona este o construcție elegantă din timpul lui Filip al III-lea. Fațada ți se oferă ca un eșantion curios al felului de ornamentație specific secolului al XVII-lea în Spania. Sînt arabescuri și volute plate, decupate parcă pe piatră. Am mai văzut o casă în acest stil, în curioasa și sinistra localitate Leso și în Guipuzcoa. Frontonul acestei primării este înălțat de lei, clopote și statui, producînd ochiului o amuzantă combinație.

Nu mai puțin m-a distrat tîrgul, care se ține în acest moment, într-o mică piață, exact în fața primăriei. Dughenele în aer liber sînt pline de fleacuri și jucărele, vînzătoarele, pline de glume, trecătorii, înghesuiți și izbiți, cumpărătorii, ocupați, tot acest vîrtej de țipete, rîsete, injurii și cîntece, care se numește tîrg, are, sub soarele Spaniei, mult mai multă veselie și zgomot decît în alte părți.

În mijlocul mulțimii, stătea în picioare, sprijinit de un stîlp al primăriei, un nemaipomenit vlăjgan. Picioarele lui mari și goale ieșeau din niște jambiere roșii tricotate ; o *muletă* **** de lînă albicioasă cu dungi roșcate îi acoperea capul și îl învăluia în cutele ei sculpturale, lăsîndu-i afară numai fața negricioasă cu pomeții pro-

---

* Luptă de tauri (trad. din sp.).

** Täurean (trad. din sp.).

*** Termen ieșit din uz, avînd semne de obidă (trad. din sp.).

**** Muletă (băț pe care matadorul întinde pînza roșie) — pînză (trad. din sp.).

eminenți, nasul pătrat, fălcile colțuroase, bărbia ieșită înainte, barba neagră și țepoasă ; figură de bronz florentin, cu ochi de pisică sălbatică. În mijlocul acelei forfote și acelui zgomot, acest om rămînea nemișcat, serios și tăcut. Nici nu mai era un spaniol, era deja un arab.

La doi pași de această statuie, un italian schimonosit, cu niște ochelari mari pe nas, manevra niște marionete și bătea pe o tobă cîntînd în același timp de pe scena lui de saltimbanc această veche cadență de Polichinelle, *Fontoccini, burattini, puppi,* care la noi în Franța s-a transformat în următoarea poezie pastorală :

Pantalonul
Lui Toinon
Nu are fund.

Pantalonul și Sălbaticul se priveau fără să se înțeleagă, ca doi locuitori de pe alte lumi.

Nu străbați un tîrg și mai ales acesta, fără să nu cumperi ceva. M-am lăsat antrenat și am deschis baierele pungii, trimițînd la *fonda* tot ce mi s-a vîndut.

La întoarcere, am găsit pe masă o grămadă întreagă, demnă de un vînzător ambulant ; amulete de Zaragoza în aur, în argint aurit, în filigran, jartiere din Segovia cu inscripții, vase pentru agheasmă din sticlă de Bilbao, candele de tinichea din Cauterets, o cutie cu chibrituri chimice de la Ernani, o cutie cu bastonașe de rășină, care țin loc de lumînări la Elizondo, hîrtie de Tolosa, un brîu de muntean din trecătoarea Pantacose, un baston de lemn cu vîrf de fier, pantofi de sfoară și două *muletas* de Pamplona, care sînt dintr-o lînă nemaipomenită, lucrate grosolan, totuși deosebite.

În afară de acest tîrg și cîteva răscruci, Pamplona rămîne plicticos și tăcut toată ziua, dar cum vine seara și soarele se duce la culcare, de cum se aprind ferestrele și felinarele, orașul se trezește, viața pulsează peste tot, veselia strălucește, este un stup plin de zgomote. O fanfară din trompete și țimbale răsună în piața mare, sînt muzicanții garnizoanei care oferă o serenadă orașului. Orașul răspunde. La toate etajele, la toate ferestrele, la toate balcoanele se aud cîntece, voci, sunete de chitare și castaniete. Fiecare casă răsună ca o puzderie de zurgălăi. Adaugă dangătul tuturor clopotelor din oraș.

Crezi poate că tot acest ansamblu este discordant și că din amestecul de concerte nu iese decît un uriaș tărăboi foarte reușit. Nici vorbă. Cînd un oraș se transformă în orchestră, rezultă totdeauna o simfonie. Vîntul îmblînzește sunetele țipătoare, spațiul stinge sunetele false, totul se topește în ansamblu și rezultatul este armonios. În mic ar fi un vacarm ; în mare este o muzică.

Această muzică înveselește populația. Copiii se joacă în fața prăvăliilor ; locuitorii ies din case ; piața mare se acoperă de plimbăreți ; preoții și ofițerii intră în vorbă cu femeile cu eșarfe de dantelă ; conversațiile se ascund în spatele evantaielor ; sub arcade *catîragii* * tachinează servitoarele de la han ; o lumină învăluitoare venind de la cele o sută de ferestre larg deschise și viu colorate, luminează de-abia piața. Mulțimea se duce încolo și încoace, ce încrucișează în această penumbră și nimic nu este mai plăcut decît discreta amestecătură de fețe frumoase, de-abia întrezărite și de rîsete vesele înăbușite.

Felul de comportare mai liber al preoților în acest admirabil climat nu trebuie să scandalizeze cu nimic. Este un fel de familiaritate admisă de obiceiuri. Cu toate acestea, de la fereastra mea, de unde observam totul, auzeam trei preoți acoperiți de nemaipomenitele lor sombreros ** și înfășurați în pelerinele lor mari negre, discutînd în față la fonda și trebuie să mărturisesc că unul dintre ei pronunța cuvîntul *muchachas* *** într-un fel care l-ar fi făcut să surîdă pe Voltaire.

Către ora zece seara, piața se golește și Pamplona adoarme Dar zgomotele nu se sting dintr-o dată, ele se prelungesc și nu se termină cu somnul care începe. S-ar spune că în primele ceasuri, acest somn mai vibrează încă de toate bucuriile serii.

Dar pe la miezul nopții se așterne tăcerea și nu se mai aud decît vocile paznicilor care strigă ora și care, în momentul cînd urmează să adormi, răsună dintr-o dată pe turnul vecin, apoi se repetă în depărtare, mai slăbite, pe un alt turn de la capătul pieței, iar apoi se îndepărtează tot mai slab din turn în turn și se topesc în noapte.

Cabana din munți

Soarele era în asfințit, ceața începea să se ridice din torenții care se auzeau fremătînd intens în văgăuni pierdute. Trecătoarea devenea din ce în ce mai sălbatică. Nici o urmă de casă. Eram rupt de oboseală. Am zărit la dreapta, la cîțiva pași de potecă, la picioarele unei stînci abrupte, un bloc de marmură albă, pe jumătate înfipt în pămînt. Un brad mare, uscat de bătrînețe și căzut de pe povîrniș, s-a rostogolit și s-a proptit de bloc, acoperindu-l cu ra-

---

* În fr. muletier — proprietar de catîri.
** Pălării (trad. din sp.).
*** Fete (trad. din sp.).

murile sale uscate și urîte. Așa cum eram zdrobit de oboseală, acest bloc și arbore mort, pe care în gîndul meu întindeam cuverturi și mulete în chip de cort, mi s-au părut că reprezintă o cameră de culoare destul de confortabilă.

Mi-am chemat tovarășii de drum, care erau cu vreo douăzeci de pași înaintea mea, și le-am explicat arhitectura nocturnă, declarîndu-le că intenția mea era să poposim aici. Azcoaga a început să rîdă. Irumberri, drept răspuns, și-a privit fumul de la țigară cum se ridică către soare. Escumuturra el Puno (pumnul) mi-a luat mîna :

— Vă gîndiți serios, senior francez ? sînteți hotărît ?

— Nu sînt hotărît, i-am spus, sînt istovit.

— Vreți să vă culcați acolo ?

— Mă resemnez să mă culc acolo.

— Nu se poate, priviți din ce va fi formată locuința dumneavoastră. Numai morții se culcă în camere din marmură și brad.

Muntenii ca și marinarii sînt superstițioși. Or, declar că la munte sînt muntean și pe mare sînt marinar, adică sînt superstițios în ambele cazuri, și, fără să judec, superstițios pur și simplu, în același fel în care sînt și cei din jurul meu. Reflecția sepulcrală a lui Escumuturra m-a pus pe gînduri.

— Haideți, a reluat el, numai cîțiva pași prietene. Jur, seniore, că la o optime de leghe vom găsi un culcuș bun.

— O optime de leghe spaniolă, am exclamat eu. Este ora șase seara, vom sosi la miezul nopții.

Escumuturra îmi răspunse cu seriozitate :

— Vom sosi la miezul nopții, dacă dracul lungește drumul, și în douăzeci de minute, dacă francezul lungește pasul.

— *Andamos* *, am spus.

Caravana se puse în mișcare.

Soarele a apus, s-a lăsat înserarea, totuși, trebuie să mărturisesc, că dracul nu a lungit drumul. De o jumătate de oră urcam o potecă anevoioasă, care șerpuia între blocuri de granit, semănate pe coasta muntelui parcă de vreun uriaș. Dintr-o dată se ivi o poiană, poiana cu iarba cea mai moale, cea mai proaspătă, cea mai plăcută piciorului și cea mai neașteptată.

Escumuturra s-a întors către mine.

— Iată-ne ajunși, îmi spuse el.

Priveam în fața mea, pentru a vedea unde am ajuns, și nu vedeam nimic altceva decît conturul întunecat și gol al muntelui. Poiana era strînsă, ca un drum între două ziduri de piatră, neobservate la început.

---

* Să mergem (trad. din sp.).

În acest timp tovarășii mei de drum au iuțit pasul, am făcut și eu ca ei.

În curînd am văzut ridicîndu-se încet, încet, ceva din pămînt ; pe cerul luminos al amurgului se desena un fel de cocoașă colțuroasă și întunecată semănînd cu un acoperiș peste care se ridica un coș.

Era într-adevăr o casă ascunsă într-o cută a muntelui.

Mă apropiam, privind-o. Lumina zilei nu era încă stinsă. Făceam ceea ce se numește în strategie o recunoaștere.

Casa era destul de mare și construită, ca și îngrăditura poienii, cu zidărie de piatră, amestecată cu blocuri de marmură ; acoperișul de paie era tăiat ca să imite o scară. Am reîntîlnit această modă în cătunele sărace din Pirinei.

La baza zidului, către panta muntelui, era o gaură pătrată pe unde ieșea o mică pînză de apă limpede și proaspătă ce cădea pe stîncă și se pierdea în vale cu zgomot zglobiu și vesel.

Poarta masivă și joasă era închisă. Lîngă ea ușa nu era decît o fereastră, foarte îngustă și astupată pe trei sferturi cu cărămizi zidite grosolan.

Acest sărman sălaș avea, ca toate locuințele izolate din Guipuzcoa și din Navarra, un aer de fortăreață ; dar îți inspira mai mult neîncredere decît siguranță, pentru că acoperișul de paie era atît de jos, că te puteai rezema de el și puteai chiar să-l faci să elibereze locul, să se predea, fără altă artilerie decît un chibrit.

De altminteri dinlăuntrul casei nu răzbătea nici o lumină, nici o voce, nici un pas, nici un zgomot, era o masă neagră, mută și moartă ca un mormînt.

Escumuturra a descălecat, s-a apropiat de poartă și a început să fluiere încetișor prima parte a unei melodii ciudate și drăguțe, pe urmă s-a oprit dintr-o dată și a așteptat.

Nimic nu a mișcat în cabană. Nici măcar o răsuflare nu a răspuns. Noaptea, care cuprinsese totul, adăuga ceva, un nu știu ce de tristețe și jale, la această tăcere atît de misterioasă și adîncă.

Escumuturra și-a reînceput melodia ; ajungînd la aceeași notă s-a oprit. Cabana își păstra tăcerea. Escumuturra a reînceput pentru a treia oară, și mai încetișor, fluierînd pierdut.

Eram toți, patru aplecați către poartă și trăgeam cu urechea. Mărturisesc că îmi rețineam răsuflarea și că îmi bătea puțin inima.

Și deodată, în timp ce Escumuturra termina melodia sa, se auzi, de cealaltă parte a porții, restul melodiei, însă fluierată atît de încet și atît de slab, încît era și mai ciudată, și mai înfiorătoare decît tăcerea. Încercînd să fie cît mai înceată, ajungea să fie tristă. Ai fi spus cîntecul unui spirit într-un mormînt.

El Puno bătu de trei ori din mîini.

Atunci o voce de bărbat se auzi din cabană, și iată dialogul laconic și iute, care s-a schimbat în umbră, în limba bască, între această voce care întreba și Escumuturra care răspundea :

— *Zuce* ? (Voi ?)

— *Guc* (Noi)

— *Nun* ? (Unde ?)

— *Emen* (Aici)

— *Cembat* ? (Cîți ?)

— *Lau* (Patru)

O scînteie străluci în interiorul casei, o lumînare se aprinse și ușa se deschise. Lent, dar zgomotos, pentru că era baricadată.

Un om apăru în pragul ușii.

El ținea în mînă și ridica deasupra capului un sfeșnic mare de fier în care ardea o torță de rășină.

Era o față din aceea negricioasă și arsă, fără vîrstă ; putea să aibă treizeci de ani, putea să aibă și cincizeci. De altfel, dinți frumoși, privirea vioaie și un surîs plăcut, pentru că surîdea. O batistă roșie îi încingea fruntea, după moda catîragiilor aragonezi, și îi strîngea pe tîmple părul negru și des. Avea creștetul capului ras ; o muletă mare albă îl acoperea de la bărbie pînă la genunchi, un pantalon scurt de catifea măslinie, jambiere de lînă albă cu cheotori negre, pantofi din sfoară și fără ciorapi.

Feștila mare de rășină agitată de vînt deplasa repede umbra și lumina pe această față. Foarte ciudat acest surîs prietenesc, sub această licărire sinistră.

Dintr-o dată m-a zărit și surîsul lui dispăru, ca și cum s-ar fi stins o lampă în care sufli. Sprîncenele i s-au încruntat, cu privirea fix ațintită spre mine. Nu pronunța nici un cuvînt.

Escumuturra i-a atins umărul cu mîna și i-a spus cu voce scăzută, arătîndu-mă cu degetul :

— *Adisquidea.* (Un prieten)

Omul se trase la o parte ca să mă lase să intru, dar surîsul nu-i mai apăru.

Între timp, Azcoaga și Irumberri au împins catîrii în cabană. Escumuturra și gazda discutau într-un colț cu voce scăzută. Ușa se închisese și Irumberri a refăcut baricada cu grijă, ca și cum era obișnuit cu acest lucru ; și, în timp ce Azcoaga descărca catîrul său, m-am așezat pe o boccea, de unde priveam interiorul locuinței.

Casa nu avea decît o cameră, însă această cameră conținea o lume.

Era o cameră mare, joasă, al cărui tavan era compus din șipci și leațuri, sprijinite, ici și colo, pe grinzi, ca pe niște stîlpi, lăsînd

să treacă şi să atîrne fire din fînul care umplea podul, sub coama acoperişului. Nişte despărţituri cu zăbrele, semănînd mai mult a împletituri, desenau în această cameră compartimente fanteziste.

Unul din ele, la stînga uşii, cuprindea un colţ al camerei, fereastra, soba enormă, peştera de piatră înnegrită de foc, şi patul, adică un fel de coşciug în care se strîmbau cele o mie de cute ale unei saltele de paie, de culoarea funinginei, şi a unei cuverturi roşcate. Era camera de dormit.

Peste drum de ea, un alt compartiment conţinea un viţel, culcat pe bălegar şi cîteva găini adormite, într-un fel de cutie. Era grajdul.

În colţul opus, într-un al treilea compartiment, se îngrămădeau, într-o piramidă informă, rădăcini zburlite şi legături de mărăcini, provizie de lemne pentru iarnă. Cîteva burdufe de vin şi hamurile catîrilor erau aranjate cu oarecare grijă lîngă legăturile de mărăcini. Era pivniţa.

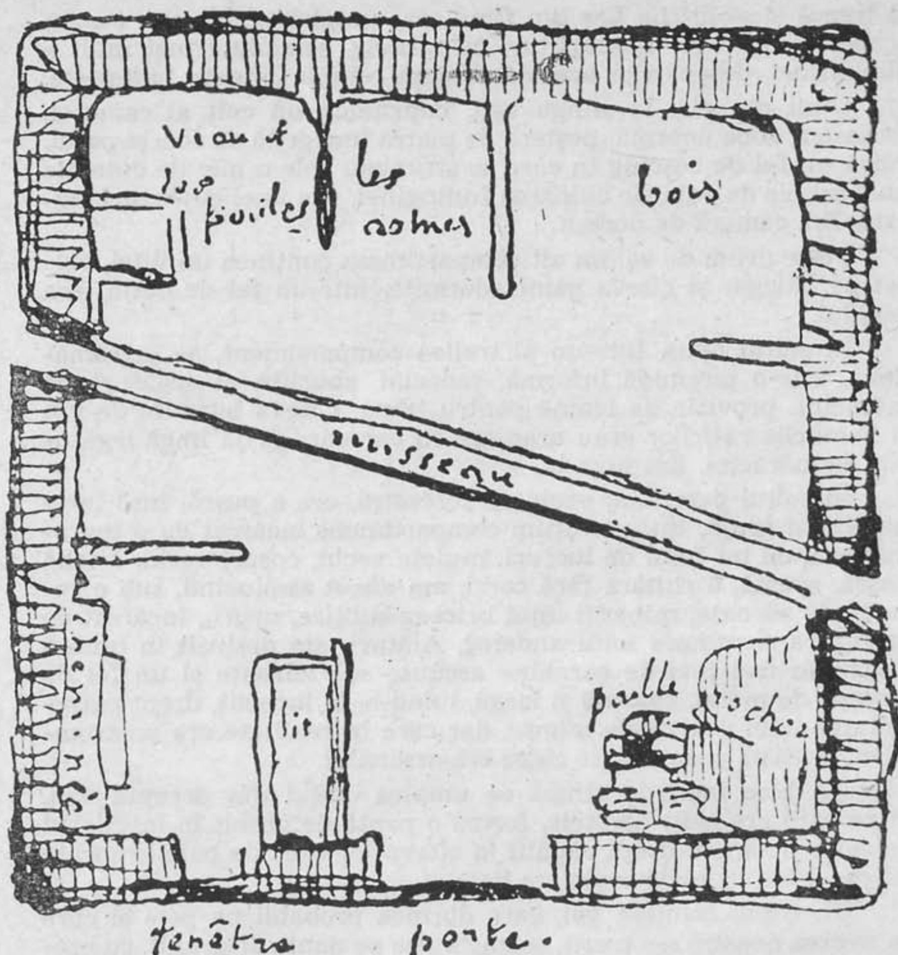
În colţul peretelui, vecin cu fereastra, era o puşcă, însă între pivniţă şi grajd, într-un ultim compartiment încărcat cu o îngrămădeală de tot felul de lucruri, mulete vechi, coşuri vechi, o tobă bască, spartă, o chitară fără corzi, am văzut strălucind, sub o coşarcă de zdrenţe, mînerul unui briceag subţire, negru, încărcat de aramă ca şi mîneca unui andaluz. Alături, am desluşit în umbră două sau trei ţevi de carabine ascunse sub zdrenţe şi un fel de trompă de metal, evazată şi largă, luînd-o, la început, drept extremitatea unei goarne de munte, dar care în realitate era un tromblon. Această grămadă de cîrpe era arsenalul.

Un bloc mare de stîncă ce umplea colţul din dreapta uşii, şi pe care era zidit peretele, forma o pantă de granit în interiorul cabanei şi servea drept căpătîi la cîteva legături de paie aruncate pe jos. Fără îndoială acolo era hotelul.

Un copil, complet gol, care dormea probabil pe paie şi care la sosirea noastră s-a trezit, se ghemuise pe panta de granit, cu braţele încrucişate, pe genunchii strînşi la piept, privindu-ne cu ochii înfricoşaţi. În primul moment l-am luat drept spiriduş, pe urmă am recunoscut că era o maimuţă, şi în final am descoperit că era un copil.

Două fiare înalte de cămin, lucrate, ruginite de foc şi ploaie, apăreau în vatră, în picioare, pe cele patru labe masive şi ridicînd la capătul gîturilor lor lungi, două guri deschise. S-ar fi putut spune că sînt cei doi dragoni ai căminului gata să latre şi să muşte.

De altfel nu era în cabană altă unealtă de bucătărie decît o tigaie agăţată în sobă şi care împreună cu sfeşnicul de fier, fiarele din cămin şi patul, compuneau tot mobilierul.

Un chiup cu ulei era lîngă pat și alături de ușă alt chiup plin cu lapte. De marginea chiupului cu lapte era agățată o cupă de lemn de cea mai pură și elegantă formă. Era aproape o cupă etruscă.

Două pisici galbene și slabe pe care le trezisem, ca și pe copil, ne dădeau tîrcoale cu un aer amenințător. Din felul în care ne priveau era limpede că n-ar fi dorit altceva decît să fie tigri.

Am o oarecare impresie că un porc guița într-un colț întunecos.

Casa avea un miros dulceag și searbăd, așa cum duhnesc toate casele spaniole.

În rest nu mai era nimic ; nici masă, nici scaune. Cine intra acolo rămînea în picioare sau se așeza pe jos. Cine avea o boccea se așeza pe ea. În această casă expresia *a te așeza la masă* nu avea nici un sens ; am rămas cîteva clipe cufundat în aceste reflecții melancolice. Muream de foame.

În asemenea situații gîndurile triste vin din stomac.

Un mic zgomot plăcut, un fel de murmur discret și continuu, pe care l-am auzit de la intrarea mea în cabană, m-a scos din visare. Cînd nu ai ce mînca, ce să faci într-un sălaș decît să privești ? Am privit deci, dar nu puteam descoperi de unde venea zgomotul.

În fine, cum ochii mei se aplecau spre pămînt, am distins în întuneric, un fel de freamăt metalic, o linie cu ape luminoase și am recunoscut că un pîrîiaș traversa cabana dintr-o parte în alta.

Acest pîrîiaș, care curgea repede pe un plan oblic și înclinat, pe o grindă scobită așezată la rasul pămîntului, intra în cabană printr-o gaură făcută în perete și ieșea prin peretele opus. Acolo făcea în vale mica cădere de apă pe care o remarcasem la sosire.

O cameră ciudată în care muntele se simțea acasă și intra familiar ; stînca se adăpostea, pîrîiașul trecea.

În timp ce făceam aceste observații, în atitudinea elegiácă a unui visător nemîncat, catîrii, descărcați și deshămați, smulgeau liniștiți firele lungi de fîn ce atîrnau din tavan.

Văzînd acest lucru, Escumuturra a făcut un semn gazdei, care i-a împins către fundul cabanei, aruncîndu-le la fiecare cîte un braț de fîn.

În acest timp, tovarășii mei s-au instalat, care pe cîte o boccea, ca mine, care pe cîte o șa pusă pe jos. Azcoaga s-a culcat cît era de lung, învelit în muletă.

Gazda a clădit în vatră două brațe de grozamă pe o grămadă de ferigi uscate, și-a apropiat feștila de rășină și într-o clipită un foc mare și jucăuș s-a înălțat în vatră cu vîrtejuri de scîntei și lumină frumoasă, strălucitoare și rumenă, umplînd camera și făcînd să iasă în relief, pe scobiturile întunecate, crupele catîrilor, cușca cu găini, vițelul adormit, armele ascunse, stînca, pîrîiașul, firele de paie atîrnînd din tavan, ca niște fire de aur, figurile aspre ale tovarășilor mei și ochii rătăciți ai copilului înfricoșat.

Cele două fiare negre cu guri de monștri se detașau pe un fond de jar și păreau doi cîini ai infernului gîrîind în pălălaie.

Însă nimic din toate acestea, mărturisesc, nu-mi atrăgeau atenția ; ea era în întregime în altă parte.

Un mare eveniment tocmai se săvîrșea în cabană.

Gazda a desprins din cui tigaia !

Note despre Spania

Paşaportul. În Spania se fac întotdeauna două călătorii. una singur şi una pe care o face paşaportul dumneavoastră. Oh, ce cumplit călător este un paşaport în Spania ! Nu poate să rămînă nici un moment liniştit. În fiecare clipă îşi ia zborul din buzunarul dumneavoastră, se despătureşte şi dispare. Alergaţi după el.

Este la *gefetara ?*

pe urmă *la politica ?*

pe urmă la *casa del alcade !*

pe urmă *la alyuntamiento*

pe urmă *la referendacion*

De fiecare dată o *jumătate de peseta.* Aţi plătit deja pentru Spania 1 franc la Paris, 5 franci la Bayonne pentru consul, 2 franci la Irún ca să intraţi. Acum plătiţi zece centime jandarmului de cîte ori se mişcă şi trebuie vizat paşaportul în fiecare oraş, pentru fiecare poartă de intrare. Dacă vă răzgîndiţi şi schimbaţi poarta, altă călătorie a paşaportului. Zece centime. Se plătesc zece centime în fiecare moment în Spania. Ieri am fost arestat de un sergent de stradă şi tîrît prin tot oraşul pînă la primar. Recunoscut nevinovat, sergentul mi-a cerut pentru osteneala dată şi onoarea făcută *zece centime.*

Săracă şi nobilă Spanie ! Adineaori un ticălos, cu o mască de carnaval, m-a urmărit pe stradă, strigînd după mine : Caballero ! señor caballero ! Mă întorc, zăresc pe nenorocit, mă scotocesc în buzunar şi îi întind un ban. Îmi ia banul şi îmi cere paşaportul. L-am luat drept un cerşetor, era un funcţionar public, profesiunea îl face pe om.

Dar era şi un cerşetor. Pentru că a luat banul. Îmi cerea paşaportul, însă nu refuza pomana.

Preot spaniol care se încăpăţînează să-mi vorbească franţuzeşte. Îngrozitoare bolboroseală. La un anume moment mă întreţinea despre gramatică şi lingvistică, dar nu înţelegeam nici un cuvînt. Auzeam revenind în fiecare clipă această frază deloc clară : *les tigres morts au logis.* Îmi spărgeam capul să înţeleg. După oarecare timp mi-am dat seama că bunul părinte vroia să spună *etimologie.*

La han stătea scris în cartea călătorilor : Gîndeşte-te aici, o muritorule, căci mort vei fi mîncat de viermi.

Am luat pana şi am adăugat : *şi că viu eşti mîncat de purici.*

CATÎRI ȘI CATÎRAGII

Catîri tunși pînă aproape de coadă pentru a se face un T pe crupa animalului.

Catîri cu plăci de aramă pe bot, împopoțonați cu cioltare de lînă cu ciucuri roșii, purtînd pești uriași, toni sau sturioni, a căror coadă atîrnă sub husă. Acest pește transportat încetișor în soare, pe munte, trebuie să ajungă proaspăt.

Catîragii. Capete tunse. O batistă legată împrejur.

Mai la sud, capete rase și batista devine turban.

Cea mai bună soluție căci altfel nădușeala ar curge din păr pe ochi.

Primul catîragiu. — Pantaloni scurți, ciorapi albaștri, haină de catifea, pălărie mare rotundă cu boruri largi. Macat alb cu carouri roșii pe umăr. Espadrile.

Al doilea catîragiu. — Pălărie de paie cu panglică neagră, pantalon scurt, ciorapi albi cu desene în relief. O boccea la capătul unui baston. Muleta de pe umăr, o bălțătură de galben, albastru, verde și roșu.

Pantalonii descheiați către jumătatea gambei lasă să se vadă spatele genunchiului spartan și păros.

Catîragii basci, cărora mă alătur.

Trecerea nemaipomenită. Cotitură înspăimîntătoare. Potecă îngustă, presărată cu mici pietre rotunde, al cărei cot se decupează abrupt, atît pe prăpastie, cît și pe cer. Catîrul s-a oprit dintr-o dată și îl simțeam tremurînd sub mine din toate mădularele. Însă trebuia mers înainte. *And'usted* *, îmi strigă Escumuturra. Împing catîrul, el se proptește pe picioarele dindărăt, își ia avînt, pietrele se rostogolesc sub picioarele lui în prăpastie ; trece dintr-o săritură.

BUCĂTĂRIA

Nu se știe ce fel de carne mănînci. Este roșie, subțire și tare. Este de vacă, de porc, de oaie, de cîine, de cal, de cămilă, de urs ? — Este de vițel.

Pamplona. — Ce este asta ? strigai cu groază. Mi se răspunse cu calm : *de la langosta* **. Mi-am adus atunci aminte că fluxul vine cu catîrul.

---

* Haideți ! (trad. din sp.).
** Langustă (trad. din sp.).

O chestie cu ulei. Mesteci. Dinţii ţi se încîlcesc în păr. Perucă cu umplutură de ierburi.

Ierburi cu gust de farmacie, gătite cu ulei rînced în loc de fasole verde pregătită englezeşte.

Fără zahăr. Un fel de zahăr galben, rafinat o singură dată, amestecat cu furnici şi muşte.

În timp ce iei masa, servitoarea, cu picioarele goale, goneşte muştele cu un băţ ornat cu pene.

Fără unt. Nici lapte. Nici cafea posibil de băut. Şi asta în cele mai bune hanuri.

Peste tot şofran, ardei iute, scorţişoară şi piper. Mereu porc sub toate formele.

LOCUITORII

Multe fete frumoase, nu femei frumoase. Femei aragoneze. Faţa tuciurie. Basma pe cap de o albeaţă strălucitoare. Haină bărbătească de catifea verde către bronz cu mîneci strîmte. Fustă neagră de postav, o mie de cute în jurul taliei. Ciorapi albaştri în relief.

Cînd intri aici într-o casă şi-i vezi interiorul sărac şi gol, dacă arunci o privire în jur şi vezi această natură minunată dînd totul din belşug, grîu, porumb, vii, meri, stejari, ulmi, pini, munţi, fluvii, torente, golfuri, mine de aur, de argint, de plumb, de fier, cariere de gresie, de var, de gips, de granit, de marmură, te întrebi cum de a reuşit omul să extragă, din atîta bogăţie, atîta mizerie !

Oh, dacă această mare naţiune ar găsi un om mare, ce lucruri mărețe ar face ! ce mizerie ! să ai nevoie de un Napoleon şi să cazi peste un Espartero !

Aceşti ofiţeri cocheţi şi încorsetaţi iubesc prea mult podoabele ca să nu iubească şi gloria.

De la Bayonne la Pau

NOTE

14 august.

Ora patru dimineaţa. Imperială. Ceţuri. Cîmpii întinse. Soarele în ochi. O dîră de aburi marchează la dreapta, torentul de la Pau. Către prînz nu mai puteai distinge Pirineii decît după nişte linii albe la orizont, ca şi cum rochia albastră a cerului, roasă

pe alocuri, lasă să i se vadă urzeala de argint. La o așezare mare, cred că la Bianvos, un deal cu o ruină frumoasă. Mai departe Peyrehorde. Numele pare să indice o veche vergea de ceas solar, poate un peluvan a cărui umbră, învîrtindu-se, indica ora.

Orthez. Frumos și înalt turn pătrat al unor vechi viconți. Oraș vesel și deschis soarelui. La intrarea în oraș, țărăncile mergînd la piață, își puneau, cu naivitate, ciorapii pe stradă.

Într-o vale frumoasă și pustie, două femei mînau la păscut o turmă compusă dintr-o singură gîscă. Fiecare dintre ele părea foarte preocupată să-și păzească jumătatea. Gîsca, zeflemitoare, avea aerul să-și bată joc de ele.

Pau. Castelul. Nu se văd decît trei sau patru săli, mediocru restaurate, însă admirabil mobilate cu sipeturi vechi și tapiserii minunate, provenite din rezerve de mobile păstrate. Cum este așteptat domnul duce de Montpensier, sălile au fost frecate. Un servitor, însărcinat să apere parchetul, vrea să mă împiedice să merg în salonul mare de la primul etaj să văd o statuie a lui Henric al IV-lea.

Mă răstesc la servitor și mă duc totuși să văd statuia. Frumoasă, fină, spirituală și delicată sculptată din secolul al XVI-lea. Totuși este deja sfîrșitul secolului. Se face simțit deja stilul greoi Ludovic al XIII-lea.

Cu forța cer să mi se deschidă turnul cel mare. De pe platformă, o vedere admirabilă. Toți Pirineii. Tot orașul. Acoperișuri de ardezie. O tînără doamnă, englezoaică, pe care au luat-o în turn împreună cu persoanele ce o însoțesc, dintre care un locuitor al orașului, privea cu multă curiozitate o casă joasă, ferecată, izolată într-o grădină. Nici o fereastră deschisă. Vița și iedera acopereau zidurile. Un bărbat lucra în grădină. Era casa călăului din Pau. Omul din grădină era călăul. Localnicul spunea că este un om bogat.

Ușa de la capelă, gen Renaștere ; restaurată încîntător, complet, deosebit. Sluțită totuși de o cruce de prost gust, care înlocuiește rozosa de pe impostă. Admirabile scări în spirală, bine restaurate.

Leagănul lui Henric al IV-lea. Carapacea de broască țestoasă este roasă pe margini. O fi autentică ? *(a se vedea cartea Saget).* Ridicol împopoțonat, cu un mănunchi de sulițe din lemn aurit și de o cască de carton cu pene albe, stil Ludovic al XVIII-lea. O relicvă din secolul al XVI-lea și regalismul cu flori de crin burtoase din 1814. O întîlnire țipătoare și supărătoare.

Pau, oraș vesel, frumos, curat. Puțin prea refăcut și modificat. Și-a pierdut aerul istoric. Numai săpătura pe care o face vechiul

şanţ de-a curmezişul oraşului este singura care dă oraşului Pau înfăţişarea de pe vremea lui Antoine de Bourbon. Vechi case de ardezie. Zdruncinate, tăiate de curioase accidente de arhitectură şi expunînd la toate etajele negii originali şi ciudaţi ai zidăriei domestice din secolul al XV-lea.

De la Pau la Cauterets

Ora şase dimineaţa. Plouă. Ploaia de sus, torentul de jos îşi amestecă zgomotele. Drum pitoresc, umbrit, verde şi vesel, cu tot timpul prost. Pirineii la orizont. Vîrfuri sparte, mîncate, sucite, frămîntate, încîlcite de mîna formidabilă a unui uriaş. În găuri mici, lacuri glaciale.

Aici nu se mai aud strigătele răsunătoare aruncate în mers de catîragii, catîrilor : *la generala ! la capitana !* Vizitiul bearnez, le spune iepelor sale în dialect şi cu voce molcomă, cînd zeflemitor, cînd dezmierdător : *yo grisa ! yo blonda !*

Într-un sat următoarea inscripţie pe o poartă :

LO QUE HA DE SE NE PUEDE FALTAR *

Se simte vecinătatea Spaniei.

Aici peste tot acoperişuri de ardezie ; acoperişuri ascuţite, înclinate pentru scurgerea zăpezilor şi a ploilor. Faceţi cîteva leghe, traversaţi aceşti munţi şi veţi găsi acoperişuri plate, olane. Aici satele Ardenilor ; acolo satele Calabriei. Nordul este pe un versant al Pirineilor, sudul pe celălalt.

St-Pé-Oraş simpatic, cu urme ale secolului al XV-lea şi al XVI-lea. Ţărăncile ies de la biserică în şiruri lungi, înveşmîntate în negru, cu capişoane cenuşii, albe sau roşii. S-ar putea spune nişte procesiuni de călugăriţe din toate ordinele (La Cauterets efectul este şi mai straniu. Au capişoane cenuşii şi sînt desculţe. Sus, St-Antoine, şi Goton, jos.)

Lourdes, — Sosire magică. Magnific donjon din secolul al XIII-lea, aşezat pe o stîncă. Torentul de o parte, oraşul de cealaltă. În fund munţii înalţi, abrupţi, tăiaţi de spărturi adînci, de unde se ridică ceţurile, vîntul şi zgomotul.

La Lourdes încep cheile mari ale Pirineilor Înalţi, care se deschid la Vidalos, se îndepărtează şi se împart în patru văi for-

---

* Ceea ce trebuie să fie nu poate să lipsească (tr. din sp.).

mînd acea uriaşă labă de gîscă al cărei mijloc este Argelès şi ale cărei patru gheare ating la apus Arbeost prin valea Estrem de Salle şi Aucun, prin valea Azun, la miazăzi Cauterets prin strîmtoarea Pierrefitte şi la răsărit Barèges, prin defileul Luz. Cheile începînd de la Lourdes la Argelès sînt ca un fel de mîner. Ca braţul mîinii deschise.

Lourdes este poarta Pirineilor Înalţi. În 1755 a resimţit consecinţele cutremurului de pămînt de la Lisabona.

Reţeaua centrală a Pirineilor era păzită în evul mediu. Fiecare articulaţie de vale îşi avea castelul propriu. El zărea cele două castele din văile vecine corespunzînd cu ele prin semnale de foc. Astăzi se mai văd ruinele adăugînd peisajului un şi mai mare interes ; ce poate fi mai sfîşîietor decît ruinele omului amestecate cu ruinele naturii.

Donjonul de la Lourdes vede cele trei turnuleţe ale castelului de la Pau, care la rîndul său zărea turnul pătrat de la Vidalos, care putea să comunice prin semnale cu anticul *Castrum Emilianum,* construit de romani, şi ridicat de Carol cel Mare pe dealul Saint-Savin, legat, de-a curmezişul munţilor, de fortăreaţa feudală Beaucens. Semnalele se înfigeau astfel, din turn în turn, din valea Luz pînă la castelul Sainte-Marie, şi în valea Gavarnie pînă la fortăreaţa cavalerilor Templieri. Castelanii din Pirinei, ca şi burgravii de pe Rin, se avertizau unii pe alţii. În cîteva ceasuri tribunalul era pregătit, muntele în flăcări.

Ţăranii, un lucru cu totul remarcabil şi pur local, nu urau aceste castele. Ei aveau sentimentul că fortăreţele, cu toate că îi dominau şi chiar îi asupreau, protejau frontiera. Populaţia de munteni a dat unuia dintre aceste castele de lîngă pasul Ossau numele de *Bon-Château,* numele se păstrează încă şi azi : *Castelloubon.*

Cauterets

LUI LOUIS B.

Îţi scriu, dragă Louis, cu cei mai proşti ochi din lume. A-ţi scrie însă este un plăcut şi vechi obicei, pe care nu vreau să-l pierd. Nu vreau să las să cadă nici măcar o singură piatră din prietenia noastră. În curînd vor fi douăzeci de ani de cînd sîntem fraţi, fraţi prin suflet, fraţi prin gîndire. Vedem creaţia cu aceiaşi ochi şi arta cu acelaşi spirit. Îl iubeşti pe Dante, aşa cum îl iubesc eu

pe Rafael. Am trecut împreună o mulţime de zile de luptă şi de încercări, fără ca simpatia noastră să diminueze, fără să dăm înapoi măcar un pas în devotamentul nostru. Să rămînem pînă în ultima zi ceea ce am fost din prima zi. Să nu schimbăm nimic din ce a fost atît de bine şi plăcut. La Paris să ne strîngem mîna, în absenţă să ne scriem.

Cînd sînt departe de tine, simt nevoia ca o scrisoare să vină să-ţi spună cîte ceva din ceea ce văd, gîndesc sau simt. De data aceasta, ea va fi mai scurtă, adică mai puţin lungă decît de obicei. Ochii mei mă obligă să-ţi cruţ ochii. Nu te plînge, vei avea mai puţină mîzgăleală, dar tot atîta prietenie.

Vin de la mare şi sînt în munţi. Ca să spun aşa, nu înseamnă că schimbi emoţiile. Munţii şi marea vorbesc aceleiaşi laturi ale sufletului.

Dacă ai fi aici (nu mă pot împiedica să visez mereu) ce viaţă încîntătoare am duce împreună ! ce tablouri ai duce în gînd, ca să le redai pe urmă artei, încă mai frumoase decît natura ni le-ar fi putut da.

Închipuie-ţi, Louis, că mă scol în fiecare dimineaţă la ora patru, şi la această oră, întunecată şi luminoasă în acelaşi timp, mă duc în munţi. Merg în lungul unui torent, mă înfund într-una din cele mai sălbatice chei, care poate exista, şi sub pretextul de a mă muia în apă caldă şi de a bea pucioasă, am în fiecare zi un spectacol nou, neaşteptat şi minunat.

Ieri, noaptea a fost ploioasă, aerul rece, brazii uzi erau mai negri decît de obicei, ceţurile se ridicau din toate părţile văilor ca fumurile din crăpăturile unei mine de pucioasă ; un zgomot groaznic şi înfricoşător ieşea din întunecimile adîncurilor, din prăpastia de sub picioarele mele ; era ţipătul de mînie al torentului ascuns de ceaţă. Ceva nelămurit, supranatural şi imposibil se amesteca cu peisajul, totul fiind mohorît şi parcă gînditor în jurul meu, nălucile uriaşe ale munţilor îmi apăreau prin spărturile norilor ca printr-un giulgiu zdrenţuit. Amurgul nu lumina nimic ; numai printr-o spărtură, deasupra capului meu, zăream în depărtare, în infinit, un colţ de cer albastru, palid îngheţat, lugubru şi falnic, tot ce puteam distinge de pe pămînt, stînci, păduri, cîmpii, gheţari, se mişcau de-a valma în aburi şi păreau să fugă, luaţi de vînt, printr-o uriaşă reţea de nori.

Spre dimineaţa, noaptea a fost senină. Cerul înstelat, dar ce mai cer şi ce mai stele ! cunoşti acea răcoare, acea graţie, acea transparenţă melancolică şi inexprimabilă a dimineţii, stelele luminoase pe cerul alburiu, o boltă de cristal semănată cu diamante. De această boltă luminoasă se sprijineau, din toate părţile, munţi

uriași, negri, păroși, diformi. Cei de la răsărit, pe partea cea mai luminoasă a zorilor, decupau la vîrfuri brazii, care se asemănau cu acele frunze mîncate de păduchii de copac ce lasă numai fibrele și dantelează restul. Cei de la apus, negri la bază, ba chiar aproape pe toată înălțimea, aveau pe vîrfuri o lumină rozalie. Nici un nor, nici un abur. O viață întunecată și grațioasă însuflețea coasta mohorîtă a muntelui ; se zărea iarba, florile, pietrele, mărăcinișul într-un fel de mișunare ușoară și veselă. Zgomotul torentului nu mai era înspăimîntător, devenise o șoaptă prelungă, împletită cu tăcerea profundă. Nici un gînd trist, nici o neliniște nu se iveau din acest ansamblu plin de armonie. Toată valea era ca o urnă uriașă în care cerul, în timpul orelor sfinte ale zorilor, picura pacea sferelor și strălucirea constelațiilor.

Mi se pare, dragă prietene, că aceste lucruri sînt mai mult decît niște peisaje. Este natura întrezărită în anumite momente misterioase cînd totul pare o visare, aproape aș putea spune o cugetare, cînd, copacul, stînca, norul, tufișul trăiesc mai intens decît la alte ore și par să tresară la bătaia surdă a vieții universale.

Viziune stranie, dar pentru mine este foarte aproape să devină o realitate, căci, în clipele în care ochii omului sînt închiși, ceva necunoscut apare în creația divină. Nu o vezi ca mine ? Nu s-ar spune că în timpul somnului, atunci cînd gîndirea încetează la om, ea începe în natură ? Oare liniștea este mai adîncă, tăcerea absolută, singurătatea mai completă și atunci visătorul care veghează poate mai bine să sesizeze, în acele detalii subtile și minunate, actul extraordinar al creației ? Or, într-adevăr există o revelație, o oarecare manifestare a măreței inteligențe intrînd în comunicare cu totul absolut, o atitudine nouă a naturii ? Natura se simte mai la largul ei atunci cînd noi nu sîntem acolo ? se desfășoară mai liber ?

Este sigur, cel puțin în aparență, că există o viață crepusculară și una nocturnă și pentru lucrurile pe care noi le numim neînsuflețite. Această viață nu există poate decît în mintea noastră, realitățile sensibile ni se prezintă, în anumite momente, sub o înfățișare cu totul neobișnuită, ele ne mișcă ; înlăuntrul nostru se creează un fel de miraj și luăm ideile noi pe care ni le sugerează drept o viață nouă pe care de fapt o au.

Iată întrebările. Hotărăște. În ce mă privește eu mă mărginesc să visez. Îmi închin spiritul contemplării lumii și studierii misterului. Îmi petrec viața între un semn de exclamare și un semn de întrebare.

Marginile torentului din Marcadau

CARNETE

18 august, Cauterets.

Prăbuşire uriaşă. Pietrele împrăştiate s-au rostogolit pînă în torent. Încă se menţine toată dezordinea căderii. Ai putea crede că a fost ieri, dacă n-ar fi roase de licheni. Una dintre ele, cea mai mare, este despicată la mijloc. Un păstor visează între stînci, în zgomotul naturii dezlănţuite. Caprele behăie şi stau atîrnate. Prind o lăcustă verde, care nu se opune. O aşez pe o stîncă, ea rămîne liniştită unde am pus-o. Dintr-o crăpătură iese o şopîrlă. Lăcusta şi şopîrla se privesc. Şopîrla se apropie. Lăcusta îşi ia zborul, ca o pasăre, planează şi cade, mai departe, printre ierburile înalte.

Trec puntea de lemn la confluenţa celor două torente, Marcadau şi Laitour. Un miros de pucioasă iese din torent. Aici este înfricoşător. Este o prăbuşire de zăpadă lichidă. Zgomot turbat. Pe margini florile cresc puzderie ; braţele mici ale torentului cad în cascade microscopice de pe pietre. Sînt mici ochiuri liniştite de apă, cu fundul pardosit cu pietre, parcă ar fi un aranjament de copil pentru grădiniţa lui. O rază de soare se filtrează printre nori şi face din fiecare picătură de apă o scînteie. Frumoase băltoace verzi. Toate nuanţele de verde. Verde luminos, verde negru. Granitele şi marmurile cu pete trandafirii, care se zăresc prin apa verde-albastră, cu vine de lumină, seamănă cu nişte agate uriaşe.

Am ieşit pe un soare arzător şi iată că un nor gros, cenuşiu şi greu, a năpădit tot cerul. Va ploua. Mă adăpostesc sub poarta băilor din fîneaţă. O bătrînă care tricota m-a văzut cum intru bombănind. Imagine hîrbuită şi mizerie cruntă, figură fleşcăită sub o manta zdrenţuită. Văzînd că mă încăpăţînez să rămîn şi că am luat un scaun, se ridică, se tîrăşte, rezemată pe două bastoane, către un coridor întunecos şi pleacă. Culeg dintr-o crăpătură a zidului exterior o floare frumoasă, galbenă, cu formă de lalea şi miros de caisă.

Furtuna se apropie. Picături mari, sonore, cad pe stînci şi copaci. Bubuitură de tunet. Un tunet în această strîmtoare nu este numai o bubuitură de tunet, este o lovitură de pistol, însă o lovitură de pistol monstruoasă, care trosneşte în nori, cade pe vîrful învecinat sărind apoi din munte în munte cu un zgomot scurt, sinistru şi năprasnic. Iată că acum plouă îndrăcit. Totul a dispărut, în afară de norii groşi şi ploaia. Este un fel de noapte palidă, întretăiată de fulgere, în care nu se mai aud decît două mugete, to-

rentul care urlă continuu şi tunetul care răbufneşte din cînd în cînd. Mă gîndeam la acest zgomot dublu şi îmi spuneam : torentul seamănă cu turbarea şi tunetul cu furia.

NOTE

23 august, ora 3. — După două ore de urcuş, o cîmpie întinsă cu două sau trei cabane sărăcăcioase în ale căror grădini creşte o salată firavă, dar are împrejmuirea din marmură. La dreapta un torent. În faţa mea un bloc uriaş de marmură albă şi o bătrînă buturugă uscată. În jurul meu munţi minunaţi. Razele soarelui decupează ferăstraie mari de umbră şi lumină. Printre colţuri, aproape de cer, mici lacuri de zăpadă. Acolo, în soare, strălucesc prăbuşiri uriaşe de ardezie, strălucirea este alta decît a apei, alta decît a zăpezii. Este ca spinarea unui imens balaur. Pulpane mari de întuneric şi lumină. Planuri vaste şi simple. Patru munţi umplu orizontul. Nimic altceva decît o iarbă scurtă şi rară şi puţin mărăciniş. Ea formează totuşi un gigantic veşmînt verde, care acoperă muntele pînă în locul în care se ridică trecătorile. Torentul curge pe pămînt, aproape liniştit, pe fundul văii. Nici un zgomot. Nici o voce. Cer albastru. Linişte adîncă. Singurătate absolută. Nu am văzut încă ceva mai frumos şi mai măreţ în Pirinei.

24. — Două torente formează un Y. Pe acest Ŷ se află un pod circular, cu triple articulaţii de brazi, aruncaţi din stîncă în stîncă. Pe primul torent, alte patru poduri formate din trunchiuri de copaci atîrnate pe patru platforme ale muntelui. Prăbuşire de stînci. Torent de apă pe un torent de pietre.

Primul pod. Brazi uscaţi cu crăcile rupte scurt ; urşii se pot servi ca de nişte catarge. Într-unul din aceşti brazi, care este găunos, s-a făcut focul. Hornul este încă destul de mare. Licheni pletoşi trăiesc pe aceste schelete. Mai multe straturi de vegetaţie. Toate florile de munte.

Apă verde şi liniştită, într-un ochi de apă de sub cascadă cu brazi uscaţi, care atîrnă deasupra.

Al doilea pod. Doi pereţi negri. Lumina se agaţă de orice ieşitură şi face mici terase strălucitoare, acoperite de iarbă şi flori. Apa este luminoasă, lumina este apoasă. Între cei doi pereţi negri, torentul alb. În fund o cascadă cu patru trepte. Copaci tăiaţi de tăietori de lemne. Pădure. Deasupra, munţi uriaşi.

Al treilea pod. Altă cascadă. Curcubeu. Torentul cade pe o platformă, pe urmă se aruncă în abis. Cobor, ţinîndu-mă de rădăcinile copacilor, pînă la o stîncă, care iese în afară. Podul este

deasupra capului meu. Stînca, care primește toate împroșcăturile cascadei, este găurită ca un burete. Ceață și ploaie.

Urc înapoi. Crăcile putrede se rup ușor.

Lacul Gaube. O sută treizeci de picioare. Bătrîna noastră Notre Dame s-ar îngrămădi de șase ori în ea însăși înainte ca balustrada înaltă a turnurilor să ajungă la suprafața apei. S-ar putea scufunda piramida cea mare a lui Keops, s-ar pune peste Keops catedrala de la Strasbourg și peste catedrală fleșa de la Anvers și chiar și atunci extremitatea fleșei ar răsări deasupra lacului, ca vîrful catargului unui vas naufragiat.

Vale foarte sălbatică. Pădure de pini strivită de un munte prăbușit.

Copaci cu vîrfurile tunse, copaci morți. Aici, singurii tăietori de lemne sînt anii care se scurg, trăsnetele și avalanșele.

Lacul ; ora patru după-amiază. — O băltoacă cu apa cea mai verde, cea mai grațioasă, cea mai frumoasă, cea mai veselă, înconjurată de stînci hidoase, sfîrtecate, deforamte, prăvălite, înspăimîntătoare. În depărtare, zăpezile de la Vignemale, cel mai înalt munte francez, formează un uriaș Y răsturnat către răsărit. La mal, o transparență sub care se văd stîncile de granit ce dispar repede în adîncuri. Umbrele mari ale stîncilor cad pe coasta dinspre apus ca niște umbre de creneluri.

Primul plan. — Cabana unde se bea kirsch, un coteț plin de găini ; rațe ; stîncă formînd o mică peninsulă. Se vede un fel de mormînt de marmură albă, înconjurat de un grilaj. Este mormîntul unor englezi care s-au înecat aici și care au următorul epitaf :

În memoria lui William Henri Patisson, avocat la Lincoln's Inn, în Londra, și a lui Sarah Frences, soția lui, în vîrstă, unul de 31 de ani, altul de 26 de ani, căsătoriți numai de o lună. Un groaznic accident i-a răpit de la părinții și prietenii lor incontestabili. Au fost înghițiți de apele acestui lac la 20 septembrie 1842. Rămășițele lor au fost transportate în Anglia și se odihnesc la Wilham, în comitatul Essex.

Apa glacială. Cine cade moare. De nouăzeci de ani, de cînd bătrînul pescar se afla acolo, nu a văzut pe nimeni, atît de îndrăzneț, scăldîndu-se în ea. Ca să intri în îngrăditura mormîntului, trebuie să plătești trei parale de persoană. De pe granitul, surplombat peste lac, am cules niște cinerarii. Am alunecat și era cît pe-aci să cad în lac. Asta ar fi făcut al doilea mormînt. S-ar fi perceput șase parale.

Cauterets, 26 august. — Valea este pașnică, coastele abrupte sînt tăcute. Vîntul a încetat. Dintr-o dată, la un cot al muntelui,

apare torentul. Este zgomotul unei învălmășeli, dar și aspectul. Combatanții urlă de furie și ți se pare că vezi zburînd proiectile. Te apropii. Pîlnii uriașe formează cuve enorme, în care apa saltă și fierbe, acoperită de spumă ca într-o oală enormă, încălzită de un foc ce nu se stinge niciodată.

Buturugi monstruoase, rădăcini hidoase, descărnate și diforme se rostogolesc în torent ca niște schelete de hidre. Acolo oroarea este peste tot.

Caii de munte sînt minunați, răbdători, blînzi, ascultători și plini de instincte diverse. Urcă scări și coboară trepte. Merg pe iarbă, pe granit, pe gheață. Merg pe buza prăpăstiilor. Merg ușor și cu înțelepciune, ca pisicile. Adevărați cai de burlan.

Calul meu era ciudat și original. Se pare că îi plăceau emoțiile. Își alegea totdeauna drumul de pe marginea îngustă a tuturor prăpăstiilor întîlnite. Avea aerul să-și zică : acest domn este un artist, un amator. Trebuie să-i arătăm totul. Ah ! dorești puhoaie, pariziene ! vrei torente, cascade, prăpăstii, adîncuri, emoții ! ei bine, ești servit. Uite privește, apleacă-te aici și aici și colo. Ți-ajunge ?

Tropăiam astfel aproape surplombant, pe coaste de opt sute de picioare adîncime, avînd sub ochi, în fundul abisului, un torent mic, albastru și întunecat. La început am încercat să-l fac să ia o direcție mai puțin pitorească, dar el se încăpățîna, și cînd am văzut că asta este plăcerea lui, și cum aveam prea mare interes să fiu în relații bune cu el, l-am lăsat să facă ce vrea.

Luz

Luz, încîntător oraș vechi, lucru foarte rar întîlnit în Pirineii francezi, are o așezare minunată, într-o vale adîncă, triunghiulară. Trei fîșii mari de lumină pătrund prin cele trei ferestre lăsate de cei trei munți.

Cînd bandiții spanioli și contrabandiștii soseau din Aragon prin spărtura lui Roland și pe drumul trist și urît din Gavarnie, zăreau dintr-o dată, la capătul cheilor întunecate, o lumină mare, așa cum li se pare celor dintr-o pivniță, cînd zăresc ieșirea. Ei se grăbeau și găseau un tîrg mare, luminat de soare și plin de verdeață. Această așezare au numit-o *Lumină*, Luz.

Castelul Sainte-Marie. Am făcut patru desene.

Biserică ridicată de Templieri ; foarte aparte și ciudată ; în același timp cetate și biserică ; împrejmuire crenelată, intrare-donjon.

M-am învîrtit împrejur. [...] Acolo este cimitirul semănat cu plăci mari, unde crucile şi numele de munteni scrijelite cu un cui se şterg sub ploaie, zăpadă şi paşii trecătorilor.

În cimitir poarta guşaţilor ; zidită ; guşaţii erau paria. Aveau poarta lor. Joasă, atît cît îţi poţi da seama după linia nelămurită pe care o desenază pietrele din care este făcută.

Vasul de agheasmă de afară este un mic mormînt bizantin delicat, cu două capiteluri aproape romane, ce mai stau încă lipite de el. Acolo se ascunde cheia cimitirului, pentru ca străinii să plătească ca să-l vadă. Căci totul se plăteşte.

Inscripţia de pe mormînt ; neciteaţă, ştearsă de vreme, rasă cu cuţitul, acoperită de praf. Se pot desluşi cîteva cuvinte spaniole : *Aqui* *. *Abris* **. Cu toate că *filla de...* pare să fie în dialect. Am descifrat aproape ultimul rînd, care, de altfel, nu are nici un sens :

SUB DESERTA LO FE

Corbii de pe zidul exterior al absidei au desene curioase Portalul principal, care-l reprezintă pe Isus între cele patru animale simbolice, este romanic ; poate cel mai frumos, viguros, solid, puternic şi aspru din cîte am văzut. Pe zid, resturi de picturi figurează mozaicuri şi clădiri. Interiorul bisericii este un hambar oarecare.

Sub bolta portalului de la turnul de intrare, picturi bizantine, restaurate şi pe jumătate acoperite de var pierzînd astfel mult din specificul lor. În cheia bolţii Christos cu coroana imperială. Dedesubt, îngerii judecăţii de apoi, suflînd din trompete următoarea inscripţie :

SVRGYTE-MORTVÝ — BENYTE — AD — JVDYCIVM. ***

La cele patru colţuri cîteva urme ale celor patru evanghelişti. Boul cu inscripţia SANC — LUC. Vulturul cu SANC... Mucegaiul a făcut un fel de ceaţă în care restul se pierde. Leul înaripat, în stil foarte frumos, cu inscripţia SANT-MARC. În umbră, un cap de înger cu această urmă de inscripţie : ... CTE MYCHAEL.

---

* Aici (trad. din sp.).

** Deschideţi (trad. din sp.).

*** Sculaţi-vă morţilor, veniţi la judecată (trad. din sp.). Corect ar fi SURGITE MORTUI, VENITE AD IUDICIUM.

Gavarnie

După ce ai trecut podul Dourroucats și nu mai ai decît un sfert de oră pînă la Gèdre, doi munți se dau dintr-o dată la o parte, dezvăluind un lucru neașteptat, indiferent cum ți-ai imaginat apropierea de Favarnie.

Poate că ai vizitat Alpii, Anzii, Cordilierii ; de cîteva săptămîni ai Pirineii sub ochi ; indiferent ce ai fi văzut, ceea ce zărești acum nu seamănă cu nimic ce ai fi putut întîlni în alte locuri. Pînă acum ai văzut munți, ai contemplat ridicături de toate formele, de toate înălțimile ; ai explorat șei verzi, pante de gnais, de marmură sau de șist, prăpăstii, vîrfuri rotunjite sau dantelate, ghețari, păduri de brad amestecate cu nori, ace de granit, ace de gheață, însă, repet, nu ai văzut nicăieri în altă parte ce vezi în acest moment la orizont.

În mijlocul unor curbe capricioase de munți zbîrliți, de unghiuri obtuze și ascuțite, apar dintr-o dată linii drepte, simple, calme, orizontale sau verticale, paralele sau întretăindu-se în unghiuri drepte și combinate în așa fel, încît, din ansamblul lor, reiese chipul strălucitor, real, pătruns de albastru și soare al unui lucru neverosimil și extraordinar.

Este oare un munte ? Însă ce munte a prezentat vreodată aceste suprafețe rectilinii, aceste planuri regulate, acest paralelism riguros, aceste simetrii ciudate, acest aspect geometric ? Este un zid ? Iată într-adevăr turnuri care îl proptesc și îl sprijină, iată creneluri, iată cornișele, arhitravele, rîndurile de pietre pe care privirea le distinge și ar putea aproape să le numere, iată două spărturi, net decupate și care parcă trezesc în minte gînduri de asedii, de tranșee și de asalturi ; dar iată și zăpezi, fîșii mari așezate pe rîndurile de pietre, pe creneluri, pe arhitrave și pe turnuri ; sîntem în inima verii și a sudului ; sînt, deci, zăpezi veșnice ; s-a ridicat vreodată un zid, arhitectură omenească pînă la nivelul înfricoșător al zăpezilor veșnice ? Babelul, rodul efortului unei întregi omeniri, s-a prăbușit înainte de a-l fi atins.

Ce este acest obiect inexplicabil, care nu poate să fie un munte, dar are înălțimea munților, care nu poate să fie un zid, dar are forma zidurilor ?

Este în același timp un munte și un zid ; este edificiul cel mai misterios al celui mai misterios dintre arhitecți, este coloseumul naturii ; este Gavarnie.

Închipuie-ţi această siluetă măreaţă aşa cum se înfăţişează la început de la o distanţă de trei leghe ; un zid lung şi întunecos, la care toate ieşiturile, toate cutele sînt subliniate de linii de zăpadă şi ale cărui platforme poartă gheţari. Către mijloc, două turnuri mari ; unul la răsărit, pătrat cu un colţ îndreptat către Franţa ; celălalt la apus, ferăstruit, nu ca un turn, ci ca un mănunchi de turnuleţe ; amîndouă acoperite de zăpadă. La dreapta, două tăieturi adînci, spărturile care decupează pe zid parcă două vase umplute cu nori, în fine, la dreapta şi la extremitatea de apus, un fel de prag uriaş cutat cu mii de trepte, oferind ochiului, la dimensiuni monstruoase, ceva ce se numeşte în arhitectură cupa unui amfiteatru.

Închipuie-ţi totul aşa cum mi-a apărut : zidul negru, turnurile negre ; zăpada strălucitoare, cerul albastru ; ceva desăvîrşit, mare pînă la gigantic, senin pînă la sublim.

Se degajă de aici o senzaţie care nu seamănă cu nici o alta, atît de deosebită şi în acelaşi timp atît de puternică, încît şterge tot restul şi devii, pentru cîteva clipe, chiar atunci cînd apariţia magică a dispărut la o cotitură a drumului, indiferent pentru tot ce nu face parte din ea.

Peisajul înconjurător este şi el minunat ; intri într-o vale unde eşti învăluit de toate măreţiile şi harurile. Sate pe două etaje, precum Tracy-le-Haut şi Tracy-le-Bas, Gèdre-Dessus şi Gèdre-Dessous, cu pinioanele lor în scări şi vechea biserică a Templierilor, se ghemuiesc şi se desfăşoară pe coasta celor doi munţi, de-a lungul unui torent, alb de spume, sub tufele vesele şi nebune ale unei vegetaţii fermecătoare. Totul este viu, încîntător, fericit, minunat ; sînt Elveţia şi Pădurea Neagră amestecate dintr-o dată cu Pirineii. Nenumărate zgomote vesele sosesc ca vocile şi cuvintele acestui blînd peisaj, cîntec de păsărele, rîsete de copii, murmurul torentului, foşnetul frunzelor, adieri molcome ale vîntului.

Nu vezi nimic, nu auzi nimic ; abia dacă percepi, din tot acest graţios ansamblu, cîteva impresii incerte şi confuze. Apariţia circului Gavarnie îţi este în permanenţă în faţa ochilor şi străluceşte în gîndul tău, ca acele orizonturi supranaturale ivite cîteodată din străfundul viselor. Seara, întorcîndu-mă de la Gavernie, un moment minunat. De la fereastra mea, un munte mare umple pămîntul, un nor mare umple cerul. Între nor şi munte o fîşie subţire de cer crepuscular, senin, viu, limpede şi Jupiter strălucind, piatră de aur într-un rîu de argint. Nimic mai melancolic, mai tihnit şi mai frumos decît acest mic punct de lumină între două blocuri de întuneric. [...]

De la Auch la Agen

4 septembrie.

Noapte. Diligența mergea repede. Eu dormeam. Cu toate acestea percepeam, în chip confuz, zgomotul roților și galopul cailor. Pe urmă somnul a devenit profund. O zdruncinătură m-a trezit. Am întredeschis ochii.

La dreapta mea era o prăpastie. Ca pămînt nu vedeam decît marginea drumului. Cerul mi-a apărut sub o înfățișare atît de ciudată, încît, pe jumătate cufundat în vise, pentru o clipă nici nu îmi dădeam seama bine ce vedeam. La dreapta aburii dimineții se ridicau la orizont, cîțiva nori negri, deșirați, se învălătuceau. Un fel de lumină compusă din luna, care apunea, și zorile, care se ridicau plutea peste tot. La început, am luat cerul marmorat de nori negri și cețuri albe, din care nu vedeam decît un colț prin geamul îngust al portierei, drept un munte uriaș ale cărui coaste se pierdeau în infinit. Pe această pantă vastă, stelele păreau focuri de păstori, aprinse ici și colo.

Pe urmă, m-am trezit de-a binelea și am ieșit din această stranie iluzie optică, dar ca spectacol a rămas în continuare minunat.

La orizont, vedeam culcîndu-se constelațiile, pe care în mod obișnuit nu le priveam decît în ceasurile cînd sînt deasupra capului nostru. Ursa mare, deja învăluită de cețuri, devenise uriașă. Cele șapte stele ale sale străluceau ca niște luni și acest car imens înclinat drept spre pămînt, în spatele căruia urma să dispară splendidul său atelaj, dădeau cerului întreg un aer extraordinar și fantastic.

Efect al ceții. Încă adormit, sosind la Agen, am crezut că văd marea. Garona mă păcălea astfel.

Périgueux — Saintes

5 septembrie.

Sf. Front (catedrală). Un prim turn pătrat servea drept tindă. Astăzi este pitit de un pîlc de case. Este locuit de un brutar, care închiriază cele patru etaje unor familii sărmane, care își usucă rufele la ferestrele construite de Templieri. Biserică-cetate într-o curte îngustă, unde se ridică clopotnița. Minunat turn romanic. Pilaștri aproape romani. În vîrf, un brîu de colonete, strînse unele într-altele, este încununat de o tiară de piatră. Formă aspră, originală și rară. În interior, [...] la stînga, un minunat altar de lemn din timpul lui Ludovic al XIII-lea. [...] Coloane răsucite, pe care

se caţără, înălţîndu-se în spirale, îngeri, păsări, veveriţe, vulturi, o întreagă lume fantastică.

Totul este văruit. Coloane corintiene din secolul al IX-lea. Patru stîlpi mari, pătraţi, arhivoltaţi, între care se deschid culoare în cruce, susţin cupola centrală, ovală, ca în orient.

Construcţia are forma unei cruci greceşti cu cinci cupole.

În cor, sub pupitru, este piatra de mormînt a lui Saint-Front. Pupitrul permite să se poată citi primele cuvinte ale epitafului :

SEPVL
CHRVM
BEATI
FRON

şi le ascunde pe următoarele. Saint-Front a fost primul apostol din Perigord.

Urcîndu-te în turn trebuie să te opreşti la jumătatea drumului pentru a vizita ceea ce se află deasupra bolţii. Foarte curios. Şarpante. Praf. Ascunzişuri. Sculpturi şterse, coloane ciuntite semănînd cu nişte mumii ce stau în picioare în învelişul lor, sprijinite de zid. Scări. Găuri pătrate, alveole vechi ale unor clopotniţe rase din temelie. Cele cinci cupole erau descoperite. În secolul trecut s-a construit deasupra unui acoperiş. De aici acest interior ciudat, amestec de arhitectură şi de întîmplare, care aminteşte de coşmarele lui Piranesi. (Ultimul episcop, Gousset, astăzi arhiepiscop de Reims, a dărîmat corul roman ca să-şi mărească grădina.)

De la înălţimea turnului se vede întregul oraş, un morman de pinioane şi turnuleţe, unul din acele labirinte de acoperişuri ascuţite, unde apare, în toată fantezia, genul năbădăios şi bogat al secolului al XV-lea. Peisajul se împarte în două, un oraş roşiatic şi o cîmpie verde. Isle, un rîu frumos, este hotar de despărţire ; un cerc de coline mărgineşte şi închide bazinul. În fund se zăreşte, la capătul unei străzi, care se numeşte strada Vechilor Cimitire, turnul Vésune, vechi templu al lui Venus, iar pe o înălţime, contururile nedefinite ale taberei lui Cesar.

Acoperişul, construit în ultimul secol, ascunde cupolele şi strică silueta construcţiei. Iarba creşte pe clopotniţă. Te urci din scară în scară pînă la brîul de colonete. Cîte unele sînt din marmură. Afară, timpul a săpat în piatră vase de agheasmă, pe care ploaia are grijă să le ţină pline.

Sub biserică se află o criptă plină de oseminte.

Turnul Vésune. — Templul lui Venus, din care evul mediu a făcut un loc pentru spînzurătoare. Acolo erau spînzuraţi criminalii. Un turn uriaş zidit din pietre mici. Avea o îmbrăcăminte de marmură, care a căzut. Acest turn spintecat la răsărit, perpendicular

ca și cetățile ale căror întărituri erau dărîmate de cardinalul de Richelieu, este atît de mare, încît ai putea spune că este un mic circ. Se află într-o vie, unde se intră printr-o poartă, ce pune un clopoțel în mișcare. În felul acesta, proprietarul mai cîștigă cîțiva bănuți. Tronsoane de coloane romane. Cîmp de porumb. Butuci de viță. Livadă. În interiorul turnului am găsit niște încîntătoare resturi din timpul Renașterii, amestecate cu dărîmături antice. Iarbă. O mică ridicătură înierbată unde se punea spînzurătoarea. Patru plafoane, așa după cum se văd urmele smulgerii din zid, s-au prăbușit pe rînd. Chiar pe locul pe care a fost spînzurătoarea, lîngă o piatră ce seamănă cu un altar roman, zace o încîntătoare rămășiță a Renașterii, pe care întîmplarea a spart-o în formă de cruce. Salamandra este în mijloc și doi îngeri se roagă de o parte și de alta. Deci, secolul al XVI-lea a construit, fără îndoială, ceva, o capelă sau un altar, chiar lîngă turnul Vésune. Iarba este acoperită de cucute și sipică înflorite. În jurul restului de turn, rămas în picioare, erau nouă deschideri arhivoltate, care au fost zidite cu cărămidă.

Castelul Barrières. Lîngă turnul Vésune. O ruină frumoasă. Interior drăguț. Secolul al XV-lea. Resturi romane. Antablament. Coloane scobite, din care s-au făcut jghiaburi pentru rezervor. Capiteluri romane drept scaune. Iedera ține loc de tapițerie. Pervazul înalt al unei sobe mari cu colonete. Un altar roman într-o intersecție. O ușă frumoasă cu un postament împodobit. Urme de săpături. Pardoseală de cărămidă. Această ruină pare să aparțină unui proprietar inteligent.

După Périgueux. Castelul Evéque, încîntător mic castel din secolul al XV-lea. Reședința de vară a episcopilor de Périgueux. Aparține unui avocat.

Angoulême. Zărit numai. Răsăritul soarelui. Ora cinci dimineața. În centrul orașului un castel din secolul al XIII-lea și al XV-lea. Servește la ceva. Un soldat de gardă. Cu atît mai bine, nu va fi dărîmat. Catedrală romanică. Un minunat portal cu cinci etaje de basoreliefuri, zid încărcat cu arabescuri și statui, stricat de un oblon albastru așezat în mijloc. O frumoasă clopotniță romanică cu cinci etaje, ca și portalul.

După Angoulême. Jarnac. Nici o urmă a localității istorice. Un tîrg, lung, alb cu acest afiș galben lipit pe un zid : *Bal la domnul Baraud.* — Îmi aduc aminte că am văzut, în 1821, în anticamera ducelui de Rohan la Laroche — Guyon, un tablou frumos și rar, pictat pe lemn, reprezentînd duelul dintre Jarnac și Châtaigneraye.

Cognac. Vechi oraș, ciudat, destul de bine păstrat.

Saintes. Vechiul pod și-a pierdut tot farmecul. Tăiat și rostuit. În acest moment se dărîmă arcul de triumf, pentru a fi transportat

în altă parte, cel puțin așa se spune. Lucrare barbară și făcută în bătaie de joc. Podul este încărcat de resturile arcului de triumf, făcut praf. Am văzut cum se transporta piatra numerotată cu numărul C 5 ; o zdruncinătură era cît pe-aici să răstoarne căruța. Puțin mai lipsea ca piatra să nu cadă pe caldarîm și să nu se sfarme în bucățele, așa cum s-a întîmplat și cu două treimi din monument. Nu au mai rămas decît cele două arcuri de jos. Lucrătorii deasupra, șarpanta deasupra și împrejur, o macara suspendată. Vechile pietre roase de vreme și mîncate de ploaie, sînt zdrobite sub presiunea scărilor. Acolo, în colț la dreapta, o coloană angajată, cu caneluri, va fi desigur refăcută sau va lipsi. Asta se numește a salva un monument. Podul, după cum se pare, stînjenea navigația. La vremea cînd a fost construit, după cum îmi spunea un bătrîn marinar, *marea era prezentă* la Saintes mai mult decît acum. Acuma pilonii au rămas în afară cu trei, patru picioare. S-a încercat să fie tăiați sub o boltă. Însă este o construcție atît de iscusit îmbinată, încît totul se susține. Nu s-ar fi putut tăia într-un loc, fără să se pătrundă tot restul. De aici, această regretabilă dărîmare.

La Saintes sînt trei clopotnițe foarte frumoase, una romanică, pe malul drept. Celelalte două, gotice, pe malul stîng. Dintre aceste două clopotnițe, prima este cea mai puțin veche. Este din secolul al XV-lea, foarte bogată și măreață, dar din păcate a fost acoperită cu o cupolă urîtă. Face parte din biserica Saint-Pierre, care are un portal frumos. Nu sînt vitralii, zidurile sînt zugrăvite și în fundul absidei se află o frumoasă capelă în stilul Renașterii. Pe zidul exterior, al părții rotunde a corului, acest anunț : *Bossuet, aprod.* Cealaltă biserică, Sainte-Eutrope, este din secolul al XIV-lea și se află în afara orașului. Pe aproape este un circ roman (nu l-am văzut).

Rîul Charente, între Saintes și Rochefort, este tot ce poate fi mai încîntător. Rîu îngust, limpede și repede. Pajiști și dealuri. Vechi castele, ca Tailleborg, vechi oraș, ca Saint-Savinien. Cîteva leghe mai departe, acest rîu ajunge în mlaștini și devine un smîrc de noroi pe care fluxul îl mișcă și îl face puturos.

Insula Orléron

8 septembrie.

Închipuie-ți o oglindă așezată pe pămînt și pe această oglindă culcată o scară sau, și mai bine zis, o fereastră cu cercevea cu tot și cu geamuri ; dă-i acestei ferestre un înconjur de un sfert de leghe

și vei avea imaginea unui bazin, din care se extrage sarea. Cînd oglinda își pierde lustrul, înseamnă că s-a ales sarea.

Îți poți imagina o limbă de pămînt lungă, netedă, îngustă, care apare privirii din văzduh, acoperită de aceste uriașe ferestre ce de-abia lasă între ele mici fîșii înguste de pămînt la rîndul lor acoperite cu pipirig și tamarin ; ici și colo cîteva fînațuri și puțină vie, care este îngrășată cu iarbă de mare și care dă un vin uleios și amărui, cîteva pîlcuri de copaci, cîteva drumeaguri ; din loc în loc, cîteva așezări albe de-a lungul coastei ; spre partea franceză, o salbă de fortificații, spre ocean o rîpă, numită coasta sălbatică, în partea de miazăzi a limbii de pămînt, dune presărate cu pini vestesc apropierea pămînturilor sterpe ; învăluie acest loc cu cețuri cenușii și murdare, care se ridică din mlaștini, din toate părțile, și vei avea imaginea insulei Oléron.

Dacă, după ce ai contemplat ansamblul, mai iei în considerare și detaliul, tristețea începe să crească cu fiecare pas pe care îl faci și te simți cuprins de o îndurerată strîngere de inimă.

Un țărm de noroi, un orizont pustiu, două sau trei mori învîrtindu-se greoi ; vite slăbănoage, într-o pășune firavă ; pe marginea mlaștinilor grămezi de sare, conuri cenușii sau albe, după cum sînt acoperite cu paie, pentru timp de iarnă, sau expuse la soare, pentru a se usca ; pe pragul caselor, tinere frumoase și palide, copii gălbejiți, bărbați istoviți și cuprinși de friguri, puțini bătrîni, friguri peste tot, iată mica lume tristă în care te afunzi.

Nu se ajunge ușor la insula Oléron. Trebuie să vrei acest lucru. Călătorul este condus cu băgare de seamă pas cu pas, dîndu-se parcă timp de gîndire și de răsgîndire.

De la Rochefort este condus la Marennes cu un fel de omnibus, ce pleacă din Rochefort de două ori pe zi. Este o primă inițiere.

Trei leghe printre mlaștinile sărate. Cîmpii întinse unde se ridică, ca două obeliscuri într-un cimitir, cele două clopotnițe englezești, cu fleșă de piatră, de la Moise și Marennes ; de-a lungul drumului, băltoace de apă verzuie ; la toate cîmpurile, care sînt de fapt mlaștini, uriașe împrejmuiri ferecate ; nici un trecător ; din timp în timp cîte un vameș, cu pușca la umăr, în picioare, în fața bordeiului de pămînt și mărăcini, cu o față galben-vînătă și încremenită ; nici un pom ; nici un adăpost contra vîntului și ploii, dacă este iarnă, contra soarelui, dacă este caniculă, un frig glacial sau o căldură de cuptor ; în mijlocul mlaștinilor, cătunul nesănătos Brouage, închis în pătratul zidurilor, cu ruinele sale din timpul războaielor religioase, cu casele joase, spoite ca și mormintele de care vorbește biblia, și cu stafiile sale, tremurînde din fața porților, în plină amiază. Aceasta este prima parte a călătoriei.

Dacă ții neapărat să continui la Marennes, un vizitiu de haraba pune mîna pe tine, te introduce într-un recipient făcut să conțină

cel mult șase persoane, dar acum are cincisprezece, și, acești cincisprezece răbdători în interior și un munte de bagaje pe imperială se urnesc în pasul șchiopătat și nesigur al unicului cal, de-a curmezișul pămînturilor sterpe, pînă la Pointe.

Acolo, dacă tot mai vrei, ești debarcat sau îmbarcat, alege cuvîntul, într-unul din acele vase plutitoare și nesigure pe care localnicii le numesc *riscă-tot*. Trei matelotți, patru vîsle, două catarge și două pînze, din care una se numește taie-vînt. Sînt de făcut două leghe pe acest fel de plută. Marinarii care încarcă vasul încep prin a pune în siguranță, în cel mai bun loc, boii, caii, căruțele, apoi se găsesc locuri pentru bagaje și la urmă în spațiile care mai rămîn, între coarnele unui bou și roțile unei căruțe, sînt vîrîți călătorii.

Acolo poți visa, fiind la bunul plac al vîntului, soarelui sau ploii. În timpul călătoriei auzi horcăind călătorii atinși de friguri și mugind strîmtoarea de la Maumusson, care se află la capătul insulei și pe care marinarii o ascultă pe o rază de cincisprezece leghe. Pentru a te distra ți se explică natura acestui zgomot.

Strîmtoarea de la Maumusson este unul din buricele mării. Apele rîurilor Seudre, Gironde, curenții mari ai oceanului și curenții mai mici ai extremității meridionale a insulei apasă, din patru părți diferite, pe nisipurile mișcătoare pe care marea le-a îngrămădit pe țărm și fac din această masă un vîrtej. Nu este un abis, marea pare plană și netedă la suprafață și numai o ușoară mlădiere dacă se observă, dar sub această apă liniștită se aude un zgomot asurzitor.

Orice vas care atinge strîmtoarea este pierdut. Pur și simplu se oprește, pe urmă se afundă încet, continuu, descrește în înălțime puțin, cîte puțin. Sabordul dispare repede scufundîndu-se sub valuri, apoi verga și platforma din jurul catargelor. Nu se mai distinge decît vîrful catargului. Se mai face o mică cută pe mare și totul a dispărut. Nimic nu poate opri în mișcarea înceată, dar cumplită, înfricoșătoarea spirală care a cuprins vasul.

Cu toate acestea vasele, care dislocă puțină apă, traversează cu îndrăzneală strîmtoarea. Fără pericol, spun marinarii. O clipă după aceea adaugă : totuși Monier, care era pilotul castelului, abia de-a avut timp, într-o zi, să se arunce în mare, lăsînd să i se scufunde barca și a înotat patru ore pînă a putut ieși din strîmtoare.

Printre aceste povestiri, sosim. Este coborîtă pînza taie-vînt, aruncată parîma și așezată puntea.

La dreapta o fortăreață, închisoarea la stînga, o plajă îngrozitoare, care înseamnă friguri ; se debarcă între amîndouă.

Servitoare frumoase din Charente, cu niște pălării albe, mari, pe care le poartă cu grație, te așteaptă la capătul zigzagului, îți iau valiza și sacul de noapte și te conduc, mergînd înainte.

Mergi de-a lungul unor întărituri la baza cărora mişună, în toate atitudinile de muncă, cîteva sute de oameni îmbrăcaţi în cenuşiu, scofîlciţi, tăcuţi, păziţi de jandarmi, săpînd nişte şanţuri, într-un mîl infect. Sînt cei condamnaţi la ghiulea, soldaţi sărmani, marea majoritate dezertori din cauza dorului de ţară, pe care legea nu-i înfierează, un cod excepţional îi pedepseşte aspru ; şi care vin să moară acolo, deşi nu sînt condamnaţi la moarte.

În timp ce faci aceste reflecţii, ajungi la *Calul bălan*, hanul de acolo. Este într-adevăr un han bun. Eşti introdus într-o cameră mare, văruită, în mijlocul căreia înaintează un pat mare cu baldachin, ca un promontoriu, după moda secolului al XVII-lea. Pereţii sînt albi, cearşafurile albe, hangiul este prietenos, hangiţa plăcută, totul este îmbietor şi plăcut în acest han. Numai să nu priveşti apa care ţi s-a pus în cană, numită în partea locului apă dulce.

În seara în care am sosit la Oléron, eram copleşit de tristeţe.

Această insulă mi se părea dezolantă, dar nu îmi displăcea. Mă plimbam pe plajă, mergînd printre ierburile de mare ca să evit noroiul. Mergeam de-a lungul şanţurilor castelului. Condamnaţii tocmai se întorseseră. Se făcea apelul şi auzeam vocile lor răspunzînd pe rînd ofiţerului inspector, care le pronunţa numele. La dreapta, mlaştinile se întindeau cît vedeai cu ochii, la stînga, marea, de culoarea plumbului, se pierdea în ceţurile care ascundeau coasta.

În toată insula nu vedeam altă fiinţă omenească decît un soldat de pază, nemişcat, pe colţul cel mai proeminent al unui meterez, desenîndu-se pe ceaţă. Greu zăream în depărtare, la orizont, mica fortăreaţă, izolată în mare, între pămînt şi insulă, care se numeşte „pîlcul". În larg nici un zgomot. Nici o pînză. Nici o pasăre... Acolo unde cerul se uneşte cu pămîntul, la asfinţit, apărea o lună enormă şi rotundă, care părea, în aceste ceţuri palide, stafia înroşită, dar lipsită de poleială, a celei adevărate.

Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumînarea.

NOTĂ

La 8 septembrie Victor Hugo scria :

„Aveam moarte în suflet" — „În această seară totul era pentru mine funebru" — „Mi se părea că această insulă era un mare sicriu culcat în mare".

A doua zi, Victor Hugo, fugind din insula nesănătoasă în care a trăit sub această apăsare, se afla la Rochefort. Aşteptînd plecarea diligenţei, a intrat într-o cafenea unde a cerut o bere. I-a căzut un ziar sub ochi.

Dintr-o dată, martorul l-a văzut îngălbenindu-se, ducîndu-şi mîna la inimă, ca şi cum ar fi împiedicat-o să nu plesnească, şi ridicîndu-se, a ieşit din oraş, mergînd ca un nebun, de-a lungul întăriturilor.

Ziarul pe care îl citise povestea despre catastrofa de la Villequier.

Cu cinci zile mai devreme, la 4 septembrie 1843, fiica sa Léopoldine, a pierit într-o plimbare pe Sena.

Era măritată de-abia de cinci luni cu Charles Vacquerie, care, neputînd-o salva, a vrut să moară cu ea.

Sînt înmormîntaţi la Villequier în acelaşi sicriu.

Astfel a fost întreruptă călătoria în Pirinei. Nenorocitul părinte s-a întors în grabă la Paris.

S-a citit şi se va citi în veci în Contemplaţii, *minunatele şi îndureratele poeme intitulate PAUCA MEAE*.*

---

* Cu această notă a ediţiei franceze se încheie ciclul de *Scrisori din călătorie.*

NOTE

1. LE DAIN sau LE DAIM (Olivier Hecker), bărbier și confident al lui Ludovic al XI-lea, folosit de rege în diverse misiuni. Sub Carol al VIII-lea, Le Dain este spînzurat ca urmare a modului abuziv în care a acționat în strîngerea impozitelor.

2. K a r n a c, vechea denumire a comunei Carnac, situată în Morbihan (Franța), și celebră prin monumentele sale megalitice (mileniul al treilea î.e.n.).

3. d o l m e n (din fr. dolmen), monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră așezată orizontal pe alte două dispuse vertical (În bretonă : toal, tol = masă ; men = piatră).

4. p e u l v a n (din fr. peulven, cuvînt de origine bretonă, sinonim cu mehnir), bloc de granit izolat ; menhir (cuvînt de origine bretonă, men = piatră ; hir = lungă), monument megalitic, piatră lungă ridicată vertical.

5. c r o m l e h (cuvînt de origine galică și bretonă), monument megalitic, alcătuit din mai multe pietre verticale, dispuse în cerc, la distanțe egale, în jurul unei pietre mari.

6. l e s L o g e s, peluză în centrul pădurii Saint-Germain, în fața casei numite „Maison des Loges". În urma Războiului de 100 de ani acestea au fost înlocuite cu o mănăstire și reședință regală. În 1644, Ana de Austria ridică un nou lăcaș care devine loc de pelerinaj. Napoleon a făcut din acesta Casa Lojelor (1811).

7. CONTELE D'ARTOIS, titlu acordat pentru prima dată de Ludovic al IX-lea fratelui său Robert I. Robert al III-lea, destituit din drepturi, își ia titlul de conte d'Eu. Ultimul titlu de conte d'Artois l-a purtat Carol Filip, devenit ulterior regele Carol al X-lea al Franței. Ultimul titlu de conte d'Eu l-a purtat Gaston

d'Orleans (1608—1660), fiul lui Henric IV și al Mariei de Medicis ; acesta, după moartea lui Ludovic al XIII-lea, devine locotenent-general al regatului (persoană învestită în mod special cu autoritatea regală) se amestecă în intrigile Frondei (mișcare care urmărea limitarea puterii regale) și este exilat la Blois, unde moare.

8. LONGUEVILLE — ANNE GENEVIÈVE DE BOURBON, ducesă de — (1619—1679), fiica lui Henric al II-lea (prinț de Condé) și Charlottei de Montmorency. În 1642 devine ducesă de Longueville prin căsătoria cu Henric al II-lea, duce de Dunois, d'Estouteville și Longueville. Dușmancă declarată a lui Mazarin, ea a fost sufletul primei Fronde, negociind cu Parlamentul, determinînd retragerea Curții la Saint-Germain, colaborînd la semnarea tratatului de la Rueil din 11 martie 1649 dintre Curte și Frondă. În timpul celei de a doua Fronde o duce destul de greu, iar, apoi, în urma arestării soțului și fraților săi, se refugiază în Olanda (1650). De acolo i se alătură lui Turenne, la Stenay, determinîndu-l să trateze cu Spania. Se întoarce la Paris. Ca urmare a nenumăratelor neînțelegeri dintre membrii Frondei se retrage la Bordeaux unde încearcă să agite populația. Se stabilește la Montreuil-Bellay, rămînînd departe de Curte. Deși a avut o viață foarte aventuroasă își sfîrșește zilele în cucernicie.

9. *Piranesi*, GIOVANNI BATTISTA (1720—1778), gravor și arhitect italian ; după ce a studiat arhitectura cu unchiul său, inginerul Lucchesi, s-a dus la Roma (1740), unde Giuseppe Vasi l-a instruit în tehnica de acvaforte. Înapoiat la Veneția, în 1743, și-a început activitatea ce l-a consacrat printre cei mai mari acvafortiști. I se atribuie mai mult de 2 000 de piese, dintre care 1 000 semnate. Definitiv fixat la Roma în 1745, a gravat, între 1745—1764, celebrele sale suite „Prisons" și „Vues de Rome antique". Ca arhitect, este citat numai pentru participarea sa la reconstruirea în stil baroc, a bisericii Santa Maria del Priorato din Roma (1764—1765) Planșele sale de artă decorativă, apărute în 1768, au contribuit la propagarea gustului neoclasic în Europa.

10. LENOIR, ALEXANDRE (1761—1839), arheolog francez. În timpul Revoluției franceze a strîns la Paris toate lucrările de artă din mănăstirile care urmau să fie desființate ; ulterior, lucrările au ajuns în muzeul particular al Josefinei Bonaparte.

11. DUBAN — FELIX-LOUIS-JACQUES — (1797—1870), arhitect francez. A restaurat, printre altele, Saint-Chapelle din Paris, castelul Blois și castelul Dampierre. A transformat curtea de onoare a Școlii Superioare Naționale de Arte Frumoase (1833), a reînălțat porticurile de la Anet și Gaillon, a înălțat clădirile de pe

Quai Conti. Arhitect al Luvrului, a reconstituit în special galeria lui Apolo. În 1854 a devenit inspector general al clădirilor civile.

12. VIGNOLA — IACOPO-BAROZZI, zis și il- (1507—1573), arhitect italian. A publicat *Tratatul celor cinci ordine ale arhitecturii,* inspirat după Virtruve a cărui influență a fost considerabilă. Printre construcțiile mai importante menționăm pe cea a palatului Banchi la Bologna.

13. Referire la FRANCES TROLLOPE (1780—1863), romancieră și autoare a unor cărți de călătorie, dintre care amintim *Moravurile domestice ale americanilor* (1832) ; a scris peste o sută de volume; mama cunoscutului romancier Anthony Trollope (1815—1882), autor, printre altele, al ciclului *Cronicile din Barset.*

14. „LE CONSTITUTIONEL", cotidian înființat în timpul celor „O sută de zile". Organ de presă al independenților, suprimat și reapărut de cinci ori cu titluri diferite : „L'independant", „Journal de commerce", „Le constitutionel" etc. În acest ziar Sait-Beuve a publicat „Causeries de lundi" pînă în 1852. Publicația a apărut pînă în 1914.

15. BERANGER, JEAN PIERRE DE (1780—1857), poet francez, autor al unor cîntece cu largă popularitate. În perioada Restaurației este socotit ca un veritabil poet național. S-a manifestat ca spirit liberal. Opera : *Chanson* („cîntece"), 4 volume.

16. VAN DER MEULEN, ANTOINE-FRANÇOIS (1634—1690), pictor flamand. Le Brun l-a prezentat lui Colbert, care l-a introdus în serviciul lui Ludovic al XIV-lea. Muzeul Luvru deține 23 tablouri ale acestui pictor.

17. TIRCIS, numele unui păstor din „Pastorala a VIII-a" a lui Virgiliu, ale cărui cîntece alternau cu cele ale lui Corydon.

18. Cygne de Cambray, Cygne de... : se spune despre unii poeți, literați sau muzicieni celebri pentru grația și puritatea stilului lor. Despre Fénelon se spune Cygne de Cambray. *Télémaque* — operă a lui Fénelon.

19. Bătălia de la Denain — La 24 iulie 1712 trupele franceze, sub comanda mareșalului Villares (1653—1734), obțin victoria prin atac la baionetă asupra trupelor austriece conduse de Eugen de Savoia.

20 DAMPIERRE-AUGUSTE-HENRI-MARIE-PICTO, marchiz de (1756—1793), general francez. În bătălia de la Valmy a fost comandantul unei divizii. După dezertarea lui Dumouriez a comandat armata belgiană. A fost rănit mortal în încrederea de despresurare a lui Condé (8 mai 1793).

21. POTTER, PAUL (1625—1654), pictor olandez, cunoscut în special prin pictură animalieră și peisaje.

22. TENIERS — DAVID, zis „Le Vieux“ (1582—1649), pictor flamand, a pictat cu predilecție scene de moravuri ; — David, zis „le Jeune“ (1610—1694), fiul lui Teniers le Vieux. A fost căsătorit cu Anne Brueghel fiica lui Brueghel „de Velours“ (Brueghel cel „de mătase“). A pictat cu predilecție scene populare.

Din context nu reiese la care dintre cei doi se referă Victor Hugo.

23. *Les Voix Intérieures (Vocile Lăuntrice)* — volum de versuri de V.H., apărut în 1837.

24. MAERTEN DE VOS (1532—1603), pictor flamand ; s-a perfecționat în Italia, apoi a revenit la Anvers și a fost primit la Academia de Pictură în 1558.

25. VENIUS OTTO (1556—1629), pictor flamand, elev al lui Isaac Claesz Swanenburg, a fost puternic influențat de arta italiană în urma călătoriei la Roma în 1575. Este numit pictorul lui Alexandro Farnese și se instalează la Bruxelles. Este profesorul lui Rubens, care îi va deveni colaborator. Rubens a resimțit foarte adînc, de o manieră durabilă și pe tot parcursul învățăturii influența lui.

26. BACKER, JACOB DE (1540—1600), pictor flamand de subiecte mitologice și religioase, foarte apreciat în vremea sa. A pictat pentru Notre Dame d'Anvers tripticul Judecata de Apoi.

27. DULAURE, JACQUES-ANTOINE (1775—1835). Deputat în Convenție, suferă soarta girondinilor ; fuge în Elveția. Este rechemat și numit membru al Consiliului celor 500. După 18 Brumar a renunțat la activitatea politică pentru a ocupa un loc în Administrația financiară. A publicat studii istorice.

28. Lîna de aur ; lîna berbecului înaripat din legendele grecești pe care Phrixos, după ajungerea în Colchida, îl jertfește oferind această lînă regelui Aetes. Ulterior, lîna de aur, păzită de un balaur, este furată de Iason. Legenda spune că, după înapoierea din Colchida cu nava Argo, Iason s-a căsătorit cu Medeea ; Ordinul „Lîna de Aur“, creat în 1429 de către ducele de Burgundia, Filip al III-lea cel Bun, a fost acordat cavalerilor pentru a unifica nobilimea în jurul ducelui de Burgundia. Sub împăratul Maximilian al III-lea al Austriei (duce de Burgundia), a trecut la austrieci, iar sub Carol Quintul, în Spania.

29. REGNARD, PAUL (1850—1927), medic și fiziolog francez. Profesor la Institutul Național Agronomic, apoi director al Institutului Oceanografic.

30. COLIN, GUSTAVE (1828—1911), pictor francez. A debutat în 1863 la Salonul — deja celebru — al refuzaţilor cu tabloul „Joueurs de pelote". La Expoziţia universală din 1889 de la Paris a primit medalia de argint.

31. P o m p a d o u r, ca stil, referitor la artele decorative — cu precădere la decoraţii interioare şi mobilier ; trecerea de la stilul Ludovic al XV-lea, cu fresce sinuoase, rotunjite şi decoraţia roccaille a stilului rococo, la stilul Ludovic al XVI-lea, cu linii drepte şi motive ornamentale luate din repertoriul antichităţii clasice.

32. BOTANG BAY, golf în Oceanul Pacific, în apropiere de Sydney.

33. B ă t ă l i a d e l a C r é c y (26 august 1346) a avut loc între armata engleză condusă de Eduard al III-lea şi farncezi conduşi de Filip al VI-lea.

34. O f i c l e i d, instrument de suflat din alamă inventat către 1800 pentru a înlocui rusticul şarpe de lemn care în biserică acompania pe cîntăreţi.

35. Este vorba de scriitorul şi filozoful iluminist JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712—1779). Autor, printre altele, al cărţilor *Emile, Du contrat social, Confessions, Nouvelle Héloise*. Pregătitor al Revoluţiei franceze el este, totodată, un deschizător de drumuri în variate domenii ale gîndirii şi ale creaţiei literare.

36. BOSSUET — JACQUES BÉNIGNE — (1627—1704), prelat scriitor şi orator francez. Lucrările sale istorice şi polemice au făcut din el unul din scriitorii clasici *(Oraisons funebres, Sur la mort, Sur l'éminente dignité des paurres* etc).

37. B ă t ă l i a d e l a M o r a t (localitate în Elveţia — în germană Murten — din cartierul Fribourg, pe malul lacului Morat). La 22 iunie 1476 armatele lui Carol Temerarul sînt învinse de cele ale confederaţiilor elveţieni.

38. *Moloch horidus* — reptilă fam. Aganudae, şopîrlă care trăieşte în regiuni aride şi nisipoase, răspîndită mai ales în Australia Occidentală ; corp masiv, acoperit de solzi mari prevăzuţi cu tuberculi spinoşi.

39. HORUS, divinitate din mitologia egipteană reprezentat ca un şoim sau ca un om cu cap de şoim.

40. E p i f a n, supranume al diverşilor zei binefăcători. În mitologia greacă ; în perioada elenistică, supranume divin al regilor în Asia şi Egipt.

41. AMON-RA, zeul soarelui, venerat ca principala zeitate a Egiptului.

42. POUSSIN, NICOLAS (1594—1665), pictor clasicist francez, renumit prin echilibrul şi seninătatea creaţiei, a lucrat în Italia pen-

tru protectorul său, cardinalul Barberini. Se întoarce în Franța și, la recomandarea cardinalului Richelieu, pictează pentru Ludovic al XIII-lea. Ultima perioadă a vieții o petrece tot în Italia.

43. BRUNÉ, GUILLAUME-MARIE-ANNE (1763—1815), mareșal al Franței. Numit general în 1796. S-a remarcat în bătălia de la Bergen (Olanda), 1799, și în cea de la Marengo (Italia), 1800. Mareșal în 1804. În timpul celor 100 de zile a luptat contra ducelui d'Angoulême și a fost victima terorii albe, la Avignon, în 1815.

44. FIDIAS, sculptor grec din secolul al V-lea î.e.n. personalitate de frunte a artei clasice grecești. Sub administrația lui Pericle conduce construcțiile de pe Acropola Atenei și participă direct la decorarea Partenonului (suita de metope). Operă monumentală, caracterizată prin echilibru, armonie și măreție. Statuile : „Athena Promachos", „Athena Parthenos", „Zeus din Olimpia" — sînt păstrate doar în copii. Cîteva piese, certe sau încă discutabile, se găsesc la Britisch Museum, Londra (de ex : un fronton al Partenonului — Teseu).

45. MANDRIN, LOUIS (1724—1755), bandit și contrabandist francez. A furnizat cai Armatei din Italia. Condamnat și ars de viu la Valencia, în 1755.

46. MARIUS, CAIUS (157—86 î.e.n.), general și om politic roman. Provenit dintr-o familie modestă se impune ca un conducător al poporului fiind ales consul și însărcinat să-l înlocuiască pe Metellus în fruntea armatei din Africa în războiul contra lui Jugurta. Popularitatea sa a crescut în urma victoriilor repurtate asupra teutonilor, la Aix, și a cimbrilor, la Verceil.

47. Jeu de paume (lat. palma), joc în care se trimite o minge cu ajutorul unei palete sau rachete ; este cunoscut ca unul din cele mai vechi jocuri și sporturi în aer liber. Homer, într-un cînt din *Odiseea* povestește despre o partidă la care participă Nausicaa. În secolul al XIV-lea, acest joc se practica la curtea Franței, dar în locuri închise (săli). Popularitatea acestui joc a slăbit după ce Ludovic al XIV-lea a adoptat biliardul.

48. FILIP AL III-LEA cel Îndrăzneț (1245—1285), fiu și succesor al lui Ludovic al IX-lea, rege al Franței între 1270—1275. A alipit la regatul Franței comitatul Toulouse.

49. IOAN NEÎNFRICATUL (1371—1419), fiu al lui Filip cel Îndrăzneț, duce de Burgundia (1404—1419).

50. SLUTER, CLAUS, sculptor flamand și reprezentant al școlii de la Dijon (sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea). A executat principalele lucrări la Champmol.

51. Fornoue, denumirea franceză a localității italiene Fornovo

di Taro, din regiunea Emilia. Aici s-a dat bătălia dintre cavaleria franceză a lui Carol al VIII-lea și armatele confederaților din Sfînta Ligă (Sainte Ligue), la 6 iulie 1495. Această bătălie face parte din așa-numitele Guerres d'Italie, războaie purtate între anii 1494—1559 pentru hegemonia și stăpînirea asupra Italiei.

52. GALLIENUS — MARCUS PUBLIUS LICINIUS (218—268), împărat roman (253—268), fiul lui Valerian.

53. ABDÉRAME, deformare occidentală a numelui Abd-al-Rahman purtat de emirii Cordobei între anii 756—961 (în 756 Abd-a-Rahman I înființează emiratul omeyad al Cordobei).

54. PRINȚUL NEGRU, EDOUARD LE PRINCE NOIR, fiul cel mare al lui Eduard al III-lea, prinț al Țării Galilor (1330—1376). Excelent militar, și-a dovedit vitejia în Franța, unde a cîștigat bătălia de la Poitiers (1356), apoi în Castilia (victoria de la Najera — 1367). Tatăl său l-a numit guvernator pe viață al Aquitaniei.

55. VIENNET — JEAN PONS GUILLAUME — (1777—1868), om politic și scriitor francez. Membru al Academiei franceze din 1830.

56. RAMBUTEAU — CLAUDE PHILIBERT BARTHELOT — compte de (1781—1869), șambelan al lui Napoleon (1809), prefect (1811 și 1814), administrator de departament, deputat al opoziției (1827) și prefect de Sena (1833—1848), timp în care a efectuat lucrări de înfrumusețare a orașului Paris (asanări, terminarea Arcului de Triumf, luminatul străzilor cu gaz).

57. ESPARTERO (BALDOMERO), prinț de Vergara, general și om de stat spaniol ; în timpul reginei Isabela a II-a, a învins pe carliști cu care a încheiat Convenția de la Vergara.

58. Vechi locuitori ai zonei landelor, anteriori cuceririi romane.

59. EMPECINADO-DIER, JUAN MARTIN, zis EL Empecinado (1775—1825), general spaniol conducător al luptătorilor din gherila spaniolă, în 1808, contra invaziei franceze, primește de la junta din Madrid gradul de general.

60. Comedie în proză, într-un act, de Moliere (1672).

61. Numele unor ciobănițe în poemele pastorale din *Bucolicele* lui Virgiliu.

62. CORMON — PIERRE *ETIENNE PIESTRE*, zis Eugène — (1811—1903), autor dramatic francez, a scris peste o sută de piese (drame, comedii, librete de operă), cel mai adesea în colaborare (de ex. „Cele două orfeline", în 1874, cu Dennery).

63. VAUBAN — SEBASTIEN LE PRESTRE DE — (1633—1707), mareșal al Franței. Sub Ludovic al XIV-lea a fost comisar general al fortificațiilor (1678) avînd și misiunea de a acoperi frontierele.

64. ROSA, SALVATORE (1615—1673), pictor, poet şi muzician italian.
65. ORCAGNA — ANDREA DI CIONE ARCANGELO, zis Orcagna — pictor, sculptor şi arhitect care a lucrat la Florenţa între 1343 şi 1368. Între 1352—1359 a realizat, ex-voto, după epidemia de ciumă, marele tabernacol policrom de la Orsammichele, apoi marele poliptic de la Santa Maria Novella şi nava bisericii Santa Croce.
66. P a s q u i n, tip de valet în comedia italiană, emul al lui Brighella (brighella = servitorul şiret din commedia dell'arte) şi Scaramouche, obraznic, lacom, mincinos, flecar. Din latinescu Pasquino, numele dat unei statui din epoca elênistică (secolul al III-lea î.e.n.), găsită la oma şi pe care se lipeau epigramele. În literatura clasică : scriere satirică, epigramă răutăcioasă.
67. NARVÁEZ ROMÓN MARIA (1800—1868), duce de Valencia general şi om de stat spaniol. Partizan al reginei Maria-Cristina, îl va elimina pe Espartero în 1844 şi va ajunge preşedinte al Consiliului.
68. LOPEZ, DOMINGUEZ — JOSE — (1829—1911), general şi om de stat spaniol. A luat parte la revoluţia care a detronat-o pe Isabella a II-a (septembrie 1868), dar s-a raliat apoi regelui Alfonso al XII-lea, devenind şeful partidului de stînga dinastic (1881), ministru de război şi preşedintele senatului (1905), prim-ministru (1906).
69. MENDIZABAL — JUAN ALVAREZ — (1790—1853), om de stat spaniol. În timpul reacţiunii absolutiste din 1823, s-a refugiat la Londra. Ministru de finanţe, progresist, în 1835, apoi preşedinte al guvernului.
70. I n f u z o r i, clasă de protozoare cu corpul acoperit de cili ; volvocinae — fam. de infuzori ; cibrioni — gen de bacterii patogene.
71. CIBÈLA, divinitate antică din Asia Mică, zeiţă a naturii, identificată în Grecia cu Rhea, mama zeilor.
72. HORO — DON LOUIS DE — (1599—1667), ministru spaniol. Evenimente mai importante la care a participat : recunoaşterea definitivă a independenţei Provinciilor Unite (1648), încheierea păcii cu Franţa (Tratatul Pirineilor — 1659).
73. R ă z b o i u l c i v i l a l l u i D o n C a r l o s (Carol de Burbon, 1788—1855, al doilea fiu al regelui Carol al IV-lea). Sprijinindu-se pe Legea Salică (cutumă a francilor salieni sub Clovis, prin care se excludeau femeile de la succesiunea tronului), reven-

dică succesiunea fratelui său Ferdinand al VII-lea contra fiicei acestuia, Isabella a II-a. Carliştii — tradiţionalişti şi conservatori — provoacă un război civil care se termină în defavoarea lor. Carol de Burbon se refugiază în Franţa şi renunţă, în 1844, în favoarea fiului său cel mare, Carol.

74. CALLOT, JACQUES (1592—1635), gravor francez. Nedorind să îmbrăţişeze cariera bisericească, pleacă la 11 ani de acasă şi pe drum este luat de o şatră de ţigani cu care ajunge la Roma. Acolo, în Atelierul gravorului francez Philipe Thomasian, învaţă tehnica burin (daltă pentru gravură), apoi aqua-forte (gravură cu apă tare), pe care din 1617 le înlocuieşte cu tehnica veenis (lac folosit de gravori pentru protejarea plăcilor de cupru contra apei tari), care se păstrează pînă în zilele noastre. În 1625, răspunde chemării infantei Isabela Clara Eugenia, se duce în Flandra unde gravează „Asediul de la Breda". Se întîlneşte cu Van Dyck la Anvers. Este apreciat de Richelieu, dar refuză cererea regelui Ludovic al XIII-lea de a grava „Asediul Nancy-ului. În muzeele din diverse ţări ale lumii se găsesc 334 gravuri executate de Callot.

75. Bătălia de la Austerlitz (în cehă Slavkov, localitate lîngă Brno). La 2 decembrie 1805 (aniversarea unui an de la încoronare), Napoleon învinge armatele austro-ruse, ceea ce are ca rezultat destrămarea celei de a treia coaliţii, compusă din Anglia, Austria şi Rusia.

76. Bătălia de la Marengo (Piemont-Italia). La 14 iunie 1800, Napoleon obţine o importantă victorie asupra armatei austriece. O contribuţie importantă au avut-o cavaleria lui Kellermann şi, în special, trupele lui Desaix, care va muri chiar în această bătălie.

77. CAROL AL III-lea (1716—1788), rege al Spaniei, fiul lui Filip al V-lea şi al Elisabetei Farnese. Datorită mamei sale a domnit asupra ducatului de Parma sub numele de Carol I, apoi a cucerit Napoli şi Sicilia unde a domnit sub numele de Carol al VII-lea. La moartea fratelui său vitreg Ferdinand al VI-lea, devine rege al Spaniei. Influenţat de enciclopediştii francezi a făcut o reformă a finanţelor, a dezvoltat agricultura şi comerţul, a fundat Banca Spaniei, a creat şcoli militare, a înfrumuseţat Madridul şi i-a expulzat pe iezuiţi (1767).

78. FERDINAND AL VII-LEA (1784—1833), rege al Spaniei, fiul cel mare al lui Carol al IV-lea. Cînd era încă prinţ, a căutat sprijinul lui Napoleon pentru a-şi asigura tronul. În 1808, după răscoala din Aranjuez, ajunge rege, dar trupele lui Napoleon conduse

de Murat ocupă Madridul. Napoleon trimite toată familia regală la Bayonne, obține abdicarea lui Carol al IV-lea în favoarea lui Ferdinand al VII-lea, a acestuia în favoarea lui Carol al IV-lea, și din nou a lui Carol al IV-lea în favoarea sa. Ferdinand e trimis prizonier la Valenccy de unde îl eliberează în 1813. Reîntors în Spania, în martie 1814, abolește constituția liberală și își persecută adversarii, reprimă, cu ajutorul trupelor franceze trimise de Sfînta Alianță, revoluția cortesurilor ; reinstaurează monarhia absolută ; în vremea domniei sale s-a desfășurat Războiul de eliberare a coloniilor spaniole din America Latină (1810—1826).

79. FILIP AL II-LEA (1527—1598), rege al Spaniei. Fiul lui Carol Quintul și al Isabellei de Portugalia. După abdicarea lui Carol Quintul a devenit rege al Spaniei. În intervenția contra Angliei flota sa — Invincibila Armada — a fost nimicită. În 1580 a anexat Portugalia.

80. GASSENDI, PIERRE (1592—1655), filozof, astronom și fizician francez. În prima sa lucrare, critică pe Aristotel ; apoi reia teoria atomistă a antichității (pe care încearcă totuși să o concilieze cu creștinismul) și a moralei epicuriene. În 1625 îi scrie lui Galileo Galilei pentru a-și dezvălui admirația ce i-o poartă. Contra lucrării lui Descartes „Meditații" scrie „Obiecții" ridicîndu-se împotriva idealismului. A scris despre sateliții lui Jupiter, a descris mai multe eclipse, a făcut studii relative la planeta Mercur. În domeniul fizicii a studiat căderea corpurilor.

84. LAGRANGE — JOSEPH LOUIS, conte de — (1736—1813). În 1758, fundează la Torino o societate științifică care, ulterior, a devenit Academia de Științe. În 1787 a acceptat invitația lui Ludovic al XVI-lea și s-a stabilit definitiv la Paris. Este numit secretar și făcut conte de către Napoleon. Lucrarea principală : „Mecanica analitică". Rămășițele sale pămîntești au fost depuse la Panteon.

82. Bătălia de la Pavia, francezii, care reocupaseră Milano, sînt învinși, la 24 februarie 1525, iar Francisc I e luat prizonier de Carol al V-lea (Carol Quintul) și dus în Spania. Se spune că Francisc I i-ar fi scris mamei sale, Luiza de Savoia, „Dintre toate lucrurile nu mi-a rămas decît onoarea și viața care este salvată".

83. CHURRUCA Y ELORZA — CÔME DAMIERE de (1761—1805), marinar spaniol. Pentru cunoștințele sale în astronomie a fost ales să facă parte din expediția care urma să stabilească harta strîmtorii Magellan. Explorează Țara de Foc, relatînd rezultatele

în cartea Relation (Madrid, 1793). A ridicat harta golfului Mexic a coastelor Cubei, Haiti, Puerto-Rico etc. Moare în bătălia de la Trafalgar (1806) unde flotele unite franco-spaniole au fost înfrînte de englezi.

84. ALONSO DE ERCILLA Y ZUNIGA, poet spaniol (1533—1594), autorul epopeii l'Araucana, cel mai renumit poem epic spaniol.

85. Ignatiu de Loyola (în spaniolă Ingo Lopez de Loyola) fundează, în 1540, Ordinul religios al iezuiţilor. Ordinul îşi declara apostolatul sub deviza *Ad majorem Dei gloriam* servind însă papalitatea în lupta ei împotriva Reformei.

86. ALFONSO AL X-LEA CEL ÎNȚELEPT (1221—1284), rege al Castiliei şi Leonului. Unul din cei mai luminaţi monarhi ai timpului său. Animator al întregii mişcări intelectuale din Spania secolului al XIII-lea. A scris diverse lucrări : de istorie (un eseu referitor la istoria Spaniei), de drept („Siete Partidas") şi astronomie („Tablele Alfonsine"). În 1902, în Spania, se înfiinţează Ordinul civil „Alfonso al X-lea cel Înţelept", care se atribuie pentru cercetări ştiinţifice, literatură şi artă.

87. POMPEI — CNEIUS POMPEIUS MAGNUS (106—48), general şi om politic roman. Lichidează armatele lui Spartacus, după înfrîngerea acestora de către Crassus, apoi piraţii din Mediterana, supune o parte din Orientul Apropiat. Reîntors la Roma, formează primul triumvirat cu Crassus şi Cesar. După moartea lui Crassus, Senatul îi acordă depline puteri *(consul sine collega)*. Cesar este demis din funcţiile lui şi i se cere să vină la Roma fără armată, dar acesta trece Rubiconul cu legiunile sale şi astfel începe războiul civil. Pompei fuge în Grecia, este învins în bătălia de la Pharsala (Tesalia), se refugiază în Egipt, unde este asasinat din ordinul lui Ptolomeu al XIII-lea.

88. Casa d'Evreux; Ducele de Normandia a constituit din domeniile sale comitatul d'vreux, cedat apoi Franţei, în 1198.

89. Casa de Austria a fost reprezentată de două dinastii : de Babenberg — între 976 şi 1246 (între 976—1156 erau marigrafi, iar din 1156 au devenit duci), primul mari-graf fiind Leopold I (976—994) ; de Habsburg — de la 1271 (1274) pînă la 1918, o dată cu Rudolf I de Habsburg, devenit şi primul Habsburg ajuns împărat al Sfîntului Imperiu romano-german.

90. FOLARD — JEAN-CHARLES CAVALER de — (1669—1754), ofiţer francez, a participat la războaiele din ultima perioadă a

domniei lui Ludovic al XIV-lea, apoi a trecut în serviciul regelui Carol al XII-lea al Suediei.

91. AMALTEIA, nimfa care l-a ascuns pe Zeus de furia lui Cronus și care l-a crescut, hrănindu-l cu laptele unei capre. Zeus îi va dărui un corn al caprei devenit „Cornul abundenței", putînd oferi celui care-l are orice și-ar dori ; după altă legendă, chiar capra care l-a hrănit pe Zeus cu laptele ei.

POSTFAȚĂ

Ca și Rinul, *care relata periplul renan al poetului din anii 1838—1839, impresiile de călătorie, grupate sub titlul* Franța și Belgia *și* Alpi și Pirinei, *se situează cronologic în perioada 1834—1837 și, respectiv, 1839—1843. Este epoca în care Hugo, turist de vocație, străbate în fiecare vară, dimpreună cu iubita sa, Juliette Drouet, un spațiu care se întinde de la Anvers și Rouen la Avignon, de la Berna la Biarritz și Pampeluna.*

Spre deosebire de Rinul, *care a apărut în 1842, cele două memoriale de călătorie au rămas inedite în timpul vieții poetului apărînd postum :* Alpi și Pirinei *în 1890,* Franța și Belgia *în 1892. Deosebirile nu se opresc doar aici :* Rinul *își propunea să fie o meditație politică și morală asupra relațiilor dintre Franța și Germania și să schițeze soluții originale pentru dialogul dintre cele două națiuni în concertul european.* Franța și Belgia, Alpi și Pirinei *rămîn doar simple note de călătorie, sub forma epistolară, fără un plan și intenții predefinite. În sfîrșit, dacă materia* Rinului *era mai omogenă și mai severă, periplul întreprins de Hugo pe meleaguri normande și bretone, valone și flamande, elvete, provensale, basce și spaniole permite o încîntătoare diversitate de notații.*

Hugo este într-adevăr un turist de vocație. Mai întîi, pentru că dispune de o condiție fizică excepțională. O călătorie, mărturisea el, nu poate fi gustată din plin decît dacă o faci pe jos. Poetul străbate astfel zilnic kilometri întregi, cu ardoarea unui infanterist. O masă copioasă și un somn adînc îi refac imediat forțele. A doua zi o ia de la capăt cu aceeași bună dispoziție. Călătorește pe vreme bună, ca și pe vreme rea ; arșița, ploaia sau frigul îl lasă indiferent. Nimic nu-l poate împiedica să cunoască locuri, oameni, situații. Puterea sa rămîne intactă pînă la adînci bătrîneți. Reîntors în Franța, octogenarul glorios lua încă diligența din mers, ieșea

iarna fără palton şi cu capul descoperit, urca trei sau patru etaje fără să obosească. O durere de dinţi, pe la 70 şi ceva de ani, l-a lăsat perplex prin noutatea ei... Dintre toţi marii creatori ai veacului trecut, Hugo se aseamănă poate cel mai mult cu universul natural. Coordonatele lor sînt identice sau similare : aceeaşi vitalitate extraordinară, crescută din furtuni şi hrănită de linişti adînci ; aceeaşi longevitate care devine, prin creaţie, eternitate ; aceeaşi unitate percepută în diversitatea ei infinită ; aceeaşi aspiraţie către opera totală, prin lupta elementelor şi contopirea lor.

Cu acest temperament de faun, Hugo este un reporter înnăscut, căruia îi place şi care ştie să vadă. Notele sale de călătorie, precum volumul de faţă, ca şi admirabila proză din Lucruri văzute, o dovedesc din plin. Universul senzorial şi moral se organizează într-o viziune antitetică, tipic hugoliană, în care notaţia faptului real este corelată cu semnificaţii mai profunde şi tainice. Călătorul nostru este totodată un realist şi un vizionar, un moralist şi un povestitor, un liric şi, uneori, un umorist. În relatarea hugoliană, accentul cade mai ales pe descrierea oraşelor, a monumentelor şi peisajelor şi mai puţin pe evocarea oamenilor, care sînt totuşi prezenţi, dar pe un plan secundar, de fundal. Procedeul favorit al poetului este să surprindă, printr-un racursiu bazat pe valori antitetice, profilul obiectului care i-a reţinut atenţia. Avem astfel de-a face cu microportrete, care se repetă în infinita lor varietate. Grandoarea fascinantă a Muntelui Saint-Michel este, bunăoară, redată prin cîteva rînduri definitive : „Din afară, Muntele Saint-Michel apare de la opt leghe de pe pămînt şi de la cincisprezece de pe mare, ca un lucru sublim, o piramidă minunată unde fiecare temelie este o stîncă uriaşă modelată de ocean sau o locuinţă înaltă sculptată de evul mediu, şi acest bloc monstruos se reazemă fie pe un deşert de nisip, ca şi Cheops, fie pe întinsul mării, ca Tenerife". Vraja pe care o resimte în minunata, unica Grand' Place din Bruxelles face de asemenea obiectul unei notaţii sintetice : „Primăria din Bruxelles este o bijuterie comparabilă cu fleşa de la Chartres : o uluitoare fantezie de poet ţîşnită din capul unui arhitect. Şi pe urmă piaţa care o înconjură este o minune. În afară de două-trei case pe care nişte pedanţi moderni le-au denaturat, nu-i faţadă să nu însemne o dată, un costum, o strofă, o capodoperă. Aş fi vrut să le desenez pe toate, una după alta". În puritatea sa senină, Avignon este comparat cu Roma şi Atena : De departe, minunatul oraş, avînd ceva din destinul Romei, are ceva din forma Atenei. Zidurile sale, cu piatra aurită ca a augustelor ruine din Peloponez, sînt ca un reflex al frumuseţii greceşti. Ca şi Atena, Avignon are o acropolă ; castelul papilor este Partenonul său". Comparaţia antitetică este folosită şi pentru a evoca vechiul

și noul Bordeaux : „Bordeaux este un oraș ciudat, original, poate unic. Luați Versailles și amestecați-l cu Anvers și veți avea Bordeaux... În partea modernă totul respiră măreția, ca la Versailles, în cea veche, totul amintește istoria, ca la Anvers." Procedee similare revin pentru majoritatea orașelor vizitate : Malines, Gand, Dijon sau Sens. Alteori, ca în cazul Genevei, observația lui Hugo devine mult mai critică, comparațiile lirice lăsînd locul unor intuiții exacte și lucide : „Geneva este totuși un oraș situat admirabil, cu multe femei frumoase, cîteva inteligențe alese și o mulțime de plozi încîntători, ce se joacă sub copaci pe malul lacului. Cu asta îi poți ierta conducerea meschină, nătîngă, ridicolă și cicălitoare, păcătosul și caraghiosul control al pașapoartelor, magazinele de contrafaceri, splaiurile sale noi, insula lui Jean-Jacques încălțată cu un sabot de piatră, strada sa Rivoli, și galbenul ei și albul, și ipsosul și creta sa. Totuși încă puțin și Geneva va deveni un oraș plictisitor".

Cum era de așteptat, pentru călătorul romantic natura constituie o temă predilectă de contemplație. În special marea, marea infinită, marea calmă, cenușie sau verde, dar și marea brăzdată și chinuită de valuri, deasupra cărora zgomotul vîntului se desfășoară ca o imensă perdea. „Nimic nu lasă sufletului — mărturisește Hugo — o impresie mai nedeslușită și mai sfîșietoare decît visele desprinse din realitate. Mergi deasupra și ele plutesc în jurul tău".

Alteori, cum i se întîmplă la Berna, la Lucerna sau la Zürich, Hugo ajunge la porțile cetății după căderea nopții. Configurația orașului capătă proporții și semnificații inedite, sub imperativul misterios al întunericului. Funcțiunea nopții, de transfigurare poetică a realității, este surprinsă cu o remarcabilă putere de discernămînt : „Nu-mi displace acest fel de a sosi în orașe. Cînd vii într-un oraș noaptea, te primește un amestec de întuneric și sclipiri de lumini, care-ți arată lucrurile și umbrele pe care le ascund, de unde rezultă o priveliște exagerată și himerică, ce are farmecul său. Este un amestec de cunoscut și necunoscut, unde mintea poate visa în voie. Multe lucruri, care ziua sînt banale, în umbra nopții cîștigă o anumită poezie. Noaptea profilul lucrurilor crește, iar ziua devine plat."

Este cunoscută pasiunea lui Hugo pentru corpul sonor al cuvintelor, pentru rima rară și perfectă, pentru termenii exotici sau arhaici. Călătorul de pe meleagurile Elveției germanice nu scapă nici el unor astfel de tentații, cînd acumulează cu o vădită satisfacție toponime cu o rezonanță cam barbară : Titlis, Prosa, Crispalt, Badus, Galenstock, Frado, Furka, Mutthorn, Beckenriederberg, Urahorn, Hochstollen, Rothhorn, Thierstock, Brünig...

Un aspect emoționant al memorialului de călătorie din Franța și Belgia îl constituie referirile la Napoleon. Ca multe alte spirite din generația romantică, Hugo a rămas marcat toată viața de personalitatea uriașă a celui care, pînă a o duce la prăbușire, adusese Franței o glorie incontestabilă. Chiar și după 1852, cînd ideile sale politice aveau să se constituie într-un crez democratic și republican, Victor Hugo nu se va putea împiedica să nu proslăvească legenda lui Bonaparte. Figura idealizată a împăratului îi va servi de altfel în lupta pe care, vreme de aproape două decenii, poetul exilat o va duce împotriva celui de-al doilea imperiu și a lui Napoleon-cel-mic. Călătorul din anii '30—40, fără a se mai declara bonapartist, rămîne sensibil la amintirea lui Napoleon. Așa bunăoară, contemplarea Alpilor maritimi îl face să mediteze asupra sorții lui Napoleon și a rolului misterios pe care muntele l-a avut în viața acestuia. Pasajul, construit pe tehnica racursiului antitetic, este remarcabil prin sugestivitate și putere emotivă : „Napoleon a trecut Alpii de două ori. Destinul pare să fi țesut un fel de armonie misterioasă între acest om și acești munți. Prima dată a traversat Alpii la Saint-Bernard, el în plină ascensiune, munții în toată semeția lor ; a doua oară i-a traversat între Cannes și Digne, ei către împlinirea sfîrșitului, el în declin. La Saint-Bernard el mergea din Franța în Italia, la Cannes revenea din Italia în Franța. La Saint-Bernard avea o armată tînără, desculță, zdrențăroasă, veselă, aproape nedisciplinată, înflăcărată de lucrurile mari ce urma să le săvîrșească. La Cannes avea o mînă de veterani, triști, credincioși, copleșiți de lucrurile imense făptuite. La Saint-Bernard era Bonaparte prefigurîndu-l pe Napoleon. La Cannes era Napoleon transformat în Buonaparte. Norocul îi întorsese spatele." Ducîndu-se la Bruxelles, Hugo refuză să meargă și la Waterloo. Patriotismul lui exacerbat nu-i permite să aducă acest omagiu lui Wellington. Pentru poet, bătălia de la Waterloo este triumful incontestabil și absolut al mediocrității asupra geniului.

Dacă evocarea melancolică și pasionată a lui Napoleon adăuga o dimensiune paseistă memorialului de călătorie, Hugo rămîne un spirit deschis noului, gata să înțeleagă marile prefaceri tehnice ale civilizației veacului al XIX-lea : „M-am împăcat cu căile ferate, e un lucru foarte frumos... Este o cadență minunată și ca să poți să-ți dai seama trebuie să o fi simțit. Viteza e nemaipomenită. Florile de la marginea drumului nu mai sînt flori, sînt numai pete sau mai curînd linii roșii sau albe ; nu mai există puncte, totul s-a transformat în linii ; lanurile de grîu par cosițe mari galbene, cele de lucernă par niște șuvițe verzi ; așezările, clopotnițele și arborii dansează și se amestecă nebunește la orizont..."

Oamenii ocupă, cum am mai spus, un loc secundar în aceste impresii de călătorie, iar cînd apar, într-un han sau o diligență, portretul lor este doar schițat. Face poate excepție o relatare, inserată în periplul elvețian, și intitulată „Saltimbancii". Povestea tragică a rivalității dintre două femei, una tînără și alta bătrînă, în jurul bărbatului iubit se constituie ca o mică schiță romantică demnă de autorul lui Notre-Dame de Paris *prin culoare, patetism și mișcare.*

Paginile care și-au păstrat însă întreaga prospețime sînt cele în care imaginile călătorului din 1843, ajuns în sud-vestul Franței, la Bayonne, încep să se suprapună peste amintirile copilului din 1811. Mai bine de treizeci de ani separă notațiile scriitorului adult de gîndul reînviat al copilului de altădată trăind pe aceleași meleaguri. Observatorului atent și imaginativ i se adaugă astfel un „poet al memoriei", ceea ce dă o tonalitate nouă, mai caldă și plină de melancolie, discursului hugolian. Călătoria devine pelerinaj.

Bayonne a rămas în memoria poetului ca un loc înfloritor și surîzător ; acolo se află cea mai veche amintire a inimii lui. Chipul blond și suav al adolescentei de cincisprezece ani de care se îndrăgostise copil — model probabil al Pepitei din Arta de a fi bunic *— îi prilejuiește o meditație asupra scurgerii inexorabile a timpului și imposibilității de a regăsi fericirea de odinioară : „Oamenii în spațiu sînt ca orele în timp. Cînd au sunat au și dispărut. Unde se duce tinerețea noastră ? Unde se duce copilăria noastră ? Vai, unde este fetișcana din 1812 ? Unde este copilul de-atunci ? În acea vreme ne atingeam, ne mai atingem poate și-acum, și totuși e o prăpastie între noi. Memoria, această punte a trecutului, este frîntă între ea și mine. Ea nu ar cunoaște chipul meu, și eu nu aș recunoaște sunetul glasului ei. Ea nu-mi mai cunoaște numele, eu nu-l știu pe-al ei."*

Alteori, periplul de la poalele Pirineilor îl duce la Biarritz, pe-atunci un sat cu case albe, cu acoperișuri de țiglă roșie și cu obloane verzi, cu o plajă în care, pe un țărm blînd și neted, te afli în mijlocul unui fabulos labirint de stînci, scăldate de albastrul cerului, de lumina și umbra soarelui, de spuma mării și freamătul vîntului. Hugo este sedus de acest Biarritz frust și patriarhal, deși îi intuiește, îngrijorat, viitorul : acela de a deveni, între Madrid și Paris, o stațiune frivolă și dornică de cîștig, care-și va pierde foarte curînd farmecul primitiv. Orașele scăldate de mare — comentează Hugo — ar trebui să-și păstreze cu sfințenie fizionomia lor naturală. Oceanul are toate darurile, toate frumusețile, toată măreția. Cînd ai oceanul, la ce bun să mai copiezi Parisul ?

Într-o scrisoare trimisă prietenului său, pictorul Louis Boulanger, Hugo notează : „În ziua de 27 iulie 1843, la ora zece și ju-

mătate dimineața, cînd să intru în Spania, între Bidart și Saint-Jean-de-Luz, în fața porții unui han prăpădit, am revăzut o veche căruță spaniolă cu boi. Adică, mica căruță de Biscaya, cu doi boi și două roți din lemn compact, care se învîrtesc o dată cu osia și fac un zgomot asurzitor ce se aude de la o leghe în munte... Eram mic de tot, cînd am traversat acești munți și cînd l-am auzit pentru prima oară. Ieri, cînd mi-a izbit urechile, m-am simțit dintr-o dată întinerit. Auzindu-l numai, mi s-a părut că retrăiesc toată copilăria și nu știu prin ce stranie și supranaturală influență, memoria îmi devenise proaspătă ca zorile de april, totul revenindu-mi dintr-o dată în minte ; cele mai mici detalii ale acelor vremuri fericite îmi apăreau limpezi, strălucitoare, luminate parcă de soare-răsare. Pe măsură ce căruța cu boi se apropia, cu muzica ei sălbatică, revedeam clar acel încîntător trecut și mi se părea că între acel trecut și astăzi nu mai era nimic. Era ieri." Pagina este remarcabilă, în măsura în care Hugo stabilește o corelație precisă între o senzație (zgomotul căruței cu boi), starea lui de fericire și, imediat, amintirile din copilărie. Mecanismul acesta este prezentat desigur mai direct decît la Proust, în celebra pagină în care gustul unei „madeleine" muiate în ceai declanșează un proces psihic similar. Nu este însă poate prea riscant să-l situăm pe Hugo ca pe un precursor și în această privință.

Pînă la sfîrșitul memorialului de călătorie, observația și amintirea vor constitui cele două coordonate ale relatării hugoliene, mai ales în momentul în care, intrînd în Spania copilăriei sale, comparația prezentului cu trecutul, aș spune chiar fuziunea lor, devine tot mai frecventă.

Irun, așezare, tipic spaniolă altădată, cu case negre, străzi înguste, balcoane de lemn și porți de cetate, a devenit un oraș în stil Empire și în mahon, cu case albe și obloane verzi. Unde este istoria ? exclamă călătorul nostru. Unde este trecutul ? Unde este poezia ? Unde sînt amintirile ?

Pamplona, pe care nu a văzut-o niciodată, pare să rezume întreaga Spanie trăită altădată de copilul Hugo ; amintirile țîșnesc din nou din străfundul memoriei și vin să se suprapună realității, mai adevărate parcă decît ea : „Sînt la Pamplona și nu aș putea să spun ce resimt. Nu văzusem niciodată acest oraș, dar mi se părea că recunoșteam fiecare stradă, fiecare casă, fiecare ușă. Toată Spania pe care o văzusem în copilărie îmi apărea aici. Ca și în ziua în care am auzit trecînd prima căruță cu boi, treizeci de ani se șterg din viața mea ; redevin copil, micul francez, el niño, el chiquito frances, *cum mi se spunea. O lume întreagă, care dormita în mine, se trezește și mișună în memoria mea. O credeam aproape ștearsă și iat-o mai strălucitoare ca oricînd. Aceasta este, cu siguranță,*

adevărata Spanie. Văd pieţe cu arcade, caldarîmuri cu mozaic de pietricele, balcoane cu acoperăminte de pînză, case pictate cu ornamente preţioase şi dantelate, care îmi fac inima să bată. Mi se părea că totul era ieri. Da, într-adevăr, parcă ieri am intrat pe marea poartă a oraşului, ce da pe o mică scară ; am cumpărat într-o duminică, mergînd la plimbare cu tinerii mei colegi de la seminarul nobililor, nişte covrigi pipăraţi din această prăvălie, de al cărui fronton atîrnă piei de ţap pentru transportul vinului ; m-am jucat cu mingea de-a lungul acestui zid înalt, în spatele unei biserici vechi. Toate astea sînt pentru mine sigure, adevărate, distincte, palpabile."

Multe alte pagini ar merita să fie amintite : lunga şi pitoreasca evocare a satului uitat de lume, Pasages ; San Sebastián şi moravurile basce ; fizionomia poporului spaniol ; consideraţiile despre rococo ; profilul studenţilor din Salamanca, care chefuiesc şi mai cer şi de pomană, potrivit obiceiului pămîntului ; portretul succint al unui bărbier, care „vorbeşte patru limbi, miroase foarte urît şi bărbiereşte admirabil" ; relaţiile morale dintre om şi natură ş.a.m.d.

Însemnările de călătorie se termină pe o notă tragică. Ajuns pe insula Oléron, Hugo notează la 8 septembrie 1843 : „Aveam moartea în suflet. Poate că vedeam totul prin sufletul meu copleşit. Poate că într-o altă zi, la o altă oră, aş fi avut altă impresie. Dar în această seară totul era pentru mine funebru şi melancolic. Mi se părea că această insulă este un sicriu enorm, culcat în mare şi că luna îi este lumînarea". Presimţirea i se confirmă a doua zi, la Rochefort, cînd poetul află din ziare că la 4 septembrie, cu cinci zile mai devreme, fata sa Léopoldine se înecase în Sena, la Villequier, dimpreună cu soţul ei, Charles Vacquerie. Călătoria în Pirinei ia sfîrşit ; Hugo se întoarce de îndată la Paris.

Pentru cititorul de azi interesul acestei cărţi este multiplu. În ciuda faptului că, asemenea majorităţii romanticilor francezi, Hugo rămîne tributar unui anume spiritualism, care-l determină să caute expresia divinităţii, autentica vibraţie a poetului, ochiul atent al observatorului, înarmat cu spirit critic, conferă Notelor de călătorie, *prin marea diversitate a locurilor vizitate, prin varietatea monumentelor şi a oraşelor descrise, prin ineditul şi pitorescul situaţiilor, o certă valoare documentară, în măsura în care „reporterul" Hugo surprinde cu fidelitate moravurile şi atmosfera de viaţă din Franţa, Belgia, Elveţia sau Spania veacului trecut. Dincolo însă de aceasta, avem de-a face şi cu o călătorie interioară : gusturi şi reacţii de comportament, idei morale şi politice, meditaţii lirice, incursiuni în istorie, procedee literare predilecte ne permit o cunoaştere mai exactă a omului şi a artistului.*

Prezența operelor de artă, vizitarea diferitelor lăcașuri de cult, referirile la dogmă capătă astfel alte semnificații, subordonîndu-se unei alte perspective, încărcîndu-se cu sensuri ce decurg din asumarea lor morală sau estetică, constant stăpînite de proiecția artistului.

Memorialul de călătorie ne redă astfel un admirabil portret al poetului, un Hugo autentic, familiar și spontan, care scrie fără idei preconcepute și fără intenția de a publica. O mărturie în stare genuină, un laborator de creație în care poți surprinde articulațiile spiritului romantic în simplitatea și grandilocvența lui.

O lucrare esențială așadar pentru cunoașterea și delimitarea universului hugolian, pe care Editura Sport-Turism o oferă azi, publicului românesc, în traducerea Simonei Bleahu, versiune ce se distinge prin calitățile ei de expresivitate și firesc. O lecție de frumusețe totodată, de bun gust și de echilibru care ne face să pricepem mai bine cît de mult reprezintă Victor Hugo, Franța profundă.

CUPRINS

Redactor : ARIÉ MATACHE
Tehnoredactor : MARIA TAMEŞ

Coli tipar : 24
Bun de tipar : 20.VII.1987

Comanda nr. 70 165
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti
Republica Socialistă România

Editura
sport-turism

